

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

ETNICITÁS ÉS HIBRID POZÍCIÓK

**FÓKUSZBAN AZ ISKOLAVÁLASZTÁS ÉS AZ ISKOLAI SZOCIALIZÁCIÓHOZ VALÓ VISZONY
KÉT DÉL- SZLOVÁKIAI JÁRÁSBAN**

ÁRENDÁS ZSUZSANNA

Konzulens: **DR. FEISCHMIDT MARGIT**

Pécsi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció Program

2010

BEVEZETÉS

Dél-nyugat Szlovákiában, Pozsonytól mintegy ötven kilométerre fekszik Galánta városa. Vasútállomása kúriaszerű, jellegzetes Monarchiabeli épület, a sínek felől ereszes tornáccal. Hasonló, 19. század végi épületek találhatóak a Budapest- Pozsony (Bratislava) vasúti fővonal szinte valamennyi állomásán. A galántai állomásépületet 1890-ban emelték, és hamarosan a környék fontos vasúti csomópontjává vált. Itt találkozott a Kassától (Košice) Pozsonyig futó kelet-nyugati vasútvonal a budapesti főággal, valamint az északi országrész felé, nagyszombati (Trnava) irányban is el lehetett jutni. Galántán volt állomásfőnök Kodály Zoltán édesapja a századfordulón.

A rendszerváltás előtti időkben a vasútállomás épülete a környező gyárak füstjétől szürkés-barna színbe burkolódzott, mint akkoriban a legtöbb középület. Az „új idők” reformjai az öreg vasúti épületet sem hagyták érintetlenül. 2002-ben a vasútkorszerűsítés jegyében falait világoskékre, ablakkereteit, vasoszlopait sötétkékre festette a Szlovák Államvasút. Míg a város utazóközönségének nagy része üdvözölte a változásokat, főként a váróterem kényelmesebbé, tisztábbá tételét, a magyar lakosok közül néhányan nemtetszésüket fejezték ki a pályaudvar új színe miatt. „Megint ez a *tótkék!*¹”-mondogatták.

A felújított állomásépület falán a Csemadok galántai területi választmánya 2003-ban Kodály Zoltán emlékére emléktáblát helyezett el. Az emléktábla alatt vékony nemzeti szalaggal elhelyezett koszorú emlékeztetett a híres magyar zeneszerzőre, a város szülöttjére. Ugyanazon esztendő egyik őszi reggelén a vonatra igyekvők egy fekete filctollas feliratot fedeztek fel az emléktáblán. „*Ja, Andrej Sobotovič, zakladateľ hnutia ANTIHUNGARISTOV sľubujem, že zo všetkých síl sa budem snažiť vyhnať všetkých MAĎAROV z našej VLASTI !!!*”² (Én, Andrej Sobotovič, az ANTIHUNGARISTA mozgalom alapítója ígérem, minden erőmmel azon leszek, hogy az összes MAGYART

¹ A szlovák népi építészetben és népművészetben a világos kék kedvelt szín- a hagyományos parasztházakat gyakran ezzel a színnel festették ki.

² Új Szó, 2003. 02. 28.

kiűzzem HAZÁNKBÓL). A helyi Csemadok³-elnök a hír hallatán értesítette a rendőrséget, akik eltávolították a feliratot. Ezt követően további incidens nem érte a táblát. Minden évben, Kodály születésnapja alkalmából, magyarországi és szlovákiai magyar szervezetek képviselői nemzeti trikolorral díszített koszorút helyeznek el alatta.

2004-ben az állomás épület falára, Kodály mellé, a helyi *Matica Sloveská*⁴ kezdeményezésére újabb emléklapett került. A bronztábla felirata szerint a városon haladt át csapatával 1944-ben J. Buedel francia legionárius- neki állítanak emléket a „galántai hálás polgárok” és a zsolnai szlovák-francia baráti társaság. Az emléklapett felavatásáról a helyi szlovák lapok pár soros hírben emlékeztek meg. Azóta is meglehetősen észrevétlenségben, egy szlovák nemzeti trikoloros koszorúval díszítve, csendesen szemléli az ingázók napi forgatagát a francia légionárius rézbe vésett profilja.

*

A vasútállomás-épület körül, ahol Kodály „hét legszebb gyermekévé” töltötte a „galántai mezítlábasok” között, nagy csapat gyermek sereglik össze kora délutánonként. Vannak közöttük megnyúlt végtagú kamaszok, kisiskolások, nyolc- tízévesek, és hirtelen felnőtté nőtt gimnazisták. Az iskolai tanítás befejeztével, valamennyien vonatra várnak, hogy hazautazzanak a környékbeli települések valamelyikére. A kisvárosi pályaudvar körül ácsorgó gyermek- és kamaszcsoportok az életkori és nemek szerinti elkülönülésen túl lakóhely szerint is formálódnak. A nap első felét különböző négy- és nyolcosztályos gimnáziumokban, szakközép- és segédmunkásképző iskolákban töltik, magyar és szlovák nyelven zajló tanítási órákon vesznek részt. Kiszabadulva az iskolából mindez nagyrészt jelentőségét veszti. A gyermekek jelentős része kétnyelvű. Az iskolán kívüli világban, falujukban/ városukban ők egy közösen alakított „tinédzser világ” részesei, ugyanazokba a mozikba, diszkókba, cukrászdákba, pizzériákba és gyorsbüfékbe járnak, ugyanannak a helyi futbalcsapatnak szurkolnak vasárnaponként a sportpályán, és mindenkifelett, hasonlóképpen gondolják, mi az, ami *menő* divatban, zenében, hollywoodi filmben.

³ A szlovákiai magyarok országos kulturális szervezete. Bővebb bemutatása a későbbiekben.

⁴ Szlovák kulturális szervezet, helyi viszonylatokban a Csemadok szlovák „ellenpólusa”. Bővebb bemutatása a későbbiekben.

Az iskola utáni zsvivaj zümmögő-duruzsoló nyelve első hallásra megkülönböztethetetlen beszédfolyam, összeérnek a szűkre nyitott magánhangzók, az *á-k, é-k, i-k*, hömpölyögnek a későtavaszi melegben. Közelebb húzódva a gyermektömeghez, szlovák mondattörédek és magyar szófoszlányok, magyarul kezdett és szlovákul befejezett mondatok vehetők ki. Nehéz megmondani, ki látogat közülük magyar és ki szlovák iskolát. „*Karcsi, ideš délután na ihrisko?*” (Karcsi, mész a pályára délután?) visít át kihívóan a tömegen egy kamaszlány, a fiúk pár méterrel arrébb lecövekelt csoportja felé irányozva kérdését. „*Martuška, uvidíme... lehet, hogy*” („Martika, meglátjuk... lehet hogy [igen]”), szól vissza egy mutató Karcsi-hang. Barátai idétlenül röhögnek, válaszul a lányok hálásan vihogznak.

A hangosbemondóban az állomás Kodály *Galántai táncok* című művéből szerkesztett rövid jelzőhangja szólal meg, majd egy határozott férfihang bemondja az érkező gyorsvonatot – előbb szlovákul, majd a szolgáltatás „európai színvonalát” nyomatékosítva, angolul és németül. A nagyszámú magyar nyelvű utazóközönség ellenére, magyarul nem. A gyermeksereg tolongva, bukdácsolva, hanyag tinédzsermozdulatokkal megindul a peronokról a vágányok felé. Véget ért egy tanítási nap.

1. Elméleti kiindulópontok

Dolgozatomban az etnicitás és a nemzet társadalmi jelenségének változásait kísérem figyelemmel dél-szlovákiai empirikus vizsgálataim segítségével. Abból az alapfeltevésekből indulok ki, hogy mindkettő konstruált, időben és térben változó társadalmi *kategóriaként* működik és e kategóriákhoz fűződő egyéni azonosulások a mindennapokban meglehetősen sokfélék lehetnek. Dél-Szlovákia általam vizsgált két járásában gyakoriak a magyar és szlovák kategóriához való *többs* kötődések, illetve *köztes* pozíciók. Míg a napi közélet, a sajtó, és nem utolsósorban a nagypolitika az éles nemzeti elkülönüléstől és az etnicizált (azaz etnikai értelmezési keretben észlelt) konfliktusoktól hangos, addig a mindennapi életvilágokban a hagyományok és mai politika által egyaránt meghatározott etnicitások közötti pozíciók, hívjuk így köztes identitások és gyakorlatok fontos szerepet töltenek be.

Az asszimilációkutatások régóta beszélnek a nemzetek fogyásáról-növekedéséről, figyelemmel kísérik a statisztika eszközeivel az egyes csoportokhoz tartozók számbeli változásait. Ez a statisztikai módszer azonban csak az asszimiláció folyamatának kiindulási és végállapotát képes regisztrálni. Vizsgálatomban ezen azonosulásbeli folyamatoknak, változásoknak a demográfia és statisztika által megragadható szintje *alá* törekszem tekinteni. Kvalitatív módszerekkel az etnikai és nemzeti kategóriákkal való azonosulások mikéntjeire és hogyanjaira keresem a választ az egyén (cselekvő) szintjén. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy az egyén kötődései sokkal árnyaltabbak, sokrétűbbek, mint hogy le lehetne írni azokat egy egydimenziós (magyar-szlovák) viszonyrendszerben.

A többes kötődések, etnikai vegyesség hétköznapi gyakorlatának megismeréséhez interjúalanyaim *iskolaválasztáshoz és az iskolai* szocializációhoz való viszonyát vizsgáltam; az iskolával kapcsolatos egyéni attitűdök, magatartások, stratégiák, narratívák és utólagos értékelések elemzésén keresztül. Ennek több oka is volt: az iskola a társadalmi szocializáció meghatározó intézménye, valamint az egyéni életút fontos szakasza. Tehát egy ideális interjútéma. Ennél azonban lényegesebb oka is volt témaválasztásomnak: míg a hétköznapi etnicitás helyzetfüggő, addig az iskola kimerevített kulturális és nemzeti sémákba szocializál. Lojalításra nevel a nemzetállammal szemben, kulturális azonosulásokat alakít ki a kanonizált nemzeti irodalommal, történelemmel, hagyományokkal. Az iskolai oktatás a nemzeti azonosulás terén mintateremtő, egyben szabályozó és normalizáló szereppel bír. Az iskola feladatai közé tartozik, hogy a *tiszta* nemzetitől eltérő, normasértő magatartásokat, kulturális gyakorlatokat megregulázza, mint például a tájszólást, mint a nemzeti nyelv standardjától eltérő nyelvhasználatot, vagy a kevertnyelvűséget., esetleg a többes *etnikai* kötődést.

Kutatásom során azokra az esetekre tekintettem kiemelt figyelemmel, amelyek (1) a kettős etnikai háttér és a nemzeti iskolarendszer találkozásairól; (2) a *homogén* etnikai háttérrel, magyar nemzeti kötődéssel rendelkező gyermekek szlovák iskolai szocializációjáról (illetve ritkább esetben fordítva) szóltak. Az ilyen kulturális találkozásokról és kultúra-váltásokról születő változatos identitás-konstrukciókat, többes kötődéseket és köztes etnikai pozíciókat a korábbi etnicitás-kutatások, demográfiai vizsgálatok *asszimilációként* kezelték. Ezzel szemben, dolgozatomban egy, az etnikai

közteességekre (mint sajátos pozíciók sokaságára), az etnikai azonosulások *folyamat* jellegére, az etnicitás e hétköznapi jelenségeinek megragadására egy, az átmenetekre érzékenyebb, pontosabb elméleti és módszertani megközelítést szeretnék alkalmazni.

2. Módszertani kérdés elméleti következményekkel

Dolgozatom a *nemzet* és *eticitás* fogalma körül szerveződik. Mindkettő sokszorosan terhelt fogalomnak, a közéleti, politikai történések központi (egyben „újra felfedezett”) kategóriájának számít térségünkben a rendszerváltás kezdeteitől. A globalizáció világméretű egységesítő folyamatainak dacára, a *nemzetállam* korunk meghatározó politikai, társadalmi, és részben gazdasági tényezője nemcsak Kelet-Európában, hanem világszerte. E társadalmi realitások közvetlen hatással vannak a mindennapi élet megismerési folyamataira és a társadalomkutatói vizsgálatokra egyaránt. Ez utóbbi esetben látszólag módszertani kérdéstről van szó, azonban a megismerés módjának lényeges elméleti következményei vannak.

A nemzetállam *hegemón diskurzusa* axiómájává, állandó prizmájává vált a kutatói szemléletnek, hívja fel a figyelmet Andreas Wimmer és Nina Glick Schiller (2002). *Módszertani nacionalizmusnak* nevezi a történettudomány, szociológia, nacionalizmus tanulmányok, nemzetközi kapcsolatok művelőinek intellektuális elfogultságát, mellyel azok az ismert, megszokott, természetes iránti farkasvaksággal elsiklanak a nemzet konstruált, adott történeti-politikai kontextusból fakadó jellege felett.⁵ Wimmer és Glick Schiller az utóbbi két évszázadban a társadalomtudományokon belül tapasztalható sajátos munkamegosztásra hívják fel a figyelmet: míg az európai nacionalizmus, etnicitás, és nemzetállami folyamatok tanulmányozása a történettudomány feladatkörébe tartozott, a „fejlett világon kívüli” kommunális közösségek és nemzet-fejlődési folyamatok (az

⁵ A globalizációhoz köthető folyamatok, mint például a migráció vagy a transznacionális közösségek megjelenése, és azok „új jelenségként” való *felfedezése* a társadalomtudományok művelőit kutatási alapjaik újragondolására készítette. A globalizáció folyamatait elemzők közül a marxista gazdaságtudomány, illetve a hetvenes években Immanuel Wallerstein világszisztémákat elemző munkája azok, melyek az elsők között láttak túl a nemzetállami paradigmán. Ugyanakkor nem indítottak el egy olyan átfogó episztemológiai fordulatot a társadalomtudományi gondolkodásban, mely a hegemón nemzetállami diskurzus átértékelését eredményezte volna. (Wimmer- Glick Schiller, 2002: 303). A szociológia nagy elméletei (Durkheim, Weber, Parsons és mások tollából) társadalmi fejlődési sorokat írtak le, ahol egy-egy társadalmi berendezkedést (feudalizmus, kapitalizmus, modern közösségek) a kontinuum egyes állomásaiént értelmeztek. A nacionalizmust e fejlődési sor korai szakaszának tekintették, amit modernebb, racionalizált és osztályalapú társadalmak követnek.

egzotikum tanulmányozása) az antropológia, majd később részben a politológia tárgykörébe tartoztak. (Wimmer- Glick Schiller, 2002: 303) E tudományterületi felosztásban a nemzet eredetének és jelentőségének elméleti vizsgálata *gazdátlan* maradt, és kutatása sokáig váratott magára. A mulasztást tetőzte, hogy mindeközben a modernitás jelenségekörét vizsgáló társadalomtudományok a világrendszer felosztását *természetes módon* nemzeti, és még inkább nemzetállami keretek között képzeltek el. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzetállamra egy olyan adottságként, banális evidenciaként gondoltak, mely a *nemzetközi* világ organikus része.⁶(Wimmer- Glick Schiller, 2002: 304).

Míg a történelemtudományban Immanuel Wallerstein (1974) és Eric Wolf (1982) munkái számítanak kivételnek kritikai szemléletükkel, addig az antropológiában a *módszertani nacionalizmusnak* hosszan tartó és mély hatásai voltak. Az antropológusok a „fejlett világ” kívüli kultúrák tanulmányozása során adott területhez kötődő és merev csoporthatárokkal rendelkező közösségekről beszéltek. A világot jól elhatárolt kulturális közösségek rendszereként látták, illeszkedve a kulturális nacionalizmus, mint politikai program alapfeltevéseihez. (Basch et al., 1994, Wimmer 1996, Wimmer- Glick Schiller, 2002: 305). A modern társadalomtudományokat egy területi redukcionizmus is jellemzi, amikor azok vizsgálatuk tárgyait (politikai, társadalmi jelenségeket) nemzeti határokon belül tanulmányozzák, megfeleledkezve a nemzetállami határokon átnyúló és a nemzetállam határain túli történésekről. Azzal, hogy az akadémiai intézményeket, kutatóintézeteket a nemzetállam hozza létre és működteti, bennük a nemzetállami keretek között megfogalmazott kérdéseken és válaszokon keresztül a nemzetállam hegemon diskurzusa termelődik újra jelentős mértékben.

Miközben a nemzeti szemléletű társadalomtudományok a világ különböző népeiségeire, mint jól lehatárolható, különálló kultúrával- területtel, „nemzeti karakterrel” és sajátosságokkal rendelkező nemzetekre gondolt, kizárta annak lehetőségét, hogy a világ komplexitásait (a legváltozatosabb migráns és diaszpóra közösségek, a gyarmati világ kapcsolatrendszerei, a nemzetállamok területén élő népek, közösségek határokon átívelő kommunikációja) tudományos értelmezési keretekbe foglalja. A diaszpóra és migráns közösségek vizsgálatainak újdonságával ellentétben,

Kelet-Európa etnikai kisebbségeivel meglehetősen régóta foglalkoznak a térség kutatói, ugyanakkor mindezt nemzetállami szemléletben és keretek között (nemzetállami intézményes formában) teszik. Mint azt a későbbiekben, a magyarországi asszimilációtörténeti fejezetben bemutatjuk, a nemzetállam és kiszolgáló társadalomtudományok, az állam területén élő etnikai másságok eltüntetésére, mielőbbi asszimilációjára törekedtek a 19. és 20. század folyamán. E törekvéseket egyrészt az állam integritását övező aggodalom ösztönözte, másrészt az a meggyőződés, hogy a nemzet(állam) területén csak *egyetlen* homogén, azonos nyelvvel, tradíciókkal, nemzettudattal rendelkező népesség élhet. Tehát a valóságot igyekeztek ehhez a politikai ideához igazítani.

3. A kutatás módszertana

Kutatásomat Dél-Szlovákia nyugati részén, a galántai (Galanta) és sellyei (Šala) járás területén végeztem. Empirikus anyagom olyan mélyinterjúkból áll, melyeket 2005 tavaszán és nyarán készítettem olyan szülőkkel, ill. egykori vagy jelenlegi általános- és középiskolai diákokkal, akik az iskolaválasztás során valamilyen etnikai dilemmával, választási helyzettel szembesültek. Résztvevő megfigyelést a kiválasztott terepen 2002-től kisebb- nagyobb megszakításokkal folyamatosan végeztem. Számszerűsítve ezeket az ottléteket, 2002- 2005 folyamán évente másfél hónapot folyamatosan, illetve 1-2 összefüggő hetet többször is a terepen töltöttem. Résztvevő megfigyeléseim során olyan társadalmi helyzeteket igyekeztem végigkövetni, melyek során az iskolával és etnikai/nemzeti választásokkal kapcsolatos napi események tematizálódtak.

Megközelítem, mint a felsorolt kutatási módszerekből kitűnik, egyfajta mikro-perspektíva, az etnicitás hétköznapi olvasatát adja. Ugyanakkor igyekeztem vizsgálataim eredményeit, ahol csak lehetett, makro- adatokkal is kiegészíteni. Ezzel nem a látszólag logikusnak tűnő *rész és az egész* viszonyát igyekeztem kialakítani, inkább azt a *felülről rátekintő* megközelítést közelebb hozni, mely a nemzet- és nacionalizmus kutatás domináns diskurzusát alakítja. E makro-adatokkal, a térség *demográfiai mutatóival* (magyarok és szlovákok száma az adott településen, magyar és szlovák népességszaporulat, stb.), az *iskolai statisztikákkal* (éves beíratási számok, a magyar és

szlovák iskola teljes gyermeklétszáma éves, évtizedes lebontásban, stb.) a kérdés intézményes kereteit és diskurzusait igyekszem bemutatni, és kutatási eredményeim elemzése során figyelembe venni.

Származásom, (szlovákiai magyar családban nőttem fel és magyar iskolákat végeztem Szlovákiában), a magyar közösséghez való viszonylagos *közelségem*, elkerülhetetlenül meghatározta az adatfelvétel lehetőségeit és korlátait. Ugyanakkor az az életrajzi körülmény, hogy kutatásom idején már több mint tíz éve Magyarországon éltem, kissé eltávolított azoktól a mindennapi gyakorlatoktól, ahol ezek az etnikai dilemmák megfogalmazódnak, és eléggé *kívülállóvá* váltam, hogy egyfajta *másikként* kezeljenek, akinek a *saját* dilemmák elmesélhetőek, illetve a *szignifikáns másikról* történetek fogalmazhatóak meg. Saját migráció-történetem, melyre interjúalanyaim nagy előszeretettel kérdeztek rá, elég alapot nyújtott a mobilitás, a különböző csoport-azonosulások és választások, a többes kötődések megbeszélésére.

Szlovák nyelvű, kötődésű interjúalanyaimhoz való viszonyom kialakításában jelentős szerepet játszott szlovák nyelvismeretem, illetve az, hogy Szlovákiában nőttem fel, azaz terep- és hely(zet)ismerettel rendelkezem. Azzal, hogy független kutatónak mondhattam magam (nem a Csemadok, Pedagógusszövetség vagy más szlovákiai magyar, esetleg magyarországi szervezet, állami intézmény megbízásából végeztem kutatásokat), lényegesen megkönnyítette kutatásomat. Interjúalanyaimat többnyire hólabda- módszerrel választottam ki, vagyis minden interjút követően a megkérdezettet további hasonló, kutatásom szempontjából érdekes, releváns esetekről kérdeztem (például tud-e a barátai, rokonai, ismerősei, kollégái között olyat, aki vegyesházasságban él és iskoláskorú gyermekei vannak), és rendszerint a segítségét kértem a leendő interjúalannal való kapcsolatteremtésben. Az ilyen személyes ajánlásoknak volt köszönhető, hogy nyílt elutasítással csupán egyszer találkoztam.

Minden esetben törekedtem arra, hogy interjúalanyaimnak lehetőséget adjak a beszélgetés során a nyelvválasztásra (magyar vagy szlovák, illetve a kettő váltakozó használata—a későbbi beszélgetés nyelve a legtöbb esetben az első kapcsolatteremtéskor, a találkozót egyeztető telefonhívások során eldől), valamint az interjú során igyekeztem, hogy viszonylag kötetlen, zavartalan beszélgetési helyzetet teremtsék, ahol bármilyen típusú önbesorolás illetve nemzeti/ etnikai kötődés legitim teret kaphat.

Az interjúk szinte valamennyi esetben az egyéni élettörténet körül szerveződtek. A bevezető irányított kérdéseket követően beszélgetőpartnereim általában szabadon mesélték el életük fontosnak tartott mozzanatait. A beszámolók során pontosító kérdésekkel igyekeztem az iskola- és nyelvválasztás, nyelvhasználat, nyelvi, etnikai és nemzeti kötődések kérdéskörét a lehető legpontosabban körüljárni. Interjúalanyaim között négyszer annyi nő szerepelt, mint férfi (16 nő- 4 férfi, lásd az Interjújegyzékben részletesen), aminek elsődleges oka az volt, hogy amint iskolalátogatásról, iskolaválasztással kapcsolatos kérdésekről szóló interjú lehetőségét vettem fel a családdal történt első kapcsolatfelvétel során, nagy többségben a gyermek(ek) anyja vállalkozott a beszélgetésre, arra hivatkozva, hogy közelebb áll hozzá a kérdéskör, mint partneréhez. Előfordult olyan is, hogy az interjú során a házaspár mindkét tagja, esetleg az egész család, beleértve a gyermekeket, jelen volt. Az interjúkat többségében egy, illetve két találkozás alkalmával készítettem el, hosszuk egy és három óra között változott. Későbbi elemzéseim során ezen interjúk diktafonról átírt szövegei fontos kiindulási pontként szolgáltak.

I. FEJEZET

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A továbbiakban röviden felvázolom azt a szűkebb (elsősorban szlovákiai magyar) társadalomtudományi kontextust, választott témám kutatási előzményeit, melyet további elemzésem szempontjából lényegesnek tartok, mivel egy részére saját megállapításaimat is építeni szeretném, más részével pedig vitatkozom, illetve hozzá képest kívánok érvelni egy másfajta gondolatmenet mentén.

A magyar és szlovák *népcsoport* interetnikus kapcsolatait bemutató munkák jelentős része a térség néprajzi szakirodalmban találhatóak. A kutatók érdeklődése a népi kultúra egyes *tárgyaira* (tárgyi néprajz), hétköznapijaira, *szokásaira* (folklor), illetve társadalmi viszonyaira (társadalomnéprajz) irányul leginkább, melyeket a két népcsoport viszonylatában is megvizsgálják, illetve klasszifikálnak. E munkák legfőbb jellemzője, hogy mereven elhatárolt etnikai csoportokat, esszencializált kultúráképet közvetítenek, *nemzeti* kultúrák egyes változatait keresik (és látják meg) a falvakban, és a *nemzet* kisközösségeiként elemezik falusi-paraszti világokat. A munkák egy része felismeri a *magyar* és *szlovák* paraszti kultúra *azonosságait* vagy nagymértékű *hasonlóságát*, és összehasonlító jelleggel tárgyalja azokat, mások a magyar paraszti kultúra „szomszédos” népcsoportokhoz fűződő viszonyát, kulturális *cseréit* és *interetnikus* viszonyait tárgyalják.⁷

A szlovák néprajzkutatásban az ötvenes években kezdenek foglalkozni a kisebbségi magyar népcsoport (népi) kultúrájával, és 1954-ben jelenik meg az első összefoglaló munka, „*A magyar etnikum kutatása*”⁸ címmel. Ebben a népi kultúra egyes elemei kerülnek bemutatásra, meglehetősen deskriptív módon, így például a népi építészet, népdalok (a népdalgyűjtő Ágh Tibor munkája), táncok, képzőművészet, stb. A

⁷ Többek között Bodnár Mónika a Felső-Bódva völgyének interetnikus viszonyait, Liszka József a magyar-német együttélési viszonyokat vizsgálja nemcsak paraszti közegben, hanem Komárom városának példáján keresztül, valamint számos munka a magyar népi kultúra egyes elemeinek vizsgálatakor (például szakrális kismélekek, temetők, lakodalmi szokások, népi színhagyomány, népmesék, dalok) a szlovák népi kultúra hatásaival is foglalkozik. Danter Izabella a sellyei és galántai járás hagyományos néprajzi elemeit kutatja évtizedek óta, akárcsak a folklor területén Gágyor József (gyermekmondókák, szólások), a népzene területén pedig Ágh Tibor gyűjtései kiemelkedők. Ez utóbbi munkákban a magyar-szlovák kölcsönhatások is szerepet kapnak.

⁸ Výskum maďarskôho etnika. (eredeti szlovák címen)

nyolcvanas évek legelején jelenik meg a következő ilyen témájú összefoglaló munka, „*Elméleti és gyakorlati problémák a magyar nemzetiség néprajzi vizsgálatában Csehszlovákiában*”⁹ címmel, amely annyiban mindenképpen progresszívnek számít, hogy a második világháborút követő népi kultúra alakulásának tanulmányozásán kívül a magyar-szlovák etnikai együttélés történelmi gyökereit is vizsgálja (J. Botik, J. Podolák), az etnikailag vegyes területek társadalmi együttélési viszonyait, valamint az etnicitás különböző kérdéseit és aspektusait az individuum szintjén (Z. Škovierová, H. Sigmundová). (az előbbi szerzőket idézi Némethová, 2005: 37)

1989-től kezdődően, az etnikailag vegyes, a szlovák-magyar határ közelében húzóódó térségek nemcsak néprajzi szempontból történő, hanem átfogóbb értelemben vett, interetnikus vizsgálatai kezdődnek meg, néprajzkutatók kezdeményezésével. Ennek egyik előőrse volt az az 1984-es miskolci konferencia, melynek összefoglaló kötete, „*Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*” címmel jelent meg. Az újfajta látásmód több együttműködésre is adott lehetőséget szlovák és magyar néprajzosok között. 1991-ben Komáromban került megrendezésre az a konferencia, mely az „*Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részében*” címmel, magyar, szlovák és német kutatók részvételével került megrendezésre. Egy évvel később Békéscsabán „*Nemzetiség-identitás*” címmel nemzetközi néprajzi konferenciát tartottak. (Némethová, 2005: 39)

Liszka József, „*A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség*” című munkájában (1991) a szlovákiai magyar nemzetiség klasszifikációját kísérel meg, valamint „*Az interetnikus kutatások újabb eredményei*” című miskolci szerkesztett konferencia-kötetben megjelent „*Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén*” című írásaiban az etnicitás és interetnikus kapcsolatok kérdéseivel foglalkozik történeti-néprajzi megközelítéssel, többségében leíró, az adott térséghez kapcsolódó jelleggel.

Mіндеzen rendezvények és publikációk arra engednek következtetni, hogy a néprajz érdeklődése, a demokratizálódó társadalmakban felerősödött identitáspolitikák hatására, az interetnikus kapcsolatok felé fordult. A megújult érdeklődés nemcsak a kutatás tárgyára vonatkozott, felülvizsgálva a néprajz korábbi, kizárólagosan a népi-paraszti

⁹ Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu. (a kutatás eredeti szlovák címe).

kulturális elemeket vizsgáló módszertanát, hanem a kilencvenes évektől a néprajz is egy sokkal tágabb értelemben kezd el az interetnikus kapcsolatokról és kulturális folyamatokról beszélni. Ahhoz az 1989-et követően nagy lendülettel és intenzitással beindult kutatói *elánhoz* képest, mely az interetnikus kapcsolatokat vette célba, sajnálatos módon napjainkig nem született e témakörben olyan sok kiugró eredmény,- néhány a későbbiekben bemutatott kutató munkásságán kívül- melyek a kiindulási várakozásoknak eleget tettek volna.

Szlovákiában a kilencvenes évek elején kezdődött el egy olyan tudományos vita, a néprajz berkein belül megfogalmazódó (ön)kritikus hangokkal, mely az etnicitás egy tágabb kontextusban való vizsgálatára ösztönözte a kutatókat. Ennek a kritikai folyamatnak az egyik kezdeményezője volt Gabriela Kiliánová, valamint a vitákhoz hozzájárultak Ján Botik és Juraj Podoba írásai.

Podoba (1999) „*Az etnikai identitás a néprajz szempontjából*”¹⁰ című előadásában, arra hívja fel a figyelmet, hogy a szlovák etnológiában hiányzik a tudományos értékű párbeszéd, valamint a leíró jellegű, esszéisztikus munkáktól való elmozdulás az elméleti és egyben módszertani értelemben vett értékesebb munkák felé. (Némethová idézi Podobát, 2005: 44)

Botik (1991), „*Az etnicitás, mint a néprajzi kutatások alapvető kategóriája*”¹¹ című írásában a nemzetet és a nemzeti kisebbséget tekinti az etnicitás két alapvető megnyilvánulási formájának. Megközelítését egy objektív, primordialista elméleti háttér jellemzi, amely még a szovjet etnológiára támaszkodik (pl. Bromlej kutatásaira). (Némethová, 2005: 44). Botik további elméleti jellegű írásaiban az etnicitás egyes megkülönböztető jegyeit listázza. Ezek közül legfontosabbként nevezi meg a nyelvet, kultúrát, az etnikai tudatosságot, valamint az etnikai csoportmegjelölést.

Kiliánová (1998, 1999) a szlovák etnológiában az etnicitás fogalomhasználatát övező fogalmi tisztázatlanságokat veszi vizsgálat alá. Kritikailag tárgyalja a korábbi szubjektív, a szocialista realizmus elméleti alapfelvetéseire épített, esszencializáló megközelítéseket, és helyette egy a helyi körülményeket, az adott történeti-politikai

¹⁰ Etnická identita s pohladu etnológie. (a szöveg eredeti szlovák nyelvű címe)

¹¹ Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. (a szöveg eredeti szlovák nyelvű címe)

kontextust figyelembe vevő elméleti és módszertani megközelítést javasolt, mely az etnicitást konstruktivista szempontból tárgyalja.

A kilencvenes évek szlovákiai etnológiai kutatásait egy helykeresés és a téma (eticitás) átértékelésének igyekezete jellemezte továbbra is. Az már világossá vált, hogy nem lehet a korábbi módszerekkel és elméleti alapokból kiindulva folytatni az etnicitásról szóló tudományos diskurzusokat. Megindultak időközben olyan kutatások, melyek korábban kevésbé, vagy másként kutatott témákat fedtek fel az etnicitás témakörén belül, így például a szlovákiai zsidóságot. A szlovákiai romák kutatásának felerősödésében a szociálpolitikai nehézségek jelentős mértékben közrejátszottak. A hagyományos etnicitás-kutatáson belül új témakörök jelentek meg, például a többség és kisebbség viszonya, az etnikai sztereotípiák szerepe, az értelmiség szerepe az etnikum-képzés folyamataiban, stb. Felerősödtek a társadalomtörténeti kutatások is, melyek a kortárs etnológiai kutatásokhoz is értékes adalékkul szolgáltak.

A szlovákiai magyarság 1918-tól kezdődő történelmét, annak Monarchiabeli előzményeit számos történészi munka tárgyalja, szlovák és magyar történészek tollából egyaránt. Az azonban csupán a közelmúlt fejleménye, hogy szakítva a saját nemzet és államiság történelmi legitimálásának történetírói kényszerével, kritikaibb szemléletet képviselő, a szomszédos népek, nemzetek történelmét *együttesen* kezelő, az interetnikus kapcsolatokat is bennfoglaló munkák születtek.¹² Dusan Kováč, „*Szlovákia története*” című munkájában a szlovák nép története, a korábbi marxista és neosztálinista- nemzeti történészi szemléletével ellentétben, visszakerül a történeti Magyarország vizsgálati keretei közé. (Szarka, 2001: 362) Kováč a mai Szlovák nemzetállam területének és szlovák etnikum történetének szintetizált történelmét írja le.¹³ Mint arra Szarka, a könyv utószavában tett értékelésében rámutat, a szerző helyes arányban alkalmazza a két megközelítést-, és mindeközben nem szorítkozik egyfajta „regionális történelem” megírására az 1918 előtti, tehát a szlovák államiság megjelenése előtti korok tárgyalásakor, sem nem korlátozza művét a monarchiabeli „szlovák kérdés” taglalására. (Szarka, 2001: 363) A könyv egyes vitatott történelmi időszakok, például a Nagymorva-

¹² Többek között Ľubomir Lipták, Štefan Šutaj, Dusan Kováč, Anton Špiesz, Richard Marsina, Viliam Čičaj munkái.

¹³ Mint arra Szarka rámutat, a szlovák történetírói hagyományban a 20. század második felében alakult ki ez a mára teljességében elfogadottá vált közmegegyezés (ennek alapelve a területiség és etnikum kombinálása a „szlovákok történelme” címszó alatt) (Szarka, 2001: 362)

birodalom tárgyalásában kettős stratégiát követ: részben illeszkedik a korábbi szlovák történelmi hagyományokhoz, részben nemzetileg sokkal visszafogottabban és egy szélesebb kontextusban vizsgálja az adott kérdést .

Kováč a történelmi Magyarország multiethnikus viszonyainak feltárására törekszik művében, ennek jegyében konzekvensen foglalkozik a mai Szlovákia területén élő zsidó és roma népességgel. A magyar etnikum viszont egyszerűen kimarad e multiethnikus kép megrajzolásából. Kováč a második világháborút követő kisebbségellenes lépéseket, a szlovákiai magyarság deportálását és kitelepítését tényszerűen, nemzeti elfogulatlanságtól mentesen tárgyalja. A nemzetiségi szempontból konszolidációs, ötvenes évek, majd az 1968-as események utáni neo-sztálinista időszak nemzetiségi politikájának bemutatása azonban kimarad művéből, ami magyar és interethnikus szempontból szintén hiányosságnak számít. (Szarka, 2001: 367)

Lubomir Lipták (1998) „*Szlovákia a 20. században*”¹⁴című esszéje szintén e reformszemléletű, nemzetileg elfogulatlan történelmi elemzések sorába tartozik. Štefan Šutaj azok közé a szlovák történészek közé tartozik, akik elsőként törték meg a több évtizedes hallgatást a szlovákiai magyarságot ért atrocitások témájában, és objektíven elemezte az ötvenes évek kitelepítéseit, csehországi deportálásait, valamint a reszlovakizációs történelmi eseményeket. (Šutaj, 1990, 1993). Šutaj a Szlovák Tudományos Akadémia kassai részlegének intézményi vezetőjeként a szlovákiai magyarság interethnikus kapcsolatait, a szlovákiai társadalomban betöltött szerepét értékelő szerkesztett kötet kiadásában vett részt. Ezek közül „*A szlovákiai magyar kisebbség szerepe és fejlődése 1948 után*”¹⁵ című kötet (1990), a helyi magyarság iskolai, kulturális, politikai szerepét és fejlődését vizsgálja, elsősorban intézményi szinten, valamint a jogi képviselő és a kisebbségi média szerepét elemezve. A két összefoglaló, több mint tíz éves különbséggel íródott, kötet erénye az áttekintő, a szlovákiai magyarságot érintő kérdéseket összefoglaló jellege, mely kiváló bevezetesként szolgálhat a téma iránt érdeklődőknek. Hiányzik azonban belőlük az elméleti elmélyültség és az etnográfusok által korábban problematizált kérdések (pl. Kiliánová) kritikai kezelése, valamint azok

¹⁴ Slovensko v 20. storočí. (a mű eredeti szlovák nyelvű címe)

¹⁵ Vývoj a postavenie maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1948. (a kötet eredeti címe)

etnografikus, terepközeli olvasata. A kötet írásai végig egy nemzetállami perspektívából tárgyalják a kisebbség etnikai kérdéseit, problémáit.

„Nemzetek és nemzetiségek Szlovákiában, egy átalakulóban lévő társadalomban-kapcsolatok és konfliktusok”¹⁶ című (2005), ugyancsak szerkesztett kötet, a szlovákiai magyarokon kívül a zsidó, ruszin és roma kisebbséggel kapcsolatos etnikai kérdéseket is tárgyalja. Az etnicitás konfliktus-potenciálját hangsúlyozza, ez válik a kötet szervező-elemévé. A konfliktus címszava alatt szó esik a cseh-szlovák állami kettéválásról, az egyes szlovákiai etnikai kisebbségek pszichológiai sajátosságáról és klasszifikációjáról, a két világháború közötti szlovák- magyar etnikai ellentétekről, zsidó- többségi viszonylatban a holokauszthoz való többségi viszonyulásról, a ruszinok etnikai és nyelvi identitásának kapcsolatáról, stb. A kötet sokfélesége és elméleti kiegyensúlyozatlansága jelzi, hogy a szlovákiai etnicitás-kutatás továbbra is a helyét keresi.

A galántai és sellyei járás modernkori történelmét számos helytörténeti munka és kiváló helybeli történész dolgozta fel, gyakran mikro-historikus módszerekkel, személyes visszaemlékezésekre, illetve a járás gazdag levéltári adataira támaszkodva.¹⁷ A helyi történészek kitüntetett kutatási témái napjainkban azok a *feldolgozatlan* időszakok, melyekre a szocialista Csehszlovákia tudományos cenzúrája alatt nem voltak kutathatóak, vagy csak a kommunista ideológia által erősen korlátozott szemléletben.

A történelem átértelmezésében ugyancsak kulcsmozzanatnak számított az iskolai tankönyvek *újraírása*, hiszen ezek hosszútávon újratermelik és formálják a nemzetek történelemszemléletét és emlékezetét. E folyamatba Szlovákiában is neves szlovák történészek kapcsolódtak be (többek között a korábban említett Lipták és Kováč), és akárcsak Magyarországon, komoly viták övezték¹⁸. A közelmúltban jelent meg az a Kollai István (2007) által szerkesztett, szlovák nyelvű kötet,¹⁹ mely fiatal magyarországi történészek tollából közöl írásokat, összefoglaló elemzéseket a magyar –szlovák

¹⁶ Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti- vzťahy a konflikty. (a kötet eredeti címe)

¹⁷ Például Bukovszky László, Novák Veronika, Pukkai László, Tóth Károly munkái, a teljesség igénye nélkül.

¹⁸ A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet kezdeményezésében kerül kiadásra egy magyar- szlovák történészek által szerkesztett történelem tankönyv. Simon Attila, a könyv egyik szerzője szerint, éles viták a könyv 20. századi fejezeténél alakultak ki, elsősorban a trianoni döntés és a beneši dekrétumok kapcsán.

¹⁹ A könyv online verziója a www.minulost.sk honlapon található meg.

történelmi konfliktusok, eltérő történelmi értelmezések témaköréből. Mint azt a könyv előszavában megszólaló szlovák történész, Roman Holec kiemeli, hiánypótló műről van szó, mely kezdetét jelentheti a magyar- szlovák dialógusnak, hozzájárulhat a két nemzeti történetírás pólusainak közelítéséhez, nem valamiféle idealisztikus „történelmi konszenzus” vagy „igazság” megtalálásához, hanem a szerteágazó történelem-olvasatok kölcsönös megismeréséhez, a pro- és kontra érvek tudományos alapokon való ütköztetéséhez. (Kollai, 2007: 12)

*

A térség (a galántai és sellyei járás) populáris, hétköznapi kultúráját kevés munka vizsgálja. Ezek közül az olasz Davide Torsello (2004) Vágkirályfa tulajdonjogi és értékrendbeli változásait vizsgáló doktori disszertációja figyelemreméltó antropológiai szemléletével, újszerű látásmódjával. Torsello egy különben interetnikus falu viszonyait nem interetnikus alapokon elemzi-- nem tekinti ugyanis ez utóbbit releváns elemzési kategóriának a falu gazdasági viszonyainak megértéséhez. Elemzésének fókuszában a „bizalom” (trust) változó társadalmi értelmezései és értékelései állnak.

A nyelvészet és szociolingvisztika területén Lanstyák István önálló munkáiban (Lastyák, 1994, 1998, 2000) valamint nyelvész kollégájával, Szabómihály Gizellával írt munkáiban (Lastyák- Szabómihály, 2002, 1997) a szlovákiai magyarok nyelvhasználati szokásait, nyelvi megnyilvánulásainak színtereit és formáit elemzik, valamint az anyanyelvi tervezés néhány kulcsfontosságú kérdését. A szerző a kétnyelvűség változatairól, a különféle nyelvi *kontaktus-jelenségekről* íródott munkáiban (Lanstyák, 1997, 2000) azon *köztes* helyzetek és azonosulások nyelvi vetületeit elemzi, melyeket saját terepkutatásom elemzésekor *(etnikai) hibriditásként* értelmezek. Lanstyák (1994, 1998, 2002) a nyelvhasználat szimbolikus- politikai szerepéről számol be a magyar oktatási rendszer, kisebbségi nyelvhasználati törvény kapcsán született írásaiban. Munkáiban többek között elemzi az anyanyelv és az iskola kapcsolatát, a kétnyelvű közösségek és egyének nyelvhasználatát, az anyanyelvi nevelés lehetőségeit kétnyelvű közegben. Lanstyák az anyanyelvi iskoláztatás kapcsán kiemeli, hogy a magyarországi kisebbségek anyanyelvi oktatásának megszűnte döntő jelentőséggel bírt asszimilációjuk felgyorsulásában és e kisebbségek csaknem teljes eltűnésében. Éppen ezért a szlovákiai

magyarok számára nem megengedhető a kétnyelvű, ún. alternatív oktatástervezet bevezetése, melyre a szlovák kormány az írás megjelenésének időszakában készült. (Lanstyák, 1994)

A szlovákiai magyar nyelvészeti kutatások között előfordulnak olyan kifejezetten nyelvpolitikai munkák is, melyek a magyar nyelvhasználat jogi-politikai kereteit elemzik Szlovákiában. A néprajzi- kulturális antropológiai kutatásokkal határosak azok dolgozatok, melyek egy-egy falu, tájegység nyelvjárását, nyelvi kontaktus-jelenségeit vizsgálják, ilyen például Sándor Anna a Nyitra járásbeli nyelvszigeten, Kolonban, végzett kutatása. (Sándor, 2000) Sándor megállapítja, hogy a magyar iskola bezárásának évét követően a faluban rohamosan csökkent a magyar lakosság aránya, illetve a jelenséget általánosítva elmondható, hogy minél régebben zárt be a faluban a magyar nyelven oktató iskola annál meredekebb a magyar népességfogyást jellemző asszimilációs lejtő.

Keményfi Róbert (2002) gömöri kutatásai a néprajz és a földrajz tudományának határterületén helyezhetőek el, mint ahogy azt a szerző maga is leszögezi. A magyar és szlovák etnikum közti határokat térképezi fel a két tudományág egyesített módszertanával, a településszerkezeti, tájszerkezeti viszonyokat és a nemzetiségi- etnikai mozgásokat egyaránt figyelembe véve. A szerző fő kérdéscélje, hogy a szlovákiai Gömörben miként alakult a magyar- szlovák etnikai határ a különböző történeti helyzetekben: a Monarchiától való elszakadást, a trianoni határmódosítást követően, illetve a második világháború utáni (Cseh)szlovákiában. Keményfi tíz falu lakossági statisztikáit vizsgálja meg több évtizedre visszamenőleg, illetve saját felméréseket készít a vizsgálat idején (1994-1996) tapasztalható etnikai viszonyokról. Az adott etnikai közösséghez való tartozás kérdését, mivel az nem mindig egy egyértelmű *minősítési* rendszer, Keményfi belső (önidentifikáció) és külső megítéléseket egyaránt figyelembe véve, a következőképpen oldja meg: mivel a vizsgált tíz településen az anyanyelv a legbiztosabb besorolási szempont, ezt veszi figyelembe elsőként; további kritérium az adott személy *nemzetiségi ismerete* (ide sorolva a leszármazást és családi kapcsolatokat).

A vegyes házasságokból származó utódokra az előbbi besorolások nem voltak alkalmazhatóak. A szerzőnek nem állt szándékában külső kutatói kategóriákat szabni, ehelyett igyekezett a belső közösségi vélekedéseket követni, és nem csoportszinten, hanem egyénenként vizsgálni ezen eseteket (Keményfi, 2002: 152) A térségben élő

cigány lakosság definiálására a külső környezet besorolásainak elvét alkalmazta (*az a cigány akit a környezete annak tart*), elismerve ugyanakkor, hogy teljesen egzakt módszer nem létezik a kérdés megválaszolására.

A vizsgált térség nyelvhasználati szokásairól Keményfi megállapítja, hogy a magyar lakosság mind a tíz faluban használja a magyar nyelv mellett a szlovákot a hétköznapi interakciók során, fordítva ez azokra a szlovákokra érvényes (ti. hogy nemcsak értik, de használják a magyart is második nyelvként), akik a két világháború előtt vagy között érkeztek a térségbe. A többi szlovák csak háttérnyelvként ismeri, többé-kevésbé érti a magyar nyelvet. Tehát mint szlovákiai más vegyes etnikumú térségeire, Gömörre is egy aszimmetrikus kétnyelvűség (a szlovák nyelv javára) volt jellemző a kutatás idején. A cigányok magyar vagy szlovák nyelvűek elsősorban, egyes falvakban mindkét szomszédos etnikum nyelvet beszélnek vagy legalább értik, illetve jól-rosszul a cigány nyelvet is. (Keményfi, 2002: 158)

Keményfi Gömör- és Hont-megye évszázadokra visszamenő történetírói képeit, statisztikai felméréseit (melyek a 18.-19. századig nyúlnak vissza a vizsgált településekre vonatkozóan), etnikai szempontból nagyfokú pontatlanság jellemzi. A multietnikus viszonyok sokszor az egyes települések nyelvének megjelölésében jelennek meg, de sokszor az etnikai arányszámokról függ, hogy megjelennek-e egyáltalán („túl alacsony” arányszám esetén egyszerűen kihagyják). Sokkal gyakoribb ezzel szemben a *multireligiozitás*, azaz a települések vallási megoszlásának pontos feljegyzése. (Keményfi, 2002: 182) Mindez azt bizonyítja, hogy a vallási eltérések lényegesen nagyobb jelentőséggel bírtak a 19. század első felében, mint az etnikaiak, amelyekről gyakran egyszerűen nem vettek tudomást. Az etnikai határok megrajzolása (egy térségen és egy adott településen belül is akár) a 20. század elején vált fontossá a nemzeteszmé teljes kialakulásával. Keményfi részletesen szól azokról a nemzetállami érdekekről, melyek az etnikailag vegyes területek arányait az aktuális nemzetállami határokhoz igyekeznek igazítani. Ezek olyan etnikai folyamatokhoz és térszerkezeti változásokhoz vezettek, melyek térképre is levetíthetőek (az etnikai csoportok térbeli megoszlása, például a *határmentivé* vált közösségek fokozatos homogenizációja a többségi nemzet irányába, vagy a korábban etnikailag homogén közösségek fokozatos fellazulása). (Keményfi, 2002: 187)

A szlovákiai magyarok csoportszintű demográfiai, település- és társadalomszerkezeti változásait, asszimilációs dinamikáit Gyurgyík László munkáiban páratlan precizitással kíséri figyelemmel évtizedek óta. Gyurgyík (1992, 1994, 1998, 2004) a szlovákiai magyarok csoportjellemzőit statisztikai módszerekkel ragadja meg, és olyan csoportjellemzők segítségével írja le, mint amilyen a *települések karaktere* (etnikai és településszerkezeti), a térség közigazgatási jellemzői, a lakosság *iskolai végzettségének* alakulása, gazdasági jellemzői (munkanélküliek, vállalkozók aránya), *vallási megoszlása, termékenységi mutatói és házasodási* jellemzői (például vegyesházasságok aránya). Gyurgyík kutatásairól, következtetéseiről részletesebben a kortárs asszimiláció-kutatások áttekintésekor szólok majd. Itt csupán azt jegyezni meg, hogy Gyurgyík munkáiból, a *kvantitatív* adatfelvétel lényegéből adódóan, elkerülhetetlenül hiányzik az általa felvázolt asszimilációs folyamatok *individuuális* szintjének elemzése, a többes kötődések, az egyéni etnikai választások, illetve a két nemzeti-etnikai kategória („magyar” és „szlovák”) közötti *köztes* pozíciók, többes egyéni azonosulások elemzése. Gyurgyík statisztikáiban ezek az esetek többségében az asszimilált/-lódott, a kisebbségi nemzeti(ségi) kategóriából kihullottakhoz sorolódnak. Az egyéni szint *hogyanjainak* és *miértjeinek* megválaszolásához, a vizsgált jelenség pontosabb megismeréséhez, mint azt maga Gyurgyík is megállapítja, *kvalitatív* kutatások, többek között mélyinterjúk és a helyiek hétköznapijaiban eltöltött hosszabb időszakok, résztvevő megfigyelések szükségesek.

A szociálpszichológia területén a kilencvenes évek végén Hunčik Péter és Bordás Sándor csoport-terápiákra épülő kutatásai (1995, 1999) jelentettek újdonságot az interetnikus kapcsolatok megközelítésében. Szlovákia kilencvenes évekbeli politikai klímája, a Mečiar-korszak kiélezett nemzetépítő és kisebbségellenes politikája különös aktualitást adtak az ilyen irányú kutatásoknak. Hunčikék „*Ellenpróbák*” (1995) címmel jelentették meg első vizsgálati eredményeiket, melyek a magyar –szlovák viszony hétköznapi vetületeit vizsgálta szociológiai és *etnopszichológiai* módszerekkel. Ezt követően a szerzőpáros kifejlesztett egy olyan átfogó felmérési rendszert „*FER-Feszültség előrejelző rendszer*” (1999) címmel, mely egy teljes országos mintát lefedve képes az etnikai feszültségek előrejelzésére, és ami még ennél is fontosabb, a

feszültségek időben történő oldására. A módszer az egyéni *frusztrációkat* detektálja, melyekre rendszerint agresszióval válaszol az érintett, így azok konfliktushoz vezethetnek. Hogy ezekből az egyéni frusztrációkból hogyan lesznek (lehetnek) kollektív szintű etnikai konfliktusok, az a vizsgálati személyek kiválasztása és sajátos szerepeik felfedése során válik világossá.

A vizsgálatra és egyben etnikai csoport-tréningre nem véletlenszerűen választották ki a kutatók alanyaikat: elsőként olyan *véleményformáló* személyeket (orvos, rendőr, pap, polgármester, stb.) kértek fel a vizsgálatra, akiknek véleményét környezetük fontosnak, mértékadónak tartja. Második körben viszont olyan személyeket szólítottak meg, akik az előbbieket ismerősei, barátai, volt iskola- vagy jelenlegi munkatársai, azaz „a *holdudvarát*” alkották, ahogy a kutatók nevezték ezt a csoportot.

A vizsgálat során feltett kérdések olyan „reprezentatív” témákat fedtek le, melyek korábbi felmérések eredményeként kerültek kiválasztásra szociológiai, politológiai, vagy történelmi megfontolásból. A kérdések érzékeny területeket érintettek, amelyek előreláthatóan frusztrációt váltanak ki a két etnikai csoport tagjai között (nemzeti szempontból vitatott történelmi mozzanatok, a bős-nagymarosi erőmű hágai a két nemzeti diskurzusban eltérő módon értelmezett ítélete, stb.). A kérdésekre adott frusztráció-szintek összesítésével a kutatók néhány érdekes következtetésre jutottak: paradox módon az etnikai konfliktus előfordulásának esélye a homogén területeken élőkénél a legnagyobb, és az etnikailag erősen hibrid területek lakóinál a legkisebb. A szociálpszichológus számára ez utóbbi megállapítás egyben reményteljes is, hiszen azt ígéri, hogy csoporttréningekkel, a két nemzet tagjai közötti személyes kapcsolatok kiépítésével, interperszonális tréningek segítségével a konfliktus-potenciál jelentős mértékben csökkenthető.

Juliet Langman szlovákiai magyar fiatalok között végzett kutatásai során az etnikai és nemzeti kötődés kérdéseit vizsgálta kvalitatív kutatási módszerekkel. Az antropológus Langman a politikailag függetlenné vált Szlovákiában (1993) kezdte kutatásait, kis közösségekben vizsgálva a *kisebbségi* társadalmi identitás formálódásait. Egy szlovákiai magyar ifjúsági táncszerepet elemző írásában (Langman, 2002) a hétköznapi *gyakorlatok közösségeit (community of practice)* vizsgálva bemutatja, miként konstruálja, egyezteteti magyar nemzeti kötődését egy kisközösség a mindennapokban, és

ütközteti azt a szlovák nemzetállam domináns ideológiával. A nemzeti identitás lokális termelődési és működési mechanizmusainak feltárása, Langman szerint, válaszokkal szolgálhat a demográfusok által évtizedek óta tárgyalt magyar népességfogyás jelenségére (Cseh)szlovákiában.

Langman a szlovákiai magyar oktatás vs kétnyelvű oktatás vitáját elemezve (Langman, 2002) a *nyugati* politikai és akadémiai diskurzusok (például a kisebbségi jogokról szóló beszédmodok, vagy az emberjogi diskurzusok) hatásait kíséri figyelemmel az egymással szemben megfogalmazódó kisebbségi magyar és nemzetállami érvrendszerekben. Míg szlovák oktatási tárca „alternatív oktatási tervezete”²⁰ nyugati nemzetállami integrációs (oktatás)politikákra utalt, addig a kisebbségi elit a nyelv és identitás megtartásának demokratikus, kisebbségi jogára (mint nemzetközi standardra) hivatkozott, azzal érvelve, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnése kollektív „identitásvesztéshez” vezethet.

Juliet Langman és Lanstyák István²¹ a szlovákiai magyarok nyelvhasználati szokásait, illetve az azokról szóló magyar szempontú értelmezéseket, *diskurzusokat*, vizsgálják közös szociolingvisztikai-antropológiai megközelítésű munkájukban.

Csergő Zsuzsa (2007) a szlovákiai és romániai rendszerváltást követő nyelvpolitikai vitákat elemezve azt vizsgálja, hogy a térség demokratizációs folyamatai miképpen járultak hozzá az egymással versengő nacionalizmusok „lecsendesítéséhez”, miként működtek együtt belföldi és nemzetközi aktorok egy multietnikus társadalom kiépítésén, többnyire sikeresen túllépve a kulturális megosztottság „kelet-európai hagyományain”. A szakirodalom egy része az Európa Unió szerepét emeli ki a multietnikus hatalmi rendszerek kialakításában. Csergő nem vitatva az előzőek fontosságát, a térség hazai szereplőinek jelentőségére hívja fel a figyelmet, e kérdéskörnek szenteli dolgozatát, kisebbségi és többségi aktorok demokratikus alkufolyamatait elemezve. A szlovákiai nyelvtörvényről (1990, 1995) szóló viták elemzésekor megállapítja, hogy többségi részről egyértelmű volt az igyekezet egy

²⁰ Az akkori oktatásügyi miniszter Eva Slavkovská által kezdeményezett tervezet (1995) a magyar nyelvű kisebbségi alap- és középiskolai rendszer „megreformálását” célozta meg azzal, hogy javasolta egyes, nemzeti szempontból stratégiai fontosságú tantárgyak, így például a történelem, földrajz, állampolgári ismeretek szlovák nyelven való oktatást, mely sokak szerint az iskolák nyelvének teljes szlovák nyelvűvé változtatásához vezetett volna hosszútávon.

²¹ kézirat

kulturálisan homogén társadalom létrehozására a törvény által. A nyelvtörvény egyszerre töltötte be a „korpusztervezés” és a „státusztervezés” feladatát- az utóbbi a többségi nyelvet nyilvánítja egyedüli hivatalos nyelvvé, alárendelt szerepbe helyezve a kisebbségi nyelve(ke)t, az előbbi pedig a többségi nyelven belül igyekszik „rendet teremteni”, standardizálni, kizárva a hivatalos nyelvhasználatból a helyi dialektusokat és kisközösségi, valamint a számtalan nyelvi verzió közül egyetlen írott és beszélt változatot ismer el. (Csergő, 2007: 51) Kétségtelen, hogy egy multietnikus társadalomban az iskolai nyelvhasználat és nyelvi tervezés erőteljes eszközként szolgálhat a kisebbségi nyelvet beszélők nyelvhasználati szokásainak alakításában. Tisztában volt e ténnyel mind a kisebbségi, mind a többségi (nacionalista) elit, amikor a kisebbségi iskolák nyelvéről, a felvételi tesztek során használt nyelvről, az iskolai dokumentáció nyelvhasználatáról, a magyar nyelvű tankönyvekről, felsőoktatásról, valamint a magyar nyelvű iskolák irányításának kérdéséről szállt vitába az elmúlt évtizedekben. (Csergő, 2007: 150)

A szlovákiai magyar iskolarendszer kutatása bővelkedik szakirodalmakban az utóbbi egy-két évtizedben. E felfokozott érdeklődés legfőbb oka, hogy a *nemzetiségi-etnikai viták* középpontjában az önálló Szlovákia megalakulását követően többször, amint arra az imént utaltunk, éppen az oktatásügy állt. A kutatói aktivitást ösztönözték továbbá a kisebbségi politika megrendelése is, azzal, hogy az oktatásügy a politikai programok egyik kulcskérdésévé vált, felismerve, hogy az egyéni- és csoportidentitás megújulásának, alakíthatóságának legfőbb társadalmi műhelye az iskola.

A szlovákiai magyar oktatásügyet feltérképező munkák egy része történeti-- olyan történészek nyúltak a témához, akik a szlovákiai magyarság különböző korszakainak ismerőiként ezúttal az iskolát állították történelmi kutakodásaik fókuszába. Ezek közé tartozik Popély Gyula „*Erős várunk az iskola*” (2005) című könyve, mely az első Csehszlovák köztársaság iskolapolitikáját tekinti át, és ezen belül a magyar iskolarendszert ért atrocitásokat foglalja össze. Popély munkáját a kisebbségi *sérelem-narrativa* hatja át, miközben részletesen beszámol a Csehszlovák állam nemzetépítő és asszimilációs programjáról, mely az oktatásügyben is jelentős változásokat hozott, a kisebbségi nyelvhasználat és kultúra rovására.

Csicsay Alajos, „*Iskolatörténet*” (2002) című könyve a (cseh)szlovákiai magyar iskolarendszer történetét, intézményi alakulását követi nyomon 1918-tól a 20. század végéig. Csicsay volt pedagógusként, valamint a pedagógusszövetségbeli múltjából adódóan a szlovákiai magyar iskolák működésének „belső” mechanizmusait, nehézségeit is jól ismeri. Csicsay írását mindvégig a kisebbségi értelmiségi víziója vezérli: történeti kutatások és a demográfia eszközeivel összegzi, mennyivel csökkent a magyar iskolákban tanuló diákok száma (például az „*Akik „betévedtek” a szlovák iskolákba*” alfejezet-cím is erre utal) (2002: 65-66) a (cseh)szlovák nemzetállam asszimilációs politikájának következtében. Csicsay a kisebbségi iskolarendszer tervezhetőségének igényétől vezérelve összegzi, milyen változások várhatóak a jövőben és azokra a magyar iskoláknak milyen válaszokkal kell felelnie („*A megmaradás feltételei*” című alfejezet) (2002: 203-209).

A közelmúltban jelent meg a Fórum Társadalomkutató Intézet átfogó jellegű kiadványa (László- A. Szabó- Tóth, 2006), mely a szlovákiai magyar oktatásügy társadalmi-politikai körképét nyújtja. A. Szabó László, volt oktatásügyi államtitkár a kisebbségi oktatás jogi hátterét és a jelen magyar iskolarendszer (alap- és középiskolák) intézményi struktúráit ismerteti (László- A. Szabó- Tóth, 2006: 11-17). László Béla, aki a szlovákiai magyar iskolák helyzetével, történelmével ugyancsak régóta foglalkozik, a kötetben a pedagógusképzés történetét összegzi az első Csehszlovák köztársaságtól napjainkig, valamint a rendszerváltás után fokozatosan beindult magyar nyelvű felsőfokú képzés történetével, szerkezeti sajátosságaival foglalkozik (László- A. Szabó- Tóth, 2006: 151-184). Ugyancsak László Béla a kötetben a kisebbségi magyar iskolákat történelmi statisztikák tükrében vizsgálja, az iskolai struktúrák fejlődésének, átalakulásának különböző történelmi korszakait.

Összességében a szlovákiai magyar iskolarendszerről íródott történészi, demográfiai és iskolatörténeti munkákról elmondható, hogy kevésbé jellemzi azokat a társadalomkutató elméleti igényessége (társadalomfejlődési- szociológiai összefüggések kutatása), mint inkább a dokumentarista módszerekkel dolgozó kisebbségvédő készítése, a magyar iskolák jövőjéért, megmaradásáért érzett aggodalom. Nem gondolom, hogy ez feltétlenül hiányosság, viszont kétségtelen, hogy egy sajátosan etnopolitikai látószöveget kölcsönöz a felsorolt írásoknak, melyek politikai üzenetektől sem mentesek, de legalábbis

a kisebbségi közösségépítéssel, oktatáspolitikai programokkal szoros kölcsönhatásban állnak. Olvasásukkor ezen adottságokról nem szabad megfeledkezni.

A Kárpát-medence kisebbségi magyar közösségeinek társadalmi-kulturális és politikai szerkezetének, nyelvhasználatának, történelmének, többszintű (lokális, regionális és nemzeti), többirányú (a befogadó nemzetállamhoz és anyanemzethez való) kötődéseinek, valamint interetnikus kapcsolatainak vizsgálata kiterjedt és fontos kutatási területe a magyarországi és határon túli szociológiának, antropológiának, történelemtudománynak, és földrajznak. E kutatások népszerűsége nemzetstratégiai okokra is visszavezethető—az 1989-es rendszerváltást követő magyarországi kormányok politikai programjának szerves része volt a határon túli magyar közösségek támogatása, a kulturális-politikai nemzetbe való újraintegrálása, az *egy, közös, magyar kultúrnemzet* gondolatának jegyében. E politikai programok konkrét kutatási projekteken és intézményekben materializálódtak, valamint a magyarországi és határon túli magyar tudományosság programjainak, eredményeinek egyesítésével is jártak.

A magyar társadalomtudományok esetében a korábban részletesen tárgyalt *módszertani nacionalizmus a homogén magyar nemzetben* való gondolkodásban nyilvánult meg. A kisebbségi magyar közösségek magyar nemzeti keretek közötti reprezentációi, kizárólagosan magyar-szempontrú megközelítései jellemezték a kutatásokat a közelmúltig.

A továbbiakban néhány olyan, a romániai etnikai folyamatokkal és nemzeti/etnikai *hibriditással* foglalkozó kutatást mutatok be összefoglaló jelleggel, melyek relevánsak a szlovákiai interetnikus viszonyok és saját empiriám későbbi elemzése szempontjából.

Rogers Brubaker, Feischmidt Margit, Jon Fox, és Liana Grancea (2006) a romániai Kolozsváron végezték kutatásukat 1995 és 2001 között.

A multietnikus történelmi múltra visszatekintő város lakóinak többsége ma románul beszél, kisebbségben vannak a magyar anyanyelvűek, akik túlnyomó többsége kétnyelvű. A magyar köztudatban a város nagy szülőltéhez, Mátyás királyhoz kötődik, a rendszerváltást követően azonban leginkább *elkeseredett* politikai csatározásairól, román ultra-nacionalista főpolgármesterértől (G. Funarról), és többek között a főtéren álló Mátyás-szobor sorsa körüli küzdelmekről vált hírhedt a város.

A szerzői négyes könyve, „A nacionalizmus politikája és a mindennapok etnicitása egy erdélyi városban” címmel,²² a „magyar” és „román” etnikai/ nemzeti azonosulások hétköznapi megnyilvánulásait elemzi, nem feledkezve meg azok intézményes, elsősorban lokális kontextusairól sem (erdélyi politikai pártok, társadalmi szervezetek, iskolák). Munkájukban a hétköznapi etnicitásnak az egyének tényleges tapasztalataiban, beállítódásaiban, gyakorlataiban való működési mechanizmusait vizsgálják. A könyv központi kérdésselvetésében olyan hétköznapi helyzetekre, a megélhetésre, kategorizációkra, migrációra, nyelvhasználatra, politikára vonatkozó egyéni tapasztalatokra koncentrálnak, melyek nem közvetlenül etnikus jellegű élmények. Ezekből az elemzésekből kitűnik, hogy a hétköznapok nagy részében milyen *kevésbé* vagy csak erősen korlátozott módon játszik szerepet az etnicitás, ellentétben számos más szemponttal.

Ugyanakkor Brubakerék azt is elemzik, hogy az etnicitás mely helyzetekben és intézményes kontextusokban nyilvánul meg és fejti ki működéseit, az egyének és szervezetek miként használják az etnikai, nemzeti kategóriákat, mint a közösségszerveződés lehetséges alapjait, és fordított irányban, e kategóriák, mint a közösségek vélt vagy valós alapjai, hogyan szervezik a társadalmi interakciókat. Bemutatják munkájukban a kolozsvári magyar mikrovilág fenntartását szolgáló intézményeket, melyek saját működési területükön is túlmutatva magyar kategóriáikkal mintegy előhangolják, az élet számos egyéb területére is átvihető nemzeti beállítódással látják el nyilvánosságot, és ezen belül is a Kolozsváron magukat magyarnak vallókat.

Mint azt a szerzők megállapítják, Kolozsváron az etnicitás megnyilvánulásának helyzetei, politikai intézményei és népesedési dinamikái asszimetrikusak—az etnikai versengésben a magyarok vannak „kedvezőtlen helyzetben”. Ebből az alárendelt szerepből adódóan éppen a magyarok azok, akik etnikai értelemben *érzékenyebbek*, inkább hajlamosak a világot, a különböző hétköznapi helyzeteket etnikai szemszögből látni. Kolozsvárnak a román nemzetállamhoz tartozásából, a város lakosságának román többségéből adódóan a román etnicitás számít *alapértelmezésnek* (jelöletlennek), ellenben a magyar *jelölt* kategóriaként szerepel a nyilvánosságban. Nyilvánvaló, és erre a

²² A könyv eredeti angol nyelvű címe: „Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town”, Princeton University Press, 2007.

szerzők is rámutatnak, hogy a magyar mikrovilág egy-egy helyzetében ezek a kategorizációs alapértelmezések és előhangolások megfordulnak: a magyar válik jelöletlen, míg a román jelölt kategóriává. Sajátos kisebbségi adottság, hogy míg a román etnikai és politikai kategóriaként definiálódik, addig a kolozsvári magyarok esetében a magyar csak etnikai kategóriaként, viszont a helyzetet bonyolítja, hogy számos magyarországi migráns-helyzetben tapasztalják, hogy „lerománozza” őket a magyarországi magyarok (a román nemzetállamhoz való tartozásuk alapján), amit ők etnikai hovatartozásuk megkérdőjelezéseként értelmeznek, és éppen ebből adódóan, sérelmezik a megjelölést.

Számos más magyarországi nemzet és kisebbségkutatással ellentétben,²³e könyv szerzői nem választják szét a nemzeti és etnikai azonosság termelődésének folyamatait, a kettőt szervesen együtt kezelik, illeszkedve ahhoz a *hobsbawmi* gondolathoz, mely szerint ugyanazon folyamatról van szó, csak míg az előbbi felülről építkezik, az utóbbi alulról, valamint, hogy az egyik a másik nélkül nem megérthető igazán. (Hobsbawmot idézi Simon, 2007: 119)

Rogers Brubaker „Csoportok nélküli etnicitás” (*„Ethnicity without groups”*) című könyvének (Brubaker, 2004) gondolatmenetét folytatva, a kutatás középpontjában az etnicitás kognitív keretként, folyamatként való értelmezése, annak hétköznapi gyakorlatai és egyéni értelmezései állnak, megkérdőjelezve az etnicitás csoport-alapú megközelítéseit, Az olyan kérdésekre keres választ, mint *mi* az etnicitás, *hol* alakul, *mikor és kinek* fontos, vagy éppen *nem* fontos, és ha nem, *miért*.

Disszertációs munkám írásakor Brubaker, Grancea, Feischmidt és Fox munkája (2006) meghatározó jelentőséggel bírt: *módszertani* értelemben az etnicitás hétköznapi etnográfija és mikro-elemzései miatt, mivel ezt a módszert saját terepkutatásom során is alkalmaztam, *elméleti* szinten pedig azért, mert az a *brubakeri* etnicitás-felfogás az etnicitás szituatív, pozicionális, és kognitív értelmezését hangsúlyozza, a nemzet „csoport”-felfogását elutasítva az etnicitást kategorizációs rendszerként kezeli, és e kategorizációnak a hétköznapiokban való megnyilvánulásait (narratíváit és gyakorlatait) kutatja.

²³ Ezt az irányzatot jól reprezentálja a nemrégiben Bindorffer Györgyi (2007) szerkesztette „Változatok a kettős identitásra” című tanulmánykötet, a magyarországi kisebbségek etnikai és nemzeti identitás-folyamatainak eltérő dinamikáit vizsgálva.

A romániai kisebbségi magyar asszimilációs folyamatokról az iskolaszociológia felől közelítve Sorbán Angéla és Dobos Ferenc (Sorbán- Dobos, 1997, Sorbán, 2000) iskolakutatásai a magyar iskolákból „eltűnő” gyermekek kérdéskörével foglalkoznak részletesen, statisztikai felmérésekre is alapozva megállapításait. Munkáikra, mivel azok közvetlenül kapcsolódnak saját kutatásomhoz, a későbbiekben bővebben fogok hivatkozni.

Napjainkban a nemzet, etnicitás, etnikai azonosulások kérdéseivel Szlovákiában a Szlovák Tudományos Akadémia (SAV) Etnológiai intézete foglalkozik, történeti, antropológiai, szociológiai kutatási módszereket ötvözve. Az egyes nemzeti akadémiák, kutatóműhelyek befelé fordulásából következett az a sajátos helyzet, hogy a közelmúltig a nacionalizmus és etnicitás-kutatásban kevés együttműködés történt a kelet-európai országok tudományos műhelyei között.²⁴ Éppen ezért tartom fontosnak ismertetni néhány szlovák kutató témaválasztásom szempontjából legfontosabb írását a továbbiakban.

Mint azt Feischmidt Margit kiemeli, a nemzeti reprezentációknak, köztük a nemzeti mítoszoknak nem önmagukban van jelentőségük a társadalomtudományokban, hanem annak a kontextusnak, azon társadalmi intézmények és emberek viszonylatában, akik azokat létrehozták (Feischmidt, 2006: 349). Térségünkben, az egymással versengő nacionalizmusok létrehozzák egymással konfliktusban álló reprezentációikat, történelemképeiket. Kiliánová a pozsonyi Dévény-várhoz kötődő szlovák, magyar, német, állami és kisebbségi elit reprezentációkat elemzi, ahogy azok az idők folyamán Dévényt saját szimbolikus helyükké koronázták, igyekezve mindig felülmúlni a hely korábbi (eltérő) nemzeti vonatkozásait. (Kiliánová, 2006: 351-370)

Mannová Komárom (Komárno) városának történelmi térkijelölő gyakorlatait és rítusait elemzi a 18-21. század során. Amint azt dolgozatában kiemeli, az egyes történelmi érák utcanév-választásai és szoboremelései világosan tükrözik az uralkodó társadalmi ideológiát. (Mannová, 2006: 30) Mannová tanulmánya a rendszerváltást követő szoborállítási „mozgalmakat” elemzi magyar és szlovák oldalról, melyek akárcsak a nemzeti mítoszok, egymásra reaktívan működtek/nek. A komáromi szobrok, mint emlékezhelyek, jelentős térkijelölő szereppel bírnak, a két nemzet szimbolikus harca

²⁴ A közeledés és együttműködés folyamatát hivatott elősegíteni az MTA Kisebbségkutató intézete által gondozott, és többek között a Szlovák Tudományos Akadémia (SAV) említett kutató-csoportjának részvételével működő Visegrád-projekt. http://www.diversity.mtaki.hu/the_project/

zajlik általuk. E szobrok nemcsak *emlékezet helyek* (*lieux de memoir*) (Nora, 1999), hanem olyan *élmény-terek*, melyek a lakosságot aktívan bevonják a hivatalos reprezentációk *emocionális* megélésébe, a múlt *individuális* megtapasztalásába. Ezen emlékművek és „élményterek” a múltat hozzák közel, változtatják *jelenné*, egyben aktualitássá. (Mannová, 2006: 35). A tanulmány részletesen szól a városvezetés 21. századi projektjéről, az „Európa-udvarról”. A szerző a tér építészeti üzenetei kapcsán elmondja, hogy a közös szlovák-magyar történelem egyedül *nemzeti* szinten jelenítődik meg; „Európa a nemzetek háza”: e hegemon nemzetállami elképzelést sugározza, miközben lokális- helyi reprezentációk teljes egészében hiányoznak. (Mannová, 2006: 43)

Michaela Ferencová az emlékezet és közösség kapcsolatait tanulmányozza Szlovákiai etnikailag vegyesen lakott térségeiben. Dolgozatában (Ferencová, 2005) a történelmi megemlékezési szertartások szerepét vizsgálja a dél-szlovákiai magyar és szlovák kulturális intézmények (Matica Slovenská és Csemadok) identitáspolitikáinak keretei között. Ferencová, akárcsak Kiliánová (1994, 2001, 2006), a kollektív emlékezet *bizonytalan, megfoghatatlan* fogalma helyett az emlékezési mechanizmusok közösségi mechanizmusait, intézményeit elemzi. Ferencová (2005), az etnikailag vegyes lakosságú város, Újvár (Nové Zámky) társadalmi szervezeteinek megemlékezési alkalmait elemezve azt vizsgálja, hogy a múlt emlékezetét hogy használják egyes társadalmi szereplők adott azonosulási kategóriák reprodukálására (azaz „magyar” vagy „szlovák” nemzeti kötődések megerősítésére). Megállapítja, hogy a város kulturális intézményei szelekciós szerepet töltenek be, mely során a múltnak adott mozzanatait kiválogatják, „emlékezésre méltónak” jelölik ki, hozzájárulva ezzel a múlt intézményes úton történő megalkotásához. Ferencová²⁵ másutt a városvezetés (Újvár- Nové Zámky) a város etnikai „egyensúlyának”, „harmóniájának” újratermelésére irányuló törekvését elemzi, ami a lokális (*nem-etnikus*) identitást, az „újváriságot” hangsúlyozó szertartások és megemlékezési szertartásokon keresztül látszik megvalósulni.

²⁵ kézirat

A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A bemutatott szakirodalmi előzmények ismeretében, dolgozatom a továbbiakban a következőképpen épül fel:

A második fejezetben a nemzet kialakulásáról szóló elméleteket tekintem át, illetve azokat a társadalmi tényezőket, melyek a nemzet kialakulásához vezethettek, illetve folyamatos újratermelődéséhez járulnak hozzá. Megvizsgálom továbbá a nemzet és etnicitás kapcsolatát, utalva azokra az elméletekre melyek a nemzet etnikus eredete mellett törnek pályát, illetve azokra a konstruktivista megközelítésekre, melyek a nemzet konstruált voltát hangsúlyozzák, és az etnicitást, az etnikus eredetről szóló *mítoszokat*, e konstrukció részeként kezelik.

A nemzet újratermelődésének társadalmi terei között a kultúra, történelem, valamint az iskola játszik kiemelt szerepet- bevezető elméleti áttekintésem is ezekre koncentráls elsősorban.

A harmadik fejezetben a nemzetállam és a (nemzeti) kisebbségek viszonyát elemzem. A modernitásban a nemzet olya jelképpé vált, mely nevesíti az állam és polgárai, az állam és az egyes közösségek viszonyát, olyan „ideológiai konstrukció”, mely pontosan kijelöli az állampolgár helyét a nemzetállamban. (Verdery, 2004: 379) A nemzetállam azzal, hogy *nemzeti* kisebbségekként nevesíti a kulturális- etnikai diverzitások egy jelentős részét, a nemzet paradigmáján belül jelöli ki e kisebbségek helyét, meghatározva azok mibenlétét, csoport-identitását. A nemzetállam kisebbségekkel kapcsolatos egyik lehetséges válasza az *asszimiláció politikai diskurzusa*, mely a kelet-európai térség 19-20. századi történelmét végig jellemezte. Ennek folyamatát ismertetem a fejezetben a 18. század végi monarchiabeli etnikai folyamatoktól és politikai erőfeszítésektől indulva, elérkezve végül napjaink Szlovák nemzetállami törekvéseiig és kisebbségi- „nemzetiségi” válaszaikkig.

A negyedik fejezetben az amerikai és nyugat-európai asszimiláció-kutatások után térségünk hasonló jellegű vizsgálatait tekintem át. Ezt követően, az *ötödik fejezetben* perspektívát váltunk: a kulturális- etnikai sokféleségre adott lehetséges válaszok közül az *integráció diskurzusának* bemutatására kerül sor, mely a másságokat, az asszimilációval szemben, *nem nemzetállami kisebbségekként* kezeli. Az ide vonatkozó elméletek kultúra-elképzelései nem kötött, csoporthatárokkal körbekerített kultúrákról beszélnek, hanem a

kultúrát egy *diszkurzív térbe* helyezett, *nyitott rendszerként* kezelik. E kultúrákat és közösségeket a kettős etnikai kötődés, kettős kulturális jelenlét és gyakorlat jellemzi. Mivel a globalizáció és a felerősödött migrációs jelenségek hívták életre ez utóbbi elméleti megközelítéseket, a *diaszpórák* kulturális gyakorlata és a diaszpórák kapcsán használt *kulturális hibriditás* fogalma, segíthetnek e társadalmi folyamatok pontosabb megértésében.

A *hatodik és hetedik fejezet* az általam vizsgált terepet mutatja be, mielőtt a korábban bemutatott elméleti fogódzók alapján az interjúk elemzésére kerülne sor. Míg a „Térség és iskola” fejezet a terep makro-perspektíváját tárja az olvasó elé, az interetnikus, demográfiai folyamatokra, illetve az azokat befolyásoló lehetséges tényezőkre koncentrálva (iparosodás, városiasodás, lakótelepi életforma, stb.), addig az utóbbi, „Portrék” című fejezet az interetnikus helyzetek közeli olvasatát teszik lehetővé, három személyes hangvételű etnográfian keresztül. A bemutatott portrék egyben bevezetesként is szolgálnak a terep etnografikus szövetének további elemzéséhez adott szempontok és kategóriák mentén.

A *nyolcadik fejezet* az etnikai identitással kapcsolatos sztereotípiákat vizsgálja egy multietnikus közegben. Teszi ezt többféleképpen- az etnikai csoportok egymásról kialakított sztereotípiáit vizsgálva, ezen belül is a köztes etnikai pozícióban lévőkről szóló elbeszéléseket, valamint az utóbbiak önmagukról szóló autosztereotípiáit elemezve. Amint arra a fejezetben rámutatunk, az etnikai köztesség nem egy „kényelmes” etnikai pozíció, számos etnikai stigma, negatív társadalmi attitűd és gyakorlat övezi.

Az előző fejezet szerves folytatásaként, a *kilencedik fejezet* az etnikai vegyességgel kapcsolatos társadalmi szankciókat és konfliktusokat tárgyalja. Az általános társadalmi szankciókon kívül szó esik a fejezetben az endogámia parancsát megszegők elleni speciális közösségi szankciókról, az etnikailag köztes helyzetben lévők iskolaválasztásaihoz köthető konfliktusokról, valamint az etnikai vegyességhez kapcsolódó konfliktusos emlékezetekről. Ez utóbbin belül külön elemezzük az etnikai köztesség speciális pozíciójából megfogalmazódó emlékezeteket, az etnikai vegyességet övező emlékezetkonfliktusokat, valamint a hivatalos iskolai történelem-oktatás és az előbbi (köztes etnicitású) családok emlékezete között emlékezet-konfliktusokat, néhány jellegzetesnek mondható etnográfiai példát hívva segítségül.

A vegyesség társadalmi konstruálódásának közelebbi megértéséhez annak egyes társadalmi tényezőit (kontextusait) vizsgáljuk *a tizedik és tizenegyedik fejezet* során. A terepkutatás eredményeiből kiindulva két fontos tényezőre fókuszálunk- a mobilitás, valamint a nyelvhasználat kérdéskörére. A dolgozat záró-, *tizenkettedik fejezete*, visszatér kutatásunk központi kérdésköréhez, az iskolaválasztás és az etnikai vegyesség összefüggéseinek tárgyalásához. Megvizsgáljuk az iskolaválasztást, mint speciális döntésfajtát, az iskolaválasztáshoz kötődő szülői várakozásokat, valamint a választás kívánatos/ remélt következményeit (társadalmi siker) és nem várt eredményeit. Végül a fejezet részeként az iskolaválasztás egy speciális aspektusát, a szülők társadalmi nemének (gender) esetleges szerepét vizsgáljuk meg a döntésfolyamatban.

II. FEJEZET

NEMZET, ISKOLA ÉS MODERNITÁS

Az *eticitás, nemzet* olyan elemzési kategóriák dolgozatom során, melyek hozzásegítenek az etnikai hibriditás jelenségének megértéséhez. Mindkettő sokak által problematizált fogalom—számtalan megközelítésben próbálták megragadni történelmi, politikai dimenzióikat, társadalmi jelentőségüket. A továbbiakban azon megközelítéseket igyekszem áttekinteni, melyek keretként szolgálhatnak empirikus anyagom elemzéséhez, vagy éppen vitatkozni lehet velük az utóbbiak ismeretében.

Az esszencializmus iskolájának követői a nemzetek előtti premodern etnikumokban látják a nemzetek „csíráit”, történelmi előzményeit, mások a nemzetek születését teljes mértékben a modernitásnak tulajdonítják.²⁶ A modern államok mai ismert formájukban nemzetállamok. Amennyiben elfogadjuk, hogy a nemzet (legalább részben) történelmi konstrukcióként kezelhető, akkor azt is szükséges megvizsgálunk, milyen társadalmi tényezők játszottak szerepet létrejöttében. A közoktatás kétségtelenül az egyik legfontosabb társadalmi intézménye a sikeres nemzetépítésnek, épp ezért e fejezet során külön foglalkozunk a nemzet és iskola kapcsolatával, kitérve az empirikus kutatásunk szempontjából lényeges kisebbségi oktatás kérdéskörére.

1. A nemzetek születése

A nemzet természete, mibenléte körül kialakult társadalomtudományi viták egyik központi kérdésfelvetése, hogy milyen mértékben lehet a nemzetről az etnicitás premodern jelenségének folytatásaként beszélni, illetve a két jelenség között feltételezhető-e történelmi kontinuitás. A 20. századi nacionalizmus-kutatók többsége elveti azon elképzeléseket, melyek szerint a nemzet születésére elégséges magyarázatául szolgálnak a

²⁶ Fontos megjegyezni, hogy megközelitésem nagyon leszűkítő, hiszen európai történelemről, európai nemzetfejlődési folyamatokról beszélek. Egyetlen disszertáció keretein belül lehetetlenség lenne a világ valamennyi nemzetfejlődési modelljéről számot adni. Munkám szempontjából a kelet-európai térség etnikumai, és nemzetfejlődési modellje bír legfőbb relevanciával, így az elméleti keretek megrajzolásakor ezt tartom figyelem előtt.

nemzet előtti *etnikumok*. Gellner szerint (1983), még ha az etnikum szerepet is játszik a nemzet kialakulását érintő folyamatokban, semmiképpen sem kezelhetjük szükséges és elégséges feltételként. Mások ennél sokkal radikálisabban fogalmazzák: Hobsbawm (1990) például a nacionalizmust másodlagos politikai mozgalomként kezeli, olyan elhibázott történelmi tudatként, melynek felbukkanásában az etnikai csoportok ugyan szerepet játszottak, de azok nem szolgálhatnak kellő magyarázattal a jelenség teljes leírására és eredetének indoklására. Hobsbawm, akárcsak Gellner, politikai és gazdasági folyamatokkal hozza összefüggésbe a nacionalizmus keletkezését.

A nemzet pre-modern eredete mellett Armstrong (1982) és Smith (1993, 2004) érvelnek munkáikban. Smith a nemzet gyökereit az etnikumra (*ethnie*) koncentrálna messze visszavezeti a történelemben, jóval a nacionalizmus ideológiájának 18. századi születését megelőző korokra. Smith szerint e pre-modern közösségek a maiakhoz hasonló mítoszokkal, közösségi rítusokkal rendelkeztek, kontinuitást képezve ez utóbbiakkal. Az etnikum ezen olvasat szerint olyan időben és térben állandónak bizonyuló modulként szerepel, melyből a legváltozatosabb társadalmi és kulturális folyamatok erednek. Ezek egyik hosszútávon életképesnek bizonyult változata a nemzet. A nemzet sikerességét Smith (2004) abban látja, hogy egységesített kultúrájának és bürokráciájának köszönhetően erős kontroll alatt tartott területeket és népeiségeket tudott kialakítani. A területiség elve, az állampolgárság és az azzal járó jogok, valamint a nemzetállam politikai kultúrája a modern nyugati államok jellemzői elsősorban. (Smith, 2004: 206). Az etnikumban gyökerező nemzetnek olyan etnikus alapokra, hazára, hősökre, és mitikus hőskorra van szüksége, mely közös referenciaként szolgál, társadalmi osztályokon és vallási irányzatokon ível át (Smith, 2004: 208). Smith értelmezésében a modern nemzet fogalma a pre-modern etnikum egyfajta sikeres kiterjesztését jelenti, elmélyítve, tovább finomítva ez utóbbi jelenséget, univerzális struktúrákat és ideálokat teremtve a kor technikájának és politikai-gazdasági berendezkedésének segítségével. (Smith, 2004: 213)

Brubaker és kollégái (Brubaker- Feischmidt- Fox- Grancea, 2006) egy *polietnikus* Európa képét hangsúlyozzák a nemzet politikai programjának elterjedését megelőzően. Kelet-Európa e multietnikus *kollázs*a különböző történelmi-politikai tényezők hatása alatt formálódott a századok során. A térséget érintő migrációs hullámok új kulturális és

vallási elemekkel tarkították a helyi kultúrákat.²⁷ A nemzeteszme megjelenésével a nyelvi, kulturális, és értékrendbeli *különbségek* Kelet-Európa birodalmi keretei között *multinacionalitássá* értékkelődtek át.

A nacionalizmus megjelenését a *modernitás* születésével rokonítja a modernista iskola, felbukkanásának pontos földrajzi és időbeli tényezőiről azonban egymástól eltérően fogalmazzak. Egyes elképzelések szerint gyökerei visszanyúlnak a 17. századi Britanniába (Kohn 1944, Greenfeld 1991, 1992), mások a 18. századi ibériai anti-kolonizációs küzdelmekig (Anderson, 1991), vagy éppen a francia forradalomig (Alter 1989, Best 1988) vezetik vissza. Megegyeznek viszont abban, hogy az 1815 utáni Európa már kifejezett nemzeti mozgalmaktól volt hangos. Gellner szerint a korai modernitásban a nemzet olyan politikai-kulturális egységként definiálható, mely közös lakóhellyel és etno-kulturális jegyekkel rendelkező népesség egy adott csoportjára vonatkoztatható. Az államépítésben valamint az államok egymás közötti rivalizálásában központi szerepet játszott, egyúttal a nemzet a politikai legitimitáció forrásaként is funkcionált. A nemzet ebben a megfogalmazásban (etno-kulturális, politikai hatalom és jog forrása) megköveteli az etnikai határok politikai/ államhatárokkal való egybeesését. (Gellner, 1983: 1).

A modern iskola képviselői (köztük pl. Hobsbawm, 1990) elutasítják a nemzetet modernitás előtti primordiális, ősi gyökerekre visszavezető elképzeléseket. Ehelyett arra keresnek választ, hogy miért/miként vált a nemzet a politikai legitimitás magától értetődő forrásává, illetve miért követeli minden nemzet, politikai közösség a nemzeti önrendelkezést automatikus jogként. A nemzet politikai *diskurzusa*, annak naturalizálása, kétségtelenül a modernizáció terméke. E folyamatok eredményeként mára egy olyan világban élünk, mely nemzetállamokból épül fel és kultúrák, méghozzá *nemzeti* kultúrák összessége alkotja. A nemzet, nacionalizmus oly mértékben részét képezi hétköznapjainknak, az általunk ismert világ összetevője, természetes, automatikus

²⁷ A kelet-európai térségben a kontinens vallási mozgásai és konfliktusai is érzékeltették hatásukat: a reformáció- ellenreformáció a Monarchia területén változatos népesség-összetételteket eredményezett felekezeti szempontból. Zsidó, görög, örmény kereskedők érkeztek a térségbe és telepedtek meg sikeresen, valamint a nyugat-európai, 15-16. századi pogromok idején zsidók menekültek Lengyelország és Litvánia területére (Brubaker-Grancea- Feischmidt-Fox, 2006: 54).

velejárója, hogy mindez meglehetősen nehézé teszi a fogalom definiálását, a kutatónak a jelenségre „kívülről” való rátekintését.

A nemzet társadalmi jelenségként való elterjedtsége, politikai, jogi és gazdasági evidenciája felveti a kérdést, minek köszönhető sikere, kontinenseken átívelő térhódítása. Anderson (1991) szerint, a nemzet, *elképzelt politikai közösségként* olyan politikai-kulturális „modullá” vált, mely számtalan helyzetre és társadalmi felállásra vált alkalmazhatóvá. A nemzet-elképzelések népszerűségét mások abban látják, hogy egyrészt *kívülállást, különlegességet, egyediséget* jelez (más nemzetekhez viszonyítva, azok sajátosságaival összemérve a saját nemzet jegyeit), mely sajátosság nemzeti önrendelkezésre, autonómiára hatalmazza fel a közösséget, ugyanakkor éppen e nemzeti sajátosság (autenticitás) olyan általános ismerv is, mely belépőt jelent a *nemzetek nagy családjába*. (Seton-Watson 1977, Breuilly, 1982)

Miroslav Hroch, a nemzet történelmi fejlődését tanulmányozva megállapítja, hogy több objektív kapcsolatra (kulturális, földrajzi, történelmi, gazdasági, vallási, stb.) volt szükség ahhoz, hogy a nemzet kollektív tudatként integrálódjon a szubjektív tudatokban (Hroch, 2000: 4). A szerző nem vitatja a nemzet történelmileg konstruált voltát, azonban Karl Deutsch nyomán leszögezi, hogy a nemzeti mozgalmak kialakulásához léteznie kellett a *nemzet előtt valaminek*, ami alapján a nemzeti kötődés tudatosulhatott a tömegekben. A nemzetépítési folyamat során három olyan társadalmi körülményt jelöl ki, melyeket feltétlenül fontosnak és semmivel fel nem cserélhetőnek tart. Ezek a következők: 1. a „közös múlt” emlékezete, 2. a nyelvi és kulturális kötődések sűrűsége, melyek a csoporton belüli sikeres kommunikáció előfeltételei, 3. a társadalmon belüli egyenlőség koncepciója, mint a demokratizáció alapkövetelménye. (Hroch, 2000: 5)

Számos szerző hangoztatja, hogy a modern nemzetek születése egy írásbeliségen alapuló magaskultúra elterjedésével következhetett be Európában. E folyamatban a nyomtatás elterjedésének, a könyvek tömegcikké válásának rendkívül nagy szerep jutott. A nyomtatott irodalom (újságok, regények, kalendáriumok), nemcsak a hagyományos *face-to-face* közösségek határain túl terjedt el, hanem olyan *képzelt közösségeket* teremtett, melyek alapját képezték a modern nemzetnek. (Anderson, 1991, Deutsch, 1953, Calhoun, 1992). A nyomtatás által képviselt újszerű kommunikációban a nyelv meghatározó szereppel bírt. Németországban például a nemzeti nyelvnek a német nemzet megfogalmazásakor döntő

feladat jutott abból a sajátosságából adódóan, hogy „hüen tükrözi a német *nemzeti karaktert*”. A nemzet ideológiája segítségével metafizikai magasságokba röppenve egyfajta nemzeti *újjáéledés*, a nemzet *tényleges és teljes valójához* való visszatérés következik be, melyhez a nemzeti nyelv a médium szerepét tölti be (Lipsetet idézi Calhoun, 1993: 224). A német romantika számára a nemzeti nyelv, mely a magaskultúrából táplálkozott és egy *egységesített, standardizált* irodalmi nyelvet jelentett, nélkülözhetetlen előfeltétele volt a modern nemzet születésének. A nyelvet, akárcsak a történelmet, időbeli kontinuitása alapján értelmezték és értékelték. A nyelv garantálta a nemzet tagjainak összetartozását, időbeli és térbeli közösséget alkotva közöttük, történelmi mélységet és *autenticitást* (vagyis különállást és eredetiséget) kölcsönözve számukra. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a modern nemzeti nyelvek megalkotása előtt a későbbi nemzet alapjait képező etnikai csoportok gyakorlatilag nem rendelkeztek közös nyelvvel, illetve a nagyfokú nyelvi eltérések miatt erőteljesen akadályoztatva voltak egymás kölcsönös megértésében. A nemzeti nyelvek megalkotása, mely egy egységesítő és adott nyelvi kánont kialakító beavatkozása volt az írástudó értelmiségi rétegnek a természetes nyelvi fejlődés(ek)be, ezt a komoly akadály gördítette el a nemzetfejlődés útjából.

A magyar nemzetfejlődésben a némethez hasonlóan, a nyelv fontos szerepet lát el, egyesíti a nemzetet, „valós létet” kölcsönöz neki. „Nyelvében él a nemzet”, szögezi le a magyar reformkor meghatározó alakja, Széchenyi. Bessenyei György 1778-ban Bécsben írt „Magyarság” című röpiratában így összegzi a nyelv és nemzet viszonyát: *"Minden nemzet a maga nyelvéről ismertetik meg leginkább, (...) micsoda szomorú, elvettetett és gyalázatos sorsa lenne az egész nemzetnek anya nyelv nélkül."* Kisfaludy Sándor gondolata, *"amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája (...) a nyelv a lelke a nemzetnek"*, a német nemzeti lélek- elképzelésnek magyar visszhangja: a nép (Volk) alkotja a nemzet *testét*, annak nyelve pedig a nemzet *lelkét*. A nemzet test- lélek párosa köszön vissza Széchenyi „Hitel” című művében, a kor nemzet-elképzeléseit hüen tükrözve: *"Az egészséges nemzetiségnek fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él."* (1830). Az „egészséges nemzetiség” az egészséges testre emlékeztet, melyben a nyelv, azaz a lélek is egészséges, ez utóbbi fennmaradása, épségének megőrzése döntő szerepet játszik a nemzet fejlődése szempontjából. A romantika teljes mértékben elköteleződik, rajongásával övezve e nemzeti (spirituális) lelket, és az azt képviselő nemzeti nyelvet.

A nyelv az eltérő nemzet-elképzelések között többféle színben tűnik fel: jelentheti az etnicitásból fakadó nemzetlét alapját, feltételeként szolgálhat a nemzeti közösség létének és politikai legitimitásának, valamint egységesítő erejéből fakadóan (a helyi variánsok és dialektusok kiiktatásával, ill. felülírásával) előkészíti a nemzetet az állammal való találkozásra, hogy majd e frigy eredményeként megszülethessen a modern nemzet-állam. (Calhoun, 1993)

Amint Brubaker és kollégái (Brubaker- Feischmidt- Fox- Grancea, 2006) felidéznek, Meinecke (1907, 1970) kétfajta nemzetértelmezést különböztet meg: az államnemzet (*Staatnation*) és a kultúrnemzet (*Kulturnation*) fogalmát. Míg az előbbi alapján állam és nemzet szorosan összetartoznak, a nemzet képezi az állam demográfiai „tartalmát”, az utóbbi értelmezésben állam és nemzet meglehetősen eltérnek egymástól- a nemzetet kulturális, nyelvi sajátosságai határozzák meg, míg az államot politikai és földrajzi határai. (Brubaker- Feischmidt- Fox- Grancea, 2006: 45) Kelet-Európát tudvalevőleg ez utóbbi (kultúra-alapú) nemzet-meghatározás jellemzi, ami egyben azt jelenti, hogy térségünkben folyamatos egyeztetések tárgyát képezi nemzet és állam egymáshoz való viszonya, a kettő egymásnak való megfeleltetése (lásd asszimilációs törekvések, területrendezések és az ezekhez kötődő lakosságcserek).

2. A nemzetállam kialakulása és sajátosságai

A nemzet modernitást megelőző előfordulása mellett érvelők (pl. Armstrong, 1982, Smith, 1986) sem vitatják, hogy a modern *állam* megjelenése fordulópontot jelentett a nemzet történeti fejlődésében. Tilly (1990) szerint, megkülönböztethetőek nemzet-államok (*nation-states*), melyek lakói közös kulturális, nyelvi, vallási tudáskészlettel, illetve ezek alapján identitással rendelkeznek, valamint olyan államok (*national states*), melyek hatalmukat kiterjesztve rendszerezik lakóik életét, adott céloknak vetik őket alá (pl. gazdasági, hadügyi). Az állam központosított hatalmán keresztül integrálja lakosságát, nemzeti jelleggel látja el, ellentétben a városállamokkal vagy birodalmakkal, melyek csak részben, vagy egyáltalán nem láttak el efféle funkciókat. (Tilly, 1990: 3) Az állam területi kontrollja, *szuverenitásának megerősödése* egyben azt is jelentette, hogy kiterjesztette hatalmát határain belül és erőteljesebb védelmi rendszerrel rendelkezett a határai ellen

irányulókkal szemben. Lakosai számára iskolákat létrehozva, az állam egyben nemzeti kultúrára is „szoktatja” őket. E *homogenizációs* és *normalizáló* gyakorlatok eredményeként egységes piacok alakultak, elősegítve az állam fejlődését, hatalmának gyarapodását. Míg az egyes nemzetállamokon belül a nemzet intézményesített gyakorlatain keresztül az életminőség, a hétköznapi tapasztalata egyfajta „nemzeti karaktert” kölcsönzött egy-egy államnak, ezzel párhuzamosan a nemzeti fejlődés, gazdasági-politikai berendezkedés egyediesedése által a nemzetállamok közti különbségek megnöttek. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzetállami fejlődés egyszerre jelentett *homogenizációt* (a határokon belül) és *diverzifikációt* (a határokon át). Míg a nemzet és állam találkozását megelőzően Európa politikai- társadalmi térképét a különbségek árnyalatokban való lassú átmenete jelentette, addig a nemzetállam- fejlődés, a térkép fragmentálódását hozta magával, az átmenetek felülről, állami eszközökkel való eltüntetését eredményezve.

Az állam-központú megközelítésekben a nemzetnek másodlagos funkciója van. Giddens szerint, nemzetek egy jól körülhatárolt *területen* jönnek létre, adott adminisztráció és állami apparátus igazgatása alá esnek. Nemzet tehát csak olyan értelemben létezik, amennyiben az egy egységesített adminisztratív területhez tartozik, mely szuverenitást élvez vagy arra törekszik. (Giddens idézi Calhoun, 1993: 218). E megközelítésben, az állam és az általa körülhatárolt *terület* generálta nemzet etnicitáshoz fűződő viszonya esetleges. Olyan véletlenszerű találkozásról van szó, mely során az etnicitás kétfajta szerepet játszhat: (1) az állam diktálta nemzeti identitást támasztja alá, (2) államellenes törekvések alapját képezi, egy új állam alapítását célozva meg.

Ez utóbbit példázzák a 18. század végi Monarchia területén azon autonóm területek (például Erdélyben, lásd Verdery, 1983), melyek egyáltalán nem kötődtek a politikai önrendelkezés és kulturális homogenitás gondolatához. A Habsburg monarchia területén élő népek egy részének nemzeti követeléseik korábbi „történelmi jogaik” kiterjesztéseként jelentkeztek, ami adott terület feletti privilégiumokat jelentett a birodalmon belül.²⁸ A *területiség elvére* hivatkozott a birodalmi centralizációnak, a különféle racionalizációs-modernizációs törekvéseknek ellenálló helyi elit, köztük a

²⁸ Ilyen jogokkal bírtak a horvátok (különleges adminisztratív területtel rendelkezve), a csehek (a területi oszthatatlanság és autonómia alkotmányos tradíciójával), és a Magyar Királyság (szinte a legerősebb területi jogokkal). Végül, kissé eltérő módon a lengyelek, olaszok, és németek rendelkeztek még területhez köthető jogokkal a Monarchiában. (Brubaker- Feischmidt-Fox- Grancea, 2006: 31)

földbirtokosok, korábbi történelmi jogaikra utalva. Maga az elv nem jelentett ugyan újdonságot, az viszont igen, hogy a 19. században politikai programként, tömegek mobilizációjára és területi *autonómiák* követelésére kezdték el alkalmazni. Ez az autonómiakövetelés a területiség elvének a modern (kultúr)nemzeti gondolattal való párosításán alapult, és egy rendkívül (napjainkig) sikeres politikai vegyületnek bizonyult.

Hroch a területtel kapcsolatos nemzeti követelések két eltérő (és egymásnak ellentmondó) fajtáját különbözteti meg, mellyel egyben jellemzi a nemzet és (nemzeti) terület kapcsolatának paradox voltát. A területi követelések egy része (1) az egy nyelvvel, kultúrával rendelkező lakosság alapján meghatározott (nemzeti) terület elvére alapoz, más részük (2) a „történelmi terület” elvét hangoztatja, mely magában foglalja az eltérő nyelvvel, kultúrával, hagyományokkal rendelkező etnikumokat is. A 19. században az utóbbi elv játszott domináns szerepet Európában, majd a második világháború utáni „új nemzeti mozgalmak” vezetői ismét előszeretettel hivatkoztak rá a „nemzet területén” élő kisebbségek asszimilációjakor. (Hroch, 2000: 18)

Mint azt Niedermüller megállapítja, a *modernitás* első szakaszában (a korszak határát a huszadik század nyolcvanas éveinél húzza meg), a *nemzetállam* képviselte „a társadalmiasodás uralkodó formáját, a társadalmi viszonyok rendeződésének kizárólagos keretét”. A nemzetállam a mindennapok élettapasztalata szintjén egy „elsődleges kulturális konténerként”, a „kulturális intimitások színtereként” működött. (Niedermüller, 2005: 52) Létrehozza lakosságát, megteremti állampolgárait, őrzi határait, kijelöli fővárosát, emlékműveit. Területén a nemzethez tartozás egyenletes, homogén terét hozza létre, miközben olyan helyeket és tereket is kialakít, melyek a felügyelethez, fegyelmezéshez, vagy éppen mozgósításhoz szükségesek és a térbeli elkülönítés elvére épülnek (például börtönök, laktanyák, repülőterek, felvonulási terek). E térbeli elkülönítésekkel a nemzetállam folyamatosan újratermeli a társadalmi különállásokat hatalmon lévők és alárendeltek, bebörtönzöttek és szabadok, vezetők és irányított csoportok között. (Appadurai, 1997: 189)

3. A közoktatás szerepe a nemzetállamban

A modern nemzetállam sajátossága a centralizált *közoktatás* létrehozása és annak az állampolgárok és rezidensek számára elérhetővé tétele. A *közoktatás* olyan készségek

és tudások rendszere, melyek képessé teszik az egyént adott feladatok ellátására a modern társadalomban, és tágabb értelemben lehetővé teszi az elsajátított tudás segítségével a társadalom kulturális főáramába való bekapcsolódást. Gellner (1983: 88) szerint, amikor közoktatásról beszélünk, sokkal inkább egy szindrómáról van szó (a modernitás sajátos szindrómájáról), semmint egy pontos listáról: egyik eleme sem nélkülözhetetlen a szó legszorosabb értelmében, ugyanakkor az írástudás az egyik központi eleme. Az olyan kivételektől eltekintve, mint amilyen egy jól működő, tehetséges individuumokból álló közösség iskolája, a modernitásban az állami oktatási rendszer kulcsszerepet játszik.

Európában reformáció kezdetétől léteznek szervezett iskolahálózatok. A reformáció és az ellenreformáció kulturális-ideológiai áramlatai, vitái olyan sajátos politikai-társadalmi légkört teremtettek, mely a szélesebb néprétegek oktatását és e célból egy iskolarendszer kiépítését követelte. Azt is mondhatjuk, hogy új tanok, illetve az ellenreformáció jegyében a régiek védelme, egy szervezett és központilag irányított információ-áramlást igényelt, ezt látta el az iskolarendszer. A reformáció-ellenreformáció időszakában az iskola a kultúráközvetítés és formálás elsődleges eszközévé vált (Meleg, 1996: 6). Magyarország történelmi helyzetéből, földrajzi fekvéséből adódóan a reformációs küzdelmek középpontjában állt, ennek köszönhetően mindkét „tábor” igyekezett az iskoláit itt megerősíteni, ezzel önmagát ideológiailag és szervezetileg *felvértezni*. Ez a felfokozott verseny teszi érthetővé, miért vált Magyarországon az iskolarendszer éppen ebben az időszakban, a reformáció-- ellen-reformáció időszakában, hirtelen különösen fejletté, egyes iskolakutatók szerint egyenesen „túlfejletté”, mint azt Nagy Péter Tibor megállapítja (Nagy, 1993).

A 19. század liberalizmusa és meritokráciája támasztott olyan új követelményeket az iskolákkal szemben, melyek az iskolák átalakulását eredményezték. Ekkorra az arisztokratikus rendet, mely szerint a társadalmi hierarchiában a származás alapján sorolódtak be az egyének, felváltotta a társadalmi egyenlőség elvét hirdető érdek szerinti besorolás elve. Ez egyben az is jelentette, hogy lehetővé vált a rendszeren belüli mozgás, amit a szociológia *társadalmi mobilitásnak* nevez. Ez utóbbihoz bizonyos tudások és készségek rendszerére van az egyénnek szüksége, melyek elsősorban az iskolában, az iskolai oktatáson keresztül sajátíthatók el. Más szóval, az iskola vált a

társadalmi *tudáselsajátítás* legfontosabb területévé, egyben a *társadalmi mobilitás* katalizátorává.

Gellner nemzet-elméletében az előbbi okokból adódóan az oktatást a modernizáció alap-kritériumaként kezeli. Az oktatáshoz való hozzáférés tekintetében négyféle típust, ill. kombinációt határoz meg, melyek egyben az európai nemzetfejlődési mintáknak is megfeleltethetők (1983: 90). Ezek a következők: (1) az oktatáshoz csak a hatalom birtokosai férnek hozzá, és e privilégiumon keresztül igyekeznek a társadalomban betöltött domináns helyzetüket megőrizni; (2) mindenki hozzáfér az oktatáshoz (hatalmi helyzettől függetlenül); (3) különleges, bár nem precedens nélküli eset, amikor a hatalom birtokosai nem jutnak oktatáshoz, mert például nem érdekeltek benne; (4) és végül az iskolai oktatás teljes hiánya, amikor senki nem részesül szervezett oktatásban.

A késő-kapitalizmus korszaka a második variánsnak felel meg, azaz a teljes társadalom számára, függetlenül a hatalmi viszonyoktól, elérhető kommoditássá vált az állami oktatás. Ez nem jelenti azt, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek eltűnének vagy eltűnő-félben lennének, viszont a homogenizációs folyamatok részeként az életmódbeli, kulturális és egyéni tudásbeli különbségek jelentősen lecsökkennek. A mai Szlovákia és Magyarország társadalmi fejlődése, a Habsburg Birodalom területén elterjedt *nacionalizmus-modell* (Gellner, 1983) alapján, az első típushoz sorolható. Az iskolázottság és a hatalomhoz való hozzáférés dinamikái egy irányba mutatnak-- a hatalmon lévők nemcsak a központosított állami hatalmat birtokolták, hanem az oktatáshoz való hozzáférést is a privilégiumuknak mondhatták. A széles néprétegek, a hatalmon kívül rekedtek egy párhuzamos, *népi kultúrát* birtokolnak. Később e *népi kultúra* válik a nacionalizmusok hajtóerejévé, az ún. *magaskultúra* riválisává (Gellner, 1983).

A modernitás kora óta ismert az iskola, ezen belül is a *közoktatás* kulturális homogenizáló szerepe. Az iskola oktatási nyelvén keresztül a nemzetállam nyelvét sajátíttatja el tanulóival, illetve egy olyan standardizált nyelvet népszerűsít, mely a nemzeti *homogenizáció* kiemelt eszköze (Gellner, 1983). A nyelven túl természetesen a kultúra számos más „kellékét” is átadni hivatott az iskola: viselkedést, értékrendet, világlátást, magatartási mintákat közvetít, illetve szocializálja azokba alanyait. A iskola

szerepét nemcsak nyelvi-kulturális szempontból látja el, hanem politikai értelemben is szocializál, illetve integrál. A közoktatás, centralizált hatalmi eszközöket alkalmazva az állam számára engedelmes és *lojális állampolgárokat* nevel. Annak ellenére, hogy a modernitás kezdeteitől és a közoktatási rendszer létrejötte óta térségünkben is jelentős változásokon ment keresztül az iskola (tartalmi és szerepváltozások), e két alapfunkciója (egységesít és lojalitást termel), megmaradt. Az iskola azáltal, hogy centralizált módon tudásokat és közösségi azonosulásokat közvetít, megteremti a nemzeti andersoni értelemben vett „képzelt közösségét”. (Feischmidt- Nyíri, 2006: 9)

A kelet-európai *kisebbségi iskolák* és nemzetállam viszonyrendszere némileg összetettebb a korábbiakhoz képest: a kisebbségi nyelveken oktató iskolák a közoktatási rendszer részeként (1) a kisebbségi nyelvbe és kultúrába szocializálják tanulóikat, (2) a nemzetállam fokozottan ügyel rá, hogy éppolyan lojális állampolgárokat neveljenek ki ezek az iskolák, mint a nemzetállami nyelven oktató társintézményeik. Ez utóbbi irányelv úgy nyilvánul meg az iskolai tananyagban, hogy a tankönyvek a nemzetállam nyelvén publikált könyvek pontos fordításai (tartalmi egyezés), a kisebbségi iskolák ugyanazt a tanmenetet követik, és az olyan „nemzeti szempontból” érzékeny tantárgyak, mint amilyen a történelem és földrajz, oktatása felett az állami tanfelügyelőség éberem őröködik. Mindezen látszólag egyértelmű szereposztás mellett, a kisebbségi iskolák tananyagának tartalmi elemei, a közoktatási rendszeren belüli autonóm mozgástere, az államtól eltérő kulturális- közösségi célkitűzései számos vitára adtak okot az érintett országokban. (A politikai rendszerváltást követően Szlovákiában néhány iskolai-tanügyi kérdésben, pl. történelemkönyvek, kialakult vitáról a későbbiekben még szólni fogok). A viták központi kérdése valamennyi esetben, hogy az államnak a kisebbségeket az oktatási rendszer segítségével erősebb integrációra készítő kezdeményezéseit a kisebbségi csoport (legalábbis annak elitje) asszimilációs erőszakként értelmezi, és fordítva, a kisebbségi iskolák nagyobb mozgásteret, önállóságot, döntéshozatali jogokat megcélzó lépéseit a nemzetállam kisebbségi szeparatizmusként, az állampolgári lojalitás és a nemzetállami struktúrák megkérdőjelezéseként tartja számon.

Számos esetben viszont az iskola az egyén korábbi szocializációs-kulturális háttérétől *eltérő* mintákat közvetít, és eredményeként kettős- illetve többes kötődések alakulnak ki az egyén szintjén. Míg a nyugat-európai és észak-amerikai

oktatásszociológia a bevándorló kisebbségek kapcsán a kulturális hibriditás jelenségét intenzíven vizsgálja, addig térségünkben kevesebb szó esik a kisebbségi kultúrával, nyelvvel, szocializációs háttérrel rendelkező gyermek többségi iskolarendszerben történő szocializációjáról, illetve annak következményeiről. Terepkutatásom eredményeinek elemzésekor ezeket a szituációkat és az azok során kialakuló egyéni kötődéseket kívánom elemezni a későbbi fejezetekben.

III. FEJEZET

KISEBBSÉGPOLITIKA

Magyarországon és (Cseh)szlovákiában

A szlovákiai magyar iskolarendszer ösztársadalmi szerepének, valamint a kisebbségi társadalom újratermelésében betöltött feladatának megértéséhez szükségesnek látom a nemzetállam és a kisebbség viszonyának részletes feltárását, történelmi dimenzióinak áttekintését. A továbbiakban a nemzetállam etnikai sokféleséghez fűződő változó viszonyulásait elemezem a Monarchia, majd utódállamai, az első Csehszlovák Köztársaság, a szocialista Csehszlovákia, és a mai Szlovákia esetében.

Azt a több mint három évszázados folyamatot igyekszem felvázolni, melynek kezdetén a Habsburg birodalmat az uralkodóház nemzetállamként kezdte el definiálni, ugyanakkor a területén élő etnikumok felismerve saját nemzeti jellegüket (a világpolitikai események, illetve a belső gazdasági és szociális feszültségek hatására) a nemzeti kategória mentén önállóságuk kivívására törekedtek. Az első világháborút követően a Monarchia szétesésével e folyamatok új *nemzetállamok* kialakulásában, a nemzetek politikai függetlenedésében csúcsosodtak ki.

Mint azt Katherine Verdery megállapítja, a nemzetépítés során a tisztaság/tisztatlanság, a nemzeti kultúrát hordozó vér/ szennyezés alapvető szerepet játszanak. Miközben az állam a nemzet szimbolizációs technikái által definiálja szubjektumait és az általuk közösen birtokolt tulajdonságokat intézményesíti, egyben láthatóvá teszi azokat a másságokat, melyek a kiemelt és kanonizált tulajdonságoktól eltérnek. (Verdery, 2004: 383) A nemzetépítés folyamatának keretében a *másságokat* előbb ki kell emelni, láthatóvá tenni (mitől *mások* a homogénként kezelt nemzeti kultúrához képest), majd a különbségeket valamilyen módon eliminálni kell (a nemzetállami eszme tökéletes érvényesülésének érdekében): vagy asszimilálni, vagy eltüntetni azokat. (Verdery, 2004: 384) Közismert, hogy az európai történelem során mindkettőre bőven volt példa.

1. Magyar nemzetkép és etnikai folyamatok a 18. század előtti időktől a kiegyezésig

Szűcs Jenő (1997) megállapítja, hogy a középkori, sőt a 18. századot megelőző Magyarországon háromfajta nemzetelképzelés uralkodott, párhuzamosan létezve egymás mellett. „Magyarnak” (Hungarus) számított mindenki, aki a magyar korona (regnum Hungariae) alattvalója volt, ugyanakkor megkülönböztettek „nemzetük”, vagyis származásuk szerint (nazione), nyelvükben és szokásaik alapján (lingua et moribus) eltérő csoportokat. Ez utóbbit, jegyzi meg Szűcs, ma etnicitásnak mondanánk. A nemzet harmadik értelemben való használata számított valódi értéknek, mely alapján valaki nem területi-hűbéri, nem is kulturális jegyek alapján tartozott adott közösséghez, hanem rendi-korporatív értelemben, a *natio Hungarica* kötelékében. Ez utóbbihoz való tartozás valójában egy politikai közösséget (*communitas regni*) jelentett, mely nem követelt meg nyelvi-kulturális azonosulást. E hármas rendszer legfőbb erénye, hogy nem igényelt egyéni döntést, az érintett mintegy beleszületett a kettős- vagy hármas rendszerbe, valamint a megosztott azonosulásokkal rendelkezőknek sem jelentett problémát. (Szűcs, 1997: 337). Sajnálatos módon, a magyar „nemzettudat” erős történelmi töltete, „makacs származásmítosza”, a hun-magyar „etnikai” elképzelések eredendően kiszorították a nem magyar anyanyelvvel és kultúrával rendelkezőket (pontosabban nemeseket) a „nemzet” érzelmeiközösségéből, annak ellenére, hogy azok területi-alattvalói értelemben „magyarok” voltak, sőt a politikai közösségnek is teljes jogú rendi tagjai. (Szűcs, 1997: 337)

A 18. században a Habsburg birodalom történetileg önálló, változatos „múltakkal” és radikálisan eltérő gazdasági-szociális jellemzőkkel rendelkező társadalmi alakulatokból állt (feudális földesurak, kis létszámban a burzsoázia képviselői, valamint hatalmas tömegekben földműves parasztok). (Verdery, 1983: 80). A nyugatról érkezett nemzeti ideológia hatására a térség lakói a nemzet „szemüvegén” keresztül kezdték el látni magukat és a birodalom többi etnikumát. Az etnokulturális alapokon nyugvó nemzet fogalma azonban ekkor még nem jelentett nemzeti szeparatizmust, területi elkülönülési szándékot. Éppen ellenkezőleg, az önálló államiság gondolata a legtöbb frissen definiált nemzet (vagy *proto-nemzet*) számára elképzelhetetlen politikai programnak minősült. Ennek egyrészt reálpolitikai okai voltak- a legtöbb frissen „született” nemzet számbelileg nagyon kicsi volt és az önszerveződés

alacsony fokán állt, másrészt, a nemzetfogalom alakulásának ebben a fázisában nem érte még el a *területi önállósodás és független államiság* igényét. (Brubaker- Feischmidt- Fox- Grancea, 2006: 34)

A 18. század végétől indultak el Európában azok a folyamatok, amelyek a különböző rendek és az abszolutizmus (birodalmi uralkodóházak) között meghúzódo feszültségekből eredtek: ilyenek voltak a magyar²⁹, cseh, horvát rendek és a Monarchia közti konfliktusok (Mária Terézia és II. József uralma idején), vagy a finn rendek, az ír protestánsok ellenállása az abszolutista centralizációval és homogenizációval szemben. (Hroch: 2000, 10) A magyar rendek Habsburg monarchiával szembeni küzdelmeit Verdery (1983) gazdasági érdekellentétként jellemezi elsősorban.³⁰ Az adóreformoknak ellenálló magyar nemesség helyett a parasztság, illetve a Magyarországon meglehetősen gyenge polgárság vált az uralkodóház szövetségesevé.³¹ A 18. század végére, a külpolitikai események hatására (többek között a francia forradalom hírére) a Habsburg uralkodóház végül békekötésre kényszerült a nemesi-földbirtokosi réteggel, összességében azonban elmondható, hogy a nemzetállami centralizáció, valamint a gazdasági reformfolyamatok jelentős szerepet játszottak a monarchiabeli *nacionalizmusok* kialakulásában és megerősödésében. (Verdery, 1983: 115)

A felvilágosodás eszméinek hatására Magyarországon a nemzet *etnikai* olvasata került előtérbe, és a nemzet privilégiumai is ennek megfelelően alakultak. Ennek

²⁹ Míg a 13. századig a Magyar Királyság Európa legerősebb monarchiái közé tartozott, ezt követően az uralkodói ház és a nemesség közötti hullámzó erőviszonyok jellemezték az ország történetét. Az 1222-es *Aranybulla*, az angol *Magna Chartához* hasonlóan, évszázadokra megpecsételte a király és a nemesség viszonyát, az előbbieket privilégiumait és rendi különállását biztosítva. Az uralkodó mozgástere és jogi lehetőségei erősen leszűkültek, és a megerősödött arisztokráciával szemben folyamatos küzdelemre kényszerült. (Verdery, 1983: 81)

³⁰ A 18. század elején az európai modernizációs folyamatok, a birodalmak közötti katonai versengés a Habsburg uralkodók számára is szükségessé tette az ország racionalizálását, adminisztratív rendszerének felülvizsgálását és hatékonyabbá tételét. A hadügy technológiai modernizációja mellett az adminisztráció egységesítése és erősebb centralizációja, valamint a kincstár bevételeinek növelése bizonyultak a birodalom fejlődését leginkább elősegítő lépéseknek. Katherin Verdery az ország só-kitermelésének állami (királyi) kézbe vételének példáján keresztül mutatja be azt az érdekellentétet, mely az adót nem fizető magyar nemesség és az uralkodó között feszült. (Verdery, 1983: 90-91)

³¹ II. József centralizációs lépéseinek a polgárság és piacgazdaság megerősítése volt a célja. Ez utóbbihoz hatékonyabb állami adminisztráció is szükségeltetett, amit a latin nyelv helyett a német bevezetésével kívántak elérni. Az adminisztráció korszerűsítése új területi-adminisztratív felosztást is igényelt. A magyar földesúri osztály jogainak és kiváltságainak korlátozását ellenszenvvel fogadta.

következtében, nem minden nemzet számított többé a fogalom új értelmében *nemzetnek*: korábban a különböző nemzetek az országon belül egyes etnika területekhez kötődtek, mindamellet, hogy voltak a nemzethez nem tartozó lakói egy-egy területi egységnek és népességnek. Az ország népességére *populusként*, a nemesi rendekre jogi értelemben *nemzetként (natio)* tekintettek. (Verdery, 1983: 120). A magyar nemesség a herderiánus filozófiák hatására elfogadta azt a nemzetértelmezést, mely szerint a nemzetek a társadalom *természetes* egységei és nem az állam, valamint a nemzetet az *egységes nyelv, kultúra, történelem, hagyományok* természetes adottságaiként formálják. Rousseau társadalmi szerződését és egyenlőségeszményét elfogadták, azt a nemzet sajátjának vallották, de mindeközben a *nemesi nemzetre* gondoltak. A Monarchia azon lépéseit, melyek egy egységes nemzetállam megvalósítására irányultak, a magyar nemesség azzal utasította el, hogy azok a magyar nemzet *természetes* és alkotmányos függetlensége ellen irányulnak. Érdekes módon, a Monarchia „mesterséges” intézménye és egységesítő erőfeszítései elleni tiltakozásképpen a nemzet nyelvi jogait (a magyar nyelv használatát a német helyett³²) emelték ki, ami kiválóan jelzi a nemesi érdekektől a nemzetiek felé való eltolódást. (Verdery, 1983: 119)

Az 1848-as szabadságharc, a nemzeti szabadságjogok követelése során, elzárkózott az ország területén élő, ekkorra már határozottan megfogalmazódó, etnikai csoport-igények elől, elutasítva azok integrálását a forradalom politikai programjába. A nemzetiségek nyelvi egyenjogúsítási követeléseiről részét képezték azoknak a területi autonómia-kezdeményeknek, melyek az állami decentralizációját szorgalmazták, ezzel is a kisebbségi közösségfejlődést szorgalmazva. A forradalmi vezérkarnak az ország etnikai sokfélesége iránti érzéketlensége eltávolította a nem-magyar etnikai háttérrel rendelkezőket a magyar nemzeti céloktól. (Szarka 2005: 25).

³² A magyar nyelvtörvények (1790-91) bevezetése az első olyan intézkedés volt a magyar nemességnek, mellyel nemcsak saját nyelvi jogait igyekezett biztosítani, hanem Magyarország teljes lakossága számára (azaz a más etnikumoknak) is a magyart tették kötelező nyelvvé.

2. Dualizmus kori magyar nemzetkép, asszimilációs politika és az ország etnodemográfiai folyamatai

A kiegyezés korára a nemzeti tudatot meghatározó, történelmi alapokon nyugvó állameszme a Szent István alakja körül megfogalmazott *állammítosz* lett. A „szent király” középkori vallási és jogi mítosza jól megfér a Habsburgokkal kötött kiegyezés politikai gondolatával. Az „ezeréves Magyarország” elképzelése, a szent istváni állammítosz részeként, számtalan fiktív elemmel átszőve -például az államiság ezeréves kontinuitása- erősen megkérdőjelezhető a mai tudomány álláspontja szerint, valamint az akkori jelen (kiegyezés kora) és a szent istváni kor történeti- politikai dimenziói meglehetősen eltértek egymástól. (Szűcs, 1997: 340) A 19. században, és különösen az 1867-es kiegyezést követően, a magyar közgondolkodás egy illúzió csapdájába kerülve azt képzelte, hogy „a sok évszázados múltú *Hungarus* alattvalói kötelék és a rendi-politikai „államnemzet” modern állampolgári szintre emelve fúzióba hozható, azaz valamiképpen átfordítható modern államnemzetté”. (Szűcs, 1997: 338) Ez az elképzelés, teszi hozzá a szerző, nem volt persze alaptalan, Anglia vagy Franciaország hasonlóképpen kovácsolta össze a területén élő különböző etnikumokat, népcsoportokat. Magyarországon azonban ennek semmiféle alapja nem maradt, mivel ekkora véglegesen erodálódtak a középkori eredetű „nemzeti” szerkezetek, melyekre egy ilyen politikai elképzelést építeni lehetett volna. Mindemelllett a modern állampolgári nemzet célkitűzése kellő hivatkozási alapul szolgált az erőszakos asszimilációhoz, amelyre a nemzetiségek saját nyelvi-kulturális kereteik között megfogalmazott politikai identitásukkal és programjukkal válaszoltak. (Szűcs, 1997: 338)

Nemzetiségi szempontból a kiegyezés, az új típusú birodalmi berendezkedés nem hozott megoldást, sőt, a nemzetiségek minden megmaradt reményét eloszlatta. Ennek következtében, a különböző etnikai csoportérdekek és egymással vetekedő modern nacionalizmusok olyan feszült politikai légkört hoztak létre, mely a Birodalom szétesését sejtette előre. A Monarchia kettős berendezkedése, a magyar nemzet egyenjogúvá válása a nemzetiségek számára azt jelentette, hogy teljesen védtelenek maradtak a magyar nemzeti felsőbbrendűségéből fakadó támadásokkal szemben. Ez irányú aggodalmaiknak többször is élesen hangot adtak, mindhiába. Az egyre mélyülő politikai konfliktus, a

dualista berendezkedés krízise mellett, Magyarország gazdasági fellendülése és társadalmi változásai egy új nemzetiségi középosztály kialakulását tették lehetővé. Ez utóbbi társadalmi réteg állt később a nemzetiségi küzdelmek élére. (Szilassy, 2006: 61)

A kiegyezést követően Magyarország jelentős gazdasági fejlődésre tett szert az ország iparosodásának felgyorsulásával. Nagyfokú társadalmi modernizáció volt tapasztalható, ami az állam hatáskörének kiterjedésével is együtt járt --például az oktatás feladatkörének csaknem teljes állami átvételével. (Karády, 2000, 2004; Szilassy, 2006: 56) Ez utóbbi, vagyis az oktatás elérhetősége és a különböző szakmai képzések megjelenése, olyan új *egyéni mobilitást* eredményeztek, mely jelentős átalakulásokhoz vezetett a korábbi társadalmi berendezkedésben. A magyar nemesség, látva társadalmi státuszának, földjei értékének gyors csökkenését, mindent megtett annak érdekében, hogy szövetségre lépjen az etnikai értelemben nem-magyar új ipari és kereskedelmi elit tagjaival, és ezáltal megőrizze politikai erejét. Másfelől, a többnyire zsidó, német, szláv származású új elit tagjai, az éppen alakulóban lévő új gazdasági berendezkedés „nyertesei”, akik pozíciójukat tudásuknak, egyéni erőfeszítéseiknek köszönhették (pl. oktatás) készen álltak a kéznújtásra a régi elit felé, ezzel egyben elfogadva az asszimiláció kulturális-politikai paktumát. (Szilassy, 2006: 60)

Az 1867-es kiegyezéstől az első világháború kitöréséig tartó dualizmus a legintenzívebb asszimilációs korszakként tartható számon Magyarországon (Szilassy, 2006: 10). A dualizmus kori Magyarország nemzetiségi megosztottsága és a magyar állam képtelensége, hogy érdemben megszólítsa az ország területén élő egyéb nemzeteket és nemzetiségeket súlyos következményekkel járt, és hosszútávon az ország fragmentálódásához vezetett. A korábbi időszakban beindult modernizációs átalakulások (városiasodás, iparosodás, regionális központok megerősödése, belső migráció) folytatódtak az országban. A főváros, Budapest, illetve a nagyobb regionális központok irányába (Kassa, Pozsony, Arad, Nagyvárad Szabadka) megindult erőteljes munkaerő-áramlás egyben asszimilációs folyamatokkal is járt. A városokba érkező nemzetiségek gyorsan alkalmazkodtak a város kulturális, nyelvi közegéhez. Ez a migrációhoz kötődő asszimiláció a dualizmus időszakában a magyar nemzet 1, 5 milliós gyarapodását eredményezte (Szarka, 2005: 26). Ugyanakkor e „spontán” folyamatokkal egy időben,

beindult egy erőteljes *állami asszimiláció* is. E törekvések egyaránt megnyilvánultak a közigazgatás, nyomtatott sajtó, és az iskolaügy terén. Az olyan, a kulturális vagy regionális autonómia teljes hiányában szenvedő kisebbségeket, mint amilyenek a szlovákok voltak ebben az időben, nagyrészt felkészületlenül érték az asszimilációs támadások.

A magyar nemzetfogalom meghatározása jelentős átalakuláson ment keresztül a dualizmus időszakában. Három alapértelmezése alakult ki az alapján, hogy a nemzet *kulturális-nyelvi* vagy *politikai* dimenzióját hangsúlyozta-e, illetve köztes megoldásként egy olyan föderatív nemzet-modellt kínálva fel, mely a két előbbi egyesítéséből építkezett. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés teremtette politikai kontextus sajnálatosan kevés teret hagyott a magyar nemzet számára az országon belüli többi nemzettel és nemzetiséggel való harmonikus viszony kialakítására. Az 1868-as évben megszületett nemzetiségi törvény, mely egy „*egységes, oszthatatlan magyar nemzetről*” beszél, a korszak politikai ambiguitásait, tisztázatlan nemzetiségi viszonyait és a magyar nemzet öndefiníciós problémáit egyaránt jól tükrözi. Mint azt Szarka összegzi, a magyar politikai nemzet kategóriája egyszerre jelentette a feudális viszonyok folytatását (nemzeten belül és nemzetek között), a 18. századi *hungarus tudat* visszaköszönését, az integrációra törekvő magyar állam liberalizmusánk romantikus változatát, az ország állampolgári alapokon való nemzetné minősítését, a magyar etnikai nemzet elsőbbségének hangsúlyozását, illetve a valósággal bármiféle kapcsolatot nélkülöző elméleti konstrukciót. (Szarka, 1995: 16). A *magyar politikai nemzet* megközelítés az 1860-as évek eleji Deák-féle törvényjavaslatig nyúlik vissza. Deák megfogalmazásában még a nemzetfogalom klasszikus liberális eleme hangsúlyos:

„(...) Magyarországon egy politikai nemzet létezik, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez is tartozik, egyenjogú tagja.” (Deákot idézi Szarka, 1995: 21)

Az elképzelés gyökerei a reformkorig nyúlnak vissza (Eötvös politikai eszméjét Deák öntötte végleges jogi formába), azonban születésétől fogva éles támadások érték (elsősorban a nemzetiségi képviselők részéről tűnt elfogadhatatlannak), majd a századfordulóra egyre inkább politikai „fügefalevéllé” változott- elleplezve azokat a többségi politikai törekvéseket, melyek politikai nemzet alatt valójában egységes magyar

nemzetet értettek, megvalósítani igyekezve ezáltal a magyar nemzetállam gondolatát. (Gyurgyák, 2007: 23)

A magyarországi kisebbségek (németek, szerbek, szlovákok, rutének és románok) számára ez a nemzetfogalom elfogadhatatlan volt, és politikai vezetőik számára egyre inkább egyértelművé vált, hogy azt a magyar etnikai érdekek mozgatják, háttérbe szorítva, vagy nem létezőnek tekintve a kisebbségi követeléseket (Szarka, 1995: 26). Felismerték, hogy a magyar politikai elit a *poliglot*, soknemzetiségű magyar állam átformálására törekszik, és e célját a nyelvi, kulturális, etnikai különbségek eliminálásával kívánja elérni. A román és szlovák nemzetiségi iskolák működésének korlátozását célzó törvények, közöttük a magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény (1879), vagy a *Lex Apponyiként* elhíresült, a nem állami fenntartás alatt álló iskolák jogviszonyát, illetve tananyagát illető rendelkezések a kisebbségek körében komoly ellenállásra leltek és politikai pártjaik radikalizálódásához vezettek (Szarka, 1995: 34-35).

A dualizmus kori magyar nemzetértelmezés, a politikai bennfoglalás 1868-as, a nemzetiségi törvényben meglehetősen kétértelműséggel megfogalmazott alapgondolatától végzetesen eltolódott a nyelvi asszimiláció és a magyar etnikai dominancia irányába, és a magyarországi kisebbségek kirekesztésébe torkollott. Az ország kisebbségi vezetői mégis elsősorban kulturális dimenziói miatt látták problematikusnak e nemzetkonceptiót. A magyar állam e „nemzetépítő” korszaka az ország kisebbségi szervezeteivel folytatott kulturális konfliktusainak sorozataként is felvázolható.

E dolgozat szempontjából elsődlegesen a szlovák nemzeti intézményeket ért asszimilációs támadások és a szlovák nemzeti önszerveződés válaszreakciói érdekesek. A magyar kultúrpolitikának a nemzetiségeket ért hátrányos megkülönböztetési rendszere leginkább a *szlovák oktatásügy területén* nyilvánult meg. A szlovák nemzet kulturális, nyelvi fejlődését gyakran akadályozták az olyan állami intézkedések, tiltások, melyek a hatóságok pánszlávizmustól való félelméből, és a nemzetiségek nyelvi, kulturális különállása iránti ellenszenvéből táplálkoztak. Az előbbi félelmeiktől vezérelve került bezárásra a szlovákok három, nagyrócei, znióvárjai, és turocszentmártoni, gimnáziuma

(1874-75). Az Apponyi-vezényelte magyar állami iskolapolitika,³³ azon túl, hogy a nemzetiségek szellemi műhelyeként is szolgáló iskoláit megszüntette, mindent megtett annak érdekében, hogy a magyar nyelvet minden iskoláskorú nemzetiségi diák elsajátítsa. Az iskolaügyi „tisztogatások” részeként 1880 és 1894 között a szlovák tanítási nyelvű népiskolák száma zuhanásszerűen lecsökkent (egyötödére), ezzel a szlovák anyanyelvű elemi iskolások csupán 16%-a járt anyanyelvi oktatási intézménybe (Potemrát idézi Szarka, 1995: 61). A szlovák iskolabezárások következményeként radikálisan megcsappant a szlovák anyanyelvű értelmiség száma, köztük a szlovák nyelven prédikálni tudó papoké, teológusoké, ami az erősen egyházi alapokra építkező szlovák nemzeti közösség számára komoly veszteséget jelentett. A magyar asszimilációs iskolapolitika következményeként jelentős számú szlovák diák folytatott csehországi tanulmányokat. Ez az intézményes, gyakran felsőoktatási szintű kapcsolat a két nemzet értelmisége közötti együttműködés megújulását eredményezte, mely a *csehszlovakizmus* eszméjének formálódásakor és Csehszlovák állam megalakulásakor döntő fontosságúnak bizonyult.

Matica Slovenská (Szlovák Anyácska) kulturális szervezet 1863-as megalakulását követően hamarosan a szlovákok legfőbb kulturális fórumává, és a 19. századi szlovák nemzeti mozgalom legfőbb eredményévé vált.³⁴ Tevékenységének kiszélesedésével egyidejűleg, a magyar kormány részéről elérték a pánszlávizmus és hazaellenes politika vádjai. Ezek kicsúcsosodásaként, a szervezet működését az állam betiltotta, teljes vagyonát elkobozta (1875).

A szlovák politikai elit a dualizmus korában meglehetősen nehéz helyzetbe került - magyar részről az etnikai alapon definiált nemzeteszmé látszott győzedelmeskedni és a nem magyar lakossággal szembeni asszimiláció erősödése volt tapasztalható. Az osztrák-magyar kiegyezést követően a szlovák politikai vezetés egy része, Palárik irányításával, a szlovákok autonómia-törekvéseit megfogalmazó 1861-es Memorandum³⁵ udvarbarát

³³ A Lex Apponyi a magyar nyelvet nemcsak kötelezően elsajátítandó államnyelvként, hanem az iskolabezárások alól mentesült szlovák iskolákban az oktatás nyelveként való használatát is elrendelte.

³⁴ Ösztönözte a helytörténeti, néprajzi és természettudományi kutatásokat, rendszeres évkönyvvel jelent meg, valamint irodalmi tevékenységén keresztül a szlovák irodalmi nyelv rögzülését segítette elő. Ez utóbbi a szlovák nemzetfejlődés jelentős momentumának tekinthető. (Kováč, 2001: 129)

³⁵ A Memorandumot az 1861. június 6-7-én tartott Túrócszerntmártoni (Martin) naggyűlésen, közel ötezer résztvevő jelenlétében vitatták meg és hirdették ki végső formájában. A Memorandumban a szlovák nemzet

politikáját bírálta, hangsúlyozva, hogy Bécstől nem sokat remélhet a szlovákság. Ehelyett a magyar politikai vezetéssel kívántak megegyezésre jutni, részleges jogokat elérni. Ekkorra a magyar politikát teljességgel elragadta az egységes magyar nemzeteszme és az államnemzet megvalósításának illúziója, és ebből adódóan még a legenyhébb, oktatásügyi, nyelvi követelések is kivitelezhetetlenek maradtak. (Kováč, 2001: 131)

Bár az „egységes magyar politikai nemzet” egy pillanatig sem volt elérhető célkitűzése a dualizmus kori magyar nemzetiségpolitikának, részleges „eredményeket”, melyeknek kárát az ország nemzeti kisebbségeinek fejlődése látta, kétségkívül elért. Az iparosodó városok, regionális központokba vándorló szlovák családok a többségi magyar környezet hatására egy-két generáció alatt nyelvet váltottak és a korábbi szlovák helyett magyar anyanyelvüként kerültek be a statisztikákba.

A 19.század utolsó harmadának mezőgazdasági válsága, a feudális viszonyok elhúzódása egészen a századfordulóig, a parasztság földhiánya éhínséghez, és ennek következtében kényszer-elvándorláshoz vezetett sok észak-magyarországi szlovák család esetében. (Kováč, 2001: 136) Egyesek Európa nyugati felébe vándoroltak, házaló kereskedőként, kőművesként, vagy más segédmunkásként éltek meg, mások Amerikába vándoroltak. A századforduló mezőgazdasági válsága idején közel 300 ezer szlovák vándorolt el a mai Szlovákia területéről Amerikába. A legtöbben Zemplén, Sáros, Szepes, Kiszuca, Árva megyékből költöztek el. Az amerikai szlovák emigráció később jelentős szerepet játszott a szlovák nemzeti függetlenségi törekvések megvalósításában, anyagi támogatásában. (Kováč, 2001: 138)

A századforduló furcsa fordulatot hozott a nacionalizmus és a liberális alkotmányosság szimbiózisában Magyarországon. E kettősség politikai legitimációja a Monarchia dualizmusában gyökerezett, mely a két ideológia együttes jelenlétét támogatta az államegység fenntartása érdekében. A magyar nemzetállam-építés a századfordulóra érte el azt a fordulópontot, amikor a nemzetépítés az állam politikai nemzetfogalma helyett az etnikumot helyezte egyértelműen előnyben (Gyáni, 2004: 135) Gyáni Gábor Budapest példáján szemléltetve a két ideológia együttes érvényesülését, illetve a nemzeti irányba való fokozatos eltolódását így írja le:

önállóságát követelték megfogalmazói, mely egy önálló szlovák területtel párosulna. E terület önálló oktatási és ügyintézési jogokat jelentett volna a szlovák nemzet számára. A Memorandum minden további követelése az előbbiekből (területi autonómia, oktatás, közigazgatás) következett volna. (Kováč, 2001:125)

„A liberalizmus tanaival és szellemével szemben idővel megsokasodó elégedetlenség hatására az ország nyilvánvaló etnikai, vallásfelekezeti, és kulturális pluralizmusa, nem utolsósorban Budapest szembeszökő kozmopolitizmusa mind nagyobb támadási felületet adott az értelmiség és a közvélemény folyton növekvő hányada számára.” (Gyáni, 2004: 135)

A nacionalizmus megélénkülése, a másságok iránti intolerancia felerősödése az országban antiszemitizmushoz vezetett, mely sokszor városellenes kritika formájában került felszínre, mivel a város reprezentálta a legnagyobb mértékű etnikai- vallási diverzitást a társadalomban. Ezen új nacionalista beszédmód, mely az „idegenek” iránti bizalmatlanságot, sőt a tőlük való félelmet népszerűsítette a társadalomban, az etnikai és vallási kisebbségekben gyakran új identitás keresését, rejtőzködést, asszimilációt váltott ki. (Gyáni, 2004: 136)

3. Kisebbségpolitika Csehszlovákiában

Az első világháború, majd az azt követő Trianoni döntés, melynek eredményeként valóra váltak a kelet-európai kisnemzetek önrendelkezési tervei, jelentősen átformálta a térség etnopolitikai és demográfiai viszonyait. Az új nemzetállamok immár saját integritásuk, a nemzetállami eszme védelmének rendelték alá a határaikon belül rekedt kisebbségek önszerveződési jogait, kulturális-nyelvi mozgásterének kialakítását. A továbbiakban Csehszlovákiának a magyar kisebbséghez való viszonyáról lesz szó a köztársaság megalakulásától napjainkig, áttekintve az állam változó kisebbségfogalmát és nemzetállami öndefiníciós kísérleteit, valamint a kisebbségek politikai és kulturális önszerveződésének intézményes szintjét.

3.1. Az első Csehszlovák Köztársaság politikai viszonyai és kisebbségpolitikája

A Monarchia szétesését követően létrejött első Csehszlovák Köztársaság (a továbbiakban Csehszlovákia), multietnikus jellege ellenére, centralizált nemzetállamként működött. Csehszlovákiában ebben az időben 3 millió német, 740 ezer magyar, valamint ruszinok, ukránok, cigányok és zsidók éltek. (Kováč, 2001: 187)

Ugyan az első Csehszlovák Köztársaság, különösen az 1989-as rendszerváltást követő politikai narratívákban és nem ritkán történelmi elemzésekben is, a demokrácia védelmezőjeként és a kisebbségek demokratikus otthonaként reprezentálódott, koránt sem volt ilyen egyértelmű és harmonikus az állam és a kisebbségek viszonya. A magyar kisebbség a státuszvesztés ellenére magas presztízsű, autochton kisebbségnek számított, mely a Csehszlovák nemzetállam megalakulása által került kisebbségi státuszba. E közösség nyelve, kultúrája, történelme miatt „idegen” elemnek számított a nemzeti (csehszlovák) alapon szerveződő új államban, valamint abból a feszült nemzetközi viszonyból adódóan, mely a Csehszlovák Köztársaság és az egyes korábbi területeitől megfosztott Magyarország, annak revizionista politikája nyomán kialakult. (Mannová 2001, 138) R. Seaton-Watson, a kor kiemelkedő politikai tudósítója, Masarykhoz írt titkos memorandumában így fogalmaz:

„Bár a magyarok ma sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint amilyenben a régi rezsim alatt a szlovákok voltak, világos hogy az élet valamennyi területén sokat vesztek, így érthető emberi reakció, hogy nehezen viselik a változásokat. Éppen ezért a Csehszlovák köztársaság feladata, hogy figyelemmel kísérje és biztosítsa a magyarok számára azokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket megígért nekik.” (Seaton-Watson Mannová idézi, 2001: 138)

Seaton-Watson felhívja a figyelmet azokra a területekre, ahol a magyarok (és más kisebbségek) elleni diszkrimináció nyilvánvaló jelei fedezhetők fel: az állampolgárság, a nyelvi jogok, az *iskolai oktatás* területe. A határmódosulással sajátos helyzet állt elő dél-Szlovákiában: a korábbi etnikai kisebbségből többségi nemzet lett, a korábbi rezsim és uralkodó nemzet képviselői pedig kisebbségbe kerültek, számbelileg és politikai státusz tekintetében egyaránt. A szlovákok történelmi reflexei a korábbi uralkodó nemzettel szemben, a „történelmi revansként” érzékelt helyzetben magyarelles beállítódásban nyilvánultak meg, amit a Csehszlovák nemzetállam erőteljesen támogatott. (Mannová, 2001: 139)

A határrendezéssel, gazdasági-politikai átstrukturálódással egy időben megváltozott a dél-szlovákiai térség demográfiai összetétele is: elköltöztek a korábban a magyar államot képviselő hivatalnokok, csendőrök- katonák, és a magyar államhoz kötődő arisztokraták, disszimilálódtak korábban magukat magyarként deklaráló szlovákok, valamint a zsidók egy része magyar helyett szlovák nemzeti identitásúnak

vallotta magát. (Mannová, 2001: 113) Mindezen folyamatok a magyarság összlétszámát rontották, azonban még így is 21. 7% -os arányban voltak jelen a köztársaságban az 1921-es népszámlálási adatok szerint. (Bačová, 1996: 57) Ezt azt is jelentette, hogy voltak olyan járások a magyarlakta déli, határmenti sávon belül, ahol 80% felett volt a magyarok aránya.

Az első Csehszlovák köztársaság elsődleges célja az állam egyben tartása volt, ennek érdekében erősen centralizáló jellegűnek és minden autonómia-igénnyel szemben elutasítónak mutatkozott. Ugyanakkor törvény biztosította a kisebbségek számára jogaik gyakorlását, valamint tiltott mindenfajta kisebbségellenes intézkedést (miközben „rejtett” asszimilációs állami lépések jócskán történtek). Az 1920-ban életbe lépett nyelvtörvény értelmében, Csehszlovákia területén a csehszlovák nyelv lett a hivatalos nyelv, felváltva az ország szlovákiai részein a magyar nyelvet.³⁶ Lehetőség nyílt magyar nyelvű óvodák és iskolák működtetésére is. Arról, hogy a csehszlovákiai magyar iskolarendszer megfelelő körülmények között tudott-e működni, meglehetősen eltérő vélemények uralkodnak. Számos cseh és szlovák történész (pl. Pekár, 2005), az ország demokratikus erényeként értékeli pusztán azt a tényt, hogy magyar iskolák működtek a köztársaság területén. Ugyanakkor számos kisebbségi magyar történész, köztük Popély Gyula (2006), szándékos nemzetállami asszimilációs szándékot vél felfedezni a kisebbségi magyar iskolapolitika mögött.

3.2. Csehszlovák nemzetiségpolitika a második világháború után

Mint azt korábban részletesen áttekintettük, Kelet-Európában, a herderi hagyományokra építkező, etnikus alapú nacionalizmus honosodott meg. A nacionalizmus e változatában a *nép (Volk)* a romlatlan nemzeti tradíciók megtestesítőjeként jelent meg, és a *parasztság* vált az autenticitás, a „mélyről fakadó” kulturális értékek kortárs letéteményesévé. E népies- paraszti gyökerekre építkező szemléletnek látszólag ellentmond az az 1945 utáni modernizációs beszédmód, mely a proletár, baloldali, és internacionalista értékekre helyezi a hangsúlyt. Ugyanakkor már a lenini szocializmus idején a kommunizmus „nemzeti változata” győzedelmeskedett, ami azt is jelentette, hogy a proletár

³⁶ A kisebbségek a hivatalos érintkezésben használhatták anyanyelvüket, ha az adott járásban a kisebbség számaránya elérte a 20%-os küszöböt. (Pekár, 2005: 59)

internacionalizmus nem írta felül a két világháború közötti népies-nemzeti azonosulásokat, legfeljebb kissé háttérbe szorította azokat.

A második világháború utáni Csehszlovákiában a *kassai kormányprogram* értelmében kollektív háborús bűnösnek számított valamennyi szlovákiai magyar (kollektív felelősség elve), ezért egy részüket az országból elűzött *szudéta-németek* helyére, Csehország határvidékeire deportálták kényszermunkára (1945-47), másokat a csehszlovák –magyar lakosságcsere keretén belül kelet- és dél-magyarországi falvakba telepítették. Míg az előbbieket nagy része a kényszermunka letelte után visszatérhetett szülőföldjére, a Magyarországra lakosságcsere útján telepített családok soha nem tértek vissza Szlovákiába.

A magyarországi szlovákok áttelepítésére a csehszlovák kormány szervezésében elindult toborzó kampányt szervezett, az áttelepítés az önkéntesség elvén alapult. A jelentkezők többsége szegény és kisparasztnak volt mondható. Motivációik között feltehetőleg nemzeti és gazdasági megfontolások egyaránt szerepeltek. A toborzás jóval szerényebb eredményeket hozott, mint amire a csehszlovák állami vezetés eredetileg számított. Összesen 97 610 szlovák önkéntes áttelepülőt regisztráltak, ami messze elmaradt az akkor 450-470 ezer főre becsült magyarországi közösség teljes létszámától. (Bukovszky, 2001)

A betelepítésekkel egyidejűleg Dél-Szlovákia magyarok lakta területein elindult a „reszlovakizációs program”.³⁷ Az 1946 májusában megalakult Reszlovakizációs Bizottság az anyanemzethez való *visszatérés* programjának kidolgozását vállalta fel, melynek célja egy homogén szlovák nemzet kialakítása volt. A reszlovakizáció, a *Slovenská Liga* elgondolásaira alapozva, a szlovák nemzetiség deklarálásán keresztül állampolgárságot kínált Dél-Szlovákia magyar lakosainak, ezzel tömeges asszimilációra készítette őket. A reszlovakizáció alapeszméje „a szlovák nemzetrésztől eltávolodott”, „az erőszakos magyarosító politika befolyása alá került” állampolgárok nemzeti integrálása volt. Szlovákiában a reszlovakizációs időszakban 423 264 személy adott be kérelmet (amiből 193415-öt hagytak jóvá, tehát valamivel kevesebb, mint a felét), ebből

³⁷ A *Slovenská Liga* (Szlovák Liga) az 1920-as évektől rendelkezett hasonló elképzelésekkel, illetve Beneš köztársasági elnök 1945-ben kiadott egy ide vonatkozó elnöki dekrétumot.

a galántai járásban 25 244, a sellyei járásban pedig 11 490 személy kérvényezte a reszlovakizációt. (Pukkai, 2002: 68).

Ezt a zaklatott, sok sérelemmel járó korszakot követően a nemzetiségi politika területén a konszolidáció időszaka következett Csehszlovákiában.

Szovjet mintára, az ország lakosságának nyelvi és kulturális sokféleségét tolerálva, a „népek barátságának” szellemében új nemzetiségi politika fogalmazódott meg, mely az integrációt tűzte zászlajára. A csehszlovák kommunista kormány azonosult a szovjet elvvel, hogy a nemzetiségi politika csak átmeneti kérdés, hosszútávon egy átfogó közös identitás kialakítása a cél, mely szocialista és internacionalista alapokon nyugszik, túllépve mindenfajta nemzeti különbségen. A csehszlovák identitás kialakítása, ellentétben a szovjet és jugoszláv kísérlettel, kezdeti fázisában elakadt. Helyette maradt két rivalizáló nemzet, a cseh és a szlovák. A szocialista Csehszlovákia történetében változó intenzitással, jellegzetes centrum-periféria viták látszottak felbukkanni.

Az 1968-as forradalmat követően Csehszlovákia újrafogalmazta a két országrész viszonyát, külön kiemelve és alkotmányba foglalva annak föderatív jellegét, mely egyenrangúságot tükrözött. A magyar nemzeti kisebbség kérdése a két államalkotó nemzet versengése mellett másodrangúnak tűnt, illetve a szlovák nemzeti ambíciók felerősödésével kifejezetten kisebbség-ellenes hangulat alakult ki a szlovák pártvezetés köreiben. A szocialista Magyarország, anyanemzetként különleges érdekelődést a szlovákiai magyarok helyzete iránt nem mutatott, hiszen az az elvtársi szövetség, a szocialista tábor országai közti kölcsönös bizalom nyílt megkérdőjelezése lett volna. Nem véletlen tehát, hogy a „kisebbségi kérdés” az ellenzéki csoportok (Kisebbségi Jogvédő Bizottság, Charta 77, és magyarországi ellenzéki körök) politikai agendáját képezte elsősorban, a rendszerellenes kritika szerves részeként.

1968-ban megcsillant lehetősége annak, hogy a csehszlovákiai magyarok a kisebbségi öngazgatás és kulturális autonómia jogához jutnak. A szovjet csapatok bevonulásával és a csehszlovák reformkormányt felváltó husáki neosztálinista politika keretei között, az ilyen fajta törekvések teljességgel lehetetlenné váltak. Éppen ellenkezőleg, megújult lendületet vett a Csehszlovák nemzetállam építése. Nemcsak fejlődésre nem volt módja a magyar kisebbségnek ilyen keretek között, hanem a korábbiól meglévő intézményrendszerét is fenyegető lépések érték. Ezek között az egyik

legérzékenyebb kérdés a magyar nyelvű iskolarendszer leépítésére irányuló állami tervezetek voltak, a magyar iskolarendszer kétnyelvűvé alakítását célozva meg.

3.3. A szlovák állam nemzetiségpolitikája 1993-at követően

Az 1992 januárjában kikiáltott Szlovák Köztársaság a nemzeti önrendelkezés elve alapján alakult meg. Ugyanakkor megalakulásakor, az 1991-es népszámlálási adatok szerint, az állam polgárainak 15%-a nem volt szlovák nemzetiségű. Ebből adódóan, a kilencvenes évek szlovák belpolitikai vitáinak jelentős része, a gazdasági nehézségek, az áremelkedések és munkanélküliség növekedése, a szociális problémák dacára éppen az ún. „kisebbségi kérdés”, vagy „magyarkérdés” körül fogalmazódott meg. A szlovák identitáspolitikák megerősödésével egyidőben a magyar közösségen belül is jelentős politikai emancipációs folyamatok indultak el.

A szocializmus időszakából származó örökségként az etnikai kisebbségek Szlovákiában az európai normáknak részben megfelelő jogok élvezői voltak: az etnikailag vegyes területek többségében rendelkezésre állt magyar iskola, magyar nyelvű sajtó és magyar kulturális szervezetek működtek az országban. (Kováč, 2001: 314) A magyar kisebbség politikai képviselője ugyanakkor igyekezett, nyugat-európai példákra hivatkozva nagyobb nyelvi és kulturális mozgásteret biztosítani a magyar etnikum számára. A szlovák politikai nyilvánosság e lépéseket a fiatal szlovák állam szuverenitása elleni támadásként, a nemzetállamiság megkérdőjelezéseként értékelte.

Az 1994-ben hatalomra került Vladimír Mečiar- vezette szlovák kormánykoalíció komoly akadályokat gördített az etnikai kisebbségek nyelvi és kulturális jogainak szabad gyakorlása elé: lecsökkentek a nemzetiségi kulturális támogatások, a civil szféra és egyes társadalmi intézmények autonómiája jelentősen beszűkült, valamint megszorító intézkedések érték a kisebbségi oktatásügyet. A Mečiar-kormány és a szlovákiai parlament konfrontációja a magyar kisebbség politikai képviselőjével 1996-ban érte el a csúcspontját, azzal, hogy a parlament megszavazta az *államnyelvről szóló törvényt*,

eltörölve a korábbi, jóval liberálisabb és a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából kedvezőbb szabályozásokat³⁸. (Kováč, 2001: 317)

Az 1998-as parlamenti választások nyomán az ország irányítását átvevő Mikuláš Dzurinda-kormány valóságos politikai rendszerváltást jelentett Szlovákiában, fokozatosan restaurálva a demokrácia alapvető szabályait. Azt új kormány igyekezett rendezni a szlovák nemzetállam viszonyát a magyar kisebbséggel is. Mivel a következő, 2002. szeptemberi parlamenti választások eredményeként hasonlóképpen a demokratikus szlovák ellenzék került ki győztesen, az 1998-2004-es időszakot a fiatal szlovák nemzetállam demokratizálódás felé vezető, az európai intézményekbe való integrálódást, a gazdasági liberalizációt elősegítő korszakaként lehet kezelni. A korszak egyik legfontosabb lépéseként a második Dzurinda-kormány idején került sor az ország Európa Unió csatlakozására. Nézzük azonban részleteiben a két Dzurinda-kormány történéseit, főként *kisebbségi ügyek és az oktatásügyi szempontból*.

Az első Dzurinda- koalíción belül a magyar párttal szembeni politikai fenntartások korán a felszínre kerültek, és a kormányzati időszak során végig konfliktusokat eredményeztek³⁹. Mindemellett, magyar politikai képviselők kerültek olyan kormányposztokba is, ahonnan a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét közvetlenül befolyásolhatták. E folyamatok részeként az *oktatási és kulturális tárca kisebbségi részlegeit* is megnyitották, a magyar kisebbség iskoláit érintő speciális kérdések kezelésére. (Hamberger, 2006: 107)

A második demokratikus szlovák kormánykoalíció egy sokkal egységesebb, jobbközép orientációval bíró kormány képét mutatta (tagjai voltak az SDKÚ, KDH, ANO⁴⁰ és az MKP). Parlamenti képviselők számában (a korábbi ciklusban 15, ezúttal 20 képviselő), valamint miniszteri tárcák tekintetében is jobb helyzetbe került az MKP. A

³⁸ Az államnyelvről szóló törvény külön nem szabályozta a kisebbségi nyelvhasználatot, csupán ígéret született rá, hogy erre is rövid időn belül sor kerül. A kormány azonban nyilvánvaló okokból halogatta ennek a kiegészítő törvényjavaslatnak a parlamenti beterjesztését és elfogadását.

³⁹ Így például, a dél-szlovákiai földműveléssel foglalkozó, köztük számos magyar lakos megélhetéséhez kulcsfontosságú Földalap élére nem a magyar párt jelöltje került, hanem egy a „magyar érdekekkel” kifejezetten konfliktusban álló szlovák politikus. A kormány megalakulása előtti „ellenzéki szerződés” szerint (mely egy Mečiar- elleni parlamenti összefogásból alakult), a magyar politikusok nem nyithattak meg bizonyos kérdéseket, például a Beneši-dekrétumok ügyét, vagy a bős-nagymarosi vízierőmű kérdését. (Hamberger, 2006: 107)

⁴⁰ Szlovák Kereszténydemokrata Unió (SDKÚ), Keresztény-demokrata Mozgalom (KDH), és az Új Polgári Szövetség (ANO).

2002-2006-os kormányzati időszak kisebbségi jogok terén tett legjelentősebb lépésének a komáromi magyar egyetem létrehozása és állami forrásokból való finanszírozása tekinthető. A *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának* elfogadása, melyet a szlovák parlament 2001. júniusában ratifikált, ugyancsak a kisebbségi jogok javulását jelzi Szlovákiában.

Összegezve a szlovákiai magyar iskolákra vonatkozó, szlovák állami-nemzetiségpolitikai intézkedéseket az 1993-tól napjainkig tartó időszakban, azok három fő területre vonatkoztak: (1) az etnikailag vegyes területek oktatásügyének kiemelten való kezelése (ill. az itteni szlovák iskolák megerősítése), (2) az ún. alternatív oktatás bevezetése a magyar tanítási nyelvű iskolákban (azok kétnyelvűvé alakítása), (3) a magyar iskolák adminisztrációs nyelvének (pl. az iskolai bizonyítványok esetében) teljesen szlovákká alakítása (a meglévő kétnyelvű gyakorlat helyett). (László, 2006: 80) A szlovák kormány által a kilencvenes évek elején végzett iskolaügyi felmérés nyomán, mely a nemzetiségileg vegyes területek oktatásügyét vizsgálta, olyan intézkedések léptek érvénybe, melyek a szlovák nyelv oktatásának erősítését célozták meg a magyar iskolákban, illetve a nem szlovák nyelvű, ill. nemzetiségi háttérrel rendelkező, szlovák iskolákban tanuló diákok iskolai nyelvhasználatának „megerősítésére” irányultak („monolitikus szlovák nyelvi környezet” biztosítása számukra), valamint a (szlovák) pedagógusképzés hatékonyságának javítását sürgették. Nyilvánvaló módon, az intézkedések háttérében a nemzeti irányultságú politikai pártok törekvései, nyelv- és kisebbségpolitikai szándékai álltak.

Az „alternatív oktatás” tevezete, korábbi, 1979-es majd 1984-es nemzetállami homogenizációs célokat szolgáló oktatási programok „leporolt” változata volt, a Szlovák Nemzeti Párt kezdeményezésében. Célja az volt, hogy az 1993-94-es tanévtől a magyar tanítási nyelvű alap- és középiskolákban szlovákul tanítsák a tantárgyak egy jelentős részét. Mindezt az oktatásügyi tárca szakmai okokkal (sikeres társadalmi érvényesülés, egyetemi továbbtanulás), valamint a magyar tanulók hiányos szlovák nyelvtudásával indokolta. A tervezetet a szlovák kormány a magyar pedagógustársadalom szakmai bevonása nélkül próbálta keresztülvinni, így többek között ennek köszönhetően is kivitelezhetetlen maradt, az utóbbiak heves ellenállásába ütközve. (László, 2006: 85) Ugyanezen politikai vezérfonal mentén, 1995-ben az oktatásügyi minisztérium újabb

rendeletben, „ *A szlovák nyelv elsajátítása, színvonalának emelése a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskoláiban*” címmel, kísérlet tett a magyar iskolák működésébe való durva beavatkozásra- oktatási anyagok cenzúrázása, az oktatást érintő nem szakmai jellegű bírálatok formájában (pl. adminisztrációs hibák kimutatása és ezáltal az iskolák működésének megnehezítése).

1995-ben a hatalomra jutott Mečiar-kormány végérvényesen elszánta magát az „alternatív oktatási tervet” érvényesítésére. A tervetnek ellenálló magyar iskolaigazgatókat leváltotta és további radikális beavatkozásokra készült a magyar iskolákat illetően- ám a szlovákiai magyar szülő- és pedagógustársadalom heves ellenállásába ütközött. Dél-Szlovákia tíz városában, a rendszerváltás óta precedens nélküli kisebbségi tüntetésekre került sor a magyar iskolák viszonylagos autonómiájának, oktatási profiljának, a szlovákiai magyarok nyelvi-oktatási jogainak megőrzése érdekében. A külföldi (Európa Tanács) nyomás, és a hazai kisebbségi ellenállás következtében az oktatási tervet bevezetésére végül nem került sor.

1997-ben az oktatásügyi minisztérium betiltotta a kétnyelvű bizonyítványok használatát a magyar iskolákban, a magyar iskolák ellen irányuló újabb nyelvpolitikai, kisebbségpolitikai intézkedéseként. Az iskolák egy része megtagadta az intézkedés végrehajtását, több iskolaigazgatót emiatt leváltották a hatóságok, mások követték az utasítást. A bizonyítványok nyelvének kérdése csak a „demokratikus fordulat”, az 1999-es Dzurinda-kormány hatalomra kerülése után rendeződött (a magyar iskolák számára kedvezően). A szlovákiai demokratikus koalíció két parlamenti ciklusa alatt a kisebbségi magyar oktatásügyet komoly hatalmi beavatkozások nem érték. A kisebbségi iskolák a szlovák oktatási rendszer részeként nagyobb konfliktusok nélkül végezték munkájukat. Látványos előrelépésnek a legtöbb szakértő, mint arra a fejezet kezdetén utaltunk, a komáromi Selye János Egyetem megalakulását tartja. Az intézmény működése a magyar nyelvű szlovákiai oktatás felsőfokig való kiterjesztését és a szlovákiai magyarok nyelvhasználati, művelődési jogainak jelentős kiszélesedését jelenti.

4. Kisebbségi iskolák

Napjainkban Szlovákiában a magyar nyelvű oktatási rendszert elsősorban a magyar családból származó tanulók veszik igénybe, azok, akiknek mindkét vagy legalább egyik szülője magát magyar nemzetiségűnek vallja és/ vagy magyar anyanyelvű. Ez egyben azt is jelenti, hogy Szlovákia vegyes etnikumú településein elenyésző azon szlovák nyelvi, etnikai háttérrel rendelkező gyerekek száma, akiket magyar nyelvű iskolába iratnak, szemben a fordított esettel, azaz a magyar háttérű/ anyanyelvű gyerekek nagyszámú szlovák iskolába iratásával. E jelenség összetett okairól az iskolaválasztásról szóló fejezetben szólunk.

A Szlovákiai Magyar Pedagógusszövetség (SzMPSz), valamint az állami oktatásügyi hivatal statisztikái szerint⁴¹, Szlovákiában az általam végzett kutatás idején a 2006-2007-es év állami statisztikai kimutatásait alapul véve 252 számú magyar tanítási nyelvű alapiskola működött (ebből 126 teljes szervezettségű 1-9 osztállyal, és ugyanennyi csak alsó tagozattal rendelkező kisiskola), valamint 33 (magyar-szlovák) közös igazgatás alatt álló alapiskola, és 29 speciális iskola, mindkettő magyar osztályokkal. Ezek a statisztikák azt is mutatják, hogy a magyar tannyelvű oktatás speciális jellemzőkkel, és ebből adódóan, igényekkel rendelkezik Dél-Szlovákiában-- sok közöttük a kistelepülésen található, valamint a kisiskola (69-ben közülük 20 alatti a gyereklétszám, míg 25-ben 10 alatti). Ez annyit jelent, hogy ezen kisiskolák fenntartása és működtetése különleges erőfeszítéseket, és nem egyszer nagy kihívást jelent az iskolákat működtető helyi önkormányzatoktól. (Pék, 2006)

Középiskolai szinten, 6 magyar gimnázium, 3 teljesen magyar tanítási nyelvű középiskola és 11 vegyes (magyar-szlovák) képzést nyújtó középiskola, 12 vegyes (magyar-szlovák) tanítási nyelvű és 8 magyar tanítási nyelvű ipari szaktanintézet működött, valamint egy teljesen magyar felsőoktatási intézmény Komáromban (Komárno), a Selye János Egyetem. Ezen magyar tannyelvű intézményeket az említett tanévben alapfokon 33 964, középiskolai szinten 3497, a szaktanintézetekben pedig 1763 diák látogatja. Az iskolák döntő része az állami oktatási rendszer része, ugyanakkor

⁴¹ Valamennyi országos szintű statisztika forrása az Országos Pedagógia Hivatal hivatalos honlapja, www.uips.sk

középiskolai és szaktanintézeti szinten működnek magyar nyelvű magániskolák is, pótolva a magyar nyelvű szakoktatásban jelentkező hiányt. Valamennyi intézmény a Szlovák Oktatásügyi Minisztérium szakmai irányítása alá esik.

Elmondható tehát, hogy a szlovákiai magyar nyelv és kultúra fenntartására, a közösség nyelvi, művelődési jogainak szolgálatában egy viszonylag kifejlett iskolarendszer áll rendelkezésre. Hogy miképpen fejlődött az évtizedek során ez az iskolarendszer a „Csehszlovák idők” kezdetétől, ezt tekintjük át összefoglaló jelleggel a továbbiakban, elérkezve a fejezet végén napjaink iskolaügyi- oktatási kérdéseire.

Az 1918-as első Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően a szlovákiai magyarok részben a szerencsének köszönhetően, képesek voltak megtartani a korábbi időszakból meglévő iskolarendszerüket, azaz az elemi és polgári iskolákat, illetve néhány magyar nyelvű középiskolát. Viszont az említett területen (Dél-Szlovákia) a magyar óvodák és iskolák száma jóval elmaradt az országos átlagtól.⁴² 1945 előtt a magyar nemzetiségű gyermekek 13. 4 %-a járt magyartól eltérő oktatási nyelvű iskolába (csehszlovák, rutén, német) (Popély, 1991: 41). Összesen 85 507 tanuló járt magyar iskolába az 1937/38-as tanévben, míg a magyar nemzetiségű tanulók összlétszáma 91 182 volt, azaz a magyar gyermekek 6. 2%-a szlovák iskolákat látogatott. (Gyönyör, 1994: 303).⁴³

Az önálló, hosszú hagyományokra visszatekintő iskolarendszer olyan társadalmi struktúraként volt jelen a II. világháború előtti Csehszlovákiában, melyet az 1948-as kommunista fordulat utáni kormányok sem kerülhettek meg (Lanstyák, 2000: 111). Az új kommunista vezetés, a korábbi „burzsoá időszak” iránti mindenfajta ellenérzése dacára viszonylag érintetlenül hagyta a magyar iskolák rendszerét, illetve természetesnek vette annak újraindítását (az 1945-48 közötti jogfosztott időszak jelentett egy rövid törést ebben a hagyományban). A magyar iskolarendszer Szlovákiában azóta is, mintegy párhuzamos (de nem önálló!) struktúraként működik a változó társadalmi-politikai

⁴² Az 1921-es és 1931-es statisztikák csökkenő tanuló- és tanítólétszámot mutattak (1921: 101 268 tanuló és 2162 tanító, 1931: 85 507 tanuló, 1521 tanító). (Pukkai 2002: 128).

⁴³ Ezek a történeti adatok értelemszerűen napjaink statisztikáival összevetve érdekesek- amint azt a későbbiekben részleteiben is bemutatjuk, a 2000-2002-es adatok szerint a magyar nemzetiségű, illetve magyar szülői háttérrel rendelkező gyermekek 20-30%-a látogat szlovák nyelvű oktatási intézményt.

keretek között. A lehetőségek ellenére, a statisztikák szerint (Csicsay, 2002; László 2000) a magyar iskolarendszer 1949-es újraindításától kezdve a magyar gyermekek --ide azokat sorolják, akiknek az iskolai bizonyítványán magyar nemzetiség szerepel, illetve magyar szülőktől származnak-- 20-30%-a szlovák iskolákat látogat.

Az ötvenes évek kezdetén a magyar tanítási nyelvű, *elemi* oktatást nyújtó intézményekben tanulók száma Szlovákiában valamivel meghaladta a negyvenötezet, ami a szlovákiai iskolás korú fiatalok 8.18%-át jelentette. A hatvanas években ezzel ugyanez az arány (a szlovákiai iskolások közül a magyar iskolákat látogatók aránya) elérte az 1945 utáni mindenkori csúcst, 10.13%-ot, majd a kilencvenes évek elejére visszaesett 6.77%-ra, 2000-re pedig 6.71%-ra (Csicsay, 2002:152). Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától új fejlődésnek lendült kisebbségi iskolarendszer megtorpant, majd elindult a visszafejlődés útján (Lanstyák, 2000). Az okok elsősorban az államhatalom asszimilációs politikájában keresendők. A 60-as években kezdődött el az a körzetesítési politika, mely a kisiskolák összevonását célozta meg, bezárva a falusi kisiskolákat és helyette egy-egy nagy körzeti iskolát létesítve. A szocialista urbanizációs és modernizációs tervek ihlette iskolaügyi centralizáció messzemenő változásokat eredményezett a társadalom szövetében, annak etnikai struktúráiban is. Annak ellenére, hogy az elsődleges hatalmi szándék e lépésekkel nem a kisebbségek beolvasztása volt, az intézkedések asszimilációs hatásai, végigtekintve a magyar iskolák szerkezetét, tanulólétszámát mára vitathatatlanok.

Az iskola-összevonás helyi szinten sokszor azt eredményezte, hogy a szülők inkább a helybeli szlovák iskolát választották gyermekük számára, megkímélve őt ezzel a napi ingázástól a sokszor 20-30 kilométerre lévő körzeti magyar iskolába. Ugyanerre az időszakra jellemző a kisebb magyar közép és alapiskolák közös igazgatóság alá vonása, mely gyakran a magyar osztályok fokozatos leépüléséhez vezetett a szlovák osztályok javára.

A szlovákiai magyar oktatás történetében válságosnak nevezhető időszakot jelentett az önálló szlovák államiság első öt éve (1993-1998), melyet a szlovák nacionalizmus és asszimilációs kísérletek jellemeztek. A legtöbb nyílt konfliktus, mint arra korábban részleteiben utaltunk, a Mečiar-kormány időszakában keletkezett-- ekkor

történtek a leghatározottabb lépések az oktatásügyi tárca részéről a magyar iskolarendszer visszafejlesztésére, ill. kétnyelvűvé alakítására.

A *magyar középiskolák* az ötvenes évek kezdetétől indultak újra, a hatvanas években számuk országszerte elérte a 13 önálló magyar gimnáziumot és kilenc közös (a szlovákkal együtt) vezetés alatt álló gimnáziumot. Napjainkra ezek a számok annyiban módosultak, hogy a közös igazgatóságú gimnáziumok száma nyolcra csökkent, illetve megalakult egy magyar magángimnázium is Galántán a rendszerváltást követően, mely a csökkenő gyermeklétszámra reagálva az utóbbi néhány évben vegyes angol és szlovák osztályokat is indít. A szocialista Csehszlovákia meghatározó oktatási intézménye, mint azt Csicsay (2002) is kiemeli, nem az elit-képző gimnázium, hanem a *munkás-kádert* képző szakközépiskolák és technikumok (helyi nyelvhasználatban „inasiskolák”) voltak. A szülők és tanulók számára is ezek az intézmények váltak vonzóbbá, mert „szakmát adtak a fiatal kezébe”, ami gyors egzisztenciális biztonságot és társadalmi státuszt jelentett. E téren a szlovákiai magyarok anyanyelven történő iskolázási esélyei az említett gimnáziumi statisztikáknál lényegesen rosszabbak voltak.

A magyar nyelven oktató szakközépiskolákba évente kb. 4 500 diák tanult, ami az összes középiskolás 5.5%-át jelentette. Ezeket a diákokat 21 szakközépiskola fogadta (13 önálló, 8 közös igazgatású) a hetvenes években (1996-ban érte el ezen intézmények száma a csúcst, 26 volt belőlük ekkor). Csicsay szerint, a szakközépiskolák rendszere vált a csehszlovák oktatáspolitikai homogenizációs kísérleteinek elsődleges színterévé. A hetvenes években például a szaktanintézeteket választó magyar nemzetiségű fiatalok kevesebb, mint fele (11579-ből 4760-an) tanulhatta szakmáját az anyanyelvén. A nyolcvanas években Szlovákia területén 273 szaktanintézet fogadott diákokat, ezek közül csupán 6 oktatót teljesen magyarul, illetve további 19 intézménynek voltak magyar nyelvű osztályai (Csicsay, 2002: 152). Ez országos összehasonlításban 3.25%-át jelentette a magyar szakiskolákban tanuló diákoknak a hetvenes években, ez az arány 4.14%-ra növekedett a kilencvenes évekre, a további kevert tagozatú szakiskolák megnyílásával. (A szlovák szakiskolákban tanuló magyar fiatalok száma ugyanebben a korszakban 5% körüli volt).

A rendszerváltást követően a szakiskolák népszerűsége drasztikusan lecsökkent és ezzel párhuzamosan többen kezdtek el gimnáziumokba jelentkezni-- a folyamat tükrözi a

társadalomban és gazdaságban bekövetkezett értékvtást. Számos szakiskola, amely közvetlenül nagyüzemeknek képzett szakmunkásokat, elvesztette képzésének eredeti célját, és profilváltásra kényszerült. Napjainkban az önálló magyar szakmunkásképzők több mint fele magántulajdonban van, és elsősorban a szolgáltatóipar számára (fodrász, kozmetikus, pedikűrös, varrónő, masször) képez munkaerőt. Ezen szakágakban a kétnyelvűség fontos kitétel, hiszen ha a tanuló később lakhelyén, Dél-Szlovákia vegyesen lakott területein akar elhelyezkedni, előnyös, ha mindkét nyelvet jól beszéli.

A magyar tanintézetek, úgy az alapiskolák (elemi képzés), mint a középiskolák szintjén, visszatérő problémája a szlovák nyelv elsajátításának, illetve az iskola szempontjából a szlovák nyelv oktatásának kérdése. Ebbe a kérdésbe kapaszkodott bele a szlovák kormányzati hatalom, valahányszor újabb asszimilációs terv fogalmazódott meg, és azt elsősorban a kisebbségi oktatási rendszer visszafejlesztésén keresztül látta megvalósíthatónak⁴⁴.

Mint arra korábban utaltunk, a szlovákiai magyar oktatásügy helyzete a Dzurinda-kormány hatalomátvételével normalizálódott. A külső hatalmi nyomás megszűnte azonban nem oldotta meg a magyar iskolák másik fő problémáját, a csökkenő gyermeklétszám kérdését. Szakértők a jelenséget két fő összetevővel magyarázzák—a jelenségnek részben demográfiai, részben megváltozott iskolaválasztási magatartással összefüggő okai vannak. A rendszerváltás óta országos szinten folyamatosan csökkenő születési számok a magyar közösség statisztikáit is érzékenyen érintik: a kevesebb újszülött 5-6 év leforgása alatt megcsappant osztálylétszámokhoz, osztálybezárásokhoz, 10-15 év elteltével iskola-összevonásokhoz vezet-- ezt tapasztalja napjainkban a szlovákiai magyar iskolarendszer. Ehhez a demográfiai jelenséghez, mely nyilvánvalóan mélyebben gyökerező társadalmi kérdésekhez vezet és a csökkenő iskolai létszámok fő magyarázata, járul hozzá a szlovákiai magyar iskolák esetében az érintett családok

⁴⁴ 1959-ben, alig tíz évvel a magyar iskolarendszer újraindítása után fogalmazta meg az akkori pártvezér, Vasil Bilak azon tervét, hogy egy a magyar iskolába járó gyermekek szlovák tudására koncentrált felmérést kezdeményezzen és a feltehetően nem kielégítő eredmények nyomán (amelyeket soha nem publikált a tárca) kezdeményeték a magyar iskolák szlovákká alakítását. A kisebbségi magyar politikai elit elutasítása következtében a tervezet eredeti formájában nem valósult meg, viszont azt elérte, hogy a járási tanfelügyelők az iskolalátogatások során fokozott figyelmet szenteltek a szlovák nyelvoktatás színvonalának a magyar tannyelvű iskolákban. Ebben a formában az állami intézkedés akár a magyar anyanyelvű gyermekek javát szolgálhatta.

változó iskolaválasztási magatartása, illetve annak eredménye. Azaz, nem minden magyar etnikai-nyelvi háttérrel rendelkező család választ gyermeke számára magyar tanítási nyelvű iskolai oktatást (ekkor történne elméletileg az etnikai közösségnek egy 100 százalékos statisztikai „újratermelődés” az iskolai szocializáció szintjén), „csupán” a magyar etnikai-nyelvi háttérrel rendelkező gyermekek közel. 80 százaléka látogat magyar nyelvű intézményt. Vagyis 20% körüli „lemorzsolódás” tapasztalható az intézményes etnikai újratermelődés szintjén. A jelenség a magyar oktatási szakembereket, tanító-társadalmat évtizedek óta élénken foglalkoztatja, hiszen az intézményrendszer hosszútávú fennmaradása, és általában a domináns nemzeti diskurzus szerint a nemzeti „közösség jövője”, „identitásának továbbélése” függ a jelenség további irányváltásaitól.

A szlovákiai magyar elit, oktatási szakma aggodalma elvezet egyben a következő lényeges kérdéskörhöz, melyet jelen dolgozat semmiképpen sem hagyhat érintetlenül, amikor etnikai azonosulásokról, azok újratermelődéséről (jelen esetben az iskolai oktatás által) vagy éppen újratermelődésük *hiányáról* van szó, illetve többes kötődésekről, párhuzamos azonosulásokról és „mozgó” identitásokról. E meglehetősen széles kérdéskör pedig az asszimiláció jelenségéhez vezet, valamint annak tudományos és politikai diskurzusaihoz.

IV. FEJEZET

ASSZIMILÁCIÓKUTATÁSOK

Az asszimiláció *társadalmi jelenségként* és *politikai programként* való megítélései az utóbbi közel kétszáz évben sokat változott. Társadalmi jelenségként hol „természetes” magától bekövetkező folyamatként kezelte a tudomány és a közgondolkodás, és épp ezért pozitívan viszonyult hozzá (például a magyarországi zsidóság asszimilációja kapcsán), máskor erőszakos állami illetve más, többnyire szomszédos nemzetek elitjének agresszív kulturális-nyelvi beavatkozásaként tekintettek rá (például szlovák olvasatban a dualizmus-kori magyarosító intézkedések). Sok esetben ugyanaz a nemzeti történetírás (és ennek nyomán a közgondolkodás) a *saját* nemzetéhez tartozó közösségek kulturális- és nyelvcseré-folyamatait durva asszimilációként, eleve negatív színezetben tárgyalja, míg *más* kisebbségeknek a nemzethez való kulturális-nyelvi igazodását „természetes” és pozitív folyamatokként értékeli. Ez a *kettős mérce* és ennek megfelelően kettős asszimilációs diskurzus jellemezte évtizedeken át a magyar társadalomkutatás asszimilációval kapcsolatos kutatásait, ami abból a *birodalmi beszédmódból* (Melegh, 2002) is eredeztethető, mely egy *civilizációs lejtőn* (*slope of civilization*) (uő: 2002) helyezi el a nem-magyar nemzeteket és etnikumokat, egyben a magyar nemzet (f)elsőbbrendűségét, tehát asszimilációs *előjogait* hangsúlyozza.

Az alábbi fejezetben az asszimilációkutatások európai és amerikai iskoláinak áttekintését követően, a magyarországi és határon túli tudományos műhelyek és kutatók ezirányú elemzéseit összegzem, különös figyelmet fordítva a szlovákiai Gyurgyík László munkáira, melyek a szlovákiai magyarok demográfiai folyamatait vizsgálják hosszú évtizedek óta. Gyurgyík asszimilációs folyamatokról szóló elemzéseire helyezem jelen fejezetben a legfőbb hangsúlyt.

1. Az asszimiláció kutatása Európában és Amerikában

Az asszimilációnak a francia forradalom és a modern nemzet születése jelentette kezdetét, és a 19-20. század fordulójára érte el politikai fénykorát. A 20. század közepétől a 80-as évekig egyfajta ideológiai hanyatláson esett át, majd reneszánsza a 80-as évek

második felére köszöntött be. A múlt század fordulóján, politikai népszerűségének csúcsán mind a baloldali ideológiák, mind a liberális politikai erők elfogadták és támogatták, az univerzális emberi jogok és egyenlőség jegyében azonosultak vele. Az asszimilációt egy racionális cserefolyamatnak tekintették, melynek eredményeképpen a regionális közösségek átlépve korábbi identitásaik határait (melyek nagyrészt lokális, pre-politikus kötődésekből álltak), egy újfajta politikai identitással azonosultak. Ez az új identitás, egy a politikai nemzethez tartozás révén, nagyobb mobilitást, a *magaskultúra* javaihoz való könnyebb hozzáférést jelentett.

A modernizáció egy modern *nemzeti nyelv* megalkotását követelte. Az új nyelv a *magaskultúra* produktumaként a vidéki, paraszti kultúra számára gyakran ismeretlen szemantikai kategóriákra épült. Az egységesített, modern nemzeti nyelv elsajátítása (valamint az ezzel együtt járó kulturális kódok megtanulása), azaz a nyelvi asszimiláció, társadalmi mobilitást eredményezett. Európában az asszimiláció elsősorban az ún. *autochton* kisebbségek, nyelvi és kulturális közösségek homogenizálására irányult, a politikai nemzet megalkotása során.

Hozzávetőlegesen a 60-as évek végére nyugat-Európában az asszimilációt befejezett folyamatnak lehetett minősíteni—sokan úgy vélték, hogy nincs többé olyan rurális lakosság, mely nyelvileg, kulturálisan lényeges eltéréseket mutat és a városi, magaskultúrához való felzárkóztatást igényelne. Ugyanebben az időszakban (60-as évek) megjelentek e társadalmakban a „harmadik világbeli” migránsok, akik újra felvetették az azonosság/ másság, társadalmi és a kulturális homogenizációs kérdését, ezúttal azonban, a már említett sajátos történelmi kontextusból adódóan, negatív előjellel. A migránsok etnikai identitásának megtartása, értéként való felmutatása vált elsődleges politikai céllá, a multikulturalizmus társadalmi és politikai programjának központi célkitűzésévé. E megváltozott politikai helyzetben, Európában sajátos módon a baloldal vált multikulturalizmus pártivá, fellépve a marginális, lokális helyzetben lévő migránsok védelmében, és a „fejlett nyugat” jobboldali pártjai váltak asszimiláció-pártivá (Schöpflin, 2000).

A Chicagói Iskola, az amerikai asszimiláció-kutatás úttörőjeként, mely egyben a modern asszimiláció-kutatás kezdeteit is jelentette, bevándorlók beilleszkedési folyamatait vizsgálta. Robert Park, az iskola egyik kiemelkedő alakja és egyben alapítója, a húszas

években első- és másodgenerációs bevándorlókat kutatott. Chicago a hatalmas bevándorló-áradat eredményeképpen, ideális terepnek mutatkozott az asszimilációs kérdések vizsgálatához. Park kutatásaira alapozva megalkotta a szociológiai irodalom első olyan koherens rassz- és etnikai viszonyok elemzésére szolgáló elméletét, mely sokáig hivatkozási pontként szolgált az asszimiláció-kutatásban. Az asszimiláció Park szerint, „[a]z értelmezés és fúzió folyamata, mely során emberek és csoportok olyan emlékekre, érzésekre és attitűdökre tesznek szert, melyeket más emberektől vagy csoportoktól kölcsönöznek, és tapasztalataik, emlékeik megosztásával egy közös kulturális élet részeseivé lesznek” (Parkot idézi Szilassy 2006: 19).

Park egy adott társadalmi környezetnek, az ökológiai környezetekhez hasonló, életciklusairól beszél elméletében (Park, 1950). A társadalmi rassz-viszonyok elemzésekor, a társadalmi „interakció típusait” különbözteti meg: a kontaktus, versengés, beilleszkedés, és asszimiláció fázisát, melyek Park szerint egyfajta időbeli sorrendiséget alkotnak, Park elméletének egyfajta kulturális evolucionista töltet adva. Az asszimiláció-kutatás e korai korszakában a kutatók megegyeztek abban, hogy egy soknemzetiségű, bevándorló társadalom sikeres működéséhez az asszimiláció elkerülhetetlen, és sok esetben kívánatos folyamat. Park ugyanakkor azt is jól látta, hogy az asszimilációs folyamatokkal párhuzamosan, nem utolsó sorban azok ellenreakciójaként, az identitáspolitikák szintjén beindulnak majd olyan emancipációs törekvések, melyek később a „fekete mozgalom” kiteljesedéséhez vezettek.

Az amerikai asszimilációkutatás meghatározó alakja, Oscar Handlin, a 30-as és 50-es évek között végzett kutatásokat bostoni bevándorlók között (Handlin, 1941). Handlin ír bevándorlók asszimilációs folyamatait vizsgálva megállapítja, hogy etnikai közösséget alkotva, e kisebbség csoportszintű beilleszkedése egy adott szinten megállt, az asszimilációs folyamat ezzel befejezetlen maradt.

A kisebbségi emancipációs és polgárjogi mozgalmak, beigazolvva Park „jóslatát”, a hatvanas évektől elkezdődően a plurális társadalom ideáljának népszerűsödését hozták magukkal, lejártát jelezve a korábbi olvasztótégely-elképzelésnek (*melting-pot theory*). A plurális társadalom hívei nemkívánatos jelenséggént kezelték az asszimilációt, élesen szembeszegülve vele, helyette a lokális kultúrák, nyelvek, a többségtől *eltérő* etnicitások és rasszok kulturális és politikai elismerését követelték. Az asszimilációkutatás, a társadalom

friss folyamataitól sürgetve, a fogalom újraértelmezésére kényszerült. Az olyan kutatók, mint Marcus Lee Hansen (1937), Ruby Jo Reeves Kennedy (1944; 1952), vagy a napjainkig sokat idézett Milton Gordon (1964), az asszimilációs folyamatok két- (illetve több-) irányúságát hangsúlyozták, a befogadó társadalom változásaira épp olyan figyelmet fordítva, mint a bevándorló közösségek kulturális, nyelvi, gazdasági átalakulásaira. Milton Gordonnak, az asszimiláció fokozatait leíró elméletéről, annak dél-szlovákiai statisztikákon való alkalmazásáról a későbbiekben még részleteiben szólnunk.

Az asszimiláció többirányú és többlépcsős folyamatainak leírásával, a fogalom fokozatos relativizálódásával és differenciálódásával elérkezett a társadalomkutatás odáig, hogy a társadalom szövetének különbségeit, változatosságait tartsa újra érdekesnek, felhagyva az anglo-centrikus, monokulturális látásmóddal, és azokat másságukban pozitív értékekkel ruházza fel egyben. Nathan Glazer és Daniel Patrick Moynihan munkája⁴⁵(1963) korszakalkotó abban az értelemben, hogy egy a korábbiakhoz képest sokszínűbb Amerikát irt le, ahol az etnicitás a hétköznapok részét képezi, és folyamatosan újratermelődik a különféle társadalmi intézmények és struktúrákon keresztül (például család, civil egyesületek, egyházak, stb.). A szerzőpáros előrejelzése, hogy az etnikai szolidaritás helyét, az amerikai középosztály kiszélesedésével, fokozatosan átveszi majd az osztály-szolidaritás, az idők során megcáfolódott.

Glazer és Moynihan (1963) munkájának legfőbb erénye, hogy felhagynak az amerikai asszimiláció kérdésének mitizáló és mechanisztikus megközelítésével, és helyette egy sokkal differenciáltabb asszimiláció-megközelítéssel dolgoznak. Munkájukban kijelentik, hogy az amerikai társadalom asszimilatív ereje sokféleképpen működik, közösségenként, egyénenként változnak a mechanizmusai. Az asszimiláció nem „megtörténik”, hanem konkrét cselekvők, politikai akaratok, identitások, és közösségi dinamikák állnak e folyamatok háttérében (Glazer-Moynihan, 1963: 13-14).

Az amerikai bevándorlók asszimilációs folyamatai a jelenség teljes komplexitásában Milton Gordon (1964) vizsgálta elsőként. Az „Asszimiláció az Amerikai Mindennapokban” („*Assimilation in American Life*”) című munkájában az asszimilációt egy többdimenziós folyamatként ábrázolja, és azt hét szakaszra bontva

⁴⁵ Nathan Glazer- Daniel Patrick Moynihan : *Beyond the Melting Pot*. (1963)

elemzi, melyek az asszimiláció különböző fázisainak jellemzésével és definícióival szolgálnak.

Az *első szakaszban*, a kulturális asszimiláció során, a bevándorlók elsajátítják a befogadó közeg kulturális mintáit. Mint azt Gordon (1964) megállapítja, a társadalmi beilleszkedés során a bevándorlók legfőbb célja az új ország kulturális mintáinak mielőbbi megtanulása. Sokak számára azonban ez a fázis az asszimiláció végső állomása is egyben, nem lépnek át további szakaszokba, hanem az akkulturáció folyamatos résztvevőivé válnak. A *második szakasz*, melyet Gordon strukturális asszimilációnak nevez, „...*klikkekbe, klubokba, a befogadó társadalom intézményeibe*” (Gordon, 1964: 81, fordítás Á.Zs.) való belépést, azaz a befogadó társadalom szövetébe való betagozódást jelenti. Gyakran az előbbi fázissal, azaz a kulturális asszimilációval egy időben zajlik, és szinte elkerülhetetlenül az asszimiláció további fokozatai felé vezet. A többségi társadalom tagjaival megnövekedett kapcsolatok száma és intenzitása vegyesházasságokhoz (is) vezet.

Harmadik szakaszként jelöli a szerző az amalgamációt, azaz házassági asszimiláció fázisát, amikor a bevándorló a befogadó közösség tagjaival biológiai kötelekeket alakít ki heteroszexuális kapcsolatokon és az azokból származó utódokon keresztül. A *negyedik szakasz* az identifikációs asszimiláció, melynek során a bevándorló mentális- érzelmi szinten igazodik a befogadó közeghez. Az utolsó három lépcsőben pedig megszűnnek az előítéletek (ötödik szakasz), a diszkrimináció (hatodik szakasz), az érték- és hatalmi konfliktusok (hetedik szakasz).

Az utóbbi három ezek közül – az előítéletek hiánya, érték- és hatalom-konfliktus hiánya, inkább az asszimiláció *okainak* tekinthetőek, mint különböző típusainak. Az első négy szakasz az asszimiláció különböző, egymással szorosan összefüggő részfolyamataiként értelmezhető. Az integráció, akkulturáció, identifikáció, és amalgamáció, az asszimiláció strukturális, kulturális, pszichológiai és biológiai aspektusait jellemzik.

Gordon (1964) következtetéseiben megállapítja, hogy a bevándorlók napi megélhetésükhöz erősen motiváltak a kulturális alkalmazkodásra, azaz az akkulturáció fázisát (kulturális asszimiláció) minden bevándorló eléri. Gordon szerint, az asszimiláció többi szakasza nem kell, hogy szükségszerű kövesse azt, annak ellenére, hogy a gyakorlat

szerint folyamat nem szokott itt megállni, hacsak nem egy rövid ideig tartó, epizódszerű kontaktusról van szó. A szerző megállapítja, hogy a strukturális asszimilációnak döntő jelentősége van a teljes asszimilációs folyamat szempontjából, „sarokköve a teljes asszimilációs ívnek (Gordon, 1964: 81, fordítás Á. Zs.); amennyiben bekövetkezik, a többi fázis „automatikusan” követi.

Gordon szerint az amerikai társadalom önálló belső szervezettséggel rendelkező csoportokból, „társadalmi alegységekből” (*sub-societies*) áll, melyek mindegyike saját „szubkultúrával” rendelkezik. Az egyes társadalmi csoportosulások etnikai és társadalmi osztály-hovatartozásukból adódóan sajátos keresztmetszetet alkotnak. (Gordon, 1964: 37-51) Ugyanakkor azt is megállapítja a szerző, hogy az etnikai csoportok, melyek saját etnikus hálózatokkal (*networks*) rendelkeznek és etnikus enklávékban élnek, társadalmi mozgástere az etnikai határokon belül marad, ami radikálisan lecsökkenti asszimilációs esélyeiket. Az európai emigránsok ezzel szemben a fehér, protestáns társadalmi magba (*core group*) asszimilálódnak. Gordon a fehér bevándorlók asszimilációjára három nagy vallási *olvasztótégelyt* (katolikus, protestáns, zsidó) különböztet meg az amerikai társadalomban. Ezek az olvasztótégelyek mellett, hogy asszimilálnak az amerikai társadalomba, „eltüntetik” a bevándorlók nemzetiségét. Ugyanez nem mondható el a rassz alapján megkülönböztethető csoportokra (azaz a *szinesbőrű* bevándorlókra), mivel az ő strukturális asszimilációjuk eleve problematikus illetve egyáltalán nem megy végbe. Sikertelen strukturális asszimilációjuk eredményeként etnikai zárványokban rekednek meg. (Gordon, 1964: 130)

Közvetlenül Gordon kutatásait követően, hozzávetőlegesen az 1965-os évtől induló és közel két évtizedes időszakban, az asszimiláció egy erősen *negatív és nemkívánatos jelenségként* értelmeződött. Számos oka volt ennek a fordulatnak: a korszak sajátos európai és észak-amerikai társadalmi kontextusából adódott, mint például az európai bevándorlókérdés nyomán megfogalmazódott *multikulturalizmus* politikai programja, az emancipációs mozgalmak kiszélesedése, valamint olyan tágabb világpolitikai események eredményezték, mint Amerika vietnámi beavatkozása, a hidegháború, az amerikai „fekete mozgalom”. A különféle szabadság- és emancipációs mozgalmak az egyéni és csoport-különbség

legitimitására hívták fel a figyelmet, kétségbe vonva az állam erőszakos egységesítési kísérleteit és „beolvasztási” politikáját.

Ezzel együtt a kutatói érdeklődés is lényegesen átalakult-- az asszimiláció-kutatások a jelenség teljes negálása mellett „divatjamúlttá”, politikailag inkorrektté váltak. Ez persze nem jelenti az, hogy végképp leálltak volna ilyen jellegű vizsgálatok, viszont tény, hogy jóval szerényebb keretek között zajlottak, illetve a kutatói érdeklődés áthelyeződött a korábbi csoport-szintű vizsgálatokról az egyéni szintű asszimiláció kutatására. Ezen belül is a szociálpszichológia volt az a tudományterület, ahol a legfigyelemreméltóbb eredmények születtek e téren. (Szilassy, 2006)

Tajfel a 70-80-as évekbeli munkáiban az egyéni asszimilációt olyan kommunikációs modell alapján tárgyalja, mely szerint teljes asszimiláció akkor történik, amikor különböző etnikai és faji háttérrel rendelkező egyének interakcióra lépnek, és ennek eredményeképpen az etnikai különállás struktúrái megszűnnek (Tajfelt idézi Szilassy, 2006: 15) Tafel az asszimiláció négy típusát különíti el, az alapján, hogy az asszimilációhoz szükséges társadalmi mobilitás akadálymentes-e, és ha nem, milyen mértékű társadalmi ellenállással szembesül a mobilitás/ azaz az asszimiláció alanya. Az akadálymentes mobilitás és az interakcióban résztvevő mindkét csoport jóváhagyása jelenti az asszimilációs skála egyik végét (mint teljes és sikeres asszimiláció) (Tajfelt idézi Szilassy, 2006: 16).

Következő fokozat a részleges asszimiláció, mely során a társadalmi mobilitás és a csoportváltás lehetséges, és be is következik, viszont a közösség-váltót a többségi csoport tagjai csak részben, kisebb-nagyobb fenntartásokkal fogadják be/ el. Az asszimiláció Tajfel-féle skáláján a harmadik válfaja, a még hiányosabb beilleszkedés, amikor a kívülről érkező, ahhoz, hogy elfogadják, elfedi korábbi csoport-hovatartozását. Nyilvánvaló, hogy erre azért van szüksége, mert korábbi csoportját az új közösség elutasítja, tehát az asszimiláció elengedhetetlen feltétele a korábbi kötődések hátrahagyása (ismert példa erre Kelet-Európában a romák egyéni szintű, többségi társadalmakba való beilleszkedése). Tajfel besorolásában az asszimiláció utolsó, és egyben „atipikus” változata az asszimiláció elutasítása a kisebbségi csoport tagjainak részéről, melyet akkomodációnak (*accomodation*), vagy társadalmi versengésnek (*social competition*) is nevez.

A nyolcvanas évek második fele, az olyan aktuálpolitikai események hatására, illetve azokra választ keresve, mint a nyugat-európai országok felé irányuló migrációs

folyamatok, a hidegháborús korszak vége, az asszimilációkutatások reneszánszát hozta el. Nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy az identitáspolitikák felerősödésével az etnikai identitások korábban nem tapasztalt aktualitásra tettek szert. A szovjet blokk felbomlása, a Szovjetunió és a többi szocialista föderatív ország szétesése, a Jugoszláv háborúk tovább legitimálták az etnicitás, nemzet és az etnikai identitás folyamatai iránti megújuló kutatói érdeklődést.

Mindemellett, érthető módon, az asszimiláció-kutatások kérdésselvetése, magához a jelenséghez való viszonya megváltozott. A korábbi asszimilációbarát és az asszimilációt élesen bíráló megközelítésekhez képest, egy differenciáltabb, a két szélsőséges álláspont közötti kutatói pozíciót alakított ki magának a legtöbb kutató. Nyilvánvalóvá vált mindenki számára, hogy az asszimiláció kritikátlan felkarolása, az identitáspolitikák hatvanas évekbeli reneszánszát követően elavult álláspont. Ugyanakkor az is egyértelművé vált az elmúlt évtizedek során, hogy a multikulturalizmus rengeteg csapdát rejt magában, a társadalmi integráció és kohézió hiányosságait leplezheti el. Számos kutatók tehát az asszimilációnak elsősorban azokat az elemeit veszi szemügyre e periódusban, mely a bevándoroltak beilleszkedésének lehetőségeit, módjait, mértékét vizsgálja, egy szélesebb társadalmi kontextusban.

Yinger (1997) az asszimilációt neutrális társadalmi folyamatként értelmezi, mely több fokozatban zajlik, és szinte soha nem beteljesült folyamat. Négy elvet, analitikai eszközt, határoz meg az asszimilációs folyamat definiálásához. Elsőként Yinger leszögezi, hogy az asszimiláció egy leíró és nem értékelő fogalom. Amikor asszimilációról beszél, egyben a disszimiláció rokon-jelenségét is tárgyalja. Ugyanazok a társadalmi folyamatok, melyek során a kulturális különbségek, határok meggyengülnek, egyben más különbségeket és különállásokat megerősítenek. Yinger az asszimilációkutatás politikai kontextusára reflektálva megjegyzi, hogy naivitás lenne azt gondolni, pusztán empirikus kutatói vállalkozásról van szó. Az asszimilációkutatás nem vonatkoztatható el az adott társadalom morális és politikai kérdéseitől. Egyetérthetünk Yingerrel abban, hogy a kérdés aktuálpolitikai relevanciája máig nem csökkent, így kutatása nem egyszerű.

E megközelítésben az asszimiláció egy változóra utal, és nem egy attribútum. Az asszimiláció-kutatásban sok félreértés éppen abból adódik, mutat rá Yinger, hogy sokan nem *folyamatként* kezelik. Ritkaság, lehet „teljes asszimilációról” beszélni, sokkal inkább

az asszimiláció különböző stádiumairól érdemes kérdéseket felvetni. Végül, az asszimilációra egy többirányú folyamatként tekint. Egyes aspektusairól megállapítja, hogy azok erősen interaktívak, de egymástól függetlenül változhatnak, eltérő ütemben és intenzitással változnak. Ennek oka, hogy eltérő okok húzódnak meg a háttérükben.

A nyugat-európai és amerikai asszimilációs folyamatokat és kutatási trendeket összegző írásában Brubaker (2002) azokat a német, francia és egyesült államokbeli változásokat mutatja be, melyet az asszimiláció részleges visszatérése, illetve az ennek nyomán megújult kutatói érdeklődés jellemez.

A hetvenes-nyolcvanas évek franciországi asszimiláció-ellenes fordulatát a „droit a la difference”, azaz a különbséghez való jog paradigmája jellemezte, mellyel nemcsak a francia bal-, de a jobboldal is azonosult. Jobboldalon azonban a különbséghez és különálláshoz való jog értelmezése a „született”, „igazi franciák” privilégiumaként értelmeződött, mely így egy erőteljes társadalmi, politikai kirekesztés felé mutatott. Éppen e meglehetősen kétértelmű, és épp ezért veszélyes differencializmus teremtette politikai klíma negálásaként fogalmazódott meg a nyolcvanas évek második felére az új francia asszimiláció-pártiság. (Brubaker, 2002: 9)

Németország, a francia differencializmus fokozatos kialakulása helyett, a bevándorlás kezdeteitől differencialista álláspontot képviselt. Ez a politikai program és társadalom-modell a gyakorlatban intézményes szegregációban nyilvánult meg: az oktatásügy területén, ahol a bevándorlók külön saját nyelvű iskolákba jártak), a szociális ellátás terén (különböző németországi egyházak biztosította ellátási rendszerhez a származási hely szerint tartoztak a bevándorlók- ezzel is újratermelődött a társadalmi különállás), valamint az állampolgárság tekintetében (a bevándorlók állampolgári szintű jogokat élveztek szavazati jog nélkül). A német asszimiláció-modell tehát a „különálló de egyenlő” elven kezelte és termelte újra a bevándorlók „másságát”, amiért a kilencvenes évekig kevés kritika érte. (Brubaker, 2002: 11). Az ezredforduló tájékán indult el Németországban az a Brubaker által „szerény mértékű” asszimilációs fordulatként értékelt változás, mely az állampolgárság kérdését állította a figyelem középpontjába, és ezen keresztül természetesen a német differencializmus újragondolására ösztönzött. A korábban származáshoz kötött (*jus sanguinis*), és ebből kifolyólag a bevándorlókat kirekesztő módon kezelő állampolgársági jogot felváltotta a területiség (*jus soli*) elve,

mely alapján állampolgársághoz jutottak bizonyos feltételek teljesülése esetén a bevándorlók leszármazottai, azaz a másod- és harmadgeneráció.

Az Egyesült Államok esetében, melyet a hatvanas évekig az asszimiláció valamely aktuális változatának erőteljes politikai programja (és kutatói legitimálása) jellemezett, a kisebbségi polgárjogi mozgalmak generálta sajátos időszakot (1965-85) leszámítva, melyet a kutatás területén is egyfajta pluralizmus jellemezett, 1985-től újra megélné a kultúrát az asszimiláció politikai és társadalmi támogatottsága, és ennek következtében a kutatás is megújult érdeklődéssel fordult a jelenség felé. Míg Gordon az asszimiláció egyes lépcsőit vizsgálta illetve azok jellemzőit, az asszimilációkutatás mai progresszív iskolái szembehelyezkednek a gordonni modellel, megkérdőjelezve az asszimiláció egy- vagy akár kétirányúságát, helyette többirányúságról beszélnek, kétségbe vonva egyben az asszimiláció korábban jól elkülöníthetőnek vélt „fokozatait”, valamint módját. (Brubaker, 2002: 14)

A mai amerikai asszimiláció-kutatás a korábban elfogadott homogén bevándorló közösség és befogadó közeg helyett heterogén közeggel számol - ami az asszimilációt egy rendkívül komplex, többsíkú és irányú jelenséggé teszi. A hatvanas évekig elfogadott, azóta viszont elvetett „core culture” (kulturális mag) elképzelés helyett a szociológia ún. referencia-népességgel számol, a bevándorlás célközegét differenciáltan kezeli, melyre adott kontextushoz kötődő, akár multietnikus, multietnikus kulturális gyakorlatok (és nem egy fehér, középosztálybeli ideál) jellemzőek. Az asszimiláció az utóbbi évek leírásaiban tehát mindig egy adott földrajzi helyhez és ennek kapcsán speciális referencia-közeghez kötődik, és ebből adódóan számtalan különféle formában játszódik le. (Brubaker, 2002: 16)

Az amerikai kutatás nem szükségszerűen asszimiláció-párti. (Brubaker, 2002: 16) Nem tartja az asszimilációt feltétlenül, minden körülmények között szükségesnek, ugyanakkor jelentős kutatói figyelmet szentel pozitív következményeire. A nyelvi asszimiláció tekintetében az angol nyelv elsajátítását egyértelműen fontosnak tartja, ugyanakkor a származási hely, kultúra nyelvének megőrzésének jelentőségét is hangsúlyozza, azaz nem tartja elfogadhatónak a „kisebbségi” nyelvek egyszerű „lecserélését”, egyfajta utilitarista céltól vezérelve, és pusztán az angollal való helyettesítését. A gazdasági és társadalmi asszimiláció (Gordon ez utóbbi strukturális

asszimilációként emlegeti) számtalan pozitív következményét és előnyét is hangsúlyozzák azonban ugyanezek a kutatók (például azért, hogy egy korábban marginalizált, leszakadt szociális helyzetben lévő csoport megfelelő munkahelyekhez, iskolázottsághoz jut, bekerül olyan társadalmi körökbe, szervezetekbe, ahová korábban nem volt bejáratos). Többen kiemelik, hogy az asszimiláció egyik formája (például a gazdasági asszimiláció) nem kell, hogy feltételezze a másikat, illetve míg az egyik lehet pozitív hatású az adott közösségre vagy egyénre, a másik nem feltétlenül az. (Brubaker, 2002: 16).

A kortárs asszimiláció-kutatás egyértelmű eredménye, hogy az asszimilációról nem beszélnek többé az *asszimilálás organikus* értelmében, mely tárgyiasítja az asszimiláció alanyait (akiket az állam asszimilál), hanem *absztrakt* jelenséggé kezelik azt, mely során a bevándorlók és más, az adott referencia-közeg felé tartó kulturális, etnikai „kisebbségek” az *asszimilálódás* aktív *cselekvői*, partnerei. (Brubaker, 2002: 17) Ugyanakkor a kortárs megközelítések jelentős hangsúlyt helyeznek az asszimiláció/asszimilálódás korlátaira, figyelmet fordítva azon kisebbségekre, melyek, valamely okoknál fogva, nem léptek az asszimiláció útjára (vagy tudatosan ellenálltak, vagy szándékuk ellenére nem sikerült asszimilálódniuk, esetleg ezek különböző kombinációi), illetve azokra a többes kötődésekre, azonosulásokra és identifikációkra, melyek semmiképpen nem írhatóak le az asszimiláció gyakran leegyszerűsítő megközelítésével.

2. Asszimilációkutatások Magyarországon, Romániában, és Szlovákiában

Mint azt Gyáni Gábor megállapítja, a rendszerváltást követően Magyarországon a határon túli magyarság „újra felfedezése”, a különféle nemzeti mozgalmak és nemzetállami ambíciók kapcsán megújult a társadalomtudományos érdeklődés az asszimiláció jelensége iránt. (Gyáni, 1993). Az asszimiláció alapvetően kétféle megközelítésben szerepel a közelmúlt tudományos munkáiban: (1) a gazdasági modernizáció, illetve egy modern polgári társadalom megteremtésének igyekezete kapcsán fogalmazódik meg és a 19. századi asszimiláció-fogalomra építkezik, melyet *modernizációs* megközelítésnek is nevez; valamint (2) a nemzeti újjáéledés, illetve a nemzetállam-építés folyamatai kapcsán, az erőszakos asszimilációkra koncentráló

megközelítés. Míg az előbbi értelemben az asszimiláció egy pozitív és kívánatos társadalmi folyamatként kerül elemzésre, addig az utóbbi negatív szerepben tünteti fel. Mint azt Gyáni megállapítja, a két megközelítés képviselőinek nézetei éles ellentétben állnak egymással, vitáik végtelenek. Ehelyett egy olyan komplex asszimiláció-megközelítés szükségét veti fel, mely integrálja a jelenség társadalomtörténeti (azaz a modernizációs megközelítést) és a politikai- politikatörténeti szemléletet (azaz az asszimiláció-megközelítések második fajtáját), és kellő rugalmassággal rendelkezik a változatos asszimiláció-fajták megragadására és elemzésére.

A második világháborút követő kommunista időszakban úgy Magyarországon, mint a szovjetek által megszállt kommunista blokk többi országában, (tehát ide sorolhatjuk Csehszlovákiát is), az asszimiláció *nem létező* fogalomnak minősült a szocialista ideológia azon feltevéséből adódóan, hogy az osztályegyenlőség nevében a nemzeti különbségek megszűnnek, és ezzel együtt a kisebbségek „beolvadása” vagy „megmaradása” irreleváns kérdéssé válik. Magyarországon a politikai kontextus lassú változásával- enyhülésével, a hetvenes években két jeles történész, Hanák Péter (1974) és Glatz Ferenc (1988) jelentkeztek az asszimiláció jelenségét tárgyaló írásokkal. Mindketten az asszimilációt társadalomtörténeti- modernizációs szempontból tárgyalták.

Glatz (1988) a 19. századi magyarországi modernizációról megállapítja, hogy az az asszimiláns német, szlovák és zsidó kisebbségek segítségével mehetett csak végbe, az ő sikeres beilleszkedésüknek köszönhetően vált Magyarország a modern európai kultúra és gazdaság integráns részévé. (Glatz, 1988: 52) Akárcsak Glatz, Hanák is természetes folyamatként kezeli az asszimilációt (Szilassy: 42-43) és a polgári fejlődéshez köti. Megállapítja, hogy az asszimiláció lejátszódhat egy generáció idején belül is, viszont a csoportos asszimiláció egy többgenerációs folyamat, melyet az állam befolyásolhat a saját eszközeivel, meggyorsíthatja, de a túlzott beavatkozás ellentétes hatással is járhat. (Hanákot idézi Szilassy: 43).

A magyarországi elméletek az asszimilációt a modernizáció kiérő-jelenségeként tárgyalják és egy meglehetősen pozitív képet festenek róla („természetes” és „szükségszerű” társadalmi átalakulásként kezelve az asszimilációt). Karády Viktor kritikusabb szemléletet alkalmazva, az asszimiláció politikai cselekvőit és céljait keresi,

elsősorban a magyarországi zsidóság asszimilációját vizsgálja. Karády (1990) „társadalmi szerződés” elmélete azt a magyar nemesség és a zsidó középosztály között megszületett konszenzust írja le, mely során a zsidóság egyenlő státuszhoz jutott az országban, azzal hogy az állam nem diszkriminált többé faji, illetve vallási alapon. Ettől mindkét fél azt remélte, hogy megszűnik a zsidóság társadalmi kirekesztettsége és hosszútávon egy ösztársadalmi fellendüléshez vezet. A liberális alapokon nyugvó „társadalmi szerződés” elfogadható ajánlat volt a zsidóság közül mindazoknak, akik a társadalmi felzárkózást és gazdasági előbbre jutást fontosabbnak tartották, mint a vallási és származásbeli kötelékek szigorú megőrzését (Karády, 1990: 9) Mint arra a szerző rámutat, a zsidóság magyarországi asszimilációjának útja annyiban volt sajátos, hogy a „társadalmi szerződésen” keresztül egy olyan többségi magyar nemzetbe olvadt bele, mely többségében nem volt magyarul beszélő. (Karády, 1990: 9)

Kovács Éva, a kassai zsidóság két világháború közötti asszimilációs folyamatait vizsgáló munkája nehezen sorolható be a korábbi magyarországi asszimiláció-kutatások sorába. (Kovács, 2004: 134) Mint azt a szerző megállapítja, a hetvenes- nyolcvanas évek asszimiláció-kutatása a társadalmi szerződés (elit) résztvevőinek szerepét és asszimilációs teljesítményét vizsgálja, a kilencvenes évektől pedig az asszimilációs „túteljesítést” (Karády), vagy az asszimiláció lehetetlenségét (Gyurgyák). Kovács Éva a magyarországi asszimiláció-kutatók szemléletének kritikájaként megállapítja, hogy azonosulnak az asszimilációs beszédmóddal illetve kutatásuk tárgyához: mintha az saját politikai hitvallásuk, identitáspolitikájuk része volna, a zsidó asszimiláció folyamatait egy sajátos birodalmi és etnocentrikus szemléletben elemzik. Ennek megfelelően, folytatódik a kritikai észrevétel, a vizsgálat tárgya egyrészt Trianon után leszűkül a magyarországi zsidóságra, illetve a határon átnyúló kutatások csak a korábban a magyar állam területein élő zsidóságra vonatkoznak, elvonatkoztatva (vagy megfelelően) az új nemzetállami kontextustól. Ez a szemlélet a zsidóságnak a magyar identitástól való eltávolodását disszimilációként, korábbi patriotizmusuk, a magyar államhoz fűződő lojalitásuk megkérdőjelezéseként értékelhető. (Kovács, 2004: 134).

Kovács Éva dolgozatában (2004), mely „történeti szociológiai jellegű esettanulmány”, azt vizsgálja meg, hogy Kassa város zsidósága miként viszonyult az új nemzetállam teremtette társadalmi realitásokhoz azt követően, hogy a dualizmustól

kezdődően folyamatosan asszimilálódott (és az 1910-es évekre már egy erősen asszimilálódott közösség képét mutatta), valamint hogyan alakult tovább etnikai azonosságtudata. (Kovács 2004: 10). A szerző kutatásában a különböző vallási, kulturális és etnikai csoportok közötti távolságok felmérésére szociológiai indikátorokat használtak a következők: *anyanyelv* (a nemzetiségi távolságok indikátora), az *iskolai szegregáció* (a kulturális- társadalmi távolság mutatója), a *vegyesházasság* (mindhárom kritérium indikátora), és *politikai attitűdök* (társadalmi mutató).

A szerző kassai kutatásai alapján megállapítja, hogy az országos tendenciákkal ellentétben, a dualizmus korszakában tapasztalt lendületes asszimilációs folyamatot követően a kassai zsidóság asszimilációja az 1920-as években hirtelen megtorpant. (Kovács, 2004: 123) Erre a jelenségre magyarázataként szolgál a kassai zsidóság disszimilációjának megerősödése ugyanebben az időszakban, ami a hagyományok és zsidó *gyökerek* újra-felfedezésében, cionista ifjúsági mozgalmak működésében nyilvánult meg többek között. Ugyanakkor anyanyelvben, kultúrában ez a zsidó közösség továbbra is magyar maradt, miközben a Magyar államhoz fűződő lojalitása, állampolgári kötődése megszakadt. Az új politikai- társadalmi kontextusban a kassai zsidóság számára fontossá vált a szlovák nyelv ismerete (melyre nagyon rövid időn belül szert is tettek), gyakran úgy, hogy szlovák iskolákba írták be gyermekeiket. A szlovák nyelv és gyakorlata a szlovák nemzetiség vallása nem jelentett ugyanakkor kulturális- társadalmi asszimilációt, inkább egyfajta, a zsidó vallási- kulturális különállást megtartó integrációt jelezte. (Kovács, 2004: 123)

Kovács Éva a kassai zsidóság *iskolázási mintáira* vonatkozóan megállapítja, hogy a szlovák iskola mellett szóló döntések teljes mértékben racionális döntésként értelmezhetőek, mivel a családok legfőbb célja az államnyelv mielőbbi elsajátítása, és ezen keresztül a sikeres társadalmi mobilitás és integráció volt. Míg egy generáción belül a szlovák iskolaválasztás nem eredményezett az etnikai azonosulásban jelentős változásokat, addig több generáción keresztül, különösen a fiatalok körében, már a szlovák nemzet felé való azonosulásbeli eltolódást eredményezett. (Kovács, 2004: 124) Az a demográfiai tény, hogy a magyar anyanyelvű zsidók összlétszámánál jóval kevesebben vallották magukat magyar nemzetiségűnek, Kovács Éva szerint annak bizonyítéka, hogy a kassai zsidók lojalitása Magyarországgal szemben megtört: ez pedig

az ottani antiszemitizmusnak és egyéb antidemokratikus belpolitikai fejleményeknek tudható be. A Csehszlovák köztársaságban kisebbségbe került magyar nemzeti közösség, annak megtizedelődött elitje, nem volt képes megszólítani a köztársaságban élő magyar anyanyelvű, magyar kultúrával rendelkező zsidóságot (nem utolsó sorban az előbbieket politikai beállítódása miatt), és egy olyan új „társadalmi szerződést” felkínálni, ami a magyar nemzet irányába való asszimiláció folytatására ösztönözte volna a kassai zsidóságot.

A történeti kutatásokon kívül a statisztikai vizsgálatok járultak hozzá jelentős eredményekkel az asszimilációs folyamatok megismeréséhez a Kárpát-medencében: a román-magyar etnikai viszonyok alakulását Horváth István, Kiss Tamás és Veress Valér kutatásai kísérik figyelemmel az utóbbi évtizedben. Horváth István (2006) a román-magyar vegyesházasságokat elemző írása elején leszögezi, hogy csupán a statisztika eszközeivel megragadható népességfogyást és nem a kulturális identitásváltás folyamatait elemzi. Többek között arra keres választ, hogy mi okozza egyes kategóriák esetében (pl. magyar) a „besorolási veszteséget”, illetve a „nem a saját etnikum számára megvalósított népszaporulatot” az egyes népszámlálásokat összevetve. Horváth az etnikai értelemben vett vegyesházasságot egyszerre tekinti strukturális és szocio-kulturális jelenségnek. Strukturálisnak, mivel annak statisztikai valószínűségéről van szó, hogy adott egyén a párválasztás során különböző preferenciáinak (esztétika, rang, státus stb.) megfelelő és azonos nemzetiségű társat talál-e. Az etnikai vegyesházasság ugyanakkor szocio-kulturális jelenség, mivel társadalmi- és csoportértékekre, identitásra, világnézetre, stb. is utal; arra, hogy a párválasztás kritériumai között az azonos nemzetiség milyen mértékben szerepel, illetve szerepel-e egyáltalán. A szerző felhívja a figyelmet arra a paradox helyzetre, hogy a politikai retorika szintjén az etnikai csoportok közötti határok nagyon éleseknek mutatkoznak, a hétköznapi etnikai együttélése során azonban nagyon is átjárhatóak, az etnikai kizárólagosság kevésbé jellemzi őket.

Feltétlenül hasznos Horváth István (2006) megállapításait a szlovákiai mintán dolgozó Gyurgyik elemzéseivel összevetni, mint ahogy azt Horváth is megteszi a vegyesházasságok kapcsán. Számszerűsítve a magyarok románokkal kötött éves vegyesházassági adatait és azokat szlovákiai magyarok szlovákokkal kötött házasságairól szóló statisztikáival összevetve, megállapítható, hogy átlagosan a romániai magyarok

vegyesházasságra való hajlandósága alacsonyabb (1992 és 2001 között a romániai magyar házaspárok 17. 7%-a), mint a szlovákiai magyaroké, ahol ez az arány 27.75%-os volt 1990-ben. (Gyurgyík, 1994: 137) Hogy milyen tényezők befolyásolják ezen arányszám alakulását, mitől változik régióként, országonként, erre is keresi a válaszokat Horváth.

Az etnikai térszerkezet alakulása, annak közvetlen befolyása a nemzetiségi kategóriaváltás statisztikailag is érzékelhető folyamataira (egyszerűsítve, az asszimilációra), kétségtelen. Románia azon magyarlakta vidékein, ahol a magyar lakosság szórványosan, kistelepüléseken, lokális kisebbségben él, nagyobb a valószínűsége annak, hogy valaki a párválasztási preferenciáihoz (nem-etnikus szempontok, osztály- és értékrendbeli sajátosságok) nem talál magának megfelelő azonos nemzetiségű partnert. Ezzel szemben a magyarok által sűrűbben lakott, azaz etnikailag (magyar szempontból) kompaktabb térségekben, ahol a magyar baráti körök, szociális szálak szerteágazóbbak és sűrűbbek, nagyobb az esélye az azonos nemzetiségű társ megtalálásának. (Horváth, 2006: 248) Románia magyarok lakta régióinak házassági statisztikái Horváth ismertetésében egyértelműen igazolják ezt a statisztikai tézist.

Kiss Tamás (2003, 2004a, 2004b) demográfiai vizsgálatai a romániai magyarok statisztikai értelemben vett közösség-jellemzőit vizsgálják. Dolgozatában (Kiss, 2003), mely két népszámlálás adatait (1992-es és 2002-es) veti össze, többek között megállapítja, hogy Romániában a magyar etnikum városi népességfogyása, „térvesztése” figyelhető meg, míg a falvak tér- és társadalomszerkezete, stabilabb, ami az etnikai folyamatokra is hatással van. Ez az előbbi esetben egy fokozott asszimilációban (a magyar etnikum rovására), az utóbbi esetben egy statikusabb, kiegyensúlyozottabb interetnikus helyzetben nyilvánul meg. Dolgozatában Kiss Tamás két fontos következtetést tesz: egyrészt a romániai magyarok társadalomszerkezete átstrukturálódott, a társadalomban betöltött helyük megváltozott („perifériára szorulás”), másrészt a városi etnikai folyamatokkal összefüggésben további „térvesztést” jósolható meg (erre utalnak a vegyesházasságok, a saját nemzetiség természetes reprodukciójának elmaradása a vegyesházasságokból származó utódok esetén, stb.). Kiss a régió belüli etnikai térszerkezeti viszonyoktól, a magyarok megyén belüli számától is függővé a magyar népesség számszerű fogyását. Megállapítja, hogy szórványban, erősebben

urbanizált városok esetében az asszimiláció jelentősen gyorsabb, míg az etnikailag tömbszerű városokban a fogyás kisebb mértékű. Anyanyelv és nemzetiség alakulásának vonatkozásában Kiss megállapítja, hogy míg az urbanizált, szórvány-vidékeken a magyar nyelv anyanyelvként való szerepe visszaszorul, addig vidéki, ill. „tömb-magyar” területeken még mindig az anyanyelven keresztüli etnikai kötődés dominál. A romániai magyar népességfogyása második legfontosabb okaként az elvándorlást jelöli meg a szerző.

A szlovákiai magyarok demográfiai változásaival, különös tekintettel a nemzeti identitásra és az ezzel összefüggő társadalmi változásokkal (röviden az asszimilációval), mint arra a korábbiakban utaltam, Gyurgyik László foglalkozik. Gyurgyik (2004) a 2001-es népszámlálási adatok ismeretében átfogó értékelését adja a szlovákiai magyarok demográfiai folyamatainak. Mint azt megállapítja, a kilencvenes évek óta a szlovákiai magyarok száma a 2001-es népszámlálás alkalmával csökkent abszolút értékben (százalékos csökkenés is tapasztalható Szlovákiai lakosságának összlétszámához képest, ez viszont nem új jelenség, a legutóbbi, 1991-es népszámláláshoz képest 1. 1%-al csökkent a szlovákiai magyarok aránya). E népességcsökkenés társadalmi hátterét elemzi a szerző, megállapítva, hogy a születések számának csökkenése (mintegy 30-40%-os) csak kis mértékben felelős a jelenségért, sokkal inkább az asszimiláció nevezhető meg legfőbb okként. A korábbi évtizedekben a természetes népességszaporulat, illetve annak folyamatos növekedése elfedte az asszimiláció jelenségét—ez a tendencia azonban a kilencvenes években megfordult, a (lecsökkent) születések száma már nem tudta elfedni a magyar népesség egyre növekvő fogyását. (Gyurgyik, 2004: 175)

Az asszimiláció jelensége a településszerkezet, közigazgatási sajátságok, a népesség korösszetétele és párválasztási-házasodási szokásaival, valamint társadalmi mobilitásával hozhatók összefüggésbe. Az adott településen élő magyarok alacsony száma pozitívan hat az asszimilációra (azaz segíti azt), míg a nagyobb magyar lakosságszámmal rendelkező, *kompaktabb* magyar településeken az asszimilációs trend lassabb.

A 2001-es népszámlálás egyértelműen rámutatott a roma lakosság népességnövekedésének és ezzel egyidőben lejátszódó identitás-mozgásainak (a magyar közösségtől való disszimilációjának, illetve a szlovák nemzethez való asszimilációjának)

közvetlen hatásaira a magyar népesség számarányának csökkenésében. (Gyurgyík, 2004). A magyar népességcsökkenés elsődleges okán (asszimiláció) kívül, a magukat magyarnak deklaráló népesség elöregedése (csökkenő születésszámok), valamint az utóbbi egy évtizedben felerősödött elvándorlás (elsősorban nyugat-Európa irányába) tényleges csökkenést eredményeztek a magyar lakosság abszolút számadatait illetően. (Gyurgyík, 2004)

Gyurgyík (2001) a szlovákiai magyarok iskolaválasztási tendenciáit az asszimiláció gordonai és yingeri modelljeinek segítségével, azok egyes fokozatainak tükrében elemzi, miközben a helyi adottságokhoz, történelmi kontextushoz igazítja azokat. A szerző megállapítja, a Gordon és Yinger által felvázolt modellek csak kisebb fenntartásokkal és módosításokkal alkalmazható a kelet-európai interetnikus viszonyokra (Gyurgyík, 2001). Míg a gordonai megközelítés bevándorló közösségek beilleszkedési mintáit vizsgálja egy *WASP*, azaz fehér, középosztálybeli kulturális főáramba, addig Kelet-Európában „autochton” nemzeti kisebbségek és többségi nemzet, illetve azonos társadalmi státuszú nemzeti közösségek kontaktushelyzeteiről van szó. Mint azt Gyurgyík (2001) is leszögezi, a Gordon-féle amerikai asszimilációs modell egy polgári (*civic*) nemzetképet tükröz, ahol a nemzet politikai közösségként fogalmazódik meg, és a modell egy bevándorló integrációs-asszimilációs folyamatait írja le. Kelet-Európában ezzel szemben a *kultúrnemzet* fogalma a kultúra, nyelv, történelem, vérség, leszármazás alapján fogalmazódik meg. E nemzeti konfigurációban az akkulturációs elvárások jelentősen megugranak, a strukturális integráció pedig gyakran eleve adottnak tekinthető (például mert az autochton kisebbség régóta az adott területen él, aktívan része a többségi társadalomnak).

Gyurgyík (2001) új dimenzióként bevezeti a származást, amely az amalgamáció kategóriája alatt a szülői háttér homogén- heterogén jellegét mutatja. Kutatásom szempontjából Gyurgyík iskolaválasztás és nemzetiségválasztást érintő következtetései a legérdekesebbek. Míg Gordon az akkulturáció és strukturális asszimiláció között lényeges különbséget látott és a strukturális asszimilációt nevezi meg az „asszimiláció záróköveként”, megállapítja, hogy a szlovákiai interetnikus viszonyokban az akkulturációnak (melyet ők a nyelvhasználatra redukálnak) sokkal nagyobb jelentősége van a nemzeti identitás alakulásában, mint a strukturális asszimilációnak, ilyen például az

iskola (sic!). Ugyanakkor azt is előfeltételezi, hogy a generációk előrehaladtával és ezzel együtt az iskolázottsági szint jelentős emelkedésével, a kétfajta asszimiláció összemosódik, azáltal hogy az iskola, mint a társadalmi integráció legfontosabb színtere, megerősödött szerepet játszik a nyelvi szocializációban (is).

Problematikusnak tartom Gyurgyík (2001) azon megállapítását, mellyel az iskolát (pontosabban az iskola nyelvét) a strukturális asszimiláció fázisába sorolja. Helyette az iskola sokkal inkább egy kulturális asszimilációt hajt végre, Kelet-Európában különösképpen. Az pedig egy következő lépés, hogy az iskolai szocializáció következtében (annak eredményeképpen) a strukturális asszimiláció is sokkal könnyebben bekövetkezik. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a strukturális asszimiláció szinterei a különböző civil közösségek, szervezetek, lakóközösségek, klubok, sportszervezetek, stb. A rendszerváltás óta Szlovákiában ezek szerepe és társadalmi hatóköre jelentősen kibővült, ami alkalmat teremt a hatékonyabb és gyorsabb strukturális asszimilációra.

Gyurgyík (2001) kiterjedt statisztikai felméréseinek adatai azt is kimutatják, hogy intergenerációs összehasonlításban a szlovák nyelvet egyre többen sajátítják el a szlovákiai magyarok között, ami az iskolázási szint emelkedésének, ill. a kisebbségi iskolákban a szlovák nyelv oktatásának minőségi javulásával hozható összefüggésbe. Az interetnikus kapcsolatok, együttélési minták bővülése (nagyfokú amalgamáció, szaporodó vegyesházasságok) is a szlovák nyelvtudás kiterjedését eredményezték.

A szlovák nyelvnek a társadalmi mobilitásban játszott szerepe Szlovákiában vitathatatlan, ezt ismeri fel a kisebbségi magyar iskolarendszer is, amikor a szlovák nyelv oktatásának fontosságára hívja fel a figyelmet—kifogva a szelet, legalább részben, azon szlovák politikusok vitorlájából, akik a magyar anyanyelvű gyermekek számára a szlovák nyelvű iskolai oktatást tartják kívánatosnak, sőt gyakran alapvető követelménynek a társadalmi sikeresség elérésében.

A felmérés másik fontos következtetése, melyhez a későbbiekben saját empirikus kutatásom megállapításait is kapcsolni szeretném, hogy a szlovákiai magyarok akkulturációja (melynek Gyurgyík a *nyelvi* vetületét vizsgálta, és szélsőséges formájának a teljes nyelvváltást tekinti), a nemzeti azonosulás/identifikáció szlovák irányba történő elcsúszásával jár együtt. Intra-, illetve inter-generációs összehasonlításban kimutatja,

hogyan amalgamáció (házasság, tartós együttélés) esetében, a házasság vegyessége etnikailag kevésbé asszimilatív, míg a generációk közötti etnikai kötődések nagyon gyorsan és látványosan változnak (kisebbségből többségi irányba). A vegyesházasságokból származó utódoknál ma Szlovákiában a nemzeti hovatartozás „vegyessége” a második generációra gyakorlatilag „kiüresedik”. Hasonlóképpen fogalmaz Szarka (2004) amikor a magyar nyelv hétköznapiakból való kiszorulása kapcsán megállapítja, a kulturális kötődés kiüresedése során a magyar nyelv „háttérnyelvként” marad meg csupán, és az aktív kétnyelvűséget, kettős kötődést felváltja egy az „átlagosnál magasabb toleranciaszint” az etnikailag hibrid helyzetekben.

Gyurgyík (2001) olyan nem etnikus tényezőket is keres, melyek jelentősen befolyásolhatják az egyén nemzeti hovatartozásának, azonosulásának alakulását. Egyedül a településszerkezet sajátosságait emeli ki ilyen jellemzőként, megállapítva, hogy a szlovák többségű településekkel összevetve a magyar többségűekben az etnikai viszonyokkal arányosan növekszik a nemzeti azonosulás erőssége a magukat magyar nemzetiségűeknek vallóknál. Egyszerűsítve, nagyobb közösségben nagyobb a hajlandóság a magyar identitás megőrzésére, valamint a generációk közötti továbbadására. Feltételezem, hogy mindez az etnicitás és a kommunikáció közötti összefüggésekre mutat rá, mint ahogy azt másutt Hroch is hangsúlyozza (Hroch, 2002: 11-13)—azaz ott lesz nagyobb jelentősége a nemzeti és etnikai hovatartozásnak, ahol a sűrű csoporton belüli kommunikációs csatornák és helyzetek e kötődés gyakorlati megnyilvánulásaira (a kultúra gyakorlására), lehetőséget teremtenek. Ezt azt is jelenti, hogy nem annyira a „másik” közösség, a társnemzet irányába (pl. a szlovák falubeliek felé), mint inkább közösségen belül, a csoport tagjai számára van jelentősége e kategóriához való tartozásnak.

Gordonnal szemben, aki az asszimilációs ív „zárókövének” a második fokozatot, azaz a strukturális asszimilációt tartja, Szlovákiában Gyurgyík szerint sokkal inkább a kulturális asszimiláció (akkulturáció) bír döntő szereppel a nemzeti azonosulás-váltásban (szemben a strukturális asszimilációval, melyre példa az alapiskola nyelve a szerző szerint). A generációk előrehaladtával az iskolai nyelvi hatások szerepe megnő, állapítja meg Gyurgyík, arányosan az iskolázottsági szint emelkedésével és az oktatás hatékonyságának javulásával. Mint arra az előzőekben utaltam, az iskola nyelvét,

akárcsak az otthoni nyelvi szocializációt, az akkulturációhoz sorolom-- így Gyurgyík László állítása annyiban módosítható, hogy az akkulturáció nyelvi dimenzióiban az iskolai nyelvelsajátítás szerepe megerősödőben van, és gyakorta felülírja a korai (iskolalátogatás előtti) otthoni nyelvi szocializációt.

V. FEJEZET

HIBRIDITÁS ÉS TRANSZNACIONALITÁS

Az etnicitás és nacionalizmus-kutatók döntő többsége kétfajta kisebbséget különböztet meg- *autochton* közösségeket, azaz olyan népességcsoportokat, melyek nem vándorlással, hanem a körülménynek változásával, a politikai status quo módosulásával (például határváltozások) kerültek kisebbségi helyzetbe (ennek klasszikus esetei a kárpát-medencei magyar kisebbségek- közöttük a szlovákiai magyarok), illetve olyan közösségeket, melyek önszántukból vagy valamilyen kényszerítő körülmények hatására elvándoroltak korábbi lakóhelyükről, azaz migráció által kerültek kisebbségi helyzetbe. Ez utóbbiakat *transznacionális* közösségeknek nevezik a társadalomtudományokban. Mint arra többen rámutattak, a kutatók a kétfajta közösségtípust meglehetősen eltérő elméleti eszközökkel kezelték a közelmúltig, egyben azt is sejtette, hogy a két típusnak vajmi kevés köze van egymáshoz, így a róluk szóló kutatások is lényegesen különböző tanulságokkal járnak.

A közelmúlt új elméleti megközelítéssel dolgozó etnográfiai leírásai és azok elemzései a korábbiakkal ellentétben éppen arra hívják fel a figyelmet (lásd Puskás, 2008 és mások), hogy nincsenek nagy eltérések a hagyományos (*autochton*) kisebbségek és a diaszpóra/ transznacionális közösségek között, ugyanakkor számos közös jellemzőjük regisztrálható- aminek értelemszerűen lényeges elméleti következményei is vannak.

A továbbiakban éppen ezért a transznacionalitás és transznacionális közösségek rövid jellemzésére keritek sort, majd ezt követően a nyugat-európai és észak-amerikai kritikai kultúrakutatás *hibriditás- elképzeléseit* vázolom fel a fejezet során. Azért tartom fontosak ezen megközelítéseket, mert fontos elméleti alapul szolgálnak a későbbiekben saját etnográfiam elemzésekor, egy hagyományosan *autochton* kisebbségként emlegetett közösséggel (többé-kevésbé) azonosulók többes etnikai kötődéseinek elemzésekor.

A huszadik század második felétől a korábbiakhoz képest ellentétes irányú migrációs folyamatok jelentettek komoly kulturális- politikai kihívást Európában és a *fejlett* világ számos részén, melyek a gyarmatosítást követő időszakhoz köthetőek. A felgyorsult migráció és globalizáció hatására, mely alatt nemcsak fizikai személyek,

hanem tudások, információk, a kultúra elemeinek különböző irányú és intenzitású áramlását értjük, a *másságok* és a nemzetállam/ nemzeti kultúra találkozásai számos új kérdést vetettek fel e társadalmakban. Válaszokat kellett keresni például arra, hogyan viszonyul a nemzetállam a területére tömegesen érkező migránsokhoz, miként kezeli másságukat, milyen politikai és kulturális válaszokkal tud e kihívásoknak megfelelni. Ugyanakkor, és az előbbieknél még fontosabb kérdés, hogy e *másságok* szubjektumai milyen stratégiákat, azonosulásokat, és kulturális válaszokat produkálnak a történésekre.

A *transznacionalitás* jelensége megkérdőjelezi a territórium, csoport, és kultúra korábban jellemzett kötött viszonyrendszerét, valamint a nemzetállamnak e kapcsolatrendszerben betöltött központi szerepét. A transznacionalizmus legfőbb előidézői a sokat idézett globális gazdaságon és pénzügyi tranzakciókon kívül a mobilitás új formái. E mobilitást a több hely között való mozgás épp annyira jellemezheti, mint a több helyhez való egyidejű kötődések. Az emberek, tárgyak, kulturális jelentések, képek, információk áramlása során *deteritorializált* közösségek és identitás-modellek jönnek létre. Ugyanakkor megnő azon intézmények, csoportok, individuumok száma, akik „ténykedésüket nem tudják vagy akarják a nemzeti keretekben szerveződő társadalmi térre korlátozni”. (Niedermüller, 2005: 62) Mindemelllett, a transznacionalitás folyamatai során a lokalitások nem szűnnek meg, mint ahogy a helyhez kötődések sem, csupán radikálisan átrendeződnek azok a viszonyok, melyek a lokalitások, kulturális identitások termelődésével kapcsolatosak. (Niedermüller, 2005: 62) Ami feltétlen gyökeres átalakulást jelent, az a transznacionalitás azon mindennapi tapasztalata, mely szerint a társadalmi tér két dimenziója, a társadalmi létezés és a kulturális hovatartozás tere élesen különválnak. Egyszerre lehet valaki taxisofőr New Yorkban és hallgathatja közben a kalkuttai rádió adását bengáli nyelven, ha az említett taxisofőr történetesen egy indiai gazdasági migráns az Egyesült Államokban. (Niedermüller, 2005: 63-64)

Mint azt Appadurai (1997) megállapítja, mára egyértelművé vált, hogy az emberek világban való mozgása, mely alapjaiban kérdőjelezi meg a nemzetállamot, sokkal inkább része a társadalmak hétköznapijainak, mint azt korábban sokan gondolták. A világ számos pontján előforduló etnikai tisztogatások nyomán meginduló menekülthullámok, vagy éppen a jobb megélhetés reményében útra kelő gazdasági migránsok milliói is e folyamatokat erősítik. Az egyre kiszélesedni látszó világméretű turizmus, mely minden turistaszézonban

meg- és újrateremti kedvenc turistahelyeit, olyan komplex lokalitásokat hoz létre, ahol a helyiek és a globális turisták sokszintű találkozásai jönnek létre. Mindezen helyek a nemzetállamon belül találhatóak ugyan, de különös jellegüknél fogva leginkább *transzlokálisként* lehetne őket jellemezni. (Appadurai, 1997: 192)

A *lokalitások* globális termelődését szemlélve Appadurai megállapítja, hogy a lokalitás termelése- „a társadalmi élet sajátosságaként és egy meghatározott közösség ideológiájaként”- egyre nagyobb erőfeszítéseket igényel világszerte. E küzdelem fő összetevői a következők: (1) a modern nemzetállam a globalizáció ellenében egyre növekvő erővel igyekszik minden szomszédságot (*neighborhood*) a nemzetállammal szembeni kötelezettségére és hovatartozására figyelmeztetni; (2) a területiség, szubjektivitás és a kollektív társadalmi mozgalmak egyre inkább szétválnak; (3) az elektronikus médiumok hatására a térbeli és a virtuális szomszédságok egyre jobban eltávolodnak egymástól. (Appadurai, 1997: 188) Ez utóbbinak, a médiának és az elektronikus kommunikációnak kiemelt szerepe van a különféle transzlokalitások megteremtésében. A média közvetítette képek és üzenetek globális áramlása során olyan virtuális közösségek termelődnek, melyek gyakran földrajzilag hatalmas távolságokra vannak egymástól. A transzlokális értelmiség interneten keresztül gondolatokat cserél, vitatkozik, egyetemi könyvtárakba és adatbázisokba „lép be”, anélkül, hogy útlevelekre vagy repülőjegyre lenne szüksége. (Appadurai 1997: 195)

A globális méretű vándorlások nyomán kialakuló diaszpóra- közösségek a késő-modernitás jelenségei. Tanulmányozásuk előbbre visz a kulturális sokféleség, másság, és hibriditás megismerésében. A *diaszpóra-lét* kulturális, identitáspolitikai vetületeit vizsgáló elméletek az olyan homogenizáló, esszencializáló, és rögzített kultúra-elképzelésekkel szállnak vitába, melyek többségében autochton közösségek, kulturális-együttélési minták leírására születtek. A bevándorló közösségek és egyének *otthonról* (a kibocsátó közegéből) hozott kulturális tapasztalata, a befogadó társadalom kulturális főáramával való első kontaktusa, az integráció/ asszimiláció folyamatai a diaszpóra-identitások új fogalmi kereteinek megalkotására ösztönözik a kutatót. Stuart Hall ezt írja a diaszpórákról:

Folyamatosan újratermelik és megújítják önmagukat a másságukon és a transzformáción keresztül. Itt érthető meg igazán, mitől különleges, „esszenciális” a karibi: éppen a színek keveredéséből, a pigmentációból, a fiziognómiai

vonásokból adódóan, a különféle konyhák ízeinek „keverékéből”, a „keresztezésekben” (*cross-overs*) és keverésekben- vágásokban (*cut and mix*) rejlik a fekete zene lelke. (Hall, 1993. p. 402- Á.Zs. fordítása)

A diaszpórák *többes kötődései* a hibriditás azon realitásai közé tartoznak, melyek mindig is a kultúra sajátosságai voltak. E realitások viszont nyugtalanítóan hatnak a homogenizáló, egyeduralkodó kultúra-elképzelésekre és (nemzetállami) ideológiákra. A diaszpóra fogalma olyan kettős megközelítést sugall, mely egyszerre jelzi, mi számít *saját* kultúrának, és mi van a kulturális határokon *túl*. A diaszpóra *se kint- se bent* narratívái dekonstruálják az átfogó, kanonizált nemzet-narratívákat és nemzetképeket, valamint számos mini-narratívával újradefiniálják a nemzetállami létet, és felhívják a figyelmet az asszimiláció, mint nemzetállami program, korlátira.

Míg a nemzeti közösségek és kisebbségi kultúrák nemzetállami kereteken belül léteznek és definiálódnak, addig a diaszpórák nemzetállamok és kultúrák *között* léteznek. Létezésük nem statikus, hanem egy diszkurzív folyamat. Szó szerinti használatán túl a diaszpóra metaforikus jelentéssel és jelentőséggel is bír,

„egy metaforikus kapcsolat, (...) emberek különböző csoportjaira- hazájukból kivándoroltakra, kiutasítottakra, politikai menekültekre, emigránsokra, valamint etnikai és rassz-szerinti kisebbségekre—értendő.” (Safran, 1991: 83).

A diaszpóra-közösségek kettős- illetve többes identitás-tudattal rendelkeznek (Tololyan, 1996). Egyszerre kötődnek a kibocsátó közösség(ek)hez, kultúra(k)hoz, és igyekeznek azonosulni a befogadó közösséggel, kultúrához. Mindennapjaik, kulturális gyakorlataik, kötődéseik és nyelvi, szokásbeli, viselkedésbeli azonosulásaik egy folyamatos oda-vissza egyeztetést jelentenek a hátrahagyott és az újonnan megtalált kulturális közeg, társadalom között. Egyszerre kell láthatóvá-érzékelhetővé válniuk, elismerést kivívniuk a befogadó társadalom és a kibocsátó közösség szemében. (Brah, 1996)

Gilroy szerint a diaszpórák „kettős kötődése” látszólag könnyen rokonítható a kisebbségek *befogadó* nemzet(államhoz) és *anyanemzethez* való kötődésével, kapcsolatrendszerével. Ugyanakkor, lényeges különbségek fedezhetőek fel a kettő között. A diaszpórák esetében egy olyan kreatív játéktérről beszélhetünk (Dayal, 1996), mely a korábbi identitások dekonstruálását, majd teljes újjáépítését teszi lehetővé, míg a nemzeti,

etnikai kisebbségek esetében ez a kreatív mozgástér, éppen alapdefiníciójukból adódóan - abból, hogy a nemzetállamhoz képest definiálódnak- jóval korlátozottabb.

A diaszpórák képviselte belső hibriditás a társadalmban megbontja a nemzeti *kontinuitásról, tisztaságról, homogenitásról és eredetiségről* szóló nagy narratívákat. Ebből következően folytonos konfliktusban állnak a nemzeti egységesítésről szóló idealisztikus, homogenizáló elképzelésekkel, „anomáliaként”, „társadalmi veszélyforrásként” értelmeződnek, az általuk képviselt kultúrák pedig „civilizáltalan”, „korcs”, „deviáns” társadalmi megnyilvánulásnak minősülnek.

A kárpát-medencei magyar közösségek, bár nem tekinthetők diaszpóra-közösségeknek a fogalom szokványos posztkoloniális értelmében, a rendszerváltás óta a transznacionalitás számos jelét mutatják. Kétségtelen, hogy a nemzetállami határokon átnyúló elektronikus média (az állami magyar televízió és a Duna TV adásai, internetes portálok tartalmi, kereskedelmi rádióadók), valamint a nemzetállami határok fellazulása, az egyének korlátlan (az EU- csatlakozást követően vízummentes, illetve bizonyos országok között útlevelet sem igénylő) mozgása, a kistérségi kereskedelmi kapcsolatok, a térség turizmusa e *transznacionalitást* erősítették. A transznacionalitás jelensége máig kevésbé kutatott téma Magyarországon, az eddigi kutatások nagy része, kevés kivételtől eltekintve⁴⁶, magát a folyamatot erősítette (magyarországi és határon túli magyar közösségek kapcsolatfejlesztésének részeként). E folyamatok kiemelkedő példái azok a regionális kezdeményezések, melyek korábban a nemzetállami határok két oldalán rekedt térségeket, illetve a nemzetállam területén belül hatalmi eszközökkel, „mesterségesen feldarabolt” régiókat, közösségeket igyekeznek közelebb hozni, kölcsönös érdekeik alapján egyesíteni. Az EU-csatlakozás folyamatának részeként a kelet-európai térségben is úgynevezett *eurorégiók* jöttek létre. Az eurorégió, a fogalom hivatalos-jogi definíciója szerint egy földrajzilag jól körülhatárolható terület, mely több nemzetállam területén helyezkedik el. Elsődleges célja a nemzetállami határokon átívelő („határmenti”) együttműködés erősítése, a régió egyes részeinek fejlődésbeli különbségeinek kiegyenlítése, korábbi gazdasági, közösségi, kulturális összetartozások felelevenítése,

⁴⁶ Feischmidt M. (szerk.) (2005) *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum, Budapest — Kommunikáció Tanszék, Pécsi Tudományegyetem; Feischmidt M (2006): A kulturális reprezentációk lokalizációja. A millenniumi emlékoszlopok és az aradi vértanú emlékmű sorsának és jelentésváltozásainak példáján. In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László szerk. *Mindennapi előítéleteink*, MTA-ENKI-Gondolat.

illetve új kötődések létrehozása. (Éger, 2000) Amellett, hogy az eurorégiók gondolata egy meghatározott és pontosan definiált politikai célt szolgál (a kelet-európai térség EU csatlakozásának könnyítése), olyan helyi igényekre épül, mely a különböző lokalitások és szomszédságok összekötésével a transzlokalitás új formáit is szolgálhatja.

*

Geertz szavait idézve, az „összekeveredett másságok széles skáláján” („a gradual spectrum of mixed –up-differences”) mozgunk globalizált világunkban. (Geertz 1988: 148). Mára a legtöbb kultúra- és társadalomkutató elfogadja azt az érvelést, hogy az egy nép/ csoport-- egy kultúra megfeleltetés túlságosan leegyszerűsítő megközelítése lenne a kulturális identitásoknak. Kétségtelen, hogy léteznek, nem kis hatalommal rendelkező politikai törekvések, melyek erre a megfeleltetésre építenek. A valóság azonban ennél összetettebb- nem utolsósorban a kultúra természetéből, működéséből, folyamat-jellegéből, valamint a csoport-képződés és egyéni azonosulások komplexitásából fakadóan.

A *szinkretizmus* fogalma, a különféle kulturális hagyományok, viselkedések, szokások és hitrendszerek találkozása kapcsán, kínál valamiféle megnyugtató alternatívát a túlságosan homogenizáló, egysíkú kultúramodellel szemben. Ugyanakkor, számos elméleti buktatót is magában hordoz ez a látszólag vonzó és könnyen használható kultúramodell.

A kulturális *mélange* elképzelése, mellyel az indiai emigráns író, Salman Rushdie-t szokták azonosítani (Gilbert, 2000), ugyancsak csábító megjelölés, ugyanakkor némileg félrevezető. Egy enyhén elitista, fogyasztó-szemléletű kultúraképet reprezentál: akár csak egy bevásárlóközpontban, a kommoditások széles skáláját kínálja *felhasználóinak*, ahol *elvileg* bárki szabadon válogathat és rakhatja tele bevásárlókocsiját a legváltozatosabb, színes „áruval”. Tagadhatatlan, a modell tükrözi a valóságnak egy szűk keresztmetszetét, egyes individuumok bizonyos élethelyzetekben megélt kultúratapasztalatait, azonban semmiképpen nem azonosítható a kulturális identitás sokféleségével és működési mechanizmusainak teljességével. A kulturális *mélange* elmélet azt sugallja, hogy a kulturális alkotórészek „előre gyártott elemekként”, a

kapitalista gazdaság kulturális produktumaiként állnak a felhasználó rendelkezésére, ezzel egy fogyasztói ideált képviselve. E kulturális produktumok felhasználása tetszőleges és egyéni döntések kérdése. A *mélange* kritikusai azt állítják, hogy egy ilyen fogyasztás-orientált, egyéni kultúrafelfogás mellett nem jöhet létre egy komplex és gazdag új kultúra, csak egy, az individuális választások nyomán született „katyvasz”.

A *kritikai kultúrakutatás* szerint a kultúra (szemben a kulturális produktummal mely a kultúra tárgyi manifesztációja) szociális interakciók eredménye, mely során a kultúrával (és egymással) kapcsolatban álló egyének eltérő befolyással, hatalommal és a kultúrához való hozzáféréssel, kultúraformáló erővel rendelkeznek. A kultúra feletti hatalom megszerzése, mint azt Gilbert (2000) leszögezi, kollektív erőfeszítés, és cselekvőképes kulturális csoportokat, társulásokat, társadalmi struktúrákat feltételez. E kollektív folyamatok során, olyan társadalmi kompromisszumok is születnek, ahol az egyéni sokféleségek *csoport-* autonómiákba tömörülnek-- de az sem kizárt, hogy e csoportosulások időnként feszültségekhez is vezethetnek (Gilbert, 2000).

Ulf Hannerz nigériai terepmunkája nyomán alkotta meg a *kreolizáció* fogalmát. Amint leszögezi, egy speciális történelmi- földrajzi kontextus szülte a fogalmat, ezt követően azonban egy sokkal tágabb értelemben került alkalmazásra, elsősorban a szociolingvisztikában, olyan sokszínű kulturális folyamatokra, melyek többé-kevésbé nyitottak, a centrum-periféria mentén írhatóak le, és gyakran transznacionálisak (olykor transzkontinentálisak is). E kapcsolatrendszereket általában *hatalmi egyenlőtlenség* jellemzi, valamint a presztízs és anyagi források egyenlőtlenül oszlanak meg a résztvevő felek között. (Hannerz, 1997: 14). A kreolizáció és a kreol kultúrák társadalmi tapasztalata rámutat, hogy - a hagyományos antropológiai leírásokkal ellentétben- léteznek *nem kötött, nem tiszta, és nem homogén* kultúrák, és ezek a kulturális rendszerek energiájukat éppen *hibriditásukból* merítik. A kreolizáció fogalma ellen időnként ellenvetésként merül fel, hogy *a kreol kultúra* külön kategóriaként való kezelése feltételezi, hogy az kulturálisan *homogén, tiszta* áramlatok találkozásából jön létre. Hannerz nem tartja komoly ellenérvnek a kreolizációnak ezt a kritikáját, mivel szerinte egyik kultúra a másiktól *tisztaság/ vegyesség* tekintetében annyiban különbözik, hogy adott időszakban az egyik kevésbé kreolizált, a másik jobban az, de ezek valójában csak fokozati különbségek. (Hannerz, 1997: 14)

Spitzer (2003) *kulturális kreolizációként* emlegeti a kreol művészetet és etnicitást, az olyan új tradíciók és csoport-identitások kialakulását, melyek korábban különálló egyének és kultúrák kombinációja során jöttek létre. (Spitzer, 2003: 58). A *kreolizált társadalmak* egy olyan társadalmi rendet képviselnek, „*ahol heterogén stílusok, struktúrák, tartalmak eltérő módon kerülnek megőrzésre, miközben új és többsikű jelentéseikkel újfajta körülményeket teremtenek (...)*”. (uő, 2003: 58-58)

A latin „*crear*” szó teremtést jelent. A kreol emberek kétségtelenül újszerű kulturális megnyilvánulásairól ismertek, ha mást nem, saját etnicitásukat állítják kreativitásuk, világnézetük középpontjába. Míg korábban egy sajátos koloniális helyzetre alkalmazták a kifejezést, mára jelentése kibővült: különböző etnikai mintázatokat jelöl, a karibi térségben például a többségében afrikai és mediterrán eredetű kulturális elemeket, melyek mára sajátos kombinációkban fordulnak elő. (Spitzer, 2003: 59-60) Spitzer szóhasználatában a kreol sokfajta jelentésárnyalatát és használati lehetőségét leszűkítve, a perifériára szorultak, marginalizáltak kultúráira alkalmazza azt.

W. E. B. Dubois afrikai lelkei („A Feketék Lelke”-*„The Soul of Black Folk”*, című versében például), vagy Robert E. Park marginalizált embere (*marginal man*) a tragikum hangján szólalnak meg, kifejezve azt a belső vívódást, morális válságot mely az újfajta kulturális találkozásból, a kétfajta lélek közti konfliktusból fakad. (Dubois Hannerz idézi, 1997: 12) Ehhez képest Rushdie írásaiban egy egészen másfajta hangvételt használ. A fájdalom és az erős érzelmi bevonódás helyett a *keveredést*, a *tisztátalanságot* ünnepli, nem csupán megoldásként, kiútként tekint rá, hanem erőt merít belőle a kulturális megújuláshoz. (Hannerz, 1997: 12)

Így ír Rushdie (1991: 394),

„A Sátáni Versek a kulturális hibriditást ünneplik, a tisztátalanságot, a keveredést, azt az átalakulást, amely az emberi élőlények, kultúrák, gondolatok, politikák, filmek és dalok váratlan és újszerű kombinációiból keletkezik. Örvendezik a *korcs* felett és retteg a *tiszta* abszolútizmusától. *Mélange, hotchpoch*, egy kicsi ez – egy kicsi az, így jön létre az újdonság a világban.” (fordítás A. Zs.)

Bakhtin (1968) számára a *hibriditás* elsősorban két nyelvi rendszer, két nyelvi tudatosság egymást leleplező, kommentáló találkozását és együttlétét jelentette, valamint kétértelműséget és iróniát. (Bakhtint Hannerz idézi, 1997: 13) Homi Bhaba a hibriditás felforgató, destabilizáló erejét hangsúlyozza- ez a sajátosság a gyarmatosítás kultúra-

kritikájában nyilvánult meg a kezdetekben, azonban mára önálló, nem éppen ellentmondásmentes, fogalommá vált.

A posztkoloniális elméletek nagy alakjai közül olyanok, mint az imént idézett Homi Bhabha, Stuart Hall, vagy Paul Gilroy, a hibriditásról, mint *kritikai politikai álláspontról* beszélnek. A hibriditás megkérdőjelezi a domináns társadalmi, kulturális és politikai formációkat, azzal hogy a „másikat”, „mást”, „marginalizáltat” részévé teszi a „domináns” társadalmi termelésének. (Coombes 1994, 90). A hibriditás sokak számára egyet jelent a kihívással, a korábbról ismert kategóriák megkérdőjelezésével.

A hibriditás posztkoloniális fogalma problematizálja a domináns diaszpóra-diskurzus mögött meghúzódó etnicitás fogalmát is. (Appadurai, 1996). Az etnicitás Appadurai szerint a „csoport-identitás naturalizált gondolata” (Appadurai, 1996: 13). A globalizáció korában, az etnicitás a kollektív identifikáció egyik legerőteljesebb eszköze. Az etnicitás kategóriája adminisztratív- bürokratikus fikcióként (pl. multikulturális kormányzati politikák formájában), és/vagy alulról konstruált közösségi képzetként létezik, mellyel saját „másságukat”, különállásukat igyekeznek hangsúlyozni a heterogenitások kontinuos folyamatában. A diaszpórák valójában az etnicizált közösségi képzet globalizált formái (Ang, 2003). Az identitáspolitikák csoportképző- és politikai erejéből adódóan a hibriditás továbbra is anomáliaként, veszélyforrásként tételeződik (csoportképző erő hiánya, a korábban meglévő csoport- identitás- és határelképzelések dekonstruálása), annak ellenére, hogy valójában mindenütt jelen van, a társadalmi folyamatok szerves része.

A *hibriditást* a kritikai kultúrakutatás egyfelől erőforrásként és a társadalmi-kulturális innovációk terepeként értelmezi, másrészt az emberi csoportok, népek közti különbségekről szóló radikális gondolatnak tartja. Mivel a *hibridizáció* kölcsönös *cserékből* és változatos érdekekből, valamint *határokon való átkelésekből* áll, szükségszerűen maga után vonja a határok fellazulását. A kulturális találkozások nem mindig harmonikusak és konfliktusmentesek. A történelmi tapasztalatok számos erőszakos konfliktusról mesélnek. Mindezek ellenére, akár békés, akár erőszakos formában, e találkozások a különbségek *egyeztetéséről* szólnak. E hosszas folyamatok történelmi következményeként olyan *hibridizált világok* alakultak, melyek mesterséges módon fenntartott, valójában teljesen átjárható határokkal rendelkeznek.

„Nehéz meghatározni, hol végződik a brit, és hol kezdődik a gyarmati világ, hol kezdődik a spanyol és végződik a latin-amerikai, és hol a bennszülött. E közösségek egyike sem maradt meg eredeti határai között”
(Canclini, 2000 : 49, Á.Zs. ford.)

Az egymással interakcióba lépő közösségek és individuumok jelentős átalakulásokon esnek át. A *kontaktus- vagy határzónákban* keletkeznek a leggyakrabban olyan megfoghatatlan, nehezen behatárolható és bizonytalan identitások, mely az utóbbi évtizedekben fokozott társadalomkutatói érdeklődést váltottak ki. A *hibriditás* fogalma problematizálja a határokat, de nem szünteti meg azokat; inherensen magában hordozza az identitások megoldatlanságát. A hibriditás nem tekinthető „megoldásnak”, sokkal inkább a kultúrák közti találkozások nehézségeire, és azoknak az egymásban való teljes feloldódás elleni küzdelmére hívja fel a figyelmet. A hibriditás fogalma e bonyolult kulturális összefonódások és dinamikák elemzésére alkalmas analitikus eszköz (Ang 2003). Másként fogalmazva, a hibriditás *közteessége* nem egy kényelmes pozíció--kulturális sérülékenységre és „átersztésre” szolgáltat alapot, ugyanakkor elengedhetetlen feltétele a másságban való együttélésnek. A közteesség ezen ambivalenciája fokozott kutatói érdeklődésre tett szert napjainkra. (Coombes 1994).

Magyarország helyzete annyiban eltérő a fentiekben összegzett nyugat-európai és amerikai társadalmi, kritikai irányzatok fejlődésétől, hogy a külföldi migráció jelensége meglehetősen későn érte el az országot, nagyobb méretekben csak a rendszerváltást követő években a romániai rendszerváltás körüli migránsokkal és a jugoszláv háborúk elől menekülőkkel. A legátfogóbb migráns-kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Migrációs Kutatócsoportja végzi Sík Endre vezetésével, a magyarországi kínaiak kapcsán migrációs kérdésekkel behatóan Nyíri Pál foglalkozik, valamint Kováts András, egyben a *Menedék* civil védegyelet igazgatója, a magyarországi menekültügyet, annak kulturális-politikai vetületeit vizsgálja. Nyíri Pál és Feischmidt Margit (2006) szerkesztésében jelent meg a közelmúltban az a kötet, mely a Magyarországra érkező migráns gyermekek iskolai *útjait*, beilleszkedés-történeteit követi nyomon. Ez utóbbi munka egyedülálló a maga nemében, kétszeres „alulnézetben” szemléli a magyarországi bevándorló-helyzetet: a szokványos felnőtt narratívák helyett gyermek-szempontról láttatja a kultúra, sokféleség, másság, nemzet, nemzeti kultúra, stb. kérdéseit, másrészt az

antropológiai módszerekkel végzett terepmunka lehetőséget teremtett a migrációs helyzetek *közeli* olvasatára (mélyinterjúk, résztvevő megfigyelés, stb.).

Mint azt az asszimilációról szóló fejezetben részletesen áttekintettük, a magyarországi etnikai kérdések, a kulturális- etnikai alapon definiált nemzetállam és az etnikai kisebbségek közötti viszony kérdése nem új keletű. Az első, majd a második világháborút követő kelet-közép európai területrendezések e kérdéskörnek egy további aspektusát nyitották meg, mégpedig az ún. *anyanemzet* és az új nemzetállam határain belül maradt *nemzetrészek* viszonyát, illetve a határon túli kisebbségek problematikáját, mely napjainkig empirikus anyagban és elméleti irodalmakban egyaránt gazdag kutatási terület. Azt a kultúra- és társadalomfelfogást, mely az utóbbi néhány évtized ilyen jellegű munkáit jellemzi, leginkább a normatív multikulturalizmussal rokoníthatóak. Ennek oka, hogy a nemzetállam és kisebbségek viszonyát vizsgálják, nemzeti, etnikai csoportokban gondolkodnak, melyek asszimilálódnak, disszimilálódnak, akkulturálódnak, stb., tehát rögzített határokkal rendelkeznek, melyek adott körülmények között változhatnak, valamint a nemzetállamot, a nemzeti kisebbségi közösségeket, és nemzeti kultúrákat a maguk valóságában elfogadják, és elemzésük kiindulópontjaként kezelik. Sokat ígérők azok a közelmúltban lezárult kutatások (pl. erdélyi migránsok magyarországi munkavállalásáról és a két közeg közti oda-vissza mozgásáról szóló pécsi kutatás⁴⁷), valamint napjainkban zajló új vizsgálatok, melyek ezen etnicitásokat a *transznacionalitás* fogalmi keretei között tárgyalják⁴⁸.

Bindorffer Györgyi (2002) a magyarországi németekről szóló írásában a dunabogdányi németiség akkulturációs mintáit követi nyomon. A gordoni asszimilációs modellt használva elemzi egy kis közösség német lakosságának részleges nyelvcserejét, ugyanakkor a német szokások és kultúra elemeihez való ragaszkodását. Bindorffer bevezeti a kettős identitás fogalmát, amely a dunabogdányi németek *egyidejű magyar* nemzeti és *német* etnikai azonosulásait vizsgálja. E kettős identitás, ahogy a szerző nevezi, különböző szinteken, egymást kiegészítve működik. Míg etnikai identitásukat tekintve a magyarországi németek németnek, svábnak stb. tartják magukat, politikai

⁴⁷ Feischmidt Margit (szerk.): Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kom- . munikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005

⁴⁸ Például az OTKA támogatásával, az MTA-Kisebbségkutató Intézet irányítása alatt történő kutatás.

nemzettudatuk egyértelműen Magyarországhoz és magyar nemzethez köti őket. (Bindorffer, 2002: 32)

Bindorffer (2007) további, Véménden és Csolnokon 2002-2005 között végzett vizsgálataiban a magyarországi németek identitásfolyamatait elemzi tovább. A dunabogdányi eredményekkel ellentétben, e két faluban minden megkérdezett svábként nevezte meg magát (2007: 183). Az egyes generációk között eltérés az etnikai azonosulás terén annyiban mutatkozott, hogy a harmadik generáció a sváb helyett gyakran németként jelölte meg hovatartozását. A két faluban a vegyesházasságok esetében is, melyek tudvalevőleg erős asszimilatív hatással lehetnek, inkább svábként nevezték meg magukat az érintettek (az egyik házastárs és az utódok). Ez a jelenség Bindorffer szerint a *származástudat megerősödésére* utal, azzal egyidőben, hogy a sváb kultúra elemei kikopnak a hétköznapiakból, a *Mundart*-ot (sváb dialektust) felváltja a német irodalmi nyelv, melyet a fiatal generációk az iskolában sajátítanak el. A Németországgal való sokszínű kapcsolatok ugyancsak a német nyelv és kultúra pozícióját látszanak megerősíteni. Ugyanakkor még nem mondható el az, hogy ezek a magyarországi németek nemzeti azonosulásukban Németországhoz kötődjenek—ilyen értelemben a dunabogdányihoz hasonló kettős identitás-szerkezet, mely egy sváb/ német etnikai és egy magyar nemzeti identitásból tevődik össze, Véménd és Csolnok esetében is felfedezhető. (Bindorffer, 2007: 184)

Szabó Orsolya (2007) a budapesti és piliscségi szlovák közösség kettős identitásának lehetőségét vizsgálja, Bindorffer hasonló jellegű kutatásaiból kiindulva. Mint megállapítja,

„...a kettős identitás egy olyan identitás-konstrukció, melyben egy kisebbség saját etnikai identitásának megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, melyek saját etnikai identitásából hiányoznak, vagy csak részben találhatóak meg”. (Szabó, 2007: 63)

Szabó Orsolya meglátása szerint, a nemzeti és etnikai identitás egyes elemei adott szituációtól függően kerülnek előtérbe, húzza elő *fiókszerűen* egyiket ill. másikat az adott egyén illetve közösség. A két településen (Budapest és Piliscsév) a szerző által készített interjúk arra engednek következtetni, hogy a magukat szlováknak vallók egy kiegyensúlyozatlan kétnyelvűségben élnek, mely során a szlovák nyelv másodnyelvvé vált, és szerepe, használatának helyszínei egyre inkább beszűkülnek. (Szabó, 2007: 70)

Ennek ellenére, a szlovák identitás definiálásakor a megkérdezettek többsége a szlovák nyelvet jelölte meg egyértelmű *marker*-ként (identitás-megjelölőként), miközben nem annyira a nyelvtudás mértéke, mint inkább a nyelvhasználat gyakorisága jelentette az adott egyén szlovák nyelvi kompetenciáját. (Szabó, 2007: 71) Egyértelmű generációs eltérést is megállapít a szerző a szlovák nyelv ismeretében, ami ugyancsak a nyelvi asszimiláció egyes fokozatait jelzi: míg az idős generáció a szlovák nyelvjárások valamelyikét beszéli, a középgeneráció között jelentős számban vannak, akik csak a standard szlovák nyelvet ismerik és használják (szlovák iskola, szlovák média hatásainak eredményeként), ugyanakkor náluk már a magyar nyelv veszi át a domináns szerepet. A harmad-generáció szintjére pedig egy jelentős mértékben előrehaladott nyelvi asszimiláció tapasztalható, ahol a magyar nyelv erősen domináns szerepet játszik.

Szabó kutatása összegzéseként megállapítja, hogy a 19. századi demográfiai adatokhoz képest Budapest és Piliscsév szlovák lakosságának aránya jelentősen lecsökkent a szerző által *természetes* és *államilag ösztönzött* asszimilációs folyamatok hatására- a magyarországi szlovákság a magyar nemzethez asszimilálódott, mely egyértelműen megmutatkozik nemzeti kötődésében (Magyarország és a magyar nemzet részének érzi magát), ugyanakkor etnikai identitása, csoport- és származástudata szlovák. Ez a sajátos, magyarországi szlovák azonosulás a kettős identitás fogalmával írható le leginkább. (Szabó, 2007: 105)

Puskás Tünde (2009) közelmúltban megjelent könyvében a svédországi magyarok és a szlovákiai magyarok nemzeti identifikációs folyamatait veti össze. Olyan két *közösséghez*⁴⁹ tartozók azonosulásait hasonlítja egymáshoz, akiknek etnokulturális háttere megegyezik. Újszerű megközelítésről van szó abban az értelemben, hogy egy hagyományosan territoriális kisebbségként kategorizált közösséget illetve a hozzá tartozó egyéneket hasonlít össze olyan diaszpóra helyzetben élőkkel, akik kisebbségi helyzetből (Erdélyből, Vajdaságból) vándoroltak ki egy Magyarországgal nem határos befogadó államba. A szerző megállapítja, hogy míg a hagyományos kisebbség- és diaszpórakutatás, mint két különálló kutatási irány, eltérő elméleti megközelítésekkel dolgozik, saját kutatása azt bizonyította, hogy azok elméleti és módszertani eszközei szabadon és

⁴⁹ Elővigyázatosan kerül az egyének csoportos kategorizációját, melyre Brubaker, R. *Csoportok Nélküli Etnicitás* (2001) c. írásában hívta fel először a figyelmet a nemzet és etnicitáskutatásokban.

kölcsönösen alkalmazhatóak -a területi kisebbségekről szóló nemzetközpontú megközelítések a diaszpóra-helyzetben élőkre, illetve a diaszpóra-közösségeket és egyéneket leíró etnikai hibriditás és többes kötődés fogalma a területi kisebbségek esetében.

A svédországi és a szlovákiai magyarok csoport-hovatartozásukat (groupness) illetve a magyar nemzethez/ magyarsághoz való viszonyukat különféleképpen artikulálják nyilvános beszédmódukból. A svédországi magyarok esetében nem tapasztalható magasfokú csoport-hovatartozás (groupness), állapítja meg Puskás Tünde, aminek egyik legfőbb jellemzője, hogy a magyarsággal kapcsolatban különféle, egymással vetélkedő elbeszélések léteznek. Ezzel szemben a szlovákiai magyarok etnokulturális azonosulásairól szóló interjúk arról tanúskodnak, hogy élesen elhatárolják egymástól a magyarországi magyarokat és a szlovákiai magyarokat, illetve Szlovákián belül a magyarságra önálló kategóriaként tekintenek, az irredentizmus ideológiájától mentesen. Míg a szlovákiai magyar válaszadók valamennyien magyarságukat hangsúlyozták elsődleges kategóriaként, azt multikulturális tartalommal töltötték fel. (Puskás, 2009: 269) Mások gyakran lokális vagy regionális tartalmakkal bővítették a kategóriaképzés nemzeti szintjét. Ez utóbbi stratégia, azaz a regionális kötődések előtérbe helyezése, kiemelten fontosnak bizonyultak a szlovákiai magyar válaszadók körében.

Kutatásomban a kulturális és etnikai hibriditásra fogalmát alkalmazom a dél-szlovákiai vegyes életvilágok és köztes etnikai helyzetek leírására, valamint értelmezésére. Ezzel igyekszem eltávolodni azoktól az asszimiláció-központú megközelítésektől, melyek kizárólagos elemzési kategóriája a nemzet, illetve egy nemzet-alapú kisebbség- elképzelés, továbbá azoktól az elméleti irányoktól, melyek rögzített nemzeti-etnikai határokból gondolkodnak és a nemzeti-etnikai hovatartozásokat a *vagylagosság* elve szerint tárgyalják. A további elemzés szempontjából hasznosnak vélem ugyanakkor a kulturális kettősség- illetve többes kötődés fogalmának bevezetését, valamint egy multietnikus közegben olyan határ- vagy kontaktuszóna meghatározását, mely mind az egyén, mind a közösség szintjén megengedi a többes kötődéseket, valamint az etnikai azonosulások változékonyságát, szituatív jellegét. Egy ilyen elméleti keretben értelmezhetővé válnak a vegyesség gyakran alulreprezentált, olykor nehezen

megragadható társadalmi gyakorlatai, a domináns homogenizáló diskurzusok felől a vegyességet érő stigmatizációk, vagy éppen az etnikai vegyesség elrejtésének változatos gyakorlatai.

VI. FEJEZET

A KUTATOTT TÉRSÉG ÉS ISKOLÁI

A továbbiakban kutatásom tárgyát egy közelebbi, *geertzi* értelemben *sűrű* olvasatban szeretném bemutatni. A közelítésnek két módját választottam: egyrészt a terep etnikai, társadalomtörténeti adottságait tekintem át történeti források alapján, figyelmet fordítva a térség intézményeire, közöttük iskoláira, mivel azoknak az etnikai sokféleség elemzésekor fontos szerepet szánok. Másrészt, az egyén felől közelítve, az etnikai sokféleség komplexitásait három portén keresztül villantom fel, bevezetőként a későbbi elemzésekben megjelenő rövidebb interjúrészeket elé. Kezdjük tehát a terep olvasatával.

1. A településekről

Dél-Szlovákia két járásában, a galántai (Galanta) és vágsellyei (Šála) járásban, végeztem terepkutatásomat. A vizsgált települések között szerepelt két város (mindkettő járási központ), Vágsellye (Šála) és Galánta (Galanta), melyek lakosságának száma 15 és 25 ezer közötti,⁵⁰ illetve a városok körül 5-30 km-es körzetben elhelyezkedő falvak közül 6 település, valamennyi párezer fős lakossággal⁵¹ rendelkezik.

Vágsellye Árpád-kori település, nyitrai várbirtokként, pannonhalmi apátsági, Benedek-rendi, majd jezsuita birtokként emlegetik az okiratok. A 17. századtól a város vásártartási joggal rendelkezett. A 17. századra hét céh alakult itt-- zsidó kereskedők letelepülésével a város kereskedelme jelentősen fellendül. 1850-től járási székhely rangjára emelkedik a város, melyet a 20. századig megtart, amikor egy rövid időszakra a galántai járás részévé válik. Ezt követően Vágsellye a rendszerváltás utáni

⁵⁰ Galánta: 16 365 lakos, ebből 6022 magyar és 9877 szlovák nemzetiségű a 2001-es adatok szerint, Vágsellye: 24 564 lakos, ebből 80% szlovák, 18% magyar nemzetiségűnek (4392 fő) vallotta magát a 2001-es népszámláláskor.

⁵¹ A Galántához legközelebb eső település Taksony, ahol a legtöbb interjú készült, 1880 lakossal rendelkezett a 2001-es adatok szerint, amiből 1205 fő (65%) magyar nemzetiségűnek mondta magát, 669-en pedig szlováknak (35.6%). A többi település 2001-es adatai összegezve: Pered 3700, ebből magyar 3063, Vágkirályfa 1531, ebből magyar 1273, Vágtornóc 2541, ebből 607 magyar, Felsőszeli 3134 ebből 2100 magyar, és Alsószeli 1922, ebből 1500 magyar.

decentralizációs folyamatok eredményeképpen újra önálló járási székhellyé lesz. (Pukkai, 2002: 25 -26)

Vágsellye⁵² lakossága túlnyomó többségben szlovák nyelven beszél, a város három szlovák nyelvű alapiskolája mellett egy magyar tanítási nyelvű működik. Ez utóbbi tanulólétszáma az utóbbi tíz évben drasztikusan lecsökkent, napjainkban egy-egy, minimális létszámú osztállyal működik évfolyamonként. (Összehasonlításképpen, 15-20 évvel ezelőtt két párhuzamos osztály működött, harmincas létszámokkal, tehát a visszaesés 50% körüli). A város etnikai átalakulásának egyik meghatározó tényezője a város mellett a hetvenes években létesített vegyiüzem (Duslo), mely az egész Varsói Szerződés számára műtrágyát gyártott. A gyár a kezdetektől nagy mennyiségű munkaerőt igényelt, így nemcsak a környékbeli településekről, de időnként Szlovákia távolabbi vidékeiről, és más szocialista országokból (pl. Lengyelországból) is érkeztek munkások. A lengyel vendégmunkások egyedül érkeztek, munkásszállókon laktak a város szélén, és különösebb hatással a város etnikai viszonyaira nem voltak. A rendszerváltást megelőző években a munkaerő-utánpótlásnak ez a formája fokozatosan megszűnt. Ezzel szemben a környékbeli és Szlovákia távolabbi vidékeiről érkezett munkások többségében családotól érkeztek, illetve az egyedülálló helyben alapítottak családot és a városban tartósan letelepedtek. Vágsellye ezzel a térség demográfiai értelemben leggyorsabban fejlődő városa lett—összehasonlításképpen, míg 1910-ben 3 812 lakója volt, addig napjainkra ez a szám 24 564-re ugrott, ami hatszoros növekedést jelent.

Vágsellyének főként a hetvenes évektől beáramló, új lakossága az ekkor megépült lakótelepeken talált otthonra. E lakótelepek a város multietnikus terének elsődleges színtereivé váltak, azé a multietnicitásé, mely egyértelműen a szocialista iparosodás és az ezzel összefüggő migráció következménye. (Nyilvánvaló, hogy az etnikai sokszínűség nem új jelenség a térségben, a két etnikum, magyarok és szlovákok között vegyesházasságok, kulturális, nyelvi kölcsönhatások mindig is léteztek. Olyan értelemben viszont újnak tekinthető ez a jelenség, hogy egy jól körülhatárolható

⁵² A továbbiakban, a szövegkörnyezetnek megfelelően, magyar néven említem csak a korábban mindkét nyelven elhangzott településneveket.

társadalmi folyamattal (modernizáció, iparosodás), illetve bizonyos mértékben egy nemzetállami szándékkal hozható összefüggésbe.⁵³)

Jellemzően azok a szlovák iskolák és óvodák, melyek ezeket a friss migráns családokat szolgálták ki, a város e részein épültek meg. Vágsellye magyar iskolája, a város fejlődése szempontjából ugyancsak tipikusan, a központban, a katolikus templom mellett található. A magyar óvoda a hetvenes években Vágsellyén megszűnt egy időre, majd a nyolcvanas évektől indult újra egy osztállyal, a város félreeső részén, pontosan jelezve a nyelv *térvesztését* a városban.

Galánta városa szintén régóta lakott település, első írásos említése a 13. század elejére datálódik, ekkor „villa Galanta” néven emlegetik. A 16. század elején már egyházi iskolája van a városnak. Ugyancsak e század elejétől mezővárosi rangot kap (*oppodium*), majd egy évszázaddal később nemesi mezőváros (*oppodium nobilitare*) (Pukkai, 2002: 26). A várost több nemesi család is birtokolta, közülük legjelentősebb az Esterházy család, akik két kastélyt is építettek itt. A 18. században Esterházy Ferenc letelepedési jogot és kereskedelmi kiváltságokat ad a városban letelepedő zsidó családoknak; ekkortól datálható a város jelentős kereskedelmi fellendülése, és gazdasági központtá emelkedése. (Pukkai, 2002: 28). A 19. században beinduló iparosodás és modernizáció hajnalán Galánta vasúti csomóponttá lép elő, ami jelentőset lendít a város további fejlődésén. A környéken számos gyár, üzem létesül ez időben. A 19. század közepétől (1861) a város járási székhellyé válik. Az első és második világháborút követő békeszerződések és területrendezések többször is érintik, akárcsak Vágsellyét. 1925-ben a frissen alakult Csehszlovák köztársasághoz kerül a város, fejlődése továbbra is töretlen.⁵⁴ (Pukkai, 2002: 27). Az 1. bécsi döntéssel visszakerül Magyarországhoz, 1945-ig határvárosként

⁵³ Az erre vonatkozó megítélései a szocializmus korszakának nagyon eltérőek—a kisebbségi magyar politika és történetírás egyértelmű szlovák nemzeti érdekeket és hatalmi szándékot lát a háttérben. Így azt sem tartja véletlenszerűnek, hogy a szlovák-magyar határ szélére telepítették Szlovákiai legnagyobb papírgyárát, vagy hogy a Duna legnagyobb vízierőművét szintén erre a határszakaszra tervezte a szlovák államvezetést (pl. Duray Miklós ez utóbbi projekt mögött egyértelmű nemzetpolitikai, demográfiai szándékokat lát). A többségi történetírás viszont inkább úgy véli, hogy a totalitárius hatalom érzéketlensége a kisebbségekre is kiterjedt, a centralizáló, homogenizáló állami vezetés céljai merőben mások voltak, semmint demográfiai arányok, egyéni és közösségi érdekek, etnikai együttélési minták figyelembe vétele. A cél egy szocialista gazdaság, és ennek megfelelő karakter kialakítása volt, mely elsősorban szocialista és csak másodsorban tartozik valamely nemzethez—hűen visszhangozva a szovjet nemzetpolitikai mintát.

⁵⁴ Népfürdő létesül a városban, megalakul galántai székhellyel a Hanza Szövetkezet, mely országos jelentőségre tesz szert, polgári iskola létesül, stb.

szerepel. Az 1947-es kitelepítések a város magyar lakosságát jelentősen érintik, a galántai vasútállomásról vagonírozzák be a környékről kitelepítésre kijelölt magyar családokat. Az 1960-as közigazgatási reform eredményeként Galánta egy nagyobb járási terület (Vágsellyét is bennfoglaló) központja lett, a város jelentősége megnő. Járási kórház, középiskolák, ipari egységek létsülnek a városban.

Kevésbé látványos módon, mint Vágsellye, ahol a Duslo vegyigyüzem volt az iparosodás, népességnövekedés és az etnikai arányok átrendeződésének hajtómotorja, Galánta demográfiai története hasonló utat járt be az elmúlt évtizedekben. Míg az 1910-es adatok 3 274 lakost jeleznek, a 2001-es népszámlálás 16 365 lakost ír össze, ami ötszörös növekedést jelent az elmúlt csaknem kilencven évben.

A pártállami időszak központosítási programjának részeként néhány környékbeli kistelepülést a városhoz csatoltak-- Taksonyt (Matúškovo) 1972 és 1990 között, valamint Nemeshodít (Hody), Nemesnebojszát (Nebojsa), és Javorinkát (Štefanikovo). A rendszerváltást követően valamennyi újra önállósodott. Járási székhelyként, fontos gépgyár (*TOS*), bútorgyár, tejüzem (*Millex*), és egyéb termelőegységek létesültek Galántán. Elsősorban környékbeli falvakból érkeztek munkavállalók a városba. Járási székhelyként jelentős létszámú állami- és párt bürokrata (akiknek a nemzetisége többségében szlovák volt) költözött a városban.

Egy magyar és egy szlovák alapiskolával rendelkezett a város az ötvenes évektől, ahol a magyar iskola a hatvanas évektől, a szocialista körzetesítés és iskolaösszevonások következtében három osztállyal rendelkezett. A nyolcvanas években a galántai lakótelepek kiépülésével (ekkor épült meg az azóta külön városrészé terebélyesedett *Sidlisko Sever*, azaz *Északi lakótelep*) a városban a második szlovák alapiskola is megépült, évfolyamonként három osztállyal. Napjainkra, részben a falusi kisiskolák újraindulásával, részben a csökkenő születésszámok miatt, a galántai magyar alapiskola évfolyamonként egy osztályt működtet. Az Északi lakótelepen, mely a faluról városra beköltözők fő lakóhelye, csak szlovák óvoda létesült. A magyar óvoda a város központjában, két csoporttal üzemel.

Galánta a környékbeliek megítélésében mégis inkább számít *magyar* városnak, mint Vágsellye. A statisztikákon túl (Galánta lakosságának, mint arra a korábbi statisztikákban utaltunk, hozzávetőlegesen 30%-a magyar nemzetiségű, míg Sellyén ez a

szám 10%-al alacsonyabb) annak tulajdonítható, hogy a városban működik a hatvanas évektől a járás egyedüli magyar gimnáziuma, mely a helyi magyar értelmiség kinevelésében jelentős szerepet játszik. A város számos magyar kulturális rendezvénynek és civil szervezet székhelyének ad otthont (Csemadok, SzMPSZ, a magyar párt járási irodája). Mindez olyan szimbolikus kulturális tőkével ruházta fel a várost, mely messze túlmutat a város valós etnikai arányain.

2. Helybeli iskolák

A korábbi fejezetekben elhangzott országos iskolaügyi körkép után, tekintsük át a vágsellyei és galántai járás második világháború előtti, 1945 utáni, illetve a rendszerváltást követő oktatási helyzetét, továbbra is az intézmények szintjén maradva.

A két világháború között a galántai járásban Galántán magyar és szlovák polgári iskola működött a harmincas években (ez utóbbi a Slovenská Liga közreműködésével létesült 1931-ben), Sellyén csak szlovák nyelvű iskola létesült. A környékbeli falvakban szlovák nyelvű népiskolák indultak ugyancsak a Slovenská Liga jóvoltából, többségében a húszas évek végén (Diószegen, Tallóson, Vizkeleten, Felsőszeliben, és Taksonyban). A többi településen felekezeti iskolák működtek --indulásuk a 18. század végére, illetve a 19. század második felére datálódik. Köszönhető mindez a *Ratio Educationis*-nak, illetve Sellye környékén a jezsuita főiskola hatása érződött a 16-17. századi iskolaindításokban. (Pukkai 2002: 130).

A 2. világháborút követően, a deportálások és a csehszlovák-magyar lakosságcsere-szerződés zűrzavaros időszakát követően 1949 decemberében illetve 1950 februárjában nyíltak meg újra a környék magyar iskolái. Az 1951-es tanévkezdéskor valamennyi olyan magyar iskola, mely működött a két világháború között is (és szerepel az 1933-as statisztikákban), újra megnyitotta kapuit. A hetvenes évek elejére érték el a magyar iskolák legmagasabb tanulólétszámukat, ettől kezdve a statisztikák csökkenő tendenciát mutatnak. A jelenséget elemző pedagógusok, oktatásszakértők megállapítják, hogy a szocializmus konszolidációs éveit felgyorsították az „önkéntes asszimilációt” (az „önkéntest” szembeállítják azzal a viszonylag rövid, 1945 és 1949 közötti időszakkal, amikor nem állt rendelkezésre magyar iskola).

Az állam körzetesítési politikáját jelölik meg a folyamat további mozgatójaként, mely során sok gyermek „kihullott” a magyar iskolarendszereből. A helyi magyar kisiskola megszüntetése után számos szülő nem a közeli város központosított magyar iskolájába küldte gyermekét, hanem átíratva helybeli szlovákba. Ez főként az alsó tagozatos kisdíjakokról mondható el a mai napig, hiszen a szülő számára fontos, hogy gyermekét helyben tartsa, ne tegyek ki az ingázás fáradalmainak, veszélyeinek. A körzetesítés időszakát rögzítő statisztikai adatokból pontosan kiolvasható ez a fajta szülői stratégia: jóval kisebb mértékben nőtt meg a városi magyar iskolák tanulólétszáma az összevonások után, mint amennyi gyermek a megszüntetett falusi magyar iskolákat látogatta. Az „eltűnt” gyermekek nyilván a szlovák iskolákba kerültek, amit a szlovák iskolák statisztikai igazolni látszanak. A körzetesítések eredményeképp- bár közel sem lehet azt állítani, hogy csakis a magyar iskolákat érintették az összevonások- a 70-es és 90-es évek iskolalétszámait összevetve, országos szinten 36%-os csökkenés volt tapasztalható, míg a magyar iskolák között ez a csökkenés jelentősebb, 47.6%-os volt (Gabrzdilova- Homišinova 1994: 19).

A kilencvenes évekre vonatkozóan Dolnik Erzsébet a következő következtetéseket vonja le a szlovák iskolába járó magyar származású gyermekekre vonatkozóan: 1993-1996 között a magyar származású óvodás korú gyermekek aránya, akik szlovák óvodát látogattak 22%-ról 24%-ra emelkedik országos szinten, és hasonló számok mutatkoznak az alapiskola-választásban is, 1993/94-ben 20.66%, 1989/90-ben 22-23%-uk jár szlovák iskolába. (Dolnik 1994: 28). Ezzel azt bizonyítja, hogy az iskolaválasztás közvetlen összefüggésben áll az óvodaválasztással, egy szerves döntéshozatali folyamatot képezve.

A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (SzMPSz) adatai alapján, a galántai járás alapiskoláiban az 1970-es évektől az ezredfordulóig, tehát harminc év leforgása alatt, 3 855 fővel csökkent a magyar iskolába beiskolázott gyermekek száma, ami 46.74%-os esést jelent. Míg 1989-ben az országos statisztikák szerint az alapiskolák korú gyermekek 7.23%-a látogatott magyar iskolát, 2003-ra ez az arány 6.96%-ra esett vissza, kis javulást az általam vizsgált két utolsó év (2006/2007) statisztikai mutatók,

amikor ez az arány 7.18%-ra⁵⁵ emelkedett-- kisebbségi oktatási szakértők szerint a magyar tannyelvű alapiskolákban bevezetett beiratkozási programnak köszönhetően⁵⁶.

A rendszerváltás előtti magas születésszámok következtében, sok, a népszámlálásakor magyar nemzetiségűnek bejelentett gyermek (is) született. Közülük meglehetősen magas arányban kerültek gyerekek magyar iskolákba (a körzetesítések és egyéb asszimilációs tényezők dacára). Ez a helyzet lényegesen megváltozott az 1989 utáni drasztikusan visszaeső születésszámokkal. Tehát a rendszerváltás előtti és utáni magyar iskolába iratások adatait az előbbieket ismeretében kell értelmeznünk: a 70-es- 80-as évek magas születésszámai átmenetileg felduzzasztották a magyar tanulólétszámot, azonban hosszútávon ezek az adatok nem tudták elrejtetni a megváltozott iskolaválasztási minták/szülői döntések eredményeként valamivel alacsonyabb arányban magyar iskolába iratott gyermekek számát. Az SzMPSz 2007. szeptemberi adatai szerint évente 1000-1500 gyermekkel kevesebb gyermek tanul magyar iskolában (azaz a végzős osztályokból *kimenő gyermeklétszámot* nem pótolja maradéktalanul a beiratott elsősök száma). Mivel a tendencia több mint három évtizede tart, a rendszerváltást követő teljes időszak abszolút létszámcsökkenése a magyar iskolákban 37 000 diákot tesz ki.⁵⁷

A csökkenő születési számok mellett az iskolai létszámzsugorodások fő okát a szlovákiai magyar pedagógusszakma a magyar nemzetiségű gyermekek⁵⁸ (a továbbiakban leegyszerűsítve, statisztikai értelemben, „magyar gyerekek/tanulók”) egy részének szlovák iskolába történő beiskolázásában keresi. Járásokra lebontva, a szlovák tannyelvű iskolát látogató magyar tanulók aránya (2005 és 2007 között) az iskolaköteles

⁵⁵ Az országos statisztikák forrása az Országos Oktatásügyi Információs és Prognosztikai Intézet honlapja, <http://www.uips.sk/>

⁵⁶ A beiratkozási programot az Illyés Közalapítvány, az SzMPSz, a Várso és Vidéke Célalap, valamint a Rákóczi Szövetség támogatja. Iskolán kívüli oktatási programokhoz, szabadidős tevékenységekhez, iskolabuszok üzemeltetéséhez járul hozzá, valamint iskolai étkezési hozzájárulást, tanszercsomagot, a gyermek családi háttérétől függően szociális segítyt biztosít a magyar iskolába iratott tanulók számára.

⁵⁷ *Új Szó* napilap, 2007. szept. 3. (A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (SzMPSz) az Új Szóban rendszeresen publikálja a szlovákiai magyarok számára közérdekűnek számító adatait, a Szövetségnek rendszeres szakmai kiadványa nincs, statisztikáikat viszont a szervezet honlapján folyamatosan frissítik. Lásd www.szmps.sk), illetve lásd még Pék L. (szerk.): *Beiratkozások a szlovákiai magyar iskolákban*. SzMPSz kiadvány, 2006.

⁵⁸ Szlovákiában az iskolai adminisztráció számon tartja minden tanuló nemzetiségét (etnicitását)- az információt a tanuló (vagy szülei) szolgáltatják önbevallásos alapon az iskolalátogatás kezdetén, az iskola pedig feltünteti azt a bizonyítványon illetve az osztályfőnök által vezetett pedagógiai naplóban. Az iskolák által összegyűjtött ezirányú adatokat használja fel az Országos Oktatásügyi Információs és Prognosztikai Intézet, valamint az SzMPSz saját országos, regionális statisztikáinak elkészítésekor.

magyar gyerekek teljes számához képest a vizsgált két járásban az SzMPSz statisztikái szerint a következőképpen alakult: a galántai járásban a 2002/2003-as tanévben 21.3%, a 2005/2006-ban 23%, és a 2006/2007-ben 22.8%, a sellyei járásban a statisztikák csökkenő számarányról tanúskodnak: 2002/3-ban ez az arány 20.1% volt, ami 2005/2006-ra 19.8%-ra, majd 2006/2007-re 18.3%-ra változott. A 20% körüli, szlovák iskolába járó magyar tanulók arányát állítják szembe a statisztikák szerzői a magyar iskolába járó szlovák nemzetiségű tanulók arányával- ez utóbbi esetben, nem meglepő módon, a százalékok nagyságrendekkel alacsonyabbak: a galántai járásban a 2001/2002-es évben 10, a 2006/2007-es tanévben 11 ilyen tanulóról tudnak a statisztikák, ami 0.15% illetve 0.19%-os arányt jelent.

Más megközelítésben, a galántai járásban a 2001-es népszámlálások nemzetiségi statisztikái szerint, a lakosság 38.6%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek-- ezzel szemben az iskoláskorú gyermekek 25.7%-a jár magyar iskolába (a 2006/2007-es járási statisztikák szerint). A sellyei járásban a magyarok nemzetiségi aránya 35.7% (2001-es népszámlálás) és a gyermekek 21.5%-a járt a magyar tannyelvű iskolába az említett tanévben.

Feltehetően az SzMPSz beiratkozási programjának közvetlen eredménye, hogy az utóbbi három-négy év statisztikái a csökkenés ütemének lassulását mutatják, illetve vannak olyan települések, ahol enyhe növekedés is tapasztalható a beiratkozási számokban. A sellyei járásban az általam vizsgált három település közül Vágkirályfa ilyen falu-- 2003-ban 6, 2004-ben 5, 2005-ben 7 magyar iskolába íratott elsőse volt a falunak, Vágsellyén hullámzóak a statisztikák-- 2003-ban 11, 2004-ben 17, 2005-ben 14 elsőst íratott be, Pereden stagnál az elsősök száma-- 2003-ban 17, 2004-ben 18, 2005-ben 17. A galántai járásból Alsószeliben 13 (2003), 18 (2004), és 15 (2005) volt az elsőbe íratott gyermekek száma, Taksonyon 4 (2003), 6 (2004), 3 (2005), illetve 6 (2006), Felsőszeliben 17 (2003), 13 (2004), 19 (2005), 15 (2006) és Galántán 19 (2003), 29 (2004), 31 (2005), és 19 (2006).

A fenti számadatokból néhány, a két vizsgált járásra, és a tapasztalt jelenségre vonatkozó feltételezés mindenképpen levonható. A galántai és sellyei járás magyar tanítási nyelvű iskoláinak történeti áttekintése után megállapítható, hogy a hetvenes években felerősödött, majd a nyolcvanas évekre kiteljesedett állami körzetesítések, illetve

oktatásügyi reformok közvetlen hatással voltak a nemzetiségi iskolák sorsának alakulására is: egy részük megszűnt, más részük csökkent osztály-, illetve tanulólétszámokkal működik tovább. Ez mára sok településen oda vezetett, hogy a csökkent kapacitású iskolákba a szülők nem szívesen íratják be gyermekeiket (sokan inkább a közeli városi iskolát választják), illetve az összevont osztályt (például az első és a harmadik évfolyam egy tanteremben és tanítónő vezetésével tanul) sokan előnytelen megoldásnak tartják. Így a korábbi iskolaleépítések a szülői iskolaválasztási döntésekre máig hatással vannak, és ez további iskolabezárásokat, osztályösszevonásokat jelent, elsősorban a kistelepüléseket és/ vagy kisiskolákat érintve.

Az iskola-körzetesítések eredményeként szlovák nyelvű iskolába íratottak generációja nagyrészt a kilencvenes évekre került szülőként iskolaválasztási helyzetbe—a statisztikák és saját tereptapasztalataim szerint, e generáció sokkal inkább választ gyermekének szlovák tanítási nyelvű iskolát, mint azok, akik korábban magyar nyelvű iskolát látogattak. E jelenség egyrészt az iskoláztatási modell családon belüli újratermelődésére mutat rá dél-Szlovákia általam vizsgált két járásában, korábbi erdélyi kutatások eredményeivel összezsengve. (Sorbán, 2000) Másrészt, a kettős (szlovák- magyar nyelvi, kulturális) kötődések második generációra történő meggyengülésére utalhat(na), mint arról Gyurgyík, az általa strukturális asszimilációnak nevezett folyamatok kapcsán szót ejt. (például Gyurgyík, 1998, 1999, 2003, 2004). Saját terepkutatásom eredményei azonban nem látszanak egyértelműen igazolni ez utóbbi megállapítást-- a vizsgált családok és gyermekeik esetében a kétnyelvűség- kettős nyelvhasználat az adott kontextustól függő mindennapi gyakorlatként írható le (nevezhetjük konjunkturális nyelvhasználatnak), mely saját belső dinamikákkal rendelkezik (egyik ill. másik nyelv megerősödése, majd háttérbe szorulása) egy emberélet, illetve egy család élete során. Ennek további részleteiről a nyelvhasználatról és az iskolaválasztás következményeiről szóló alfejezetekben lesz bővebben szó.

3. Az interjúk

Terepkutatásom során, a helyszínen töltött idő résztvevő megfigyelései mellett, számos mélyinterjút készítettem. E beszélgetések kötött interjúknak számítottak abban az

értelemben, hogy az interjúalannyal fókuszáltan, az iskolaválasztás és hétköznapi etnikai hibriditás, kettős- vagy többes kötődések témájában beszélgettünk, többnyire az érintett család, szülő otthonában. A beszélgetések előre megegyezett időpontban zajlottak, az előzetes megbeszélés során röviden elmondtam interjúalanyaimnak, miről szeretném őket kérdezni, illetve a megszólított egyén személyes (élet)története miért fontos munkám szempontjából. Egyetlen olyan esettel találkoztam, amikor a felkért interjúalany megtagadta, hogy e témakörben interjút készítek vele (egy galántai vállalkozó család, magyar nemzetiségűek a szülők, két gyermeküket szlovák iskolába írták), illetve két olyan eset fordult elő, amikor nem tudtam teljes értékű interjút készíteni, mivel interjúalanyom kitérő válaszokat adott kérdéseimre, feltehetően, mert kellemetlennek érezte kérdéseimet.

25 mélyinterjút készítettem terepmunkám ideje alatt-- olyan egyéneket és családokat célozva meg, akik kapcsolatban állnak a dél-szlovákiai etnikai hibriditást leginkább meghatározó döntéssel, az iskolaválasztással. Vizsgálódásaim középpontjába elsősorban szülők kerültek: olyan szülők, akik vegyesházasságban élnek és külön stratégiát kellett kialakítaniuk arra vonatkozóan, milyen iskolába küldik gyermeküket. Továbbá olyan szülők, akiknek etnikai hovatartozása életük során „elmozdult” (magyarként szlovák irányba, illetve fordítva) és ezért a gyermek iskolaválasztása nem bizonyult automatikus, magától értetődő döntésnek. Érdeklődésem kiterjedt azokra a szülőkre is, akik mindketten adott nemzethez tartozva etnikailag-nyelviileg homogén házasságot képviselnek, ám gyermeküket a „másik” iskolába (pl. magyarként szlovákba) írták. Kérdés persze, tényleg „másiknak” érzik-e ezek a szülők a szomszédos szlovák/magyar iskolát, mint ahogy gyakran a nemzeti/etnikai versengéseket kiélező beszédmódok bemutatni igyekeznek egy-egy település magyar és szlovák, román és magyar, stb. iskoláját. Feltételezésem szerint nem érzik sem másiknak, sem idegennek, csupán egy további lehetséges alternatívának, melyet nem választanak el egész világok a szomszédos iskolától, csupán valamiért jobbnak/ szimpatikusabban/alkalmasabbnak/hitelesebbnek/ praktikusabban érzik a választott oktatási intézményt.

Nem szeretnék túlságosan előreszaladni, a dolgozat hátralévő részeiben e kérdéseket igyekszem részletesen megválaszolni.

Terepmunkám megfigyelései, illetve az interjúalanyok személyes narratívái szerint legtöbbször az iskolaválasztást az otthoni nyelvhasználat, kulturális és etnikai kötődések követik. Felmerül a kérdés, hogy a nyelvhasználat, a kapcsolati hálók etnikai szempontból történő elmozdulása inkább következménye, vagy előfeltétele-e a másik/szomszédos iskola választásának. Az elkövetkezőkben erre is választ keresek. Sorbán (1996) a romániai, magyarok és románok lakta vegyes területeken végzett vizsgálataiban a szülők kapcsolati hálóját, annak vegyességét/homogenitását, az otthoni nyelvhasználatot, stb. mind olyan „makroszociológiai alapként” kezeli, mely előfeltétele (és a kutató számára magyarázata) az iskolaválasztás *miértjeinek* és *hogyanjainak*. Sorbán azt sem zárja ki, hogy bizonyos esetekben a kulturálisan, nyelvileg *másik* iskola választása a kisebbségi saját kapcsolatrendszerből való kilépés markáns aktusa, melyet további lépések követnek (a kisebbségi viszonyrendszerhez kötő kapcsolatok további lazulása, a családi kommunikáció vegyes nyelvhasználatának további térnyerése, stb.).

*

Húsz, nyelvileg, etnikailag homogén helyzetből a hétköznapi vegyessége felé elmozdult szülővel készítettem interjút. Többségben voltak közöttük a homogén/dominánsan „magyar helyzetből” „szlovák irányba” elmozdulók, mivel a vizsgált térségben ezek a jóval gyakoribb, tipikusabb esetek. Többségben voltak továbbá a nőkkel, ezen belül is az anyákkal készített interjúk, amennyiben csak az egyik szülő tudott a beszélgetésben részt venni.

Ha döntésekről és az azok eredményeként létrejövő nyelvi, etnikai vegyességről van szó, nem felejtethetőek el e döntések alanyai sem. Ők a hétköznapi vegyességének legteljesebb megtapasztalói- olyan fiatal felnőttek, akik mára kettős/többses kötődésekkel rendelkeznek. Velük leginkább arról beszélgettem, hogyan emlékeznek vissza szüleik valamikori döntésére, hogy éltek meg akkor, és a mából hogy tekintenek vissza rá, miként befolyásolta e választás életük további alakulását, sikeresnek érzik-e magukat, és ebben az iskolának milyen szerepet tulajdonítanak, stb. Természetesen azt is megkérdeztem, hogy etnikailag, nyelvileg többes kötődésekkel rendelkezve milyen döntéseket hoznak, illetve készülnek hozni a jövőben, elsősorban gyermekük iskoláztatásával kapcsolatosan. Ezek az interjúk, az etnikai vegyesség természetére oly jellemző módon, sokszor két nyelven készültek-- az interjúk során gyakran került sor

nyelvváltásra, oda-vissza kapcsolva a két nyelv között, adott kontextustól, tartalomtól függően. Négy ilyen interjú készült terepkutatásom során. Azért választottam felnőtté vált interjúalanyokat és nem mostani iskolásokat, mert az előbbieknél már megfoghatóvá, értékelhetővé váltak a korábbi szülői döntések következményei, illetve tudatosan reflektálni tudtak többes etnikai-nyelvi kötődéseikre, vegyességükre.

VII. FEJEZET

PORTRÉK

1. „Amikor két szélsőség találkozik...”

Anka tótkomlói áttelepült szlovák családból származik, szülei mindketten jól beszéltek magyarul. Anka is gyorsan megtanulta a nyelvet, annak ellenére, hogy ő már a szlovákiai Pereden született. Pered a mai napig dominánsan magyarul beszélő falu, így szinte elkerülhetetlen, a nyelvi szocializáció része a faluban a magyar elsajátítása. Anka édesapja fiatalon meghalt, édesanyjának egyedül kellett felnevelnie a három gyermeket. Anka a peredi szlovák alapiskola után a közeli város szlovák gimnáziumában érettségizett. Ezt követően az akkor még állami tulajdonban lévő biztosítótársaság helyi kirendeltségében helyezkedett el adminisztrátorként.

Tibor magyar értelmiségi családban született, a család legfiatalabb gyermekeként. Nővéreivel ellentétben kevésbé volt törekvő, és ezzel arányosan, kevésbé volt sikeres az iskolai tanulmányaiban. Így a családi hagyományokkal szakítva nem gimnáziumba, hanem szakközépiskolába írták őt szülei. Az iskola egyike volt azon kevés magyar nyelven oktató középiskoláknak, melyek mezőgazdasági szakképesítést adtak a diákjaiknak. Az iskola elvégzése után Tibor visszakérült a falujába, ahol a helyi tsz-ben helyezkedett el.

Ankáék fiatalon házasodtak össze a nyolcvanas évek elején. Anka épphogy elvégezte a sellyei szlovák gimnáziumot, tizenkilenc éves volt, férje Tibor pedig huszonegy. Vegyesházasságnak számítottak a falu és a rokonság szemében egyaránt. Anka elmondása szerint, édesanyja, aki „józan, egyszerű szlovák asszony volt”, behívta magához Tibort, amikor komolyan elkezdett udvarolni, és elbeszélgetett vele. *„Inkább neki voltak olyan félelmei, hogy hogy fognak engem a családba befogadni...Behívta őtet és megkérdezte, hogy tudja e hova kezdett el járni, hogy tudja e, hogy mi szlovákok vagyunk, és más vallásúak vagyunk”*. Mint a környéken sok más, Magyarországról a háború után áttelepült szlovák család, Ankáék evangélikusok voltak, ellentétben a fiú rokonságával, akiket a faluban katolikus „nagy magyar” családként tartottak számon.

Anka visszaemlékezése szerint, a kezdetektől nehéz dolguk volt. Annak ellenére, hogy egyik család sem ellenezte nyíltan a házasságot, nagyon sok igazodással, csendes belenyugvással, kompromisszummal jár a házasságuk. Pereden nem precedens nélküliek a vegyesházasságok, sőt, Ankáék baráti körében csaknem mindenki ilyen vegyes párokban él. *„Itt Pereden sok olyan, van, a barátok között is, hogy mennek ide is, oda is. Csemadok bálra is, meg Maticásra⁵⁹ is”*, jellemzi Anka, összegezve az etnikai átjárások természetességét a faluban.

Kettejük eltérő családi háttéréből fakadóan- egy-egy tudatos „nagy szlovák” ill. „nagy magyar” családról volt szó- a konfliktushelyzetek gyakran kaptak etnikus értelmezést, illetve az etnikusan előértelmezett helyzetek gyakorta torkoltak konfliktusba. A két család között, a vallási és etnikai különbségen túl társadalmi osztály tekintetében is különbség mutatkozott, hiszen Anka egy áttelepült szlovák parasztcsaládból, míg Tibor „tősgyökeres magyar” családból származik, földbirtokos felmenőkkel. Ez utóbbinak a rendszerváltás előtt a családtagok nyíltan nem tulajdonítottak/ tulajdoníthattak jelentőséget, azt követően viszont annál inkább- a származáson keresztül a család kulturális, társadalmi és etnikai fölényét időről-időre megerősítve.

Az első komolyabb konfliktus az első gyermek megszületésekor adódott, a két szülő már ekkor tervezni kezdte, milyen formális nevelésben részesül majd a gyermek: mindketten ragaszkodtak volna saját iskolai modelljükhöz. Pereden, a faluban, ahol a fiatal pár lakást kapott a helyi földműves szövetkezettől (JRD),⁶⁰ rendelkezésre állt magyar és szlovák iskola is. Anka azzal érvelt, hogy a gyermeknevelésben napi szinten, a gyermekek körüli apró teendők ellátásában, beleértve a majdani leckeírást, anyaként ő fog nagyobb részt vállalni, tehát az ő iskolázási modelljét kell követniük. Ezzel szemben, Tibort nagyon bántotta a dolog- nem is kifejezetten az, hogy nem tud a gyermekekkel több időt tölteni (a helyi nemi szerepek alapján természetesnek látszott, hogy a gyermekek az anyjkkal töltenek lényegesen több időt, míg az apa a munkahelyi feladataira, az egzisztenciális háttér megteremtésére koncentrálna), hanem hogy saját

⁵⁹ A Matica Slovenská (Szlovák Anyácska) a szlovákok kulturális szervezete, eredete a 19. század végére vezethető vissza (1863), ténykedése a szlovák nemzetébredéssel köthető össze, amiért a magyar állam asszimilációs politikája rövid évtizedes működése után beszüntette. Újraindulása 1919-ben történt meg. A Matica legaktívabb tevékenységet Szlovákiai dél, magyarok és szlovákok lakta településein fejt ki, nemzetet erősítő szerepét ott tartja a legfontosabbnak.

⁶⁰ JRD: Jednotné Rolnicke Druzstvo (Egységes Földműves Szövetkezet)

etnikai, szocializációs modelljét nem tudta kellőképpen, a formális iskolai oktatás szintjén érvényesíteni. Tágabb rokonságában, testvére, közeli unokatestvérei körében Tibor volt az egyetlen, aki gyermekei révén kilépett a magyar szocializációs mintából, azzal hogy végül a gyermekeket szlovák iskolába írátták.

Az első gyermek megszületésekor Tibor és Anka szóbeli megállapodást kötött, hogy a fiúgyermekeket apjuk vallása szerint katolikusnak, a lányokat evangélikusnak nevelik anyjuk után. Ez a megoldás meglehetősen gyakori a vallási értelemben vett vegyesházasságok esetében az etnikailag homogén családokon belül is. Az első és a második gyermek iskolába íratása között felvetődött annak lehetősége is, hogy az iskola esetében is megpróbálkoznak egy kompromisszumos megoldással, azaz hogy az egyik gyermeket szlovákba, a másikat magyarba íratják. Ezt az ötletet azonban hamar elvetették, mert úgy érezték, hogy a gyermekek sínylenék meg: kapcsolatuknak nem tett volna jót az az etnikai megosztottság, amit a két alapiskola akkoriban a faluban képviselt. Anka szerint alig látták egymást a két tagozat gyermekei, tudatosan ügyeltek az elrekesztésükre a tanítók. A gyermekek azon kevés alkalmakkor, amikor találkoztak-- az iskolai ebédlőben, napköziből jövet-menet-- sokszor ujjal mutogattak egymásra, csúfolódtak.

Utólagosan értékelve a közel húsz évvel ezelőtti döntést és annak eredményét, Tibort láthatóan bántja, hogy „nem állt ki keményebben” a saját álláspontja mellett felesége érvelésével szemben, mely utóbbi szerint Szlovákiában elsősorban szlovákul kell a gyermeknek jól megtanulnia. Úgy érzi, a peredi szlovák iskola alacsony színvonalú oktatást biztosított gyermekeinek, ami hosszú távra megpecsételte idősebbik fia sorsát. (Nagy nehézségek árán tudott egy közeli szaktanintézetben képesítést szerezni, gyakran munkanélküli, alkalmi munkákból él, legutóbb Ausztriában vállalt mezőgazdasági munkát). Ebben a *megbánás-narratívában* a szlovák iskola nem közvetlen oka a későbbi kudarnak, azaz nem *szlovák* iskolaként hibáztatja Tibor, hanem az oktatás minősége miatt. „Ki tudja, mi lett volna, ha a fiam mégis magyarba megy”, ismétli visszatérő gondolatként az interjú során, hangjában önvádat, elkeseredést egyaránt lehet érezni. De feleségével szemben haragot nem érez, megszólalásaiban mindig érzékelteti, hogy a gyermekeknek mindketten a maguk módján jót akartak.

Tibor Ankával megismerkedésük óta csakis magyarul beszél. A gyermekek anyjukkal kizárólag szlovákul, apjukkal kizárólag magyarul kommunikálnak. Azokban a helyzetekben, amikor mindkét szülő jelen van, általában többször váltanak nyelvet, az adott szituációnak, témának megfelelően. Edina például elmeséli, hogy ha egy beszélgetést bátyjával úgy kezdenek, hogy a háttérben anyjuk is jelen van, akkor az automatikusan szlovákul zajlik, ha közben megjelenik az apjuk, van úgy, hogy átváltanak magyarra. Elmondásuk szerint, ha minden családtag jelen van (beleértve az apát), akkor magyarul zajlik a beszélgetés nagy része, ellenkező esetben szlovákul. A mára felnőtt gyermekek, Edina és Tibus, kettesben többnyire szlovákul szólnak egymáshoz (a szlovák iskolák eredményeként könnyebben fejezik ki magukat szlovák nyelven, gazdagabb szókinccsel rendelkeznek), viszont van olyan is, hogy a beszélgetés témájából adódóan Tibus magyarul kezdeményezi a beszélgetés és Edina nem vált át szlovákra, így a beszélgetés végig magyarul zajlik.

*

A kilencvenes évekre Ankáék felépítették a faluban saját családi házukat, kiköltözve a TSZ biztosította szövetkezeti lakásból- mindeközben komoly anyagi nehézségekkel küszködtek. A szövetkezet megszűnésével, ill. privatizációjával Tibor munkanélkülivé vált, Anka egyedül tartotta el a négytagú családot. Ugyan a banki-, biztosítási ágazatban az alkalmazotti fizetések jelentősen megugrottak ekkorra, és Anka régi, megbízható munkatársként többször is előléptetésben részesült, ez a fizetés nem volt elég a napi szükségleteik fedezésére. Tibor magánvállalkozóként állattenyésztéssel, földműveléssel próbálkozott, egyik sem vált be, sőt kifejezetten ráfizetésesnek mutatkozott. Ezt követően egy autóipari céghez szerződött el, mely ebben az időszakban nyitotta meg gyáregységét az olcsó dél-szlovákiai munkaerő előtt. Ám a tizenkét órás műszakok, a futószalag melletti munka, a hosszadalmas beutazás nagyon megviselték Tibort, a fizetés alacsony volt. Fél év elteltével Tibor feladta a munkahelyet. Hosszas keresgélés után egy helyi fuvarozó cégnél helyezkedett el sofőrként, az utóbbi néhány évben gyakran szállít árut Magyarországra. Munkája során magyar nyelvtudását kamatoztatja, kedveli ezeket az utakat, most ismeri meg igazán Magyarországot, meséli büszkélkedve az interjú során.

*

Tibor és Anka idősebbik gyermeke, Tibus, utcabeli lányt vett feleségül. Juli jól beszél magyarul, szülei magyarok, annak ellenére, hogy Juli apjának felmenői között voltak szlovákok. Juli szlovák iskolákat járt. Míg Tibus katona volt, szlovákul levelezett Julival, emlékezik vissza Anka, ezzel is igazolva a szlovák nyelv dominanciáját a fiataloknál. Ez azonban csak részben igaz, a szóbeli kommunikáció során ugyanis többségében a magyart használják, de gyakran átváltanak szlovákra az adott kontextusnak (pl. ha Anka jelen van a beszélgetés során) megfelelően.

Juli és Tibus házasságából két évvel ezelőtt egy kisfiú született. A két család már most találgatásokba kezdett, milyen iskolába fogják íratni a gyermeket. Anka meg van róla győződve, hogy csakis szlovák iskolába mehet, hiszen mindkét szülő szlovákul tanult. Ezzel szemben Juli, valamint Juli szülei és csendes egyetértéssel Tibor is, a magyar iskola mellett szavaz. Tibus Ankával egyetértésben, szintén a szlovák iskola mellett döntene. Az utóbbi időben feleségével megromlott kapcsolatának következő negatív fejezeteként értékeli Julinak azt a tervét, hogy a gyermeket magyar iskolába akarja küldeni.

*

Ankáék fiatalabb gyermeke, Edina, úgy tűnik, sikerebb utat jár. A szlovák alapiskola elvégzése után a közeli város szlovák gimnáziumába nyert felvételt, ahol sok hozzá hasonló, kétnyelvű, kettős kötődéssel rendelkező osztálytársa volt. Sokkal inkább ez számított normának, mint azoknak az egynyelvű osztálytársainak esete, akik gyakran kirekesztve érezték magukat, amikor a beszélgetés átváltott magyarra vagy ahogy Edina nevezi, „magyar témák” kerültek szóba (popzene, kommersz filmek, magazinok, stb.).

Edina magyar fiúval jár immár négy éve. Együtt járnak a tanárképző főiskolára, az utóbbi időben közösen bérelnek lakást az egyetemi városban. Baráti körük többségében magyar, és mióta együtt vannak, Edina magyar nyelvtudása, mely a szlovák iskolák miatt kissé háttérbe szorult, megerősödött. Edina nehezen tudná pontosan meghatározni, magyarnak vagy szlováknak érzi-e inkább magát-- láthatóan zavarban van a kérdéstől. Családi és iskolai szocializációja alapján próbálja megragadni a kérdést, és szószerinti „anyanyelve”, illetve iskolázása alapján „inkább szlováknak” határozza meg magát. Ugyanakkor számos szituációt idéz fel (pl. a szlovák gimnázium), ahol magyar kötődései miatt, édesapja révén, (kettős) nyelvtudása alapján magyarnak definiálta őt a környezete.

Egy magyarországi nyaralás során, melyen többségében falubeli magyarul beszélő barátaival vett részt, a siófoki fiatalokkal való találkozás újfent ráébresztette őt a különbségekre-- másfajta magyarnak érezte magát a helyiekhez viszonyítva. Az interjú szövegében „magyaroknak” nevezi, jelölt kategóriaként, a siófoki fiatalokat, míg saját baráti köréről jelöletlen formában beszél. Feltehetően a siófokiak „szlovákokként” szólították őket, mint az gyakran megesik a határon túli magyarokkal, bár az interjúban ezt nem említi külön Edina.

*

Tibor családja, mely annak idején nem nézte túlságosan jó szemmel a gyermekek szlovák iskolába íratását, most elégtétellel szemléli a gyermekek párválasztását, etnikai orientációjának alakulását. Családi összejövetelek alkalmával többször hangzottak el olyan kijelentések, melyek kifejezetten a gyermekek partnereinek etnikai hovatarozásának, nyelvhasználatának kérdését tematizálják, etnikus keretek közé helyezve azokat. Ahelyett, hogy jelöletlenként kezelnék Juli és Tibus partnerét (akik magyarként, egy magyar családi környezet társalgásában így kellene, hogy szerepeljenek) jelölt formában vannak emlegetve, ezzel is hangsúlyozza a család, hogy a gyermekek párválasztását etnikus keretek közt értelmezi (szlovákból magyar kategóriába történő váltás).

2. „Mindig egymás közt, falusiakkal keveredni...”

Laura harmincas évei elején járó tanítónő. Sellyén él, ott is született és nőtt fel. Lakótelepi gyermekként a kezdetektől jól beszéli mindkét nyelvet. Bölcsődébe és óvodába szlovákba adták-- Laura szerint tudatosan, hogy korán elsajátítsa a szlovák nyelvet. Lakótelepi gyermekként, a kezdetektől fogva természetes volt számára a kétnyelvűség, illetve magyar és szlovák emberek napi kapcsolatban állnak egymással, szabadidejüket együtt töltik, rendszeresen szóba állnak egymással, vagy éppen kisegítik egymást, ha arra van szükség. Laura szülei a hetvenes évek sellyei magyar kulturális életében aktív tagoknak számítottak, innen származik az ismeretségük. Vörösmarty-klub tagnak lenni nem pusztán kulturális tevékenység volt, hanem politikai deklarációt is jelentett: a klubvezetés kapcsolatban állt neves ellenzéki, elsősorban magyarországi

személyiségekkel (pl. Csoóri, Dinnyés), a klub kultúrestjei egyfajta csendes politikai demonstrációként is funkcionáltak, továbbá a klub egy kiemelt „magyar világot” képviselt, kisebbségi/ nemzeti önállóságot, szabadon gondolkodást, messze meghaladva a kor szocialista ideáljának kultúrpolitikai normáit.

Laura szülei számára, magyar iskolát végzett szülőkként, a sellyei magyar klubélet aktív tagjaiként, nem volt kétséges, hogy magyar iskolába küldik lányukat. Laura kitűnő tanuló volt, gyorsaságával, logikájával, érett gondolkodásával kitűnt társai közül. Nem volt kétséges, hogy gimnáziumba kell folytatnia tanulmányait, és az sem, hogy magyarban.

Laura egyetemre Pozsonyba került, a természettudományi tanszékre, ahol kiváló eredményekkel végezte el tanulmányait. Az egyetemi évek alatt többnyire szlovák barátokat szerzett. Laura ekkor élte meg igazán az önállóság élményét, korának megfelelő lendülettel vetette bele magát a „bulizásokba”, diszkókba, kocsmázásokba. Gyakran cserélt barátot, élvezte a fiúk között aratott sikereit. Az egyetemi filmklubban ismerkedett meg első komoly barátjával, egy végzős (szlovák) jogáshallgatóval. Rövid együtt járás után a pár összeköltözött. Michal az államvizsgákat követően pozsonyi munkahelyet talált, és Laura diplomaosztója után neki is a fővárosban kerestek állást. Kezdő pedagógusként egy Pozsony melletti, dévényi (szlovák) alapiskolában kapott állást. Ebben az időszakban Laura leginkább szlovák környezetben mozgott-- a munkahely, az ottani kollégák, az új barátok, akiket többnyire Michalon keresztül ismert meg, illetve a Michallal töltött hétköznapi is természetesen szlovákul zajlottak.

A visszalépést életének egy korábbi szakaszát jellemző „magyar világba” azok a kétéhetente megtett hétvégi látogatások jelentették, amikor Laura vonatra ült és édesanyját meglátogatta Sellyén. Laura szerint, szinte észrevétlenül alakult az élete dominánsan szlovák nyelvűvé, illetve ekkor érezte először, hogy jobban, automatikusabban kifejezi ki magát szlovákul. Laura nagyon szeret olvasni, ebben az időszakban szlovák könyveket vett kézbe, szlovák filmeket nézett.

Michal szüleit Laura nem szerette különösen, érzett bennük valamiféle ellenszenvet, felsőbbrendűséget sugárzó magatartást, amit ő magyar származásának tulajdonított. Nyíltan soha nem esett szó ezekről az apró feszültségekről. Michal katonaevei alatt már a házasságot tervezte a pár, gyermekekről beszélgettek. Ebben az

időszakban beszélgettem először Laurával a vegyesházasságokról általában és az ő konkrét terveikről, gyermeknevelésről, majdani iskolai döntésekről. Laura ekkor úgy gondolta, hogy a kérdés nem jelenthet problémát, ha a felek kölcsönösen elismerik egymás kultúráját, és mindkét nyelvet, kultúrát átadják gyermekeiknek. Azt tervezte, hogy szlovák iskolába fogják íratni a gyermekeket. Ehhez az elhatározáshoz barátja különösen ragaszkodott, és ő sem bánta volna, hiszen így a gyermekek majd jól megtanulnak szlovákul- érvelt magában Laura-, attól még otthon beszélhetnek magyarul, elsajátíthatják a magyar kultúrát.

A közös terveket barátja krónikus betegsége törte derékba, amit gyógyíthatatlannak és örökletesnek diagnosztizáltak az orvosok. Ez a váratlan fordulat véglegesen rányomta bélyegét kapcsolatukra. Michal elutasította a Laurával tervezett közös jövőt, ellenségessé vált, pár hónapon belül szakítottak. Laura nehezen állt talpra a súlyos magánéleti kudarc után. Visszaköltözött szülővárosába és egy közeli magyar iskolában vállalt állást. Szinte egyik napról a másikra megváltozott a nyelvi, kulturális környezete. Magyar kollégái között két nagyon jó baráttra lelt, újra felvette a kapcsolatot volt gimnáziumi osztálytársaival, gyermekkori ismerőseivel. Ebben az új, alapjaiban megváltozott élethelyzetben találkozott mostani férjével, Gyurival.

Gyuri fizikai munkásként dolgozik egy helyi építőipari vállalatnál. Szülei „régii” sellyeieknek számítanak, apja viszonylag jól beszél magyarul, ám Gyurihoz gyermekkorától szlovákul szóltak, és szlovák alapiskolába írtatták. Laura elmondása szerint, Gyuri bánja, hogy szülei nem tanították meg magyarul, Laurával való kapcsolatában nagyon jól jönne most ez a plusz nyelvtudás.

Míg Laura magyarul szól kislányához, a férje szlovákul. Laura reméli, hogy Gyuri a gyermekkel együtt megtanul magyarul. Előző kapcsolatával összevetve, Laurának radikálisan megváltoztak a nyelvhasználati és iskolába íratási elképzelései, tervei. Életének e szakaszában a magyar nyelv, valamint a magyar ismerősökhöz, barátokhoz, rokonokhoz való kötődései felértékelődtek. Másrészt, ebben az új kapcsolatban Laura abszolút domináns szerepet játszik, részben magasabb iskolázottsága miatt (ő egyetemet végzett, míg férje szakiskolát), részben személyiségbeli adottságoknál fogva. Gyuri ellenkezés nélkül elfogadja Laura gyermekneveléssel kapcsolatos döntéseit.

„Na akkor mi lesz a mi cicukánk? Magyar vagy szlovák?..”- fordul a gyermekhez játékosan az interjú során Laura. „Ő magyar!!...Már az apu is mondta, hogy ő magyar lesz...”, nyomatékosítja férje nevében is.

Mióta huzamosabb ideje szülési szabadságon van, Laura társasága leginkább sellyei ismerősökből áll. Köztük nagyon sok a vegyesházasságból származó, illetve az olyan, akinek vegyes kötődései vannak, beszéli mindkét nyelvet, bizonyos mértékben bejáratos mindkét kultúrába. Laura határozottan magyarként definiálja magát, ami nem zárja ki nála, hogy a nap jelentős részében szlovákul kommunikáljon partnerével, szlovák barátokkal találkozzon, szlovák könyveket olvasson.

*

Laura számára a szlovák nyelv használata és azon keresztül a szlovák kultúrához való hozzáférés, egy városi, modern kultúra elérhetőségét is jelentette. Ez az igény kamaszkorában jelentkezett először tudatosan, mint mondja, barátokat nem az alapján választott, hogy valaki szlovák vagy magyar volt, ilyen értelemben az etnicitás kérdése számára teljesen irreleváns volt, hanem érdeklődési kör szerint. Fontosnak tartotta, hogy bekerüljön a sellyei fiatalok körébe-- ahol történetesen lehettek más magyarok is, csak nem tematizálódott ez a kérdés, hiszen a kommunikáció szinte kizárólag szlovákul zajlott. „Van olyan, akiről nem is gondoltam, hogy magyar...és mégiscsak magyar. Szabó nevű lány—a barátai mind szlovákok. Itt van éppen tőle egy értesítő (esküvői). A vőlegénye Lukács nevezetű. És ebből kiindulva valahogy hirtelen a magyarságról lett szó, és kérdezem tőle, hogy „te tudsz magyarul?” Hogy igen, a szüleivel magyarul szokott beszélni. Eddig erről nem volt szó, hogy ő is magyar... úgyhogy vannak mindenfélék”.

Laura gyakran érezte úgy, hogy a sellyei magyarok rövidre zárt körökben mozognak, nem kellőképpen nyitottak, szabadgondolkodásúak, túlságosan köti őket saját kulturális örökségüknek megőrzése, átörökítése. A városi modernitást helyi viszonylatokban a többségi szlovák kultúrával azonosítja, míg a magyar kulturális hagyományokat a vidéki, tradicionális életmóddal hozza összefüggésbe. Ebből az ellentétpárból világosan következik, hogy Laura számára az előbbi tűnt attraktívabbnak élete egy meghatározó szakaszában (kamaszkorában és húszas évei nagy részében), amikor a legtöbb fiatal a legújabb trendeket, és a többséggel való azonosulást szomjazza.

3. „Én olyan kozmopolitának mondanám magamat...”

A huszonnyolc éves Lenka szülei az ötvenes évek elején Sellye környéki falvakban születtek, magyar családban. Lenka édesanyja az ötvenes évek asszimilációs politikájának következményeként (a család vélt vagy való félelmei eredményeként, hogy magyarságukért további megbélyegzések, hátrányok érthetők), szlovák iskolákat végzett. Édesapja magyar alapiskolát, majd Nagyszombatban (Trnava), mely egy „erősen szlovák” városnak számít, viszonylag közel a magyar nyelvhatárhoz, gépészeti szakközépiskolát végzett.

Lenka születését követően a szülők a korán elhunyt anyai nagyszülők házába költöztek, a Sellyétől pár kilométerre található Tornóc (Trnovec) faluban. Ebből az időszakból Lenkának „magyar emlékei” vannak—a látogatóba érkező nagynénik, rokonok és ismerősök magyarul beszéltek egymással, és magyarul szóltak az akkor egy-két éves Lenkához. Szlovákul az óvodában kezdett el tanulni, ahová a szülők Lenka szerint azért írátták be (azért nem magyarba), hogy minél előbb tanulja meg az állam nyelvét. Ötéves korában költöztek át édesapja szülőfalujába, mely ugyancsak Sellye vonzáskörzetébe tartozott. Itt építettek családi házat, eladva a korábbi anyai nagyszülőktől öröklött házat. Míg Tornóc (Trnovec nad Váhom) lakossága a hetvenes években (Lenka születésekor) is vegyesnek volt mondható, addig az új lakhely, Királyfa (Králová nad Váhom) dominánsan magyar falu napjainkig. Ennek ellenére, Lenkát szlovák iskolába írátták a szülők, elsősorban az anya iskolázási mintáját reprodukálva. „*Azt gondolták a szülők, hogy ha egyszer tovább fogok tanulni, meg hogy Szlovákiában (élünk)...*”- idézi fel a lehetséges okokat Lenka.

Lenka iskolai évei alatt az otthoni nyelvhasználat részben szlovákká alakult (az óvoda idején még magyar volt), húga születése után pedig dominánsan szlovák lett. Ő már nem beszél magyarul, bár sok mindent megért. A sellyei szlovák iskola szlovák barátokat hozott Lenka életében. Szülei nem a királyfai szlovák iskolába adták, mert ott csak alsó tagozat működött, és mert jó iskolát akartak választani, ami egyértelműen városi iskolát jelentett a hetvenes években.

A szlovák iskolában a csak szlovák nyelven beszélő, homogén szlovák családi háttérrel rendelkező gyermekek gyakran „magyarként” kezelték. Emlékei szerint

csúfolódásokra nem került sor magyarsága miatt, de olyan előfordult, hogy ha más, magyarul tudó gyermekekkel egymás közt magyarul beszéltek, a szlovák társak „kipécézték” őket ezért. Lenka ilyenkor azzal szokta magát megvédeni, amit otthonról gyakran hallott szüleitől, hogy aki több nyelvet beszél, többet ér egynyelvű társainál. Mindenesetre, ebben a korai életkorban, hibrid etnikai kötődése, vegyes nyelvi háttere nem jelentett kifejezett előnyt kortársai között.

A szlovák gimnázium elvégzése után a pozsonyi egyetemen tanult tovább. Szlovák csoporttársaival barátkozott főként, de a diákszállón magyar ismerősei is voltak. Itt tapasztalta először igazán kettős kötődésének előnyeit: mind a szlovák, mind a magyar diákkörök könnyen befogadták. A magyar diákok főként egymás között találtak barátokra, Lenka szerint elsősorban nyelvi okok miatt, illetve abból adódóan, hogy sokan a magyar gimnáziumokból, középiskolákból ismerték már egymást, saját diákklubjuk működött, a magyar tömegkultúrához kötődő érdeklődési körrel (zene, film, sztárok) rendelkeztek. A szlovák diákok gyakran kirekesztve érezték magukat ezekből a baráti csoportosulásokból, „klikkesedőknek”, másokat kizárónak érezve a magyar diákokat. Lenka büszkélkedve meséli, hogy rá ez a kirekesztés soha nem vonatkozott, nyitottak voltak vele szemben, ami szerinte elsősorban nyelvtudásának volt köszönhető. Sikerélménye nem csak annak tudható be, hogy nyelvileg megfelelt a csoportkövetelményeknek, hanem hogy magyarként felelt meg (a szakirodalom *passing*-ként emlegeti a jelenséget) ezekben a helyzetekben.

Az egyetem elvégzése után úgy döntött, hogy külföldön próbál szerencsét, ahol kezdő orvosként magasabbak a jövedelmek a szakmájában. A szomszédos Csehország mutatkozott legkézenfekvőbb lehetőségnek, mivel a cseh nyelv a szlovákból kiindulva nem okozott nehézséget. A gyakorlat ezt később igazolni látszott: az észak-csehországi kisvárosban gyorsan alkalmazkodni tudott.

Cseh kollégái között viszonylag könnyen barátokra lelt, otthonosan mozgott az új közegben. Kollégái szlovákként ismerték, fel sem merült magyar kötődése vagy magyar nyelvtudása mindaddig, míg egy ismerős révén egy magyar turistacsoport kereste fel azzal, hogy alkalmi tolmácsként segítse őket néhány napra. Lenka örömmel elvállalta a feladatot, úgy érezte, remek alkalom adódott magyar tudása felfrissítésére—közelebbi kollégái az eset kapcsán ekkor értesültek Lenka magyar családi hátteréről. Utólag Lenka

úgy érzi, korábban nem volt magyar kötődésének jelentősége ebben az új közegben, ezért maradt el a téma megbeszélése.

Lenka távlati tervei további migrációról szólnak. Olyan országokat vesz fontolóra, melyek kiugró jövedelmi lehetőséget biztosítanak a szakmájában. Angol nyelvtudása az utóbbi években jelentősen fejlődött, így nem látja akadályát annak, hogy szinte bárhol a világon munkát vállaljon.

4. Összefoglaló a portrékhoz

Ankáék esetében a nemzet homogenizáló ideológiája, annak éles határokat és rögzített elkülönítéseket alkalmazó csoport-elképzelése, a nemzetállami ideológia intézményesített gyakorlata (legfőképpen az iskola szintjén) ütközik az individuum és a család etnikai, nyelvi, kulturális vegyességével, mely a legnagyobb természetességgel és magától értetődőséggel járja át hétköznapjaikat.

Ankáék családon belüli nyelvhasználati szokásai a teljesen szimmetrikus kétnyelvűséghez nagyon közel járnak. Értékelhető ez egyfajta tudatosságként is—mindkét szülőnek egyaránt fontos volt saját nyelvének használata és továbbadása a gyermekeknek—illetve afféle etnikai és gender egyensúlyként, mely során a magyar apa otthoni részleges dominanciája (gender alapú), és a külvilág szlovák dominanciája (a nemzetállam, a szlovák intézményes oktatás által) az otthoni nyelvhasználat során egyfajta „egyensúlyi helyzetben” állapodtak meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy statikus helyzetről lenne szó, sokkal inkább a hétköznapi (gender és etnikai) *egyeztetések folyamatáról*, melyek során a cselekvők (családtagok) változatos etnikai, nyelvi, gender, életkori stb. érdekeket képviselnek.

Anka ugyan az interjú elején „két szélsőség találkozásaként” jellemzi házasságukat, a mindennapok családi interakciói során meglehetősen kis szerepet játszik a nemzet/ethnicitás értelmezési kerete, azonosulási rendszere. A család életébe betekintve, a terepkutató számára nyilvánvaló, hogy a mindennapokban tematizált események, sokkal inkább a gender (azaz társadalmi nemi szerepek), életkor, boldogulás, megélhetés, előbbre jutás, siker/ kudarc, párválasztás, stb. kategóriák mentén fogalmazódnak meg, és nem az ethnicitás prizmáján keresztül látják azokat.

Hogy mennyire *nem beszédtéma* a hétköznapokban az etnicitás, azt mi sem bizonyítja jobban, mint ahogy Edina és Tibus zavarba jöttek az etnikai hovatartozásukra történt direkt kérdésemkor, miközben a nyelvi, kulturális gyakorlataikat érintő, kevésbé direkt vagy identitás-központú kérdéseket nagy magabiztossággal kezelték mindvégig.

Az egyik interjúalkalmat követően, mely során az etnicitás elkerülhetetlenül központi szerepre tett szert, a család magára maradván az unokát érintő majdani iskolaválasztásról kezdett el beszélgetni. Mint kiderült, az egyes családtagoknak eltérő, és egymás számára váratlan elképzelései voltak a kérdést illetően, melyek eddig soha nem kerültek megbeszélésre.

Mindezzel csupán azt szerettem volna szemléltetni, hogy- talán a kutatói várakozással ellentétben, mely időnként és észrevétlenül a közvélemény elképzeléseiből és sztereotípiáiból is táplálkozik- etnikailag mennyire alultematizáltak, a nyelvi- kulturális vegyes családok hétköznapjai: nem egy *etnikai szemüvegen* keresztül szemlélik a világot, hanem a maga teljességében és természetességében élik meg hétköznapjaikat. Ugyanakkor vannak olyan szituációk, hirtelen támadt konfliktusok vagy szerepek (például egy interjúhelyzet, mint az előbbi példa mutatja), melyek egyszeriben etnikus köntösbe bújtatnak pillanatnyi szituációkat, múltbeli történéseket, vagy jövőbeli várakozásokat. Ilyenkor az alultematizált kérdések hirtelen etnikai rácsokban kristályosodnak ki.

Kétségtelen, hogy a nemzetállam nyilvános diskurzusai és intézményes gyakorlatai számtalan olyan szituációt teremtenek, melyek az etnikailag vegyes hétköznapokat élő egyének és közösségek számára megmérettetést, stresszhelyzetet, és ennek következtében számtalan lehetséges konfliktust rejtenek magukban.

*

Második példánkban, Laura esetében, az etnikai hovatartozás származás, vagyis beleszületés kérdése elsősorban. Az identitást egy olyan magként képzelem el, mely statikus, megváltoztathatatlan. és ezért végigkíséri az egyént élete során. Ugyanakkor az is kiderül a beszélgetésből, hogy Laura eddigi élete során tudatosan alakította, konstruálta nyelvi, kulturális kötődéseit, nem kizárva a többes kötődéseket sem. E dualista identitás-elképzelés, mely egy változatlan identitás- magból és szabadon választott, változó nyelvi- kulturális kötődésekből áll, köszön vissza akkor is, amikor Laura élete egy korábbi

szakaszára utalva, szlovák barátai, nyelvi környezete dacára magyarként gondol vissza akkori *énjére*. A nyelvi- kulturális azonosulások szabadon választhatóságát jelzi akkor, amikor a magyar iskolaválasztáson keresztül a magyar irodalom és kultúra ismeretét hangsúlyozza. Úgy gondolja, hogy azok a magyar származású ismerősei, akik szlovák iskolákat végeztek, tudatosan nem fordítottak kellő figyelmet magyarságukra, kevésbé/ másként tudnak magyarok maradni.

Laura nem szlovák/ magyar kategóriák alapján tekint a világra elsősorban, ez utóbbi sok magát magyarként megnevező egyént jellemez Dél-Szlovákiában— ők kisebbségként definiált helyzetükből adódóan „érzékenyebbek” az etnikailag értelmezhető helyzetekre (vö. Brubaker- Grancea- Feischmidt-Fox, 2006: 212). Laura a szabadon választott nyelvi, kulturális azonosulások szerint értékeli embereket, teremt kapcsolatokat, barátságokat. Úgy gondolja, ezek a kötődések szabadon vegyíthetőek, nem kapcsolódnak közvetlen módon az adott egyén nemzeti/etnikai identitásához, lehetőséget teremtve ezáltal a kulturális- nyelvi átjárásokhoz.

*

A harmadik esetből az látszik nyilvánvalónak, hogy Lenka etnikai azonosulásának alakulásában az iskolai szocializáció és a környezet(változások) döntő jelentőséggel bírtak. A magyar családi közeg a szlovák iskola hatására fokozatosan kétnyelvűvé majd szlovákká változott, ezt a nyelvi azonosulást követte az etnikai identifikáció módosulása is.

Lenka csehországi munkavállalása során, az új cseh kontextusban, elsősorban *szlováksága* vált relevánssá, egyedüli jelentéssel bíró etnikai kategóriává-, további etnikai kötődései (ez esetben a magyar) egyáltalán nem, vagy jóval kevesebb jelentőséggel bírtak. Feltehetően Lenka ezt a szituációt értelmezte Csehországba érkezése után, amikor úgy döntött, hogy „felesleges részletekkel” nem untatja ismerőseit és magyar azonosulásáról nem beszél (nincs miért feltételezni, és az interjú során sem történt rá semmiféle utalás, hogy magyar kötődése miatt hátrányos helyzetbe, kedvezőtlenebb megítélés alá került volna). Számíthatott továbbá az is, hogy Lenka számára *jelöletlen kategóriának* (azaz természetes adottságnak) számított magyar kötődése, így nem érezte szükségét, hogy azt külön megbeszélje barátaival valamilyen konkrét apropó nélkül –erre

utal, hogy amint alkalom adódott rá (a magyar turistacsoport megjelenése), rögtön előtérbe került magyar azonosulása.

Lenka a helyváltoztatásokat (faluról- városra, egyik országból a másikba) olyan élményekként kezeli, melyek „rétegenként rakódnak egymásra”, egy hagyma hasonlatával élve: a tapasztalatok egymást gazdagítják, mindenfajta konfliktus, értékválság, választási helyzet, dilemma nélkül. Nyilvánvaló, hogy ez az idealizált, harmonikus kultúrakép abból is adódik, hogy Lenka a migrációval együtt járó életforma kezdetein jár. A csehországi lakhelyváltás nem jelentett sem különösebb kultúraváltást, sem komoly választási dilemmát számára, kedvező tapasztalatait leegyszerűsítő módon kivetíti jövőbeli migrációs terveire.

Lenka többes nyelvi-kulturális kötődéséből, etnikai vegyességéből nagyfokú nyitottság, alkalmazkodókészség is következik. „Tudatos kozmopolitának” vallja magát, nyereséggént, pozitívumként éli meg a nyelvi, kulturális vegyesség hétköznapi mozzanatait. Szülőföldjét, családi háttérét, „gyökereit” olyan biztos pontként kezeli, melyek mindenkori referenciaként szolgálnak, érzelmi háttérrel biztosítva számára.

VIII. FEJEZET

KÖZTES POZÍCIÓK EGY MULTIETNIKUS TÁRSADALOMBAN

„*Fele magyar- fele tót, kúpili sme malacot*⁶¹,
de a malac elfutott, kúpili sme másikat!”
(*folklór, csúfoló*)

Empirikus kutatásom olyan egyéneket, az ő narratíváikat és hétköznapi cselekvéseiket célozta meg, akik kimozdulva a többségi társadalom által elfogadott, *problémamentes* etnikai kategóriákból, valamiféle átmeneti, köztes pozíciót képviselnek az etnicitás mindennapos egyeztetései során. A kutatás kezdetétől foglalkoztatott annak kérdése, hogy miképpen viszonyulnak e köztes pozíció(k)ban mozgó egyének a társadalmilag elfogadott etnikai kategóriákhoz, azaz *a magyarokhoz* és *a szlovákokhoz*. E viszonyok megismerése egyben feltárja azt a sajátosan *hibrid tekintetet*, amellyel e sajátos pozícióból szemlélődők/megszólalók környezetüket látják, illetve azt a folyamatot, amely során elhelyezik magukat egy multietnikus térben.

Kétségtelen, hogy egy etnikai értelemben többségi-kisebbségi viszonyrendszerben, amint arra Brubakert és szerzőtársai (2006) utalnak, a kisebbségi csoport tagjai érzékenyebbek az etnikusan (is) értelmezhető társadalmi szituációkra, mint többségi társaik, hiszen az utóbbiak számára etnicitásuk *természetes*, automatikus velejárója a társadalmi folyamatoknak, nem hívják fel apró incidensek naponta a figyelmüket különbözőségükre. A kisebbségi közösség tagjai számára mindezek nem *eleve adottak*. Kutatásom során érdekelt, hogy a többnyire köztes etnikai-nyelvi szituációkban mozgó interjúalanyaim rendelkeznek-e az előbbieken emlegetett *kisebbségi érzékenységgel*, hajlamosak-e etnikusan értelmezni olyan szituációkat, melyeket egy magát többségiként definiáló társadalmi cselekvő etnikailag irrelevánsként értékelne. Választ kerestem továbbá arra, hogy az etnikai köztesség nem kifejezetten kényelmes/ biztonságos pozíciójára hogyan reflektálnak az érintettek. A következő fejezetben pedig az alábbiak folytatásaként, az etnikai köztesség társadalmi megítéléseit,

⁶¹ Kúpili sme malacot= malacot vettünk, kúpili sme másikat= másikat vettünk.

a vegyesség elfogadásának, vagy éppen társadalmi szankcionálásának különféle gyakorlatait, és az ezekről szóló narratívákat vizsgálom közelebbről.

Az etnikai sztereotípiák az egyéni és csoport-megismerés kognitív folyamatainak elengedhetetlen részei. A világot olyan keretek (*frame-k*) közé rendezik, melyek alapján az ismeretlen, idegen dolgok jelentést nyernek, valamint megkönnyítik a gyors és könnyű tájékozódást, lényegesen lerövidítve a mindennapok megismerési folyamatait. (Brubaker-Loveman- Stomatov, 2004). Az etnikai sztereotípiák során is életbe lépő tipizációk olyan ítéleti sémák, melyek útjelzőkként tájékoztatják az egyént arról, mi helyes és mi helytelen, morális és immoralis, igaz és hamis; a számtalan napi dilemma és döntéshelyzet közt nyújtanak egyértelmű és kézzelfogható eligazítást. Ez az egyszerűen használható, mindenki által elérhető közlekedési rend (ítéleti sémák rendszere) az egyén számára alapszükségleteinek egyik legfontosabbikát biztosítja-- az otthonosság és a biztonság érzetét. (Csepeli, 2002)

A sztereotípiák emberek adott csoportját kulturálisan különállóként, egyediként jelenítik meg és a társadalmi interakciók során ezek alapján kezelik őket. Sztereotípiákat többségi és a kisebbségi csoporthoz tartozók egyaránt alkalmaznak. (Eriksen, 1993) Multietnikus, vagy ahogy Eriksen nevezi, polietnikus társadalmakban ugyancsak léteznek etnikai sztereotípiák, miközben a társadalom egyes tagjai nem feltétlenül azonosulnak ezekkel a sztereotípiákkal, illetve vannak olyanok, akiket a sztereotípiák használói „kivételként” emlegetnek. (Eriksen, 1993: 23) Eriksen a sztereotípiák társadalmi funkciójáról szólva megállapítja, hogy azok (1) a társadalomban rendet teremtenek, (2) a társadalmi igazságot osztanak, amikor a különböző csoportok társadalmi forrásokhoz való *eltérő* hozzáférését igazolják, (3) megrajzolják a *saját* csoport határait, végezetül a sztereotípiák (4) segítenek a *saját* csoport *másokhoz* való viszonyát tisztázni, egyfajta „térképet szolgáltatva a társadalmi valóságról”. (Eriksen, 1993: 23)

Neményi Mária (2007) serdülő roma fiatalok identitás-stratégiáit vizsgálva megállapítja, hogy önbesorolásaik egy olyan széles skálán helyezkednek el, melynek egyik végpontja a kutatás kezdeti feltételezése szerint a saját csoporttal való azonosulás, a másik végén pedig a társadalmilag stigmatizált identitás tagadása, feladása, a társadalmi beilleszkedés reményében a többségi identitással való azonosulás áll. (Neményi, 2007:

84) Egyes szerzők, idézi Neményi, az etnikai identitást az alapján határozzák meg, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozó egyében mennyire *tudatosul* hovatartozása, illetve a tudatosodás mely szintjét érte el (Phinney *reflektálatlan* szakaszt, a *feltárás* szakaszát, és a *beteljesült* szakaszt különböztet meg). A kutatásban megszólaltatott roma fiatalok elhagyva identitásuk *reflektálatlanságának* szakaszát, hovatartozásuk tudatosulásának folyamatában a *feltárás* szakaszában foglalkoznak a „ki vagyok” kérdéssel. A diszkrimináció, rasszizmus magyarországi napi gyakorlata azonban nehezen teszi lehetővé, hogy a stigmatizált csoporttal való nyílt azonosulás legyen a jellemző identitásstratégia. Helyette megpróbálnak az érintettek a többségi csoporttal azonosulni, beolvadni, elrejtőzni. Ezen az úton tudnak csak a kutatásban megkérdezett fiatalok egy pozitív jövőképet elképzelni maguknak. (Neményi, 2007: 97)

Feischmidt Margit cigány származású sikeres emberek életútjait elemezve azt vizsgálja, milyen viszonyban van a sikeresség az etnicitással, a cigány származással, valamint az interetnikus viszonyokkal (romák és nem romák közötti kapcsolatokkal, pontosabban azok érzékelésével). A szerző által elemzett portrék szereplői határozottan elutasítják az azonosítást (a külső környezettől „kapott identitáskategóriák kijátszásával”) és az azonosulás igényével lépnek fel. (Feischmidt, 2008)

Úgy gondolom, mindkét imént idézett szerző megállapításai relevánsak az általam készített interjúkban megszólaló emberek identitásstratégiáinak elemzésekor. A továbbiakban olyan interjúrészleteket elemzek, melyek a hétköznapokban előforduló etnicitást leíró társadalmi kategóriákat- „magyar”, „szlovák”, „cseh”, „magyarországi”, „szlovákiai”, „vegyes”, „kevert”, stb. írják körül, illetve azokat gyakran egymással szembe állítják, ezzel is definiálva egyiket-másikat. Amellett, hogy e besorolások elárulják a beszélő viszonyát e kategóriákhoz, egyben a saját (köztes) pozíció, esetleg pozíciók sokaságának meghatározására is szolgálnak. A továbbiakban a köztesség társadalmi artikulációiról, a köztességről szóló narratívákat ideáltípusokba foglalva elemzem. Három, világosan elkülöníthető típust fedeztem fel a különféle elbeszélésfajták között: az első típus fordult elő leggyakrabban, és a vegyesség önálló identitásként való *tagadását* fogalmazta meg a hétköznapok elbeszélésein keresztül; második tipusként azokról az *értelmiségi narratívákról* szólok, melyek túllépve a mindennapok vegyességgel kapcsolatos negatív sztereotípiáin, a többes kötődések *előnyeit*

hangsúlyozzák, elsősorban a többnyelvűségben és többes kultúrában rejlő mobilitási lehetőségeket emelve ki; végül azokat az elbeszéléseket elemzem, melyek a vegyességet nem állapotként, hanem *folymatként*, egyfajta identitás-munkaként értékelik, és egyben a többes kötődések *szituatív* jellegére helyezik a hangsúlyt.

1. A vegyesség önálló identitásként való elutasítása

Feischmidt Margit a cigány származású sikeres emberek életútjainak elemzésekor a külső kategóriák *elutasítását* szolgáló változatos identitásstratégiákat nevez meg, ilyen az *önstigmatizáció*, a *rejtőzködés*, és a cigány származás *letagadása*. (Feischmidt, 2008: 4) A negatív etnikai sztereotípiák, vagy etnikai stigmák eredményeként a megbélyegzett csoport tagjai igyekeznek etnikai identitásukat *alulkommunikálni*. Ezzel párhuzamosan megpróbálnak, amennyiben erre lehetőségük adódik, a többségi társadalom által preferált etnikai identitáshoz/ identitásokhoz hasonulni, gyakran azt *túlkommunikálni*. (Eriksen, 1993: 29) Kutatásom során számos olyan esettel találkoztam, amikor az etnikailag köztes pozícióban lévő, többes nyelvi, kulturális, társadalmi azonosulásokkal rendelkező elbeszélő valamelyik domináns etnikai csoporthoz tartozóként határozta meg magát (azonosulási szándék), egyben azt is jelezve, hogy *nem létezik* a társadalomban általánosan elfogadott etnikai kategóriákhoz képest önálló pozícióként az etnikai vegyesség kategóriája. Neményi kategóriáit alkalmazva ez az identitásstratégia a *feltárás* szakaszának tekinthető, a beszélőt foglalkoztatja etnikai hovatartozása, azonban a beteljesült szakasszal ellentétben nem mélyül el hovatartozásának részleteiben, nem tekinti azt különösebb értéknek.

Az alábbiakban idézett harmincas nő magyar szülők gyermekeként szlovák iskolába került, a gimnáziumot Sellyén végezte, ahol elmondása szerint csak szlovák barátai voltak. Később, a pozsonyi egyetemi évek alatt vegyes társaság alakult ki körülötte, máig vannak szlovák és magyar barátai is. Jelenlegi munkahelyéből adódóan ideje nagy részét csehek és szlovákok között tölti. A két etnikum mentalitásbeli különbségeit így írja le:

„Szerintem ez valahogy historikusan van megalapozva. Magyarország mindig közelebb volt az osztrákhhoz, és a szlovák valahogy ott főtt úgy „ležal ľadom” (a jégre vetve élt, nehezen élt meg) ilyen Orava, Liptov, a sok szegénység. Nekem úgy tűnik, hogy a szlovák „spirit” (lélek), az mindig olyan elvert, mindig valaki alatt, szegény, mezőgazdasági,

„nevolnícky” (röghöz kötött) fajta... És azt hiszem, hogy a magyar „spirit” (lélek) az, hogy mink most mulatunk, mink most táncolunk, és ez nekem mindig akkor jött elő, amikor voltunk látogatóban. Mikor lementünk Magyarországra, ott mindenki jókedvű volt, ott mindenki találgatott, hogy mit csináljanak (szórakozás)...Amikor mentem oda föl (Észak-Szlovákia), ott csak folytonos panaszkodás, hogy ki mindenki miről tehet, és ők hogy szegények nem tudnak egy helyről a másikra lépni, mert mindig valaki gátol. Szóval én ezen alapítottam ezt a kötődést, én hova kötődök, és én ehhez a magyar formához... Nekem ez a közelebb. Hogy én most valamit kitalálok, hogy én most valahova kiruccanok, hogy valamit változtatok, nem csak sírok hogy ki miért tehet...Hogy „Maďari nám nedoprajú” (magyarok ebben megakadályoznak minket), „ubližujú, snažia sa o území” (ártanak nekünk, a területünket akarják), vagy nem tudom...ezek tiszta hülyeségek...”

E sarkos összehasonlításban a magyarok és a szlovákok szinte egymás pontos ellentétei, a szlovákok dekadens, korszerűtlen nemzetnek tűnnek- jellegzetes magyar sztereotípiaként-, akik csak a sérelmeikkel foglalkoznak, a múltba tekintenek, nem haladnak a korrallal, hiányzik belőlük minden dinamizmus, zártak, nem befogadóak. E negatív jellemvonásokat történelmi fejleménynek is tekinti az interjúalany, azaz szerinte a szlovák nemzet sorsának alakulásából következnek („elvert”, „mindig valaki alatt”). Ezen a ponton megjelennek a szlovákok negatív autosztereotípiái, időnkénti önsajnálata – ami, mint köztudott, a magyar autosztereotípiák közül sem hiányzik, de ennél az elbeszélőnél nem jelenik meg, hiszen így logikus módon a két kategória közötti ellentét nem működne. Ellenben, számos szlovák panaszt jogtalannak érez (magyar nézőpont), nem gondolja, hogy ténylegesen a magyarok miatt menne rosszul a szlovák nemzetnek. Ugyanakkor a magyarokat felszabadultnak, rugalmasnak, derülátónak tartja, olyan népnek, amely a mában él és örülni tud a jelennek (egyik sem tipikus magyar autosztereotípiá, inkább a magyarokkal szimpatizáló, közeli álláspontból fakadó vélekedés). Szimpatikusabbnak érzi a magyar jellemvonásokat, azokkal jobban azonosulni tud. Úgy érzi, e mentalitáson, lelki alkaton („szpirit”) keresztül érzi magát közelebb a magyar nemzethez, annak ellenére, hogy a nyelvet nehezen beszéli és iskoláit szlovákul végezte. Vagyis, ez az interjúalany egyfelől a szlovák kategóriától meglehetősen határozottan elhatárolódik, és ugyanakkor a magyarral sem azonosul, de magyar-közeliként határozza meg saját köztes helyzetét.

A következőkben megszólaló húsz éves lány, Edina (a Portrék között az Edina édesanyjával, Ankával készült interjút hosszabban ismertettük) saját köztes etnikai helyzetét kimondatlanul is problematikusnak érzi, ezért igyekszik a domináns etnikai

kategóriákhoz igazítani kötődéseit, legalábbis azok narratív változatát. Vegyesházasságból származik, otthon szüleivel mindkét nyelvet egyformán használják (édesanyjával csak szlovákul, édesapjával csak magyarul beszél, a bátyjával mindkét nyelven, kontextustól függően). Szlovák iskolákat végzett, most éppen egyetemista Nyitrán. Magyar barátja van az utóbbi öt évben, akivel magyarul kommunikál.

Kérdés: Ha téled valaki megkérdezné, hogy szlováknak vagy magyarnak tartod magad, te erre mit válaszolnál?

E: Úgy van, hogy én azért csak szlováknak tartom magam, de viszont néha magyarul jobban el tudnám úgy, nem hogy elmondani, de néha olyan érzésem van, hogy jobban el tudok valakivel beszélni, ha az magyarul van...Nem tudom...De inkább úgy szlovák, anyu miatt, meg a sulis is.

K: És szerinted olyan van, hogy valaki is-is? /magyar és szlovák/. Szerinted, kell dönteni?

E: (rövid bizonytalan csend után)... Nem, nem kell.

K: Itt Pereden sok ilyen eset van?

E: Igen, de azért ők többnyire inkább magyarnak tartják magukat...

Hogy érzékeltessük, mennyire *ambivalens*, állandó mozgásban lévő, komplex, éppen ezért nehezen megragadható Edina etnikai azonosulása, felidéznék még egy interjúrészletet, mely az édesapjával készült.

(Edina édesapja): „Akik ilyen egyivásúak velünk, azok többnyire mind szlovákba adták a gyermeküket. Akiknek vegyesházasságuk volt. De azért érdekes, hogy ezeknek a gyermekeknek a baráti köre úgy alakul, hogy magyar. Az iskolái szlovákok, de a barátok magyarok...aztán, hogy ezeknek a gyermekei majd hova (milyen iskolába- beszúrást Á.Zs.), az érdekes... Mondjuk abban biztos vagyok, hogy a menyem magyarba fogja adni....Hogy aztán ha az Edina (a lánya) férjhez menne a mostani fiújához (aki magyar)...hogy ő majd hova adja?...Szerintem magyarba...

Kérdés: Nekem úgy tűnt, hogy szlovákba, az alapján, amit az előbb beszéltem vele...

(Kis szünet) Hmm...Lehet...(Kis szünet. Meglepetés jele. Hirtelen témát vált) De az a gond ám itten, hogy a színvonal, hogy a szlovák iskola olyan alacsony színvonalon van, hogy az valami katasztrófa...”

Azt idézett interjúrészlet több mindenről beszél egyszerre- egyrészt arról a nyolcvanas években elterjedt gyakorlatról, mely során a vegyesházasságokból, illetve gyakran még az etnikailag homogén magyar családokból is szlovák iskolákba írták a gyermekeket (ami etnikai kötődéseik hangsúlyos *alulkommunikálásaként* is értelmezhető), ugyanakkor a szlovák iskola választása nem jelentett ennél a fiatalabb generációnál (Edináéknál) teljes nyelvcsere, és a szlovák irányú azonosulások kizárólagossá válását. Erre utal Edina, amikor magyar baráti köréről beszél az interjújában. Inkább feltehetően egy olyan

etnikai köztesség, illetve többes kötődések alakultak ki ezeknél a fiataloknál, melyek az asszimiláció fogalmával nehezen lennének leírhatóak, ellenben az *etnikai köztesség* fogalma közelebb vihet a jelenség megértéséhez. A megszólaló apa saját hétköznapi tapasztalatai ellenére, melyek nagyrészt saját vegyesházassága és gyermekei nyelvi, kulturális kettőssége miatt az *etnikai átjárások* és köztesség fogalma körül szerveződnek, mégis a hagyományos etnikai/ nemzeti kategóriák mentén igyekeznek családtagjai és saját azonosulásait besorolni. Ennek két oka lehet: egyrészt ezekben a vegyes etnikai kötődésekkel rendelkező családokban az etnicitás olyan mértékben *alultematizált*, hogy a beszélgetés során feltett kérdésekre nem voltak kész válaszai; esetleg olyan mértékben meghatározónak érezte az egyirányú etnikai kötődéseket (magyar, szlovák, illetve a kettő éles elkülönülése), hogy meg sem kísérelte másként jellemezni és besorolni saját, illetve közvetlen környezete, rokonai etnikai azonosulásait.

A vizsgált galántai és sellyei járásában találkozni olyan, a hétköznapi vegyességet elbeszélő narratívákkal, melyek az etnikai nyitottságról és a békés egymás mellett életről szólnak. Ennek ellenére, nyílt identitás-deklarációk esetében (nemzeti, etnikai kategóriákban), ugyanazok az elbeszélők hajlamosak a köztesség/ vegyesség sajátos pozícióját, akár saját esetükben is, erősen alábecsülni, *kiradírozni* (alulkommunikáció), anomáliaként értelmezni. „*Mi már csak olyan se szlovák, se magyarok vagyunk...*”, mondják szégyenkezve, önkritikával, kettős kulturális tőkájüket súlyosan alábecsülve. Nyilvánvaló, hogy kettős kötődésüket azoknak a domináns társadalmi normáknak vetik alá, melyek a kulturális, nemzeti homogenitásról diktálnak egy egyértelmű elképzelést, és társadalmi szankciókkal büntetnek mindenfajta devianciát, kihágást, a normától való eltérést. A térségben az etnikai hibriditás sajátos pozíciójának hagyományai tagadhatatlanok, ennek ellenére a (belső) nemzeti/etnikai homogenitás és a nemzetek/etnikumok közötti (külső) heterogenitás elképzelése napjainkban egy olyan mozaikszerű társadalomképet vizionál, mely türelmetlen bármiféle átmenet, kontaktuszóna, és többes etnikai, kulturális azonosulással szemben, legalábbis a nyilvános identitás-deklarációk szintjén. E tekintetben a hétköznapi gyakorlat, mely gyakran a vegyességről szól, valamint az etnikai azonosulásokat övező narratívák között erős az ellentmondás.

A fejezetcím alatt idézett gyermekcsúfoló az egyik legenyhébb, tréfás formája a társadalmi (ön)íroniának; a *melange*, azaz *kevert* nyelvhasználatot napjainkban is erős korlátozások érik, elsősorban az iskolázott elit részéről. A különböző nemzeti intézmények feladatuknak tekintik, hogy *kitisztítsák e keveredéseket és tiszta* (nyelvi, kulturális) kategóriákat teremtsenek. Ilyen feladatokat látnak el az egynyelvű, nemzeti célokat kiszolgáló iskolák, a nyelvművelők, nyelvtörvények, nyelvhelyességi vetélkedők és szavalóversenyek-- csak hogy néhányat említsünk a normalizáló szerepet betöltő nemzeti és etnikai intézmények közül.

Az elemzett interjúkat összegezve elmondható tehát, hogy interjúalanyaim identitásstratégiáira az etnikai kötődések *tudatosult* szakasza jellemző (feltárás), mely a hovatarozásról kérdéseket és válaszokat fogalmaz meg, azonban jelentős részük *elutasítja* az etnikai, kulturális/etnikai köztesség kategóriáját. Mindez nem más, mint egy konfliktuscsökkentő stratégia, mely a többségi társadalom etnikai vegyességet, vagy köztességet megbélyegző magatartására szóló válaszlépés (az etnikai stigma elutasítása). Ezzel egyidőben az érintettek valamelyik egyirányú domináns etnikai identitással igyekeznek *azonosulni* (asszimiláns szándék), valamely nemzethez tartozónak nevezve magukat, még akkor is, ha a beszélgetés egyes szakaszaiból éppen az derül ki, hogy a két nyelvbe, kultúrába az érintett egyaránt bejáratos.

2. Értelmiségi beszédmodok a vegyességről

A Feischmidt Margit által végzett kutatásban az identitáskonfliktusok csökkentésére szolgáló stratégia cigány származású értelmiségi válaszadóknál az a tudatos magatartás, mellyel az érintettek nemcsak hogy reflektálnak identitásukra, hanem az újraértelmezve egy *újfajta identitást* alakítanak ki. (Feischmidt, 2008: 4) Ez a stratégia meglehetősen hasonlít a Stuart Hall által *new ethnicity*-ként leírt szimbolikus etnicitáshoz, mely egy „politikailag tudatos kulturális brikolázs”. (Stuart Hallt idézi Feischmidt, 2008: 33) A Neményi Mária által használt kategorizációs rendszerben ez lenne a *beteljesült* szakasz, melyet a hovatarozás részleteiben való elmélyülés fémjelez, illetve az, hogy a válaszadó büszke etnikai kötődés(ei)re, arra értékként reflektál.

Az általam elemzett interjúk között különleges helyet foglalnak el azok az értelmiségi elbeszélések, melyek az etnikai vegyességgel kapcsolatban jóval kevésbé fanyalgóak, ha érzékelik is az azt övező társadalmi szankciókat, kirekesztést, igyekeznek azokon felülkerekedni és a hátrányból erényt faragva *a köztesség pozitívumait* emelik ki, egyfajta *új identitást* alakítva ki maguknak egyúttal. Szinte valamennyi ilyen narratívában megjelenik a többes nyelvtudás kézzelfogható előnye, illetve a nyelven keresztül a többes kulturális kompetenciából eredő előnyök (például a nagyobb társadalmi mobilitás, stb).

A következő interjúalany egy a húszas évei vége felé járó fiatal nő, aki Sellyéről származik, magyar szülők gyermekeként szlovák iskolákat végzett. Jelenleg Pozsonyban, újságíróként dolgozik egy szlovák nyelvű hetilapnál. Számára a magyarokat a *falusi* életforma, a *családi* összetartozás jellemzi-- ezek azok a jellemvonások, melyek alapján csoport-hovatartozását kialakítja.

A: A kulturális sajátosságok egész skálája létezik, amikkel én rendelkezem- azonosulni tudok, és a szlovákokban nincs meg. Például, sokkal háziasabbak a magyarok, családszeretőbbek... Az a falusi élet, a kert...gazdálkodás....állattartás...a konyha...a magyar konyha teljesen más, mint a szlovák....nem is tudom...más...a magyarokban nagyobb a tehetség a családi fészek kialakítására, nagyobb bennük az összetartás. A családi kötelek, a barátságok erősebbek. Erősebb a hagyomány, mélyebben gyökereznek. Mélyebbre futnak a gyökerek itt a földbe, mélyebben benne vannak az emberekben... Egyes dolgok átöröklődnek...továbbadják ...átadják az új generációknak. Ez más, mint a szlovákoknál. Talán ez megvan az északi szlovákokban is, fent a hegyekben, Liptóban, az őshonos szlovákokban, de az itteni szlovákoknál ez nincs...

(Kérdés): Amit eddig felsoroltál, azok nagyon tradicionális értékek...szülőföld, gyökerek, család...hogyan illik ez egy modern, nagyvárosi nőhöz?

A: Pont ezért jönnek elő ezek a dolgok... ott az ilyen felszínes. Gyors élet, gyors pénzek, nagyvárosi nyüzsgés, zaj, üzletek, fogyasztás... Ennek az ellensúlyozása a falu nyugalma és a család. Ezeket az ember elkezd becsülni.

(Kérdés): kell ezeknek az értékeknek a megtartásához a magyar kultúra?

A: nekem kell. Mert nekem ezek egy magyar faluból ismertek, a gyermekkoromból, onnan ismerem őket, onnan kaptam őket, ott tanultam meg... Olyan asszociációk ezek, melyek a magyar kultúrához kapcsolják... a szlovák kultúrához teljesen más dolgok kötnek.

Erre az egyetemet végzett, értelmiségi válaszadóra, aki a szlovák fővárosban él, nyilvánvalóan sokkal kevésbé nehezedik egy zárt közösség (ez esetben a szülőfaluja) normarendszere, valamint több nemzetközi hatásnak van kitéve nagyvárosi lakóhelyéből, illetve foglalkozásából adódóan. Számára a vegyesség, a többes kötődés nem egy

eltitkolni való tökéletlenség, hanem erényként, pozitív adottságként értékeli a többnyelvűséget és bejáratosságát a többféle kultúrában. A különféle kulturális kompetenciák és repertoárok között kulturális *fogyasztóként* szabadon válogat. A magyar és szlovák jellemvonásoknak vélt sajátosságokat, nemzeti jellemzőket is szelektíven kezeli, az adott szituációnak, élethelyzetnek megfelelően választ egyikből- másikból. E plurális kultúrafelfogás mellett a magyarokat tartja autochton, *őshonos nemzetnek* Dél-Szlovákiában, ebből vezeti le erősebbnek vélt kötődéseiket, történelmi tudatukat, összevetve a szerinte gyengébb helyi kötődésekkel és történelmi hagyományokkal rendelkező szlovákokkal. Az összetartásra törekvő közösségi magatartást emeli ki a magyaroknál, amit a többségi szlovák nemzetnél kevésbé tapasztal. A falusi *face-to-face*, *Gemeinschaft*- típusú társadalommal állítja szembe „a város rohanó, felszínes világát”. Az interjúalanyt a magyar kultúra köti az előbbi életformához, a faluhoz, ahol *őszintébb* emberi kapcsolatokat talál, és olyan napjainkra (újra) felértékelődött sajátosságokra, melyekre feltehetően a legtöbb városi értelmiségi vágyik.

A vegyesség köztes pozíciójának kedvezőtlen hétköznapi megítélése sokszor annak *bizonytalanságából*, *nehezen megragadható* jellegéből ered. Vannak azonban, akik kettős- vagy többes kötődésüket többlettudásként, pozitívumként élik meg, és akként reprezentálják. Ezek a pozitív attitűdök többnyire olyan elit beszédmódokban nyilvánulnak meg, melyek az ezúton szerzett kulturális-nyelvi többletre helyezik a hangsúlyt, és a nyugati-európai, esetleg észak-amerikai multikulturális diskurzusok hétköznapi változataiból is merítve időnként, igyekeznek *világpolgárként* felülemelkedni a helyi nacionalizmusok merev kategóriáin. Az elit-elbeszélések részeként kezelem azokat a nem feltétlenül értelmiségi narratívákat, melyeket a külföldi, *nyugati tapasztalatok*, illetve Szlovákia Európai Unió taglásának pozitív élményei táplálnak. Ezekben az elbeszélésekben a többes kötődések, nyelvi, kulturális értelemben pozitívumként, többlettudásként jelennek meg, melyek az egyént számos előnyös helyzetbe juttatják.

Szlovákia Európa Unió csatlakozásával Dél-Szlovákiában is megnőtt azok száma, akik hosszabb- rövidebb időre elhagyják az országot, és valamelyik nyugat-európai országban vállalnak munkát, vagy folytatnak tanulmányokat. A fizikai tér, ill. a térhez való kötődések relativizálódásával a társadalmi viszonyulások és (ön)besorolások

is jelentős átalakuláson esnek át. A *multikulturális narratívák* elsősorban olyan fiatalokra jellemzőek, akik tartósan kimozdultak szülőhelyükről, közvetlen kapcsolatba kerültek más kultúrákkal, illetve szembesültek más társadalmak multikulturális gyakorlatával. Többnyire olyan másodlagos narratívák ezek, melyeket az elbeszélők más forrásokból vettek át-- a médiából, külföldi országok multikulturális tapasztalatából. Sokszor ezek az átvett, kívülről érkezett értelmezések keverednek a helyi társadalom többgenerációs együttélési tapasztalatával és a köztesség magától értetődő elfogadásával.

A következő beszélgetés-részlet azt a folyamatot idézi fel, mely során az interjúalany többes kötődéseket tudott kialakítani. Mindez egy *tudatos identitás-munka* eredményeként jött létre. (A beszélgetés eredetileg szlovákul zajlott, bár az interjúalany jól beszél magyarul is.)

K. Érzelmileg ma hova kötődsz?

R. Egyik se, másik se... egyik is, másik is....

K. Létezik ilyen kategória, hogy is- is?

R. Igen...Például, nagyon furcsa érzés volt, mikor úgy a felnőtté válás időszakában elkezdtem ezekkel a dolgokkal foglalkozni...Hirtelen olyan érzésem adódott, hogy ez a szlovák nemzetiség túlságosan rám akaszkodott....És elkezdtem felfedezgetni a magyar éneket. Laurával (közös ismerős, magyar) is ekkor barátoktunk össze. Ekkor kicsit felfrissítettem a nyelvtudásomat, megnéztem néhány magyar filmet, megújult az érdeklődésem a nyelv iránt.

K. Nem okoz konfliktust, nem mondják rád, hogy te se ide- se oda nem tartozol?

R: Ez nem így van, hogy se ide- se oda. Ide is, oda is. Én erre úgy tekintek, hogy... Van ez a régi közmondás, hogy ahány nyelvet beszélsz, annyit érsz. Ez ilyen egyszerű. Ez a nyelv is, meg a tradíciók, a kultúra, kontaktusok- nagyobb skálája mindennek, nagyobb a mozgástered. Mindkét helyzetbe bele tudsz helyezkedni, tudod, hogy tekint valamire egy szlovák, és hogyan egy magyar. Nagyobb empátia. Kinek mi jelent sokat, mi mit jelent...a történelmi, politikai okokat. Biztos, hogy ha csak az egyik kultúrához tartoznék, kevésbé lennék toleráns. Úgyhogy előny, egyértelműen.

A megszólaló a merev, egyirányú kulturális kötődésekről, mint valami kívülről rátelepedő nehezékről beszél, amelytől igyekezett megszabadulni, hogy nagyobb egyéni szabadságot élvezzen, és ezáltal könnyebben mozogjon a különböző kulturális regiszterek között. Kulturális kötődéseiben a nyelvnek kiemelt szerepe van, azon keresztül jut el a kultúra egyéb szegleteibe (film, irodalom). A köztes etnikai identitás kérdését nem érzi ellentmondásosnak, sőt külön kategóriaként képes azt megélni és értelmezni. A többes

nyelvi- kulturális kötődések előnyét az interjúban imént megszólaló abban is látja, hogy az ilyen identitás toleranciára, empátiára készítenek, és ezáltal konfliktus-csökkentő szerepe van.

Hasonlóképpen vélekedik a következő interjúalany. Szlovák iskolai végzettsége mellett jól beszél magyarul (nyelvtudását otthonról hozza, szülei kétnyelvűek, magyar származásúak, szlovák iskolai végzettséggel). Orvosként a közelmúltban Csehországban helyezkedett el, de további migrációt is fontolgat.

„Magamat olyan kozmopolitábbnak gondolnám... Beszélék több nyelven és nincs valami olyan, hogy most ide kötődök Szlovákiára vagy valami...ha például elmennék egy angol nyelvi helyre, és ott élnék két-három évig, akkor azt éppen úgy odacsatolnám az eddigi tapasztalathoz...de az se lenne, hogy akkor ez most a dominánsabb... Hát ilyen kozmopolitálás időkben nehéz valahogy egy tiszta esszencián alapozni- nem lehet...vagy hogy mondjam...gondolkoztam ezen persze...Otthon ez is volt, hogy egyszerűen ilyen multietnikus, többnyelvűes környezetben éltem, és ez normális volt. És elképzelhető, hogy nekünk tetszene az öreg Pozsony is, ahol beszéltek németül, magyarul, szlovákul és ez is normális volt. Ez is tetszene, ha az én gyermekeim így nőnének fel, mert amit az a gyermek hall kicsi kora óta, az fixálódik... Jó lenne, ha ilyen helyen tudnék élni, ahol normális az, hogy van két nyelv, most nem mondom, hogy szlovák vagy magyar, de egyszerűen kétnyelvű területen, hogy kicsi kor óta legyen ez. És aztán ahova elmész, ott még szedjen magára továbbiakat...”

Az elbeszélés alany az identitások egymásra *rétegződéséről* beszél, és a folyamat *spontán* jellegét, természetességét hangsúlyozva. Lényegesnek tartja a nem-elköteleződést egyik vagy másik identitás mellett, mert úgy érzi, valamennyi a közös tudáskészletet gyarapítja. Az egyes identitás-rétegek között nem érez semmiféle ellentmondást, azok *szívárványszerűen* sorakoznak egymás mellett. A földrajzi helyváltoztatásokkal mindig újabb identitás-rétegek adódnak a már meglévő kulturális-nyelvi repertoárhoz. Ebben az életelbeszélésében a migráció teremt mindig újabb kulturális kontaktus-helyzeteket, amelyeket az interjúalany rugalmasan tud hozzácsatolni a már meglévő magyar-szlovák kettős azonosulásához. Elbeszélésében kiemeli, hogy e kettős kötődés termékeny alapot teremtett számára a későbbi kulturális találkozásokhoz, eleve befogadóvá nevelte, kulturális-nyelvi értelemben rugalmassá és nyitottá vált.

„Azért tartom jónak ezt a többnyelvűséget, mert akkor az a gyermek tudja, hogy ez normális, és ha rácsomagolok még egy, még két nyelvet, akkor ez jó, és engedi nekem ezt a lépést akár hova. Manapság már normális, hogy hurcolkodok a munkám után, nem maradok ott, ahol felnőttem, nem fogok kapaszkodni abba az egybe, ami van... Akarom, hogy ez normális legyen, mert nekem ez tetszik, hogy váltani és más embereket, más

kultúrákat megismerni...ha nem is annyira jól, de legalább egy kicsit. És ez a többnyelvűség segít. Akinek csak egy van, az egy kicsit handicap-es, mert mindenhova ahova lép, ott idegen...így tudnám fogalmazni”.

Külön figyelmet érdemel ebben az elbeszélésben a *választás* momentuma, a vegyesség-többses kötődések melletti döntés *tudatosságát* hangsúlyozva. Az interjúalany ezzel is jelzi, hogy a társadalom többsége szerint nem ez lenne *normális*, ám odafigyeléssel, külön erőfeszítéssel fenntartható egy ilyen instabil, sérülékeny etnikai pozíció. Értelmiségi, kritikusan gondolkodó emberként fenntartja a választás szabadságának lehetőségét nyelvi, kulturális kompetenciáinak és kötődéseinek kialakításakor. Ebben az értelmezésben az identitás egy *munka-folyamat*, mely során az egyén bizonyos tudásokat szerez, jártasságokat kultivál, kötődéseket épít ki. Számára a multikulturalizmus a többses kötődésekkel egyenlő, és annak tudatos, már-már programszerű vállalása egyszerre cél és eszköz. Cél olyan értelemben, hogy nagyobb társadalmi toleranciára, elfogadásra és megismerésre nevel, eszköz azáltal, hogy hozzásegít a nemzetközi életben való sikerességhez, új földrajzi helyekre és kultúrákba viszi el a megszólalót, illetve kaput nyit a másságok felé.

3. A vegyesség szituatív jellege

Az etnicitásról szóló tanulmányok a közelmúltig gyakran vizsgálták azokat a folyamatokat, melyek során az etnikai csoportok megalkotják és folyamatosan hangsúlyozzák különállóságukat, a más csoportoktól való különbségeiket, miközben a csoporton belüli hasonlatosságok ugyancsak fontos szerepet nyernek. Más szavakkal, a sztereotipizáció, vagyis a sztereotípiák-alkotás folyamata során a csoport lojalítások megerősítést nyernek, miközben a csoportok közötti konfliktusok, versengések erőteljes kifejezést nyernek. Ez utóbbi jelenség *dichotomizációnak* is nevezhető. (Eriksen, 1993: 27) A kelet-európai nemzeti-etnikai sztereotípiákról szólva gyakorta hangsúlyt nyer, hogy rajtuk keresztül a nemzet tagjai a *másik*, többnyire szomszédos nemzet ellenében határozzák meg magukat a kizárólagosság elve alapján. Az ilyen dichotómiák többnyire egyszerű, könnyen kezelhető nemzeti-etnikai határokat teremtenek, egyértelműen kijelölve, mely egyének, szituációk, tulajdonságok, szokások, *hova tartoznak*.

Nyilvánvaló, hogy e messzemenően leegyszerűsítő besorolások, visszautalva a fejezet kezdő gondolataira, a mindennapok szövevényeiben és komplexitásaiban való tájékozódást segítik. Egy napi szinten köztes etnikai helyzetekben mozgó egyén számára ugyanakkor e kategorizációk nem feltétlenül működnek ugyanúgy, mint az *egyirányú*, monoetnikus kötődésekkel rendelkező, monoetnikus közegben mozgó individuum esetében. A terepkutatásom során rögzített interjúk azt látszanak alátámasztani, hogy folytonos egyeztetést, identitás-munkát igényel e nemzeti/ etnikai kategóriák és besorolások kezelése a köztes pozíciókban cselekvők esetében.

Az amerikai városszociológia Robert Park által vezetett irányzata a múlt században városökológiai (*urban ecology*) tanulmányaiban arról értekezett, hogy az etnicitás és a társadalmi identitások általában relatívak, szituációtól függőek. Mitchell még ennél is konkrétan fogalmaz, amikor megállapítja, hogy az egyén bizonyos helyzetekben „törzsi” viselkedéssel bír, máskor „városlakó”. (Mitchell idézi Eriksen, 1993: 30) Eriksen az előbbiekből kiindulva helyesnek állapítja meg, hogy még az oly tipikus polietnikus társadalmakban is, ahol a kulturális különbségek meghatározóak, számos olyan szituáció adódik, amikor az etnicitás egyszerűen *nem számít*. (Eriksen, 1993: 31) Az eddigiek ismeretében olyan interjúrészeket elemzek ezekután, ahol az etnicitás nem magától értetődő, állandó kategóriaként kerül kifejeződésre, hanem a *másik ellenében* határozzák meg, adott *szituációhoz*, esetleg szituációk sokaságához kötve.

A következőkben idézett, szlovák interjúalany vegyesházasságban él. A magyarként illetve szlovákként kategorizált társadalmi eseményeken való részvétel-távolmaradás szabályait részletezi saját házassága kapcsán, a férjével kötött megállapodásait használva fel példaként. Mint a beszélgetésből kiderül, egy-egy ilyen eseményen való megjelenés egyértelműen a csoporton *belül állás* (hovatartozás) jelzése, míg a távolmaradás egy neutrális viszonyulást jelezhet egy olyan multietnikus térben, ahol a közösség tagjai számára nem ismeretlen az etnikai köztesesség pozíciója-- az ilyen jelzéseket mindenki értelmezni tudja és elfogadja.

„Matica bálon nem voltunk sose, ez is volt egy olyan egyezésünk, hogy se ő a Csemadokban, se én a Maticában... ilyenekben, hogy senki se vesz részt. Én például fizetem a Matica-tagságot, már csak azért is, mert Pereden nagyon kevesen vannak...

szlovákok is, meg tagok is. Tudod, az öregek kiöregednek, kevés a tag... Úgyhogy fizetem a tagságot, de ők is úgy tudják, és tolerálják hogy hát...

De ha valami olyasmi van, hogy színház vagy mit tudom én, akkor szívesen elmegyek velük. De ha valami olyan van, szoktak olyan helyekre menni, mikor olyan nagy mečiaristák voltak a Maticások, hogy mentek Pozsonyba demonstrálni, akkor én mondtam, hogy engem hiába is hívnak, én ilyen helyekre nem megyek. És akkor azt úgy tudomásul is veszik, és nem hívnak.”

Az interjúalany Matica-tagságán keresztül szlovák irányú kötődései látszanak kirajzolódni—köztudott, és erre az interjúalany is utal, hogy a szervezet a szlovák kultúra, nyelvhasználat pártolását hivatott képviselni Dél-Szlovákiában. Ezzel a „maticássággal” a megkérdezett teljes mértékben azonosul, hiszen a kategóriának ezen olvasata semmiféle direkt konfliktusban nincs *a magyarokkal*, illetve a magyarsággal, mint etnikai kategóriával. Mindemellett, magyar kötődésekkel rendelkező férjével úgy döntöttek, hogy a faluban *magyarként* ill. *szlovákként* számon tartott rendezvényekre nem járnak el, fenntartva ezzel vegyesházasságuknak egy etnikailag semleges pozíciót. Ugyanakkor az elbeszélő arra is gondosan ügyel, hogy a Matica-tagsággal azonosítható egyéb, etnikusan értelmezhető, vagy eleve annak szánt megmozdulásokon (politikai demonstrációk például) nem vesz részt, hiszen az már konfliktusban állna férje magyarságával, illetve a magyar kategóriával társítható értékekkel, érdekekkel. Ugyanez fordítva is érvényes, férje sem vesz részt szlovákkellenesként értelmezhető helyzetekben, közösségi megmozdulásokban. A házastársak etnikai semlegessége annyiban feltétlenül érdekes, hogy inkább a távolmaradást választják az említett rendezvények esetében, miközben a szituációk nagy részében mindketten nyelvileg, kulturálisan kompetensek lennének (mindketten jól beszélnek a másik nyelvét, bejáratosak mindkét kultúra regisztereibe). Feltételezhető, hogy így elkerülik a faluközösség esetleges etnikai jellegű vádjait, azt, hogy „kétkulacsosnak” nevezzék őket— az etnikai köztességet/ vegyességet ért tipikus vádak egyikeként.

Más településeken viszont, például a Galánta melletti Taksonyon nem ritkaság, hogy a faluban vegyesházasságnak számító házaspár eljár Csemadok- és Matica-bálokra is. Messzemenő következtetéseket azonban nem érdemes az ilyen egyedi példákból levonni az etnikai kategóriák közötti korlátozott vagy szabad átjárásokra vonatkozóan—megfigyeléseim szerint ezek az esetek sokszor egészen esetleges körülményeken múlnak, például ki a Csemadok-elnök a faluban, milyen személyes szimpátiákat képes kiváltani a

másik etnikumhoz tartozó falubeliekből, stb. Ugyanakkor az etnikai átjárásoknak az ilyen alkalomszerű nyilvános reprezentációi, mint például az említett taksonyi bálok, leginkább a szórakozás, a kulturális fogyasztás momentumai. A komolyabb megemlékezési szertartások, koszorúzások, és más, kifejezetten magyarként vagy szlovákként címkézett rendezvények kevésbé engedik meg az ilyen átjárásokat. Ez utóbbinak elsődlegesen nem nyelvi okai vannak, hiszen a vegyesházasságban élők sokszor beszélnek a partner nyelvét, bejáratosak a másik kultúrájába is. Inkább az lehet az oka, hogy ezek olyan eleve *magyarként* vagy *szlovákként* definiált alkalmak, melyek fontos funkciója az etnikai határok kijelölése és újra-megerősítése.

KILENCEDIK FEJEZET

A VEGYESSÉGGEL KAPCSOLATOS TÁRSADALMI SZANKCIÓK ÉS KONFLIKTUSOK

Míg az előzőekben egy multietnikus közeg köztes etnikai helyzetekről megalkotott sztereotípiáiról, illetve az etnikai köztesség autosztereotípiáiról esett szó, a továbbiakban e köztességet, etnikai vegyességet ért társadalmi válaszokat vizsgáljuk meg közelebbről-- ez utóbbiak közül is a válaszok esetleges konfliktusos voltára fordítva leginkább a figyelmet. Mint arra a kulturális- nyelvi asszimilációval foglalkozó fejezetekben már utaltunk, a társadalmi *idegent* környezete gyanakvása kíséri. George Simmel, korszakalkotó munkájában az idegen önéletrajzi elemekkel tarkított jelenségét tárgyalja a homogén közösségbe érkező egyén alakjában. „Mégsem az idegen horizontjába enged bepillantást, hanem egy sajátos, egyaránt belső és külső perspektívát bont ki”. (Felkai, 2006: 2) Az idegent (archetípusa a zsidó vándorkereskedő) relatív kívülállóságánál fogva nem korlátozzák a befogadó társadalom kulturális megrögzöttségei, általánosan elfogadott hétköznapi praxisai. Ezzel összefüggésben, az idegen mindig absztrakt jelenség marad környezet számára, mivel ez utóbbival való találkozásai absztrakt és személytelen társadalmi színtereken történnek. (Felkai, 2006: 3) Azt is mondhatjuk, hogy a simmeli értelemben vett idegen kívül reked a hétköznapi azon intim, a társadalom mikroszövetének megalkotása szempontjából meghatározó eseményeiből, melyek őt megismerhetővé tennék, kiemelve az idegenség szerepköréből. Az idegen el sem jut addig a pontig, hogy személyessé, egyedivé váljon- környezete már előre „tudja”, mire számíthat vele kapcsolatban-, és ezen előreszabott tulajdonságok kényszerzubbonyából nincs menekvése. (Felkai, 2006: 3)

Az etnikailag köztes pozíciókat elfoglalók a vizsgált multietnikus közegben nem számítanak ismeretlennek-- nagyon is részesei a hétköznapiaknak, legalább annyira központi szereplői, mint a homogén etnikai háttérrel rendelkezők. Az etnikai homogenitás és vegyesség találkozásai nem absztrakt, vagy erősen formalizált tereken történnek; nagyon is személyesek, sokszor egészen a rokoni szálakig és az ezzel összefüggő interperszonális megismerés mélységeiig vezetnek. Ennek ellenére kimutathatóak olyan beszédhelyzetek, társadalmi diszkuszusok, melyek során a köztesség/

hibriditás homogén „többség” általi eltávolítására, absztrakciójára kerül sor. A társadalmi képzelet és megismerés e szintjén jelenik meg az etnikai hibriditás és köztesség szankcionálása, illetve konfliktusos jellege.

Lényegesen közelebb áll vizsgált példáinkhoz Schütz definíciója, mely szerint az idegenség –„megközelítő” és „megközelített” viszonya- egy közösen megalkotott és kölcsönösen fenntartott állapot(ok) összessége. Ez utóbbiak olyan megosztott életvilágok részei, melyek ugyan teli vannak közös vonatkoztatási pontokkal, azonban ezen életvilágok végzetesen „megosztottak”. E megosztott, ugyanakkor kölcsönös világokban az idegen az „álmeghittség” és „altípusosság” világában találja magát, ugyanakkor nem tud megfelelni a típusos helyzetekben tőle elvárt típusos, anonim szerepeknek. Schütz szerint ebből adódik az idegen körül szerveződő kívülállás és környezetének kritikai megközelítése (olykor teljes elutasítása). (Felkai, 2006: 4)

Egy szlovák-magyar multietnikus közegben a köztes etnicitású egyéntől környezete „magyar” és „szlovák” magatartásokat, azonosulásokat egyaránt elvár, miután köztességét legitim pozícióként nem ismeri el. Ezen típusos, anonim szerepekhez fűződő elvárásoknak való „nem megfelelés” konfliktusokhoz vezet, illetve a homogén közeg köztesség-ellenes szankcióit hívja életre. A továbbiakban ezek megtárgyalására kerül sor etnográfiai példák segítségével.

1. A köztes pozíciók szankcionálása

A következő interjúrészlet egy Galánta- környéki faluban hangzott el, az elbeszélő egy szlovák iskolát végzett, magyar származású nő. Gyermekait szlovák iskolákba íratta, otthon mindkét nyelvet egyformán használják (férje magyar). A faluba költözésüket- egy öreg házat vásároltak meg, amit felújítottak- környezetük eleve gyanakvással figyelte, beköltözőknek, helyi szóhasználatban „gyöttmenteknek” („jöttmenteknek”) tekintették őket. E kategória szinte valamennyi, nem a faluból származó beköltözőt érinti a kezdetekben, viszont különbség fedezhető fel az alkalmazás szigorúságában: amennyiben egy etnikai „össze nem illés” is kíséri, akkor kétségtelenül hosszabb időre, akár több generációra a nem éppen kedvező címke az érintett családon „ragad”. (Példaként említhető a homogén magyar szomszédságoknak a 2. világháborút

követően beköltözött szlovák áttelepültekre vonatkozó, erősen pejoratív címkéje („tájgyes”- azaz „jött-ment” szlovák dialektusban), amelyet sokszor másod-, harmad-generációs leszármazottakra is alkalmaznak faluszinten.)

Az első interjúrészlet felvázolja a konfliktust: a vegyes etnikai kötődésekkel rendelkező családot szlovák környezete szankcionálja (köszönés-köszönés elutasítása), majd pár év elteltével a szankció feloldása következik (visszaköszönés, köszönés elfogadás).

„Mikor ideköltöttünk, bizony volt itt egy szomszéd, akik nem is fogadták el a köszönésünket. De mi olyan kitartóan köszöntünk nekik. És egyszer, már nem tudom mennyi, talán öt év után, kapáltam hátul a fohagymát a kertben és a szomszéd néni köszönt. Na azt hittem, hogy összeputyogok, hogy ilyen nincs. Na, azóta el is fogadták a köszönést. Sőt mi több, az idős házaspárnak az unokái be is járnak ide. Úgyhogy ez most már rendben van...”

Az előbbi részlet magyarázat nélkül hagyja a szereplők magatartás-változását: mi történt a két epizód között, ami az elmondás szerint az interjúalanyt is meglepetésként érte. A második részlet mintegy függeléként szolgál a megoldáshoz:

„(...) Ennek az egésznek van egy olyan története, hogy a nagymamámtól kaptam hársfát. Elültettem ide hátra a kertbe. Gondoltam, hogy a szomszéd néni tudni fogja, mikor van a hársfának a virágzási ideje, hát megkérdeztem. Azt mondja erre, hogy hol van magának hársfa, mondom ottan a meggyfák között. És erre azt mondja, hogy „és azt tudja, hogy-že lipa je slovensky strom” ...mondhatom szlovákul?- že lipa je slovensky strom, a agát je maďarsky?!” (a hársfa szlovák fa, az akác meg magyar)...Na ez egy ilyen furcsaság volt.”

A két szomszéd között lezajlott szimbolikus beszédet idézi fel az iménti részlet, mely során a hárs *szlovák*, az akác pedig *magyar* faként kerül megjelölésre: nyilvánvalóan a két szomszéd nemzeti/etnikai kötődéseire is utalva. A *szlovák* hárs a magát magyarként definiáló interjúalany kertjében nőtt, aki nem tudott a fával *mit kezdeni*, ezért szlovák szomszédja segítségét kérte. Ez az eset elindította közöttük a kommunikációt.

Egy magát vegyes családból származóként definiáló (édesapja magyar, édesanyja áttelepült szlovák) középkorú nő, a saját és testvérei etnikai köztességét ért társadalmi retorziókat így összegzi:

„Mi, amikor gyerekek voltunk, az öcsémnek is millió szlovák meg magyar barátja volt, a magyarok azért szokták szidni, hogy szlovák, a szlovákok meg magyar.../nevet!”

Az interjúrészt visszautal az idegenség schützi definíciójára, mely szerint a köztességet megjelenítő (Schüznel a vándor alakja) *elbukik* a típusos, anonim szerepek megjelenítésekor- nem eléggé szlovák, vagy magyar, annak ellenére, hogy a közege olykor ilyen elvárásokat támaszt vele szemben, az *álfamiliaritás* és *áltípusosság* hamis képzetére alapozva.

Nemcsak a köztes etnikai pozíciót érik a hétköznapiakban közösségi szankciók (az *ugratástól* és *vicctől* kezdve a tiltásig vagy kirekesztésig), hanem a köztességre jellemző vegyes kulturális gyakorlatokat is. Ezek közül az egyik leggyakrabban előforduló jelenség a *nyelvhasználat* intézményi, közösségi felügyelete és preskriptív gyakorlata: annak ellenére, hogy a hétköznapi nyelvhasználat nagyban gyakran kétnyelvű, a két nyelv használatát bizonyos intézmények (állami, településszintű, párt, vagy közösségi) jól elválasztott, magyar és szlovák nyelvhasználati alkalmakban határozzák meg. Például a falu hangosbeszélőjében a polgármesteri hivatal által közreadott valamennyi nyilvános hirdetés előbb szlovák, majd magyar nyelven hangzik el, ugyanez érvényes a falusi ünnepeken (melyeket a helyi önkormányzat, vagy valamelyik politikai párt, esetleg kulturális szervezet szervez) elhangzó szónoklatokra, vagy a műsorszámok nyelvére.

A kettős kötődéssel rendelkezők gyakran használják a két nyelvet együttesen, a legkülönbözőbb kreatív változatban elegyítve azokat. E nyelvi megnyilvánulásokat homogén nyelvi környezetük- az intézmények *szétválasztó*, purifikáló normatíváját követve - elutasítja, és gyakran szankcionálja. A nyelvhasználatról részletesebben az iskolával, iskolaválasztással összefüggésben még szó lesz- itt csupán a vegyes nyelvhasználatot, mint vegyes kulturális gyakorlatot övező társadalmi szankciókat említem.

Terepmunkám során meglehetősen ritkán találok olyan *nyílt* konfliktusok elbeszélésével, melyek a köztesség/ etnicitás kérdésköréhez lehetnek volna köthetőek. Azok a történetek, amelyek mégis ilyen konfliktusokról számoltak be, általában a múltat felidéző narratív keretek közé voltak beágyazva („sok évvel ezelőtt történt”, vagy konkrétabban a kitelepítések, deportálások idején), illetve az elbeszélő érzelmileg egyértelműen elhatárolódott tőle (mások követték el, a konfliktust rossz megoldásnak, szükségtelen agresszióként értékeli). Olyan elbeszélésekkel már gyakrabban találkozni,

amelyekben gyermekkori csúfolódásokról van szó, mint az előzőekben láttuk, egy-egy verbális összetűzésről-- ám ezek végkifejlete a narratívában mindig békés, sokszor egy-egy vicces fordulattal, békitő csattanóval zárul. A legtöbb kettős/ többes kötődéssel rendelkező elhatárolódik a konfliktusoktól, és tagadja azok előfordulását a hétköznapokban. Az *elhallgatás* vagy *törlés*, mint narratív technika, számunkra elsősorban nem azért fontos hogy *ténylegesen* bizonyítsuk, léteznek-e etnikai alapú konfliktusok a vizsgált településeken, hanem hogy ezek a narratívák mit mondanak magukról az elbeszélőkről és saját köztes pozíciójukról. Ha az elbeszélő azt állítaná, hogy a hétköznapok a magyar és szlovák etnikum közti rendszeres konfliktusoktól, nyílt összecsapásoktól tűzdeltek, az saját –jól artikulált vagy csak sejtetett- köztes identitásának konfliktusos voltára utalna. Ez pedig egy egészséges önértékeléssel, koherens személyiséggel rendelkező individuum számára megengedhetetlen volna. Elmondható tehát, hogy a narratív törlések, és konfliktus-tagadások valójában egy identitáspolitikai részek.

Judit királyfaiként magyar nevelésben részesült otthon, majd szlovák iskolákat végezve az iskolai szocializáció hatására a szlovákként definiált kulturális mintákhoz került közelebb. Mindezek ellenére bejáratosnak érzi magát mindkét kultúrába és továbbra is mindkét nyelvet aktívan használja. Az etnikai konfliktusokat „felülről jövő” elit képződményeknek tartja, osztva azt az általános vélekedést, hogy a „bajt a politikusok kreálják”, az emberek a hétköznapokban békésen megférnek egymás mellett. Ezzel megjelenik az elbeszélésben az az általános kiábrándultság, amelyet az állampolgárok Szlovákia-szerte a politika és még inkább a politika szereplői iránt éreznek. E vélekedés magyarokra, szlovákokra, és a többes azonosulásokkal rendelkezőkre egyaránt jellemző. Hasonló megállapításra jutnak kolozsvári interjúik alapján Brubaker és kollégái (Brubaker- Grancea- Feischmidt- Fox, 2006), a jelenség feltehetően megfigyelhető a kelet-európai társadalmak nagy részében. A névleges konfliktusokért a politikusok hatalomvágya okolható, a politika erkölcstelensége, a politikusok korrupciós természete—ezt a vélekedést nemcsak a másik nemzet rivális politikusaira alkalmazták interjúalanyaim, hanem általában a politikusokra, etnikai hovatartozástól függetlenül. A konfliktusok konstruálásáért felelőssé teszi egyik

megszólaló interjúalanyom a médiát is-- kevésbé a saját nyelvű nemzeti/etnikai sajtót, inkább a *másik* etnikai csoport nyelvén megszólalót.

A következőkben idézett interjúrészlet a „*lent*” és „*fent*” pozíciókat írja le, illetve állítja őket egymással szembe. A „*lent*” (illetve földrajzi helyként az ország déli része) ez esetben a hétköznapi etnikai vegyességet jelzi, a „*fent*” pedig az etnikai homogenitást jelzi (hiererachikus értelemben a *fent* az államot jelöli, földrajzi értelemben pedig az északi területeket). A szociológiából ismert *kontaktus elmélet* (Allport, 1954) írja le azt a jelenséget, amikor a földrajzi- társadalmi értelemben vett közelség egyben bizalommal jár, ez esetben az etnikai csoportok közötti viszonyrendszerre értve, a távolság ismeretlensége pedig bizalmatlanságot, negatív etnikai sztereotípiákat eredményez⁶². Amint azt Lampl Zsuzsanna a Fórum Intézet ismételt felmérésire utalva megállapítja, a magyar-szlovák viszony megítélése a válaszadóknál függ a kapcsolatrendszer szintjétől— minél alacsonyabb szintű (pl. lakóhelyi) a kapcsolat, annál jobb a megítélése, és fordítva. Ennek oka, hogy Dél-Szlovákiában a lakóhelyi kapcsolatok az ottani szlovákok és magyarok mindennapi élethelyzetei során alakulnak ki közös és közvetlen interakciók eredményeképpen. Ezt az együttélést általában mindkét fél pozitívabban itéli meg az országos interetnikus kapcsolatoknál, amelyeket rajtuk kívülálló szubjektumok (például politikai pártok, államigazgatási szervek, média képviselői stb.) alakítanak ki. 2007 tavaszán a két nemzet kölcsönös viszonyára kérdezve az országos viszonyt a megkérdezettek fele konfliktusokkal terheltnek tartotta, miközben ezen a szinten csupán 13,4 százalékuknak volt együttműködés. Ezzel szemben a lakóhelyi viszonyokat a válaszadók fele együttműködéssel jellemezte, és csak 9 százalékuk beszélt konfliktusokról. (Lampl, 2008: 123-124)

⁶² Kovács András szociológus 2007-ben a Mediánnal végzett felméréseket a magyarországi kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi attitűdökre vonatkozóan. Mint megállapítja, egy kisebbségi csoport megítélését általában az befolyásolja a legpozitívabban, ha valakinek nemcsak a családtagja, hanem ismerőse, szomszédja, munkatársa is az adott etnikai csoportba tartozó, azaz rendszeresen kapcsolatba kerül vele. Ha viszont csak a felmenői vagy csak az ismerősei között van az adott kisebbségi, értékelése máris sokkal rosszabb, a legnegatívabb pedig azoknak a véleménye, akik semmilyen módon nem érintkeznek az adott etnikai csoport tagjaival. (A felmérést a [Medián-Omnibusz](#) keretében 2007. október 12-e és 16-a között készítette a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet az ország felnőtt népességét reprezentáló 1200 fő személyes megkérdezésével)

A beszélő „lentről”, egy vegyes etnikai helyzetből szemléli a szlovákiai etnikai viszonyokat, a mindannapok interetnikus együttélési tapasztalatairól pozitív narratívákban beszél, ellentétbe állítva a „fentről” érkező etnikai sztereotípiákkal, melyek eredendően negatívak.

„Mindenki azt hiszi, hogy itt van sok problémánk egymással, hogy itt mindenki lépten-nyomon valamit old (konfliktust), problémákat, de én ezt egyáltalán nem érzem. Most is, akik jönnek újak Királyfára, nem hiszem, hogy úgy akarnak odacsatlakozni, hogy zapadnúť na Maďarov (meg akarnák szállni a magyarokat), egyszerűen vannak ott családok kis gyermekekkel, egymás mellett vannak... Semmi ilyen prípady proti sebe (egymással szemben elkövetett incidensek), hogy most átdobnának valamit a kerítésen, vagy ilyen /nevetés/. Amit képzelnék ott fönt, hogy ez itt zajlik, olyan nincsen.”

Visszaulva Lampl Zsuzsanna megállapításaira, az idézett interjúrészlet is azt igyekszik alátámasztani, hogy a kapcsolatrendszerek alacsony szintjén, azaz a hétköznapi szomszédságok szintjén, ahol az interetnikus együttélés részét képezi a mindennapoknak, nincs etnikai jellegű veszélyérzete az embereknek, nem konfliktusokban élnek meg a magyar-szlovák kapcsolatokat. Ezzel szemben a kapcsolatrendszer magasabb szintjén, melyet a média és más állami, kulturális vagy pártintézmények alakítanak, a konfliktusos beszédmód a jellemző narratíva. Két jellemzően „fentről” jövő konfliktus-narratívára igyekszik rácafolni a fenti idézet: (1) az interjúalany szerint a szlovák média által terjesztett, azon elképzelésekre, hogy a dél-szlovákiai multietnikus vidékek a hétköznapi életben egy *etnikai állóháború* színterei; (2) azokra a közkeletű „magyar” félelmekre, melyek szerint a multietnikus települések magyar lakossága (szlovák) etnikai nyomás alatt áll, mivel a nemzetállam az ilyen települések etnikai összetételét manipulálja (a magyar komponens hátrányára), például szlovák családok betelepítésével.

2. Az etnikai endogámia megszegése kapcsán kialakuló konfliktusok (vegyesházasságok szankcionálása)

A vizsgált térségben, azaz a galántai és sellyei járásban, az etnikai értelemben vett vegyesházasságot magyar oldalról érik inkább szankciók, szlovák részről szinte egyáltalán nem, vagy nagyon kevésbé. Ugyanakkor, időben erősen változó dinamikája van a vegyesházasságokhoz kötődő közösségi attitűdöknek egy-egy település vagy

közösség szintjén. Általában elmondható, hogy a vegyesházasságokat ellenző negatív attitűdök jelentősen csökkentek az elmúlt ötven évben, valamint az egyes települések közötti különbségeket vizsgálva elmondható, hogy az etnikailag homogénebb településeken, illetve az etnikai elkülönülésen alapuló közösségekben övezi több szankció, mint az olyan etnikailag vegyes közegben, ahol számtalan kettős, többes kötődéssel rendelkező ember él. Ez utóbbiból nyilvánvaló a falu- város szembenállás (vagyis, a városban jóval kevésbé számít problémának a vegyesházasság, még magyar részről szemlélve is, faluban inkább), de a települések etnikai összetétele is jelentősen formálhatja a képet. Dél-Szlovákia általam vizsgált két járásában, az etnikai-demográfiai viszonyok átalakulásával, az utóbbi típusú települések száma növekszik, ezzel együtt a vegyesházasságok mindkét részről való elfogadása is mindannapos jelenség. Az etnográfiai tapasztalatok alapján a létező vegyesházasságokra történő társadalmi válaszok szerint, a teljesség igénye nélkül, három jellemző típust mutatok be a következőkben:

1.1. Kezdeti tiltás, csendes elfogadás

Az ötvenes évek elején a Galánta és Sellye környéki, magyar többségű falvakban a szlovákokkal kötött vegyesházasságok még rendkívülinek számítottak. A deportálások, a lakosságcsere emlékei és az azokkal járó etnikus sérelmek ekkor még meglehetősen frissek voltak. A kezdeti rendkívüliséget azonban gyorsan felváltotta a megszokás. A terepkutatás során Taksonyon készített interjúk szerint a deportálásokat követő első-második évben összesen két-három vegyesházasság volt az elbeszélő emlékezete szerint. Érdekes módon, mind olyan családok fiataljai között köttettek, aki a kitelepítések, deportálások miatt kényszerültek közeli kontaktusba, együttlakásba (magyar családokra „rátelepített” áttelepült szlovákok). Az első néhány *rendkívüli* esetet számtalan *normálisnak* számító vegyesházasság követte. Ez nem jelenti azt, hogy ne akadna máig olyan család, ahol egy más etnicitású családtag befogadása nehézségekkel jár. Látványos családi konfliktusra azonban emiatt nem szokott sor kerülni, inkább csendes távolságtartással, a rokoni szálak lazábbra hagyásával jelzik egyes családtagok, amennyiben az ilyen házassággal nem értenek egyet.

Egy a nyolcvanas években összeházasodott pár (a férj magyar, a feleség szlovák áttelepült szlovák) döntése a férj családjában keltett csendes nemtetszést, mint arra az egyik interjú során fény derült. A feleség szerényebb gazdasági-szociális háttérrel rendelkezett, viszont magasabb iskolai végzettséggel. A férj családja, a társadalmi különbségekre hivatkozva (magukat polgári családként definiálva) burkoltan jelezte kifogásait, amik elsősorban etnikai jellegűek voltak. Végül, a feleség utólagos elmondása szerint, „belenyugodtak a házasságba”. A házaspár további közös élete során azonban a férj rokonsága érdeklődéssel figyelte döntéseiket, azok lehetséges etnikai következményeit, például a gyerekek nyelvelsajátítása, iskolába íratása során. „Akkor nyugodtak meg igazán, mikor látták, hogy mindkét gyerek szépen beszél magyarul”, meséli a szlovák feleség, aki maga is jól beszél magyarul.

1.2. Problémamentes elfogadás

Napjainkra a vegyesházasságok többségét semmiféle közösségi szankció, ellenkezés nem övezi. Különösen igaz ez egy városi, multietnikus közegben, mint amilyen a „Portrék” fejezetben bemutatott Laura esete.⁶³ A terepkutatás során készített interjúkban gyakran hangzott el, hogy a fiatalabb generációnál már „nem téma” a vegyesházasság kérdése, vagyis automatikus elfogadás kíséri. Különleges esetnek számít, amikor egyik vagy mindkét fél, egy nyitott értékrend mentén, tudatosan kíván túllépni az etnikai kategóriák szabta különbségeken és igyekszik házasságában, gyermeknevelésében egy multikulturális közeget kialakítani.⁶⁴

A vegyesházasság problémamentes elfogadása mellett gyakori eset, hogy egyik vagy mindkét fél rokonsága ragaszkodik hozzá, hogy a családba beházasodott eltérő etnikumú családtag megtanulja a család nyelvét, legalább alapszinten. Ezt az elvárását fogalmazza meg egy lányos anya, akinek mindkét lányának szlovák fiú udvarol:

⁶³ Röviden visszautalva: Laura városi gyerekként mindig is természetesnek vette a kétnyelvűséget. Magyar anyanyelvűként definiálja magát, emellett kiválóan beszél szlovákul, soha nem érezte magát akadályoztatva abban, hogy szlovák barátokat szerezzen. Egy ilyen vegyes etnikumú közegben találkozott leendő férjével. A pár szülei, városi, kétnyelvű szülőkként semmi „rendkívülit nem éreztek ebben a „vegyesházasságban”.

⁶⁴ Példaként említhető az előző fejezetben idézett Csehországban dolgozó fiatal orvosnő esete, aki tudatosan többkultúrjúságra, többnyelvűségre akarja nevelni gyermekeit. Az interjúalany elképzelése szerint, az ilyen nevelés (és vegyesházasság) esetében szívárványszerűen rakódnak egymás mellé a különböző nyelvi kompetenciák és kulturális tudások.

”Mert mondjuk náluk, a lányoknál, már fennáll az a veszély...hülye vagyok, hisz nem veszély...hogya szlovák pasit fognak hozni a házhoz. Mondom „do frasa” („a fenébe”), az unokákat is én fogom majd tanítani beszélni?...Mert a nagyobbik lányom szlovák fiúval jár, és tőle is kérdeztem, hogy „Petrik, te miért nem tanultál meg magyarul?”... Meg a lányom is olyan, hogy ha itt van a fiúja--mert én a lányokkal csak magyarul beszélek--visszaszól, hogy „ne rozumiem” (nem értem). Na mondom, „jól van fiam, tanuljál meg!”...(nevet). Picit, legalább látnám, hogy volna benne akarat (nevet, kicsit panaszosan-keserűen)”

A leendő anyós elmondása szerint tehát a családban megszokott magyar nyelvhasználat kerül veszélybe a szlovák fiúk megjelenésével. Úgy érzi, hogy a családba frissen érkezőtől elvárható lenne igazodni az íratlan nyelvhasználatbeli szabályokhoz. Ennek látszik ellenszegülni az udvarló, sőt úgy tűnik, lánya sem támogatja őt ezekben a nyelvi helyzetekben. Kérdés persze, valóban a nyelvváltás zavarja-e az interjúban megszólaló nőt, vagy pedig a fiatalabb generáció nyelvhasználaton keresztül megnyilvánuló identitás-deklarációja. Akárhogy is van, kétségtelen, hogy a vegyesházasságoknak, az etnikailag vegyes párok kapcsolatának a nyilvánosságban történő elfogadása mára szinte általánossá vált. Ugyanakkor az elfogadás folyamata apró konfliktusokkal járhat, például az imént említett családon belüli nyelvhasználati kérdésekben.

1.3. Részleges kirekesztés, közösségi szankció

A multietnikus közeg felemás (sem nem teljesen elutasító, sem nem feltétel nélkül elfogadó) válaszában számít a vegyesházasságok differenciált kezelése, vagy részleges szankcionálása. Több olyan esettel is találkoztam kutatásom során, amikor a magyar nyelvi, kulturális közeg nem a házaspárt szankcionálja, hanem csak a pár szlovák felét. Fordított esetben nem biztos, hogy igaz ugyanez. A magyar kisebbségi közeg, kisebbségi státuszából fakadóan, érzékenyebben reagál az etnikai „keveredésekre”, épp ezért gyakrabban szankcionál, illetve sokkal inkább hajlamos etnikai jelentést tulajdonítani hétköznapi eseményeknek, cselekvéseknek és döntéseknek.

Az ilyen részleges kirekesztés esetében a házaspár magyar tagja egyedül jár el a magyar közösségi rendezvényekre, sokszor arra hivatkozva, hogy partnerét ez „ügysem érdekelné”, vagy „nem ért olyan jól magyarul”. Ezek egy része valós ok lehet (tényleges nyelvi inkompetencia például), más részük viszont válaszként fogalmazódik meg a

közösség csendes elfordulására, vagy egyfajta „önkorlátozásként” megelőzni igyekszik a várható közösségi szankciókat. Egyetlen interjú során sem fogalmazódott meg konkrét magyarázat az ilyen elkerülő magatartásokra, ennek ellenére a hétköznapiakban számtalanszor tapasztalható (pl. a faluban tartott Csemadokos rendezvényre csak a magyar férj jött el, szlovák felesége nem).

A közösségi szintű kirekesztés elkerülésére egy másik megoldás, melyet középkorú vegyes házasságban élőknél tapasztaltam, hogy ezek a párok egymás társaságát keresik. Válaszaikból arra lehet következtetni, hogy semmiképpen nem egy direkt szándék, vagy tudatos döntés eredménye az ilyen típusú szocializáció, inkább azért töltik szívesen az időt egymás társaságában, mert egy ilyen közegben az etnicitás „nem téma”, valamint köztes etnikai pozíciójukból adódóan sok hétköznapi kérdésben hasonlóan vélekednek.

3. Az iskolaválasztáshoz kapcsolódó sérelmek

A kettős- vagy többes kötődésekhez a legtöbb konfliktus, az interjúk és tereptapasztalatok alapján, az iskolaválasztás körül látszik körvonalazódni. Miért éppen az iskolaválasztás? Az iskolaválasztás a homogén, egyirányú etnikai kötődésekkel rendelkező családokban egyfajta kiszámítható automatizmussal működik, különösebb megbeszélést vagy a családon belüli egyezséget nem igényel. A többes kötődésekkel és változatos iskolázási mintákkal rendelkező családoknál viszont, nem beszélhetünk ilyen mértékű *automatizmusról*. Az iskolaválasztásról- elsősorban annak etnikai dimenziójáról- az e kérdéskört tárgyaló fejezetben szólnunk részletesen. Az alábbiakban a köztes etnikai helyzetben lévő családok és iskolaválasztásaik eredményezte családon belüli konfliktusok, az iskolaválasztással kapcsolatos közösségi elvárások, megítélések, szankciók kerülnek elemzésre. Azt is mondhatjuk, hogy az etnikai vegyesség közvetett, az iskolaválasztáson keresztüli, társadalmi megítéléseit vizsgáljuk.

Két jól elkülöníthető fajtája különböztethető meg az iskolával, illetve iskolaválasztással kapcsolatos konfliktusoknak/ sérelmeknek:

- (i) a családon belül nem állnak rendelkezésre *kézenfekvő, automatikus* minták az iskolaválasztáshoz - mert például a két szülő eltérő iskolai képzésben részesült, és/ vagy a szülők etnikai azonosulásai eltérőek, hogy a két

legjellemzőbb típust említjük. Az iskolaválasztás ilyenkor egy tudatos egyeztetés tárgya, ami olykor nem mentes az éles konfliktusoktól sem.

- (ii) a környezet (szélesebb család, rokonság, szomszédság) várakozásai eltérnek a család döntésétől vagy döntési szándékától, igyekeznek beavatkozni a döntési folyamatba, illetve szankcionálni a családot.

(i) Az iskolaválasztáshoz köthető konfliktusok első típusát szemlélteti a következő etnográfia és a hozzá kötődő interjúrészlet:

Ankáék vegyesházasságnak számítanak a faluban. A „Portrék” című fejezetben részletesen bemutatjuk a családot.⁶⁵ Hétköznapjaik leginkább a nyelvi, kulturális vegyesség fogalmával írhatók le—mindkét nyelvet egyaránt használják, baráti körük, kapcsolataik magyar és szlovák irányba egyaránt kiterjedtek, iskolázottságuknak megfelelően bejáratosak a két kultúrába, a televízió keresztül ismerik mindkét tömegkultúrát. E kulturális, nyelvi, etnikai értelemben kiegyensúlyozott helyzetet az iskolaválasztás dilemmája erőteljes krízisbe sodorta.

Anka, a feleség narratívája:

„Tibor (a férj) is akarta a saját maga igazát... hogy „márpedig én úgy fogom nevelni a gyermekeimet, hogy magyar iskolába járjanak!” Volt olyan, hogy még csak terhes voltam, de már összevesztünk azon, hogy a gyermekeink hova fognak járni. Összevesztünk, mert azt mondta, hogy ő meg nem engedi, hogy a gyermekei szlovák iskolába járjanak!... Volt egy időszak akkor, hogy úgy nézett ki, el is fogunk válni”

A megoldást Anka szerint az jelentette, hogy egyikük, a férj, végül „engedett”, megmentve ezzel a házasságukat és elfogadva, hogy a gyermekek szlovák iskolába fognak járni. Az iskolaválasztás jellemzően olyan döntés Dél-Szlovákiában, mely során nem létezik *kevert* vagy *köztes* megoldás (értelemszerűen, nem járhat valaki *egyszerre* magyar és szlovák tanítási nyelvű alapiskolába). Egy családon belül, több gyermek esetében, vagy az alapiskolai tanulmányok 8-9 éve alatt természetesen elképzelhetőek különböző kombinációk, bár nem tölságosan jellemzőek. (Egyetlen olyan családdal találkoztam, ahol a két gyermek eltérő nyelvű alapiskolába járt. Az már valamivel

⁶⁵ Anka férje magyar iskolákat végzett, ő szlovákot. Mindketten kétnyelvűek, férje esetében a magyar nyelv az erősebb (családi háttéréből, iskoláztatásából fakadóan), Ankánál a szlovák.

gyakrabban fordul elő, hogy a gyermeket alapiskolai tanulmányai során a szülők átíratják magyarból szlovákba, vagy fordítva).

Egy esetleges is-is típusú iskolaválasztás anomáliáját magyarázza el a következő részletben Anka, a két gyermek két különböző iskolába íratásnak lehetőségét felidézve. A történetet sok évvel a döntés után is nagy érzelmi túlfűtöttséggel mondja el:

„Aztán úgy volt, hogy valakinek engedni kellett. Vagy az lehetett csak, hogy szétmegyünk. Na akkor azt mondta (Laci, a férj), hogy jó. Akkor abban maradtunk, hogy Tibike (idősebbik gyermek) szlovák iskolába fog járni, de majd Edina (fiatalabbik) magyarba. De viszont akkorra meg, az olyan dolog, hogy két gyermek egy családból két külön helyre menjen... Abban az időben akkora különbség volt a két iskola között. Még most is... Én is szlovák iskolába jártam, de úgy volt, hogy azokat a magyarokat nem is ismertük (egy épületben volt a két iskola). Ők egy emelettel feljebb jártak, de annyira el volt zárva az a két iskola, hogy a magyarokat nem is ismertük. És én nem akartam hogy a két gyermekem így legyen! Meg mutogattak is egymásra, hogy „na a magyarok...” Én azt nem akartam, hogy úgy nőjenek föl a gyermekeim, hogy egymásra mutogassanak!”

A házaspár kezdetben a kompromisszumos megoldást fontolgatta: egyik gyermeket az egyik iskolába, másikat a másikba. Ideális esetben akár működhetett is volna ez a megoldás. A település két iskolája közötti rossz viszony azonban ellenségessé tette a két intézmény tanulóit egymás iránt, ezért a feleség elfogadhatatlannak vélte ezt a megoldást. A gyermekek azonos iskolába íratása tűnt járhatóbb útnak, még olyan áron is, hogy így a másik iskola (az ő esetükben ez a magyar volt) által reprezentált nyelv, kultúra várható módon háttérbe szorult.

Számos településen tapasztaltam hasonló helyzetet kutatásom során, ami a két iskola, a helyi magyar és szlovák tanítási nyelvű alapiskola viszonyát illeti. A két iskola közötti feszültség többnyire abból a versenyhelyzetből adódik, ami adott településen a tanulók, osztályok megtartásáért folyik. A demográfiai hullámvölgygel együtt e jelenség, az interjúban megszólaló édesanya hatvanas évekbeli tapasztalataihoz képest, felerősödni látszik. A demográfiai okok mellett fontos etnikai dimenziója is van e helyi konfliktusoknak- adott településen mindkét iskola igyekszik fenntartani különállását, egyediségét, amit gyakran a másik iskola *ellenében* fogalmazznak meg. A helyi közoktatás képének olykor túlzott polarizálásával a szülők felé az iskolaválasztás fontosságát, az egyik vagy másik iskola melletti döntés messzemenő következményeit kívánják kommunikálni az érintett pedagógusok. Fokozottan igaz ez a magyar iskolákra, melyek

egy kisebbségi nyelvet, kultúrát képviselve, erőteljesebben kell, hogy hallassák hangjukat ahhoz, hogy az *automatikus* magyar iskolát választó szülőkön túl a bizonytalankodók figyelmét is magukra vonják.

(ii) Az iskolaválasztás kérdésére a tágabb környezet, elsősorban a nagycsalád, rokonság is érzékenyen reagál, véleményük gyakran visszahat a (nukleáris) családon belüli döntésekre. Férje ezirányú félelmeit írja le a már idézett Anka:

„Mert neki (a férjnek) ez hatalmas probléma volt, nem is neki konkrétan, hanem hogy mit fog szólni a család. Hogy náluk senkinek, soha a gyermekei nem jártak szlovák iskolába, akkor miért pont az övé!”

A többes kötődésekkel rendelkezők *rendellenességét* környezetük az előbbieket etnikusan (is) értelmezhető döntéseit bírálva kommunikálja. Az idézett esetben a férj családja végül elfogadta, hogy mindkét gyermeket szlovák iskolába írták, az édesanyjuk akarata szerint, és további konfliktusokra nem került sor emiatt, ilyen értelemben a férj előzetes aggodalmai túlzottak voltak.

Sokkal ritkábban fordul elő, hogy a tágabb környezet, rokonság, netán a helyi tanító közvetlen beavatkozna a család iskolaválasztást érintő döntésébe: egy Sellye melletti faluban talákoztam ilyen esettel. Az iskola tanítónője, többször meglátogatva a gyermekét szlovák első osztályba írató családot, sikeresen meggyőzte őket, hogy a következő tanévtől átírassák magyarba a gyermeket. A váltás közvetlen oka az volt, hogy a szlovák iskolában a gyermek megbukott, mert nem értett jól szlovákul, osztályismétlést javasoltak neki. A gyermek magyar iskolába való átíratása a helyi szlovák pedagógusok ellenkezését váltotta ki, ami tovább rontott a két iskola közötti, amúgy sem túlságosan jó viszonyt. A szülők a velük készített interjúban, két évvel az esetet követően, sikeres megoldásnak értékelték az iskolaváltást, a falubeli pletykákat viszont, melyek szerint a magyar iskola vezetősége befolyásolta őket, elutasították. Az ilyen gyanakvások meglehetősen gyakoriak a vegyes lakosságú falvakban- rendszerint a beiratozási időszakban, felröppennek olyan hírek, hogy valamelyik iskola igazgatója, beiratásokért felelős pedagógusa felkeresi a bizonytalankodó (általában a többes kötődésekkel rendelkező) szülőket. A korábban említett csökkenő gyermeklétszámok ismeretében nem annyira meglepő, hogy az intézmények szinte minden egyes gyermek beiratásáért

megdolgoznak. Érdekes viszont, ahogy az érintett családok, még ha hallgatnak is a hozzájuk ellátogató pedagógus szavára, igyekeznek fenntartani az önálló döntés látszatát. Mivel a kettős kötődésekkel rendelkezőket környezetük könnyen „kétkulacsnak” bélyegzi meg ide is- oda is tartozások miatt, a határozott választás benyomásának keltésével ez alól a negatív sztereotípiától igyekeznek szabadulni.

4. Konfliktusos emlékezetek

Halbwachs az emlékezet társadalmi meghatározottságára helyezte a hangsúlyt írásaiban. Nézete szerint az emlékezés olyan vonatkoztatási *keretek* között történik, melyek az emlékek rögzítésére, újrafelfedezésére szolgálnak. (Halbwachs, 1985: 121) Ezek alapján az emlékezet része az egyéni szocializáció folyamatának, az emlékek mintegy rátapadnak az adott kultúrába, társadalomba belenevelkedő individuumra. Az emlékezet tehát elsősorban kollektív produktum, adott társadalmi közösség kommunikációja során születik meg-- egyéni emlékezet, élmények is csak mások vonatkozásában, a társadalom nyújtotta értelmezési keretek között létezhet. (uő, 1985: 364). Amint arra Jan Assmann rámutat, Halbwachs társadalmi keretei meglepő hasonlatosságot mutatnak a goffmani keretértelmezéssel. (Assmann, 1999: 36) Goffmann elméletében az általa „frame”-knek nevezett értelmezési keretek alkotják az egyén mindennapi tapasztalásának alapjait.

Nézzük ezek után, hogy működik egyéni és közösségi emlékezet egy olyan multietnikus közegben, mint amilyenek az általam vizsgált galántai és sellyei járás egyes települései. Terepmunkám tapasztalatai szerint egy multietnikus közegben gyakoriak azok a csendes, kevésbé kibeszélt konfliktusok, melyek az egymástól eltérő történelmi emlékezetek kapcsán vannak jelen. A két vizsgált járás közelmúltjából a legtragikusabb, és ebből adódóan a kollektív emlékezet élesen őrzött emléke az 1945-48 közötti csehországi deportálások és magyarországi kitelepítések emlékezte. A Csehszlovák hatóságok kezdetben ideiglenes kényszermunkára, a kitelepített németek nyomán keletkezett munkaerő-hiány pótlására szállították tömegesen a szlovákiai magyarokat.

Vagyonukat 1948 tavaszán lefoglalták, 1947-48-ban pedig sor került a szlovákiai magyarok magyarországi kényszer-kitelepítésére⁶⁶.

Dél-Szlovákia magyar lakossága az 1945 utáni kényszerdeportálásokról és az azt követő csehszlovák-magyar lakosságcsereéről máig élő, az egyéni tapasztalat mélyére hatoló emlékekkel és kollektív emlékezettel rendelkezik, mely fagyos marhavagonokról, a magyar falvak rendőri körbekerítéséről, a vagyonelkobzásokról, a megszokott falu, otthon elvesztéséről, a magyar-csehszlovák határon való szökési kísérletekről, a kettészakadt családokról egyaránt szól. (Szarka, 2003: 13-16)

Egymástól eltérő emlékezetek élnek az 1947-48-as lakosságcsereéről a betelepített szlovák családok, a kényszer-kitelepített magyar családok között és hátramaradt dél-szlovákiai rokonaik között. Az előbbieket (szlovák családok) önkéntes alapon érkeztek dél-Szlovákiába, részben egy jobb élet reményében, részben az anyanemzettel való újraegyesülés eszméjének hatása alatt. Velük ellentétben, az érintett magyar lakosság emlékezete az egykori események tragikus mozzanatai körül szerveződik. Az utóbbiak a kitelepítéseket visszaemlékezéseikben súlyos, sorsfordító veszteségként, egyéni és kollektív sérelemként élik meg. (bővebben erről Bukovszky László, 2001, Vadkerty Katalin, 1996, 1999, 2001 írnak munkáikban)

Az eltérő emlékezetek a lakosságcsere követően sok konfliktussal, a faluközösségen belüli elszigetelődéssel, ha más nem, csendes bizalmatlansággal jártak az újonnan betelepítettek és a falu „öslakosai” között. Hivatalos beszédmódot a hatalmon lévők nem alakítottak ki az eseményekről-- leginkább a hallgatás jellemezte a kitelepítések és az 1989-es rendszerváltás közötti időszakot. A két közösség eltérő emlékezete csak informális keretek között, kisközösségi szinten hagyományozódott tovább. A rendszerváltást követően jelzésértékű módon, a deportálásokról, kitelepítésekről szóló beszéd gyorsan utat tört magának a nyilvánosságba. A történelmi

⁶⁶ A kitelepítések sellyei és galántai járásbeli részleteiről Bukovszky László (2001) számol be nagy hitelességgel. Mint azt Bukovszky leírja, a lakosságcsere során a galántai járásból közel nyolcezer, a vágsellyei járásból csaknem ötezer főt telepítettek ki. A kitelepítettek többségében Baranya, Tolna, Bács-Bodrog, Békés, Pest-Pilis, és Szabolcs megyékbe kerültek. Az ún. *rátelapítási* tervek alapján a galántai és sellyei járásba a tótkomlósi körzetből érkeztek magyarországi szlovák áttelepülők. A gazdasági és a telepítés módjában mutatkozó *diszparitások* a lakosságcsereben érintett két csoport között (a szlovákiai magyarok gazdasági vesztesége, illetve erőszakos kitelepítése és a magyarországi szlovákok „önkéntes” áttelepülése és gazdasági „nyereségei”) erőteljesen alakítják a kitelepítések emlékezetét, a korabeli és utólagos értelmezéseket.

eseményeket részleteiben nyilvánosság elé táró tudományos munkák láttak napvilágot⁶⁷, melyek azon túl, hogy a lakosságcsere történelmi eseményeit dolgozták fel és hozták nyilvánosságra, megkonstruálták a kitelepítések *hivatalos közösségi emlékezetét*. E folyamatok részeként, szimbolikus és ritualizált cselekvések egész sorozata zajlott Dél-Szlovákia szerte, így a galántai és sellyei járás falvaiban is. A kitelepítések évfordulójára faluünnepségek szerveződtek, a kitelepített családokat ünnepélyes keretek között látták vendégül, emlékműveket emeltek több helyütt, templomi ünnepségeket rendeztek. A szimbolikus eseménysorozatok csúcspontja a kitelepítések ötvenedik majd hatvanadik évfordulója volt (1998 és 2008). Ezen alkalmakkor országos és helyi szintű események zajlottak, a dél-szlovákiai magyar pártok, a Csemadok, valamint a helyi önkormányzatok szervezésében.

4.1. „Köztes emlékezetek”

A lakosságcserét követően a hétköznapok együttélési gyakorlata az etnikai vegyesség változatos formáinak kiszélesedését hozta magával, elsősorban a vegyesházasságokon és a szlovák iskolába íratásokon keresztül. Az etnikailag vegyes családok történelmi emlékezete olyan sajátos olvasatát adja a lakosságcsérének, illetve az ehhez kapcsolódó eseményeknek, mely nem azonos a magyar és a szlovák közösségi emlékezettel, de szervesen illeszkedik a két etnikum elbeszélte helyi történelméhez, valamiféle önálló, köztes, ideális esetben közvetítő helyet foglalva el. Hiba lenne azonban túlzottan idealizálni ezen narratívákat. Nyilvánvalóan ezek ugyanúgy a saját múltbeli cselekvések mában való reprezentálására és legitimálására születnek, a két közösség kollektív értelmezési kereteire épülnek, legfeljebb sajátos módon vegyesen szerveződve. Azt sem állíthatjuk, hogy egy teljes emlékezet-hagyományról van szó; inkább olyan

⁶⁷ A szlovákiai magyar kitelepítéseknek első magyar nyelvű történelmi összefoglalója Janics Kálmán tollából született, és 1979-ben jelent meg Genfben „*A sorstalanság évei*” címmel. Kövesdi Károly és Mayer Judit (1995) a beneši dekrétumokat bemutató és azokat történelmi kontextusba helyező munkája ugyancsak a kitelepítések kutatásának kezdeti korszakában született. A cseh történészek közül Karel Kaplan (1990, 1995), valamint Július Baláz (1991) publikálták az 1945-48-as időszakot feldolgozó, a kitelepítésekben a csehszlovák állam szerepét elemző munkáikat. A szlovák történészek közül Štefan Šutaj foglalkozik a kérdéses időszakkal- 1993-ban két munkája is megjelent e témában, az egyik az 1945-48-as évek szlovákiai történéseivel, a másik az *1949-es déli akció* történéseit elemzi. Szlovákiai magyar oldalról Vadkerty Katalin (1996, 1999, 2001) munkái nyújtották a lakosságcsere és deportálások történelmi szempontból legteljesebb képét.

emlékezet-foltokról, melyek kapcsolódva a nagy, nemzeti, kanonizált hagyományokhoz, azokat kiegészítve, olykor nekik ellentmondva jelennek meg egy-egy személyes elbeszélés során.

A következőkben megszólaló taksonyi, ötven év körüli nő édesapja egy közeli faluból származó szlovákiai magyar, míg édesanyja áttelepült szlovák család lánya volt. Az interjúalany a két család, és rajtuk keresztül a két közösség (magyarok és szlovákok) emlékezetét egyszerre látja, ez a sajátos nézőpont kölcsönöz narratívájának különleges jelleget:

„Én mind a két oldalát láttam a magyarságnak is, és a szlovákságnak is. A kitelepítésnek és az idevándorlásnak. Onnét Magyarországról. Olyan reálishan tudok nézni ezekre a dolgokra. A két nagyszülő is soha nem akarta elmásítani ezeket a dolgokat. Elmondta úgy ahogy volt, hogy mikor idetelepültek, az nekik nem volt muszáj, önként jöttek, és mikor idejöttek hogy csapták be őket. Mert valamilyen módon azért becsapták őket. És amikor már nem tudom hányadik házból hurcolkodtak, akiket elvittek Csehországba azoknak a házaiba...az összes Taksonyiéba...mert azok a házak üresen maradtak itten. És mikor a szlovák nagymamáéknak a tizedik házból kellett kihurcolkodniuk, mert jöttek vissza a Csehországból valók, akkor a nagyapám elment valami hivatalba, nagyon megmérgegt, hogy adjanak neki valami telket, hogy ő építene. Mert nem volt azért egyszerű, hogy hazajött a tulaj, és benne lakott egy más... és akkor valahogy sikerült egy telket, és az én nagyapám ott épített egy házat. És abban lakik a mai napig. Ezzel elérte azt is... mert sokan vannak, akik a mai napig más házában laknak, akik áttelepültek, büszke is voltam rá, hogy bebizonyította, hogy képes volt, hogy ne lakjon más házába. És aztán meg apu mesélte ezeket a dolgokat a kitelepítésről, hogy valóban nem volt más választás, csak az, hogy menni kellett azzal a mit tudom hat kilós batyuval, és a rendőrök körülkerítették a falut...úgyhogy nagyon reálishan láttuk mi ezt, kicsi korunktól. Én valahol épp olyan magyar vagyok, mint amilyen szlovák. Úgy érzem legalábbis. Ha bántják a magyarokat, fáj, ha bántják a szlovákokat, fáj.”

Az idézetben megjelennek úgy a magyar, mint a szlovák kitelepítés-emlékezet elemei: a magyarok pár kilós csomagokkal való kizavarása a falvakból, házaik, ingatlanjuk elkobzása, ugyanakkor a betelepített szlovákoknak a magyarok házaiba való betelepítése, a volt tulajdonosok esetenkénti visszatérése és az ebből fakadó konfliktusok, stb. Azt külön hangsúlyozza az interjúalany, hogy az ő anyai nagyapja nem foglalta el senki házát (ami e falvakban máig a legemlékezetesebb sérelem), hanem saját erőből, a hatóságok által kiutalt telken épített házat. E momentum különösen fontosnak látszik az elbeszélésben az interjúalany magyar és szlovák azonosulásainak összeegyeztethetősége,

konfliktusmentessége szempontjából. Hangsúlyos eleme az interjúnak továbbá az, hogy a két emlékezet (magyar kitelepítések és a szlovák betelepülés) együttes ismerete a családban („*valahogy nagyon realisan láttuk ezt, kicsi korunktól*”) egy sajátos pozíciót, műltszemléletet és azonosulási vágyat adott a családnak. („*Én valahol épp olyan magyar vagyok, mint amilyen szlovák... Ha bántják a magyarokat, fáj, ha bántják a szlovákokat, fáj.*”)

Ugyanez a köztes pozícióból visszatekintő emlékezet jelenik meg a következő részletben:

„*Gondolom, hogy pár év múlva annyira nem fog számítani, hogy ki milyen nemzetiségű. Az én gyerekeimnek is mindig emlegetve vannak ezek a dolgok (kitelepítések), meg végig van mesélve. Úgyhogy ilyen nem is történhet velük, hogy haragudnának a másik nemzetre-- ez van benne, ami olyan jó.*”

Érdeemes odafigyelni azonban az interjúrészlet legelső mondatára, mely az etnikai különbségek, az etnikus látásmód eltűnését jósolja, illetve azt, a fiatalabb generáció nem neheztel már az egymással ellentétes történelmi emlékezetek miatt. Ricoeur szerint, „*amikor emlékezésről beszélünk, akkor szükségképpen felejtésről is szólunk, hiszen végül is sohasem emlékezünk mindenre*” (1999: 63- fordítás Á.Zs.). Freud nyomán Ricoeur az emlékezés aktív és passzív formáját különbözteti meg; a felejtésre is ezt az elkülönítést alkalmazza. A felejtés passzív formája a menekülés az emlékezés elől, aktív formája a szelektív felejtés. Ez utóbbi a felejtés menekülő változatától abban különbözik, hogy a történelemtudomány válogató módszerét alkalmazza. Ez a „*kiejtés*” jellemzi a győztesek történetírását is, elfelejtve a veszteseket, vagy ahogy Ricoeur nevezi, az „*áldozatot*”. „*Az emlékezés feladata lesz, hogy ezt a szisztematikus felejtést korrigálja, és elvezessen az áldozatok történelmének megírásához.*” (1999: 65- fordítás Á.Zs.) Halwbachsnál, mint azt korábban már említettük, az emlékezés alanya az egyén, miközben a társadalmi keretek szabályák meg az emlékezés képességét. Ez utóbbi elvezet a *felejtés* fogalmának magyarázatáig. Halwbachs szerint, az egyén arra tud emlékezni, aminek a jelenben megfelelő vonatkoztatási keretei vannak, minden más *kihullik az emlékezetből*. (Assmann, 1999: 36) Azt is mondhatjuk, hogy Halwbachs az emlékezés kommunikációs modelljét fogalmazza meg akkor, amikor kiemeli, hogy az egyéni emlékezet az adott társadalmi csoport kommunikációs folyamataiba való beleszövődésének eredménye. Ha megszakad valamiért a kommunikáció vagy a kommunikációban közvetített

vonatkoztatási keretek szertefoszlanak, jelentőségüket veszítik, megsérülnek- akkor kerül sor a *felejtésre*.

A szlovák és a magyar nemzeti történelemnek számos olyan pontja van, ahol a felejtés vagy kiejtés technikáját alkalmazza a történetírás.⁶⁸ Ugyanezek a folyamatok figyelhetőek meg a nemzeti/ közösségi emlékezet szintjén is; a közösség e narratívakon és „narrativa-lyukakon” keresztül fogalmazza meg saját identitását, viszonyát más nemzetekhez, nemzeti emlékezetekhez. Peter Burke (2001) a történelmi emlékezetet, az előző szerzőkkel egyetértésben, társadalmi konstrukcióként kezeli. Amint azt kiemeli, nagyon eltérő képet alkotnak a múltból a különböző társadalmi csoportok- „ rendre csoportjuk nézőpontja szerint irányítva figyelmünket az eseményekre...”. (Burke, 2001: 5) Ebben az értelemben Burke nem lát nagy különbséget a modern történetírás „reprezentációja” és a hagyományos társadalmak spontán „emlékezése” között. A szerző ugyancsak kiemeli, hogy a különböző kultúrák eltérő módon viszonyulnak saját múltjukhoz. Hogy mi okozza ezt az eltérést, azt Burke elsősorban a győztes/ vesztes kategóriával magyarázza. „Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a történelmet a győztesek felejtik el. Megengedhetik maguknak a felejtést, míg a vesztesek képtelenek elfogadni a történeteket. Arra ítéltetnek, hogy rágódjanak rajtuk, újra átéljék...”. (Burke, 2001: 7) A szerző kulturális magyarázattal is szolgál a felejtés folyamatára, amikor az olyan identitásteremtő vagy identitáskereső közösségekre utal („ ha egy közösség elveszíti gyökereit, szükségét érzi, hogy megkeresse őket”), melyek számára kiemelten fontos múltjuk, „gyökereik” ismerete, az emlékezetben való megtartása. Mindezen erőfeszítések végső soron arról szólnak, hogy „mi kik vagyunk” és miben különbözünk „mi” másoktól, szögezi le Burke. (Burke, 2001: 14)

⁶⁸ A nemzetileg elkötelezett magyar történetírás a 17-18. századig szinte egészében kiejti a szlovák népet az egyes események történelmi olvasatából, ezt követően is egy sajátos magyar nemzeti olvasatban ábrázolja őket. Ugyanez mondható el a (cseh)szlovák nemzeti történetírásról is- a nemzeti identitás megerősítésének, legitimálásának rendeli alá a történetírást, „kifelejtve” belőle sokszor a szomszédos népeket és az azokhoz kötődő birodalmi viszonyokat, megváltoztatva egyes történelmi arányokat. A 20. századi csehszlovák majd szlovák történetírás „nyilvánvalóan” a magyar kisebbséggel szemben alkalmazza leginkább a kiejtés technikáját, ezzel is szlováktól eltérő etnikai identitások létjogosultságát, jelentőségét kisebbítve, valamint a történelmi szempontból többszörösen „rivális” magyar nemzet közép-kelet-európai szerepét „alulreprezentálva” ezáltal.

Az alábbiakban idézett interjúalany számára gyermekkortól természetesnek számított, hogy tisztában van mindkét közösség ismeretanyagával, és családja kettős kötődéséből adódóan egy sokkal differenciáltabb műltszemlélettel rendelkezik. Értetlenül áll a felejtés azon momentumai előtt, amikor azt tapasztalja, hogy mások tudatosan vagy egyfajta automatikus felejtéssel kiejtik a múlt egyes szeleteit:

„Vannak olyan áttelepült családok, hogy nem tudják, hogy valakinek a helyére jöttek, és hogy kinek a helyére jöttek, hogy a mai napig nem mondta el nekik senki. Az én szlovák nagymamámnak egyik nővére ottmaradt Tótkomlóson. Anyu unokatestvére meg, a másik nővérenek a gyermeke, aki ide került és szlovák férje lett, mikor beszélgettünk erről a kitelepítésről, nem tudta ezeket a dolgokat. Meg volt lepődve...Engem ez annyira sokkolt, hogy mi egy család voltunk, és ő ezt nem tudta. Lehet, hogy ha az anyunak nem magyar férje lett volna, én se tudnám. Ötven évet leélt itt, és soha nem érdeklődött ez iránt. Nem mondták neki el sose.”

A többes azonosulásokkal rendelkező családok, és itt elsősorban az idősebb generáció tagjaira gondolok, akik még személyesen érintettek az ötven- hatvan évvel ezelőtti kitelepítésekben, deportálásokban, a két etnikai csoport történelmi emlékezetéhez egyaránt kötődnek saját köztes helyzetükből adódóan. Ők azok, akik az interjúrészletben megszólalóval együtt, nehezebben hajlanak az említett kiejtésekre, a múlt egyes szeleteinek automatikus törlésére, mint a homogén etnikai kötődésekkel bírók. Ellentmondásos jelenséggel állunk azonban szemben, úgy tapasztaltam. Nem lenne igaz, ha múltorientáltaknak festenénk le ezeket az embereket. Hétköznapjaikban az etnikai átjárások, saját vegyességüknek a mindennapokban való zökkenőmentes egyeztetése, társadalmi elfogadtatása megkivánja a rugalmas identitás-politikát, ami megkivánja a gyors felejtést, nem a múlt, a gyökerekre való figyelést, hanem a mában élést, és a jövőorientáltságot. Kétségtelenül ez az identitáspolitika a fiatalabb generációra jellemző inkább.

4.2. Iskolai történelemoktatás és családi emlékezet

Amikor történelem és közösségi/ nemzeti emlékezet viszonyáról beszélünk, feltétlenül szólnunk kell az iskolai történelemoktatás szerepéről, annak nemzeti azonosulásokat alakító erejéről. Szlovákiában, úgy a magyar, mint a szlovák tanítási nyelvű iskolákban centralizált, egységes tantervek szerint történik a történelemoktatás. A

környező országokkal ellentétben, Szlovákiában anyagi okokra hivatkozva, nincs meg a szabad tankönyv-választás lehetősége-- tantárgyanként, évfolyamonként meghatározott tankönyv áll az iskolák rendelkezésére.⁶⁹ A magyar iskolák a szlovák tankönyvek tükörfordításait használják.

A rendszerváltás Szlovákiában is a történettudomány és a történelemoktatás válságát és újragondolásának igényét hozta magával. (Simon, 2004: 55) A kisebbségi magyar iskolák helyzete különösen nehéznek bizonyult. Meg kell küzdeniük azzal a krízissel, ami átfogóan jellemző a kelet-európai történelem-értékelésekre és oktatásra, és mindemellett meg kell találniuk az egyensúlyt az iskolai történelemoktatásban saját nemzeti történelmük, a szlovákiai magyarság közösségi történelme, és a szlovák nemzetállam történelme között.

Ez utóbbi saját identitását, legitimitását hangsúlyozva egy szlovák szempontú történelem-szemléletet igyekszik érvényesíteni a közoktatásban és érzékenyen reagál minden alternatív történelem-értelmezésre⁷⁰. A tantárgy nemzeti szempontból érzékeny helyzete miatt a történelemkönyv-írás nehézkes, politikai vitákkal tarkított folyamat Szlovákiában. Az alapiskolákban az új, államilag kiadott történelemkönyvek a 90-es években kerültek bevezetésre, melyeket a magyar alapiskolák a „Magyar nép története”⁷¹ című könyvvel kiegészítve használják. (Simon: 2004, 81). A magyar középiskolák történelemoktatását a sok éves késéssel megjelent új, állami kiadású tankönyv-sorozat mellett „A (cseh)szlovákiai magyarok története”⁷² című kiadvány segíti. Az iskolai történelemoktatás felvázolt strukturális és tartalmi problematikáit szem előtt tartva, a továbbiakban azt vizsgáljuk, miként találkozik, időnként vitatkozik egymással a két hivatalos nemzeti történelem (mely az iskolai történelemoktatáson keresztül válik személyes tudásanyaggá) a vizsgált galántai és sellyei járásbeli, köztes etnikai

⁶⁹ Ezeket a tanulók ingyenesen kapják használatba az iskolától. Mindenfajta, ettől eltérő tankönyvet, segéd-szakkönyvet a tanulóknak saját maguknak kell finanszíroznia—éppen ebből adódóan bevezetésük az iskolai oktatásban problematikus.

⁷⁰ Annak ellenére, hogy a szlovák történetírásban lejárt már egy korszakváltás, mely szakít a Nagymorva-birodalom és az újkori szlovák történelem kizárólagos történelmi forrásként való kezelésével és egy sokkal kritikaibb szemléletmódot képvisel, az iskolák tankönyvanyagában az átalakulás csak az utóbbi pár évben kezdődött el. (Simon, 2004: 80).

⁷¹ Szerzői Kovács László és Simon Attila

⁷² www.tankonyv.sk, a Madách-Posonium Kiadó, valamint a komáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszékének közreműködésével, (a kiadvány munkálatait Szarka László vezette)

kötődésekkel rendelkező családok esetében. A korábbiak alapján egyértelmű, hogy a többes kötődésű családokból származó gyermekek esetében nagy eltérések mutatkoznak az iskolában tanult *nemzeti történelem* és a család etnikailag *köztes, többes emlékezete* között.

Az idézett etnográfiaiban a megszólaló édesanya elmeséli, hogy lányai kulturális és nyelvi vegyessége a család többes kötődéseiből fakad, illetve az részben az iskolaválasztás eredménye. Lányai történelem-felfogásáról beszélgetve szól arról az ellentmondásról, mely az iskolaválasztásuk eredményezte történelemoktatás (szlovák) és a származás alapján magukénak vallott nemzeti múlt (magyar) között feszül. Az interjúalany úgy érzi, hogy a hivatalos szlovák iskolai történelemoktatás lányainál a korábbi generációk („nemzeti örökségük”) tudáskészletétől való elszakadást eredményezte: *„Persze az iskola nagyot dobott náluk (szlovák irányba)... Mert sokszor bánom is, hogy nem adtam őket magyar iskolába, mert szerintem többet kapnak azok a gyermekek, akik magyar iskolába járnak, az irodalom szempontjából, a múltból”*

Ugyanez az interjúalany jónak érzi, hogy lányai nem a történelmi sérelmekből, a két nemzet egymással szembeni ellenérzéseiből merítenek, hanem a közös kultúrából, a két etnikumot összekötő családi emlékezetből, ugyanakkor fájjalja, hogy a nemzeti történelemírásból, az iskolai oktatás közvetítésével, a történelmet szlovák megközelítésből ismerik. Lányai a nem hivatalos, elbeszélt emlékezet által azonban mégis kötődnek a magyar nemzeti történelemhez. Ez utóbbit elősegítve, közvetett utalásokon keresztül fontos történelmi közléseket ad át nekik, ezt példázza a következő részlet is:

„Ez a falu telepes falu (betelepült szlovákok lakta)...Egyszer a mikrofon jelentette, hogy a földek, valami földügyek rendezése volt, és az Esterházy-földeket említette...nevettiünk a lányokkal, hogy ez is a mienk volt! Ha Esterházy nem lett volna, nem lett volna hova települniük (a szlovák telepeseknek)!”

A következő interjúban egy szlovák iskolákat végzett, kettős kötődésekkel rendelkező királyfai nő azt beszéli el, hogy szlovák iskolai szocializációja során nem került kapcsolatba a magyar nemzeti történelemmel. Ezt élete későbbi szakaszában, miután magyar kötődései megerősödtek, *hiányként* éli meg:

„Minket az alapiskolába se, és a középiskolába se egyáltalán nem tanítottak a magyar történelemre. Egy-kettőt megemlítettek de...(legyint) Én egyáltalán nem tudok semmit olyat, ami...ez rossz, mert mégis csak magyar az anyanyelvem és nem tudok semmiről. Ami a magyaroknál nevezetes ünnep, amit kellene tudni, azt egyszerűen nem... nem tanultuk meg.”

A beszélgetés további szakasza a magyar azonosulás, melyet saját esetében az anyanyelvre épít, és a nemzeti történelem-ismeret közötti összefüggésekről szól. Az interjúalany szerint ez utóbbi attribútum központi eleme a magyar identitásnak, akárcsak az általa korábban említett anyanyelv. Az interjú során az is nyilvánvalóvá vált, hogy az interjúalany a jelenből nézve (többségi magyar faluban telepedett le, magyar férje van, gyermekét magyar iskolába íratta) élesen elhatárolódik a szlovák nemzeti történelemtől, attól az iskolában tanult tudásanyagtól, amivel annak idején azonosulnia kellett volna. Ez a történelem-szemlélet meglehetősen hasonlít a szlovákiai magyar, magyar tanítási nyelvű iskolákat végzetek szlovák történelemhez való viszonyához. Az is elképzelhető, hogy ezt az attitűdöt interjúalanyom a közelmúltban alakította ki, például saját gyermeke (hatodik osztályos kislánya) iskolai történelem-tanulmányaival párhuzamosan.

Amint azt az előzőekben bemutattuk, az etnikai vegyesség nem egy konfliktusmentes társadalmi kategória a vizsgált dél-szlovákiai térségben. Paradox módon, e multietnikus közeg hétköznapijai az etnikai kategóriák átfedéseivel, vegyesházasságokkal, kölcsönösen ismert és elfogadott kulturális tartalmakkal telítettek, ennek ellenére a vegyesség gyakorlatát számtalan társadalmi konfliktus és szankció övezi. Az egyik közismert társadalmi tere e konfliktusoknak a vegyesházasságok. Bár jóval elfogadottabbá váltak, mint negyven-ötven évvel ezelőtt, továbbra sem tekinthetők minden esetben problémamentesnek. A többes etnikai kötődésekkel rendelkező családok iskolaválasztását, akárcsak az egyén etnikai vegyességét, rendszeres társadalmi szankciók érik, erre is mutattunk példákat e fejezetben. Végül, a közösség identitásalakulása szempontjából meghatározó szereppel bíró emlékezetéről esett szó, mely az iskolai történelemoktatással kerül sok esetben ellentmondásba. Továbbá, történelem és emlékezet kapcsolatáról szólva, a többes kötődésekkel rendelkezők sajátosan „köztes emlékezetét” elemeztük, és megállapítottuk, hogy az a köztes etnikai pozíció sajátos látásmódját tükrözi- bizonyos mértékben ötvözi a két közösség emlékezetét, a konfliktusos elemeket pedig igyekszik kiejteni.

X. FEJEZET

VEGYESSÉG ÉS MOBILITÁS

A nyugat-európai és amerikai asszimiláció-kutatás kezdeti szakaszában a kutatók többsége egyetértett abban, hogy a bevándorlók társadalmi sikerességéhez az asszimiláció elkerülhetetlen, sőt kívánatos folyamat. Tajfel a 70-es években a „teljes asszimiláció” sikerességét az egyén társadalmi mobilitásának akadálymentességétől tette függővé, illetve asszimilációs szinteket határozott meg a társadalmi ellenállás viszonylatában. (Szilassy, 2006: 16). Tajfel „részleges asszimilációnak” nevezi azt a szintet, mely során a társadalmi mobilitásra és a csoportváltásra lehetőség nyílik, ám a befogadó közeg csak kisebb-nagyobb fenntartásokkal fogadja el az újonnan érkezőt. Mindezzel csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy már a kezdeti kutatói elképzelésekben a társadalmi mobilitás kérdésköre összefonódik az asszimilációval.

Hazai történészek több helyütt rámutatnak (például Glatz Ferenc, 1988) hogy, a Monarchia 19. századi modernizációja nem játszódott volna le a német, szlovák, zsidó kisebbségek asszimilációs szándéka, és nagyfokú mobilitása nélkül. A rendszerváltást követő hazai asszimiláció-megközelítések közül a modern irányzat szerint az asszimiláció közvetlen kapcsolatban áll a társadalmi mobilitással. (Gyáni, 1993) Az előbbiekhöz kapcsolódva, ebben a fejezetben arra keresünk választ, hogy az egyéni életutak során gyakran tapasztalt földrajzi mobilitás milyen hatással van a nemzeti/etnikai kötődésekre, vagy másként fogalmazva, asszimilációhoz, esetleg etnikai hibriditáshoz vezet-e a helyváltogatás. Különösen a város, a modern lakótelepek asszimilációs hatásaira voltunk kíváncsiak, valamint a városra költözés és a generációk közötti szoros együttélés megszűnésének illetve lazulásának az asszimilációval való összefüggéseire. Igyekeztünk választ keresni arra is, hogy az államhatárokon, régiókon, időnként kontinenseken átnyúló mobilitás milyen hatással van az egyének asszimilációs szándékára, illetve az etnikai, nyelvi hibriditással kapcsolatos attitűdjeikre.

1. Faluból városra költözés

A kárpát-medencei városok fejlődése sajátos utat járt be a 20. század folyamán. E történések nem utolsó sorban az új nemzetállamok fejlődési irányával, népesedéspolitikájával és nemzetgazdasági- iparosítási terveivel függtek össze; etnikai szempontból pedig a többségi nemzet térhódításaként és a kisebbségi nemzet/ etnikum rovására bekövetkező asszimilációs folyamatokként írhatóak le. Téréségünk specifikuma, hogy az új nemzetállamok megalakulásával összefüggő határmódosítások és migrációs folyamatok nem az etnikai heterogenitás felerősödését, hanem a nemzeti homogenizációs folyamatok előretörését eredményezték. (Szarka, 2004: 195)

A kommunista időszak szlovákiai városainak iparosítása nagyszámú munkás beáramlását eredményezte, olykor a környékbeli településekről, máskor távolabbi, etnikailag szlováknak mondható vidékekről. Az iparosítás kínálta lehetőségeket a csehszlovák pártvezetés (akárcsak a szomszédos országok kommunista kormányzatai) igyekezett maximálisan kihasználni az ország etnopolitikai viszonyainak rendezésére is, egy homogén nemzetállamot célozva meg. A 20. század második felének városiasodási folyamatai nagyszámú, a magyaroktól etnikailag eltérő népesség megjelenését hozták magukkal. Ez utóbbi a város etnodemográfiai viszonyait jelentősen átformálva a magyar népesség további asszimilációját gyorsította. (Szarka, 2004: 216) A kommunista iparosítással sok magyar etnicitású munkás került észak-csehországi bányákba, közép-szlovákiai gyárakba; voltak, akik végleg letelepedtek, mások néhány év után hazatértek. E belső népességmozgások az etnikai határok fellazulásához, a korábban etnikailag kompakt területek lakosságának vegyessé válásával jártak. Összességében elmondható, hogy leginkább a nagyvárosok etnikai mérlege billent el többségi irányba (Kassa, Pozsony) a kisvárosok nagyrészt megőrizték magyar etnikai jellegüket, magyar lakosságelemük jelentős részét. Az 1991-es népszámlálás alkalmával Szlovákiában 14 magyar többségű várost jegyeztek; ötezenél több magyar lakos 18 városban él, közöttük az általam is vizsgált Galánta és Vágsellye. (Szarka, 2004: 199- 202) Míg *a kommunista időszak iparosítása* a legradikálisabb változásokat eredményezte a városok szerkezetében és lakosság-összetételében, az *1989-90-es politikai rendszerváltás* a városfejlődésben hozott egyértelmű változásokat (új városképek megjelenése). (Szarka, 2004: 207) Ezzel

együtt a város történelmi helyeinek *nemzetiesítése* nem szűnt meg, inkább új lendületet vett a demokratikus nemzetállami keretek között (például nemzeti hősookról neveztek el utcákat, lecserélve a kommunizmust idéző elnevezéseket, nemzeti jelentéssel bíró szobrokat avattak fel számos településen, stb.)

Az egyik interjúban megszólaló középkorú Teri élete során több nyelvi váltáson ment keresztül, azaz a szlovák és magyar nyelv dominanciája, a szlovák és magyar kötődések felerősödése majd háttérbe szorulása váltogatta egymást a különböző helyzetekben, melyek az ő esetében mindig földrajzi hely- és lakóhelyváltással függtek össze. Szüleivel a csehországi Ostraván, majd a szlovákiai Karvinán, később Pozsonyban élt, majd Galántára került férjhez, visszatérve ezáltal szülei származási helyére (szülei a Galánta melletti Szeliből származnak). Teri mindvégig sikeresen alkalmazkodott a megváltozott környezethez, az új életkörülményekhez. Etnikai azonosulására is ez a nagyfokú rugalmasság jellemző. Származásából adódóan ugyan inkább magyar kötődésűnek vallja magát, azonban a szlovák iskola, a szlovák (és cseh) nyelvi környezet a korábbi évtizedek során egyértelműen hatással voltak etnikai azonosulására- ennek tudható be a szlovák iskola választása lányai esetében, illetve a családon belüli kétnyelvűség. Teri fiatalkori költözései a csehszlovák időkben történtek, ami egy fontos aspektusa élettörténetének. A föderatív Csehszlovákia nagyfokú mobilitási lehetőséget biztosított sokak számára, aminek hagyományai lényegében a köztársaság alapításáig nyúlnak vissza és bizonyos elemei (pl. tanulmányok, munkavállalás) jóval a köztársaság felbomlása után, napjainkig tapasztalhatóak. A csehszlovák időkben a lakosság egy részének mobilitása különböző okra vezethető vissza: a férfiak esetében ilyen volt a kötelező katonai szolgálat (előszeretettel soroztak be szlovákiai újoncokat távoli csehországi katonatáborokba, a kétéves katonaság során számos ismeretség szövődött a helyi lakossággal, olykor házasságok is születtek), továbbá a csehországi ipar számos kiváló munkalehetőséget kínált az iparilag kevésbé fejlett országrészből érkező szlovákiai munkaerő számára. Ez utóbbi lehetőséggel sokan éltek az általam vizsgált két dél-szlovákiai járásból is. A Csehországba vándoroltak egy része végleg letelepedett, mások pár év elteltével visszatértek falujukba, vagy valamelyik közelebbi szlovákiai ipari városban kerestek új munkalehetőséget.

1.1. Etnikai vegyesség a lakótelepeken

Galánta és Sellye lakosságának többsége lakótelepeken lakik. Többségben környékbeli falvakból költöztek be a hetvenes- nyolcvanas években, fiatal párokként, a családalapítás kezdetén. Térben és társadalmilag eltávolodva származási helyüktől, a falutól, a család idősebb generációjától (szülők, nagyszülők) és a származási hely kulturális mikroközösségtől, megváltoztak e városba költözők kulturális mintái és preferenciái. A dolgozat bevezetőjében idézett galántai vasútállomás környékén rögzített leírást tovább bővíthetnénk olyan beszámolókkal, melyek a lakótelepi grundok etnikailag vegyes világát, a fiatalabb korosztály által látogatott szórakozóhelyek, klubok, bevásárlóközpontok, uszodák, strandok, mozik sajátos városi közegét írják le. Közös jellemzőjük, hogy egy olyan városi kultúrát képviselnek, ahol az etnikai határok elmosódnak, hosszabb- rövidebb időre a háttérbe szorulnak. E multietnikus terekkel állítható ellentétbe az iskola intézménye, mely az etnikai/ nemzeti határok újratermelését, megerősítését szolgálja

A falu etnikai és vallási értelemben vett hagyománykövetésével szemben a városlakók inkább mobilitásukról, alkalmazkodókészségükről, változékonyságukról ismertek. A városba vándorló esetében a munkahely, a lakótelepi környezet a korábbiaktól (falusitól) eltérő helyzeteket teremt, amelyek gyors integrálódásra készítetik a beköltözőt. Sokan ez utóbbit elősegítve, jelentősen átalakítják nyelvhasználati szokásaikat a többségi, szlovák nyelv javára. Iskolaválasztásban is inkább követik a többségi mintát, melytől általában mobilitást, érvényesülést, azaz társadalmi sikerességet remélnek. Vannak persze, akik a többségi iskolát nem tekintik mindehez nélkülözhetetlen eszköznek, ezt igazolja Laura elbeszélése is, akit a „Portrékban” mutattunk be. Laura igent mond a város többnyelvűségére, többes kultúrájára, mindehhez a jó szlovák nyelvtudást fontosnak tartja. Ugyanakkor gyermekét nem iratja szlovák iskolába, saját tapasztalataiból kiindulva. Magyar etnikai háttérrel, magyar iskolákat látogatva, de emellett egy kétnyelvű lakótelepen felnőve, problémamentesen vált tagjává saját korosztálya ifjúsági köreinek. Laura ugyanakkor sarkos értékítéletekben fogalmazza meg a tradicionális falusi kultúrától való elhatárolódását, mely egy zárt, rögzített kultúráképet

jelent számára. Ezzel szemben a város ifjúsági kultúráját kezdettől fogva vonzónak tartja; ezekhez a fiatalokhoz akart hasonlítani.

H: Mindig volt elég sok szlovák barátom... Én nem nagyon szerettem ezeket a sellyei magyarokat, mert olyan tudatosan magyarkodóak voltak. Ők szoktak egybejárni, voltak ilyen nosztalgia-bulik, mindig csak egybe. Mindig ugyanazok az emberek, a falusiakkal keveredtek, és nekem ez a parti nem nagyon felelt meg. Meg akartam felelni a velem egykorú szlovákokkal, akikkel szimpatizáltam, nem azért mert szlovák volt, hanem valami más miatt. És ehhez az kellett, hogy tökéletesen tudjam a nyelvet, és lépést tudjak tartani velük filmekben, könyvekben...

Laura választása, amint az a fenti interjúrészletből is kitűnik, nem szükségszerűen etnikai döntés volt, inkább a *modernitás* választásnak minősül. Számára a *városi kultúra* jelenti azt a kívánatos kulturális közeget, ahová tartozni szeret, és a szlovák nyelv egyfajta kulcsot jelent számára mindehhez.

Ugyancsak jellegzetes a harmincéves, galántai Adrika esete, aki kisiskolás korában került faluról Galántára. A család magyar etnikai háttere ellenére szlovák iskolákba írátták, a szakiskolát is (varrónőnek tanult) ezen a nyelven végezte. Galántán, a lakókörnyezet, iskola hatására szlovák barátai lettek, későbbi férjével is így ismerkedtek meg. (Férje szintén galántai, vegyesházasságból származik, szlovák iskolát végzett). Bár passzívan mindketten jól tudnak magyarul, egymás között és két óvodáskorú gyermekükkel szlovákul beszélnek. Adrika hűgához, aki falun él és magyar férfihez ment feleségül, nála a magyar etnikai kötődés erősödött meg, gyermekeihez magyarul szól. Az ő gyermekei falusi magyar alapiskolába járnak, a család egymás között magyarul kommunikál. Adrikával az interjú magyar nyelven készült, időnkénti szlovák betoldásokkal. Elbeszélését önéletrajzi adatokkal kezdi, a család városra költözését mesélve:

„Apám az kürti, mi Vízkeleten laktunk a nagymamámnál, anyu oda valósi. Ott mindenki magyarul beszélt. Anyunak „slovenská národnost” van beírva (szlovák nemzetiség), apu magyar... Aztán idehurcolkodtunk [költöztünk] Galántára, panelba. Melyik évben is? 1979 körül. Elsős alapiskolás voltam akkor, igen...”

A városra költözés a szlovák iskola választását is eredményezte, amint arra korábbi példák alapján rámutattuk:

„A Svermován volt a magyar-szlovák alapiskola (közös épületben), oda jártam. A szlovák részbe. Ötödikbe' átmentem a SZNP iskolára, mert az épült akkor, az volt tiszta szlovák, oda átmentünk...”

Adrika annak ellenére, hogy szlovák nemzetiségűnek vallja magát, nem zárkózik el a magyar nyelvhasználatától, ha a körülmények úgy hozzák. Az utcabéli, vele egykorú magyar szomszédasszonyával kizárólag magyarul kommunikál. Az etnikai intolerancia eseteit elítélve, az interjú során elmesél egy történetet az egyik rokonáról, aki „tősgyökeres” szlovákként nem volt hajlandó magyarul megtanulni. Adrika úgy tartja, hogy egy olyan etnikailag vegyes lakosságú városban, mint amilyen Galánta, ideális lenne, ha mindenki beszélné mindkét nyelvet, és így a vegyes nyelvi helyzetekben boldogulna. Gyermekei szlovák óvodába járnak, pár szót tudnak magyarul. Ez leginkább a családi kapcsolatok fenntartása szempontjából fontos számukra, például hogy megértsék egymást a magyarul beszélő unokatestvérekkel.

2. Határokon átnyúló mobilitás

A rendszerváltást követően a szlovák határ közelében nyitott magyarországi üzemek, globális vállalatok helyi gyáregységei vonzóak bizonyultak a szlovák munkavállalók előtt. A határ túloldalán kínálkozó munkavállalás lehetősége elsősorban a lakosság magyarul beszélő rétegét mozgatta meg⁷³. A munkavállalók közül sokan naponta ingáztak, esetleg heti gyakorisággal, vagyis nem eredményezett áttelepülést, tartós lakóhely-változtatást a határon átnyúló munkavállalás⁷⁴. Az Európa Uniós csatlakozást követően a szlovákiai munkaerő előtt új lehetőségek nyíltak meg.⁷⁵ A nyugat-Európában munkát vállalók első köre Ausztriát célozta meg, az ország közelsége miatt. Mezőgazdasági munkára, egészségügyi dolgozóként, építőipari munkásként, bolti eladóként helyezkedtek el. Ők, akárcsak a magyarországi munkavállalók, ingázó

⁷³ 2008. március végén 18 ezer szlovákiai munkavállaló dolgozott Magyarországon bejelentett munkahelyen, ők jelentették a külföldi munkavállalók harmadik legnépesebb táborát. A gazdasági válság kezdete óta a szlovákiai munkavállalók száma esett vissza a legjelentősebb mértékben, mintegy 50%-al. (Állami Foglalkoztatási Szolgálat, www.afsz.hu)

⁷⁴ Kevés kivételtől eltekintve, napjainkra lényegesen átalakult a munkaerő-migráció iránya: Szlovákia kedvező adórendszere az ország területére vonzott számos, korábban Magyarország felé irányuló külföldi vállalkozást, ami gyorsan megnövelte Szlovákia munkaerő-igényét. A kutatás idején azonban még a munkaerő-áramlás fentiekbe leírt típusa volt inkább jellemző.

⁷⁵ Nem hivatalos statisztikák szerint közel 100-300 ezer szlovák állampolgár dolgozott 2007-ben az Európai Unió nyugati részében, elsősorban az Egyesült Királyságban, Írországban, és a szomszédos Ausztriában. (forrás: Pravda c. szlovák napilap, 2007. március 26)

munkaerőnek számítanak- nem telepednek le tartósan külföldön. A nagy-britanniai munkavállalások ezzel szemben hosszantartó kint tartózkodást (legalább ideiglenes kitelepülést) kívánnak meg, a földrajzi távolság és részben a munkák jellege miatt. A nyári idényben konyhai munkát vállaló, vagy éttermi felszolgálóként dolgozó diákokon kívül Nagy-Britanniába több évre letelepedő szlovákiai szakmunkások dolgoznak (festők, villanyszerelők, vízvezeték-szerelők, stb.), illetve az utóbbi néhány évben magasan kvalifikált, egyetemi végzettséggel rendelkezők migrációja is tapasztalható, miután sikerült szakmájukban munkát találniuk (közgazdászok, informatikusok). Vannak, akik felsőfokú tanulmányok elvégzésére iratkoznak be valamelyik nyugat-európai egyetemre, és mellette jövedelem-kiegészítésként munkát vállalnak. Összességében elmondható, hogy Szlovákiából egy erős munkamigrációs hullám tapasztalható egyes nyugat-európai államok felé, ami elsősorban a fiatalabb, húsz- és harminc év közöttiek generációját érinti. A külföldi munkavállalásnak a szlovákiai társadalomra tett hatásait még korai lenne összegezni. Néhány részleges hatásról azonban már érdemes szólni.

Külföldi tapasztalataira alapozva, számos fiatal utalt a különböző kultúrák és etnikumok együttélésének pozitívumaira, értékékként kezelve a multikulturalizmust, akár azért, mert divatos, vonzó életformának tartják, vagy mert politikailag korrekt társadalmi modellként értékelik. A külföldi munkalehetőségek nyomán érhető módon felértékelődött a nyugat-európai nyelvek ismerete szinte bármely szociális háttérrel és etnikai azonosulásokkal rendelkező potenciális munkavállaló esetében. Ezek a tapasztalatok a külföld irányába történő nyitást eredményeztek, ami a megkérdezettek gondolkodásában, értékrendjében határozottan megmutatkozott, miközben jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak a magyar- szlovák etnikai különbségek és határok kérdésének.

Ezen újszerű kulturális tapasztalatok a *transznacionalitás* jelenségéhez köthetőek, mely megkérdőjelezi a territórium, csoport, és kultúra korábban jellemzett kötött viszonyrendszerét, valamint a nemzetállamnak e kapcsolatrendszerben betöltött központi szerepét. A transznacionalizmus legfőbb előidézői a sokat idézett globális gazdaságon és pénzügyi tranzakciókon kívül, az imént bemutatott mobilitás új formái. E mobilitást *a több hely között* való mozgás épp annyira jellemezheti, mint a több helyhez való *egyidejű kötődések*. Az emberek, tárgyak, kulturális jelentések, képek, információk áramlása során

új identitásmodellek jönnek létre. Megnő azon intézmények, csoportok, és individuumok száma, akik „ténykedésüket nem tudják vagy akarják a nemzeti keretekben szerveződő társadalmi térre korlátozni”. (Niedermüller, 2005: 62) Mindemellett, a transznacionalitás folyamatai során a lokalitások nem szűnnek meg, mint ahogy a helyhez kötődések sem, csupán radikálisan átrendeződnek azok a viszonyok, melyek a lokalitások, kulturális identitások termelődésével kapcsolatosak. (Niedermüller, 2005: 62) Ami feltétlen gyökeres átalakulást jelent, az a transznacionalitás azon mindennapi tapasztalata, mely szerint a társadalmi tér két dimenziója, a társadalmi létezés és a kulturális hovatartozás tere élesen különválnak. Mára egyértelművé vált, hogy az emberek világban való mozgása, mely alapjaiban kérdőjelezi meg a nemzetállamot, sokkal inkább része a társadalmak hétköznapjainak, mint azt korábban sokan gondolták. A jobb megélhetés reményében útra kelő gazdasági migránsok milliói is e folyamatokat erősítik. (Appadurai, 1997: 192)

3. Generációk közötti mobilitás

A hetvenes években felerősödött szocialista iparosítással és urbanizációval együtt jelentősen átalakultak a társadalmi viszonyok a vizsgált térségben. Míg a fiatalok a munkalehetőséget és prosperitást nyújtó városba költöztek, az idősebb generáció a modernizációs szempontból kevésbé attraktív, elmaradottabb faluban maradt. A generációk fizikai-földrajzi értelemben vett eltávolodása egy generációk közötti nyelvi, kulturális szakadást eredményezett, összefüggésben az etnikai határok fellazulásával.

A vizsgált térségben gyakori jelenség, hogy adott családon belül a magyar és szlovák nyelv aktív ismerete az egyes generációk között élesen eltér, és a kisebbségi nyelv szerepe a fiatalabb generációk felé haladva erősen visszaszorul. Míg a hetven év feletti magyar nagyszülők generációja nehezen beszéli a szlovák nyelvet (többségében magyar iskolát végeztek, alig mozdultak ki a falujukból, az ismert környékről), az ötven év körüli közepgeneráció meglehetősen otthonossággal használja mindkét nyelvet (még akkor is, ha adott esetben szlovák iskolákat végeztek). Az ő gyermekeik, vagyis a harmadik generáció, már nehezen, vagy egyáltalán nem beszél magyarul nyelvet, amennyiben a közepgenerációtól, szüleiktől, otthon nem sajátították el és iskolába is szlovákba jártak.

A ma középkorú galántai Teri gyermekkorát, tinédzser éveit Csehországban töltötte, majd szlovák nyelvi közegbe, Pozsonyba költöztek szüleivel. Ott járt iskolába, és bár a család eredeti nyelve a magyar volt, az évek során a cseh, majd a szlovák vált otthon is domináns nyelvvé. Teri nagyszülei a galántai járásbeli Felsőszeliben laktak és kizárólag magyarul beszéltek. A nagyszülőkkel való találkozások, a falusi nyaralások a generációk közötti kapcsolat újra megtalálásával, és a nyelvi, kulturális kötődések megerősítésével teltek.

„A szeli nagymamához minden nyáron eljártunk... Vele magyarul kellett beszélni. Mert nehéz volt nekünk, mert aki nem hallja azt a nyelvet... Az volt a jó, hogy jártunk a nagymamához és akkor az úgy fel volt... hogy is mondjam... frissítve, nem lehetett elfelejteni.”

Az interjúalany nosztalgiával emlékezik vissza a szeli nagypapára, aki „nagy magyar ember” hírében állt, a „régi Magyarország térképet mutatta mindig, és legénykorában elbiciklizett Pestre lányokhoz”. Az elbeszélésben egyértelmű szakadék húzódik a nagypapa generációja, akiről a családi emlékezet sok anekdotaszerű történetet őriz, és a mai fiatalok generációja között. Egyrészt, a nagypapa-nemzedék egy pozitív nacionalizmust, öntudatot és történelem-szemléletet képvisel, mely a nemzeti legendák megszépítő homályába vész, másrészt ugyanez a nemzedék a gyűlölködő nacionalizmusáról is híres (főként a szomszédos nemzet, a szlovákok képében), mely sérelmekkel teli és bosszúvágy fűti. A fiatal generációt ezzel ellentétben, a felejtéssel jellemzi ez a narratíva. Túllépve minden korábbi sérelmen, másfajta értékek és emberi jellemvonások alapján alakítják kapcsolataikat. Teri összehasonlításában a régi generáció egy elavult nacionalizmust képvisel (melynek időnként voltak tiszteletreméltó, patinás oldalai is), a fiatal generáció ezzel szemben egy új történelem-nélküliséget jelenít meg:

„Én szerintem az úgy van, hogy aki egy kicsit normálisabb...a fiatalok, azok nem foglalkoznak vele...Van egy bizonyos korosztály, vannak ilyen agyomosottak, akik ha megtudják, hogy magyar, akkor piszkálódnak, de szerintem szegény szerencsétlen sokszor maga se tudja miért...De én úgy látom, hogy a fiatalok nem foglalkoznak ezzel. Hál istennek. Mert az a fontos, hogy milyen ember, nem az, hogy milyen nyelven...”

A következő szövegrészben kétfajta intergenerációs kapcsolat villan fel: (1) az interjúalany, Teri kapcsolata „nagy magyar” nagyapjával, akinek az unoka (Teri) nemzeti hovatartozása, és e kategória szerinti választásai nagyon fontosak voltak, (2) a nagypapa

Csehországba került lányaihoz fűződő viszonya, akikkel -az elbeszélő szerint vegyesházasságuk miatt- nehezen találta meg a közös hangot. A csehországi unokák, a Terivel egykorú nemzedék, nem beszélnek magyarul, így a nagyszülőkkel való kommunikáció nehézségekkel járt:

„ (1) Szelibe jártunk sokat, míg éltek a nagyszülők, az én nagyszüleim. Mert ők voltak a legrendesebbek. Nagyon helyes papa- mama voltak. Belőlük úgy sugárzott, hogy szeretnek minket, nagyon rendesek voltak. A nagypapa asztalos volt, és szerintem annak örült legjobban, hogy magyarhoz mentem feleségül /nevetés/, mert az ő számára biztos nagyon fontos volt, mert ő nagy magyar volt. (2) Neki két lánya elment az ötvenes évek elején szintén Csehországba, és onnét az unokák se beszélnek magyarul. Mikor eljöttek, csak csehül... (1) És mivel én voltam a legidősebb unoka, engemet szerettek a legjobban, és akkor nagyon örültek neki, hogy magyar a férjem.

Teri saját lányaihoz fűződő kapcsolatában a szeli nagypapa Csehországba költözött lányaihoz és azok gyermekeihez fűződő viszonya látszik visszaköszönni. Teri a hasonlóságra tudatosan reagál-- óva inti lányait attól, hogy a magyar nyelvet elfelejtve a hétköznapiakban csak szlovákul szóljanak majd a gyermekeikhez, mindemellett nem ellenzi lányai etnikailag vegyes párválasztását.

„Lehet hogy azért is, mert az apura gondoltam, ahogy mondtam nekik (a lányainak), hogy „nem gondoltok a nagyszülőkre?” Apu nem volt erőszakos, nem kiabált velünk, de szokta mondani, hogy „mit kotyogtok már megint szlovákul”?”

Ez utóbbi idézet elvezet egyben az idősebb generáció fontos szerepéhez- adott kulturális gyakorlatok, nyelvhasználat követésére, reprodukálására figyelmeztetik a fiatalabb generációt. Míg a generációk szorosabb falusi együttélése során ezt a szerepkör könnyebb betölteni, a falu és város közötti távolság a generációk között szakadékot teremt, megnehezíti a kommunikációt, valamint a hagyományos szerepeket jelentős mértékben módosítja.

XI. FEJEZET

VEGYESSÉG ÉS NYELVHASZNÁLAT

Egy multietnikus társadalomban, ahol egyszerre több nyelvet használnak az egymással szorosan együttélő közösségek, gyakran nehezen megállapítható, milyen szimbolikus, identitás-megjelölő szerepe van egyik vagy másik nyelvnek az adott egyén, illetve közösség életében. Nyilvánvalónak látszik, hogy egy-egy nyelv szerepe nem merev, rögzített szabályok szerint alakul a társadalomban, hanem egy folytonosan változó, diskurzív térben helyezkedik el. Skutnabb- Kangas (1997) négyféle kritérium alapján határozza meg az anyanyelvet: *származás, azonosulás, a nyelvtudás foka*, illetve *funkciója* szerint. Míg az utóbbi kettő nyelvhasználati kritérium (pl. egy szlovákiai magyar vendégmunkás yorkshire-i munkahelyén akcentussal ugyan, de folyékonyan beszél angolul, miközben otthon családjá körében kizárólag a magyart használja), az első kritérium a nyelvi emlékezetről ad számot (az interjúalany mind a négy nagyszülője a magyart vallja/ vallotta anyanyelvének), a második pedig a nyelvi identifikációt jelöli (az anyanyelvének a magyart tekinti).

A leggyakoribb esetben a nyelvhasználat sokszínűsége, komplexitása együtt jár az adott társadalom etnikai sokféleségével. Minél élesebb a nyelvi különválás (a nyelvhasználat terei ill. alanyai elkülönülnek, tehát élesek a nyelvi határok), annál valószínűbb egy szigorú etnikai különállás is (Yinger, 1981). Ebből következik, hogy a nyelvnek, nyelvhasználatnak, a nyelvhasználat tervezhetőségének messzemenő össztársadalmi következményei vannak. Általánosságban elmondható, hogy egy adott állam nyelvpolitikája egy szélesebb politikai alkufolyamat részét képezi. Tükrözi, illetve ideális esetben megerősíti a különböző nyelvi csoportok relatív, szimbolikus erejét az adott társadalomban. (Yinger, 1981: 303).

Csergő Zsuzsa (2007) Kelet-Európáról és a nyelvpolitikai vitákról szólva megállapítja, hogy a szakértői várakozások ellenére a térségben előforduló nyelvi konfliktusok, az etnikai versengés más megnyilvánulásaival együtt, nem bizonyultak átmeneti jelenségnek. (Csergő, 2007: 2) A kelet-európai társadalmi-történeti kontextus jellemzője, hogy a különböző kulturális közösségek mélyen gyökerező nyelvi

lojalításokkal rendelkeznek, amelyeket nem könnyen változtatnak egyik napról a másikra. A kisebbségi politikai elitek közösségük nevében „nemzeti” követelésekkel állnak elő, intézményi kereteket és garanciákat követelve kulturális- nyelvi jogaik gyakorlásához, identitásuk reprodukciójához. Az „államalkotó”, többségi nemzetek ezzel szemben saját nyelvüket nyilvánítják az állam hivatalos nyelvévé. Mindkét követelés az európai nacionalizmusokra hagyományosan jellemző *nyelvi területiség* (linguistic territoriality) elképzeléséből eredeztethető, mely a nemzeti területet a nyelvi-nyelvhasználatbeli térséggel teszi egyenlővé. Mint ismeretes, ez az elképzelés számtalan konfliktushoz szolgált alapul a rendszerváltást követően. E konfliktusok a személy- és földrajzi névhasználat, közéleti nyelvhasználat szabályai (mely szituációkban használhatók a kisebbségi nyelvek), valamint az iskolai oktatás nyelvének definiálása körül rajzolódtak ki legmarkánsabban.

Bartha Csilla (1999) a kétnyelvűség eredetéről szólva megállapítja, hogy az rendszerint nyelvi változásokhoz köthető, melyek eredendően konfliktushordozók. Amint arra a szerző rámutat, a nyelv a politikai hatalom gyakorlásának eszköze, így a nagy politikai átalakulások új nyelvpolitikai döntésekkel járnak, amelyek a nemzetek, etnikumok számára lényeges változásokkal járhatnak. A kétnyelvűségnek olykor kényszerű formái alakulnak ki (pl. katonai megszállás, gyarmatosítás, határrendeződések, stb. következtében). Bartha megkülönböztet *de facto* és *de jure* két-, illetve többnyelvűséget—a világ nyelveinek nagyobbik hányada jogi státuszát illetően legfeljebb megengedett, de esetenként akár tiltott is lehet, vagyis a nemzetállamok többsége csak egy nyelvet ismer el hivatalosnak. A szerző a szlovákiai magyar nyelvhasználat példáját idézi, mely, a „szlovák nyelv árnyékában” él.

Susan Gál a nyelvcsere fogalmával foglalkozik „Mi a nyelvcsere és hogyan történik?” című, nyolcvanas évekbeli felsőöri nyelvhasználatot vizsgáló tanulmányában. (Gál, 1991). Megállapítja, hogy noha a nyelvcsere fontos „külső” tényezőktől is függ (ilyenek a társadalmi és gazdaságpolitikai tényezők), a folyamat „*belső*” *feltételeit* vizsgálva (ilyenek az emberi mentalitás, a nyelvhez kapcsolódó értékrend, nyelvi attitűdök) megtudható, milyen irányba és hogy történik a nyelvcsere. A nyelv társadalmi funkcióját vizsgálva a szerző megállapítja, hogy amint az a felsőöri nyelvhasználatra is jellemző, a nyelvi formák időnként megmaradnak, de társadalmi, szemantikai funkciójuk

megváltozik. A folyamat során a csökkent funkciójú kisebbségi nyelv használatában új nyelvi formák alakulnak ki, figyelemre méltó nyelvi kreativitással. (Gál, 1991)

A kettős nyelvhasználat nem új jelenség Dél-Szlovákiában sem. Számos kitűnő nyelvészeti munka foglalkozott a kérdéssel korábban (például Lanstyák, 2000; Sándor, 2000, Lanstyák- Simon, 2002). A két etnikum és nyelv együttélése változatos kontaktusjelenségeket, illetve a kétnyelvűség különböző fajtáit eredményezi. E dolgozatnak nem célja ezek részletes bemutatása-- nem a különféle nyelvi jelenségekről kérdeztem interjúalanyaimat terepmunkám során, hanem a nyelvnek társadalmi, kulturális, és identitásformáló tényezőként játszott szerepéről hétköznapijaikban. Leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a magyar és szlovák nyelv használata, akár kizárólagos, akár különféle együttes formákban, milyen etnikai identitás-folyamatokkal jár, illetve hogy viszonyulnak interjúalanyaim egyik vagy másik nyelv használatához.

Lanstyák meghatározását követve, a kétnyelvűséget funkcionális értelemben kezelem, azaz azok tekintendők kétnyelvűnek, akik valóban aktívan, a mindennapi kommunikáció során tevékenyen használják a két nyelvet (Lanstyák, 2000). E definíció bizonyos értelemben leszűkítő, mivel nem foglalja magába azokat az elszigetelten élő két- vagy több nyelven beszélőket, akiknek nem adódik alkalma a második (harmadik, stb.) nyelv élő nyelvi használatára a mindennapokban. Mindemellett, a jelen munka szempontjából hasznos ez a definíció, mivel a vizsgált galántai és sellyei járás „vegyes” lakossága tipikusan kétnyelvű, a fogalom szűkített értelmében is. Ezek alapján a kétnyelvűség gyakorlata, illetve folyamata során a kétnyelvűséget gyakorló egyén két nyelvi közösségbe bejáratos, azoknak a nyelvhasználaton keresztüli aktív tagja.

A szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvű, mivel a legtöbben mindkét nyelvet használják-- természetesen nem egyforma mértékben és színtereken. Mint azt a fogalmat tágan értelmezve Lanstyák megállapítja, még azok a második nyelven nem beszélők is végső soron ide tartoznak, akik magát a nyelvet ugyan nem bírják, de rendelkeznek bizonyos, a kétnyelvű közösség tagjaira jellemző kompetenciákkal; például meg tudják határozni azokat a nyelvi színtereket, ahol megszólalhatnak magyarul (boltban, orvosnál például). Munkánk szempontjából a kétnyelvűség azon képviselői lesznek érdekesek a továbbiakban, akiknél a kétnyelvűség többes etnikai, nemzeti

azonosulással jár, tehát egy identitás-szemponjú, etnikai azonosulásokra koncentráló leszűkítést követünk. A többnyelvűség azon típusa esetében, ahol a többségi nyelv megerősödik a másik nyelv rovására, gyakorta az etnikai kötődések megváltozása kíséri e nyelvhasználati jelenséget.

A kettős nyelvhasználat változatos színtereit nyilvános és privát szférára különítve a továbbiakban, az e társadalmi terekhez kapcsolódó narratívákat elemezzük a nyelvhasználat és etnikai azonosulás szempontjából.

1. Utcai, munkahelyi, és nemzedéki csoporton belüli nyelvhasználat

A két kutatott városban, Galánta és Sellye utcáin, egyaránt hallani magyar és szlovák szót. Galántát a megszólaltatott interjúalanyok inkább magyar városként érzékelik, annak ellenére, hogy hivatalos etnikai mérlege enyhén szlovák irányba billen. Sellye az utóbbi néhány évtizedben az iparosodással jelentős demográfiai átalakuláson ment át, melynek következtében nemcsak a statisztikai arányok, hanem a hétköznapi etnicitás *érezkelt* szintjén is inkább szlovák városként él a köztudatban. Mindemellett, a környékbeli magyar falvakból bevásárlás, munkalehetőség, vagy egyszerűen szórakozás céljából bejárók nyelvi- kulturális jelenlétéből adódóan, Sellyéről sem lehet egyszerűen szlovák városként beszélni. Mint a legtöbb szlovákiai, egykor magyar többségű kisváros, Sellye és Galánta is részben megőrizte magyar etnikai jellegét. Bizonyos demográfiai jellemzői ugyanakkor kétségtelenül vannak e magyar etnikai komponensnek- egyrészt egy előregedő lakosságról van szó, másrészt a fiatalabb generációt nagyfokú nyelvi és kulturális hibriditás jellemzi, ami gyakran kettős etnikai kötődéssel is együtt jár. A továbbiakban a nyilvános kettős nyelvhasználatról lesz szó, illetve a kettős/többs etnikai kötődésekkel rendelkezők nyelvhez, nyelvhasználatához való viszonyát mutatjuk be.

Sellyén, ahol városi szinten egyfajta közösségi normának számít a szlovák nyelvtudás, hiányosságként jelenik meg, ha valaki rosszul beszéli a nyelvet-- ezt fogalmazza meg az alábbiakban megszólaló fiatal nő. Elmondása szerint, a szlovák nyelvtudáson keresztül elérhetővé válnak mindazon kulturális értékek és társadalmi

kapcsolatok, amelyek egy szlovákul rosszul beszélő kisebbségi magyar életéből akaratlanul is kimaradnak:

„Hát én ezt természetesnek vettem, hogy itt Sellyén kétnyelvűség van, és hogy meg kell tökéletesen tanulnom szlovákul. Hogy egyenrangú félként tudjanak kezelni...hogy nehogy én is egy olyan magyar legyek, aki nem tud rendesen beszélni.”

Ugyanennek a nyelvi attitűdnek a megnyilvánulása az az interjúrészlet, melyben a kettős nyelvtudással rendelkező interjúalany hiányolja a magyar nyelvismeretet az etnikailag vegyes területekre beköltözött, vagy akár ott huzamosabb ideje élő egynyelvű szlovákoknál. Bár maga sem beszél tökéletesen magyarul, általános normaként, alapkövetelményként tekint a kétnyelvűségre Galántán, illetve azon környező falvakban, ahol a lakosság nagy része kétnyelvű.

„(...) mert vannak olyanok, akik csak magyarul, és vannak, akik csak szlovákul [beszélnek]... Például a sógornőm az K-ról valósi. Na, és a sógornőm szlovák, na és nem tud magyarul, ha beszélünk neki az olyan kellemetlen, és ő már itt él 18 éve és nem. Úgy nem ragad rá, ő nem akarja, hogy ragadjon rája [a magyar nyelv]... Lebo to je zarytá slovenka...(azért mert egy megrögzött szlovák)... egyszerűen nem akarja. Neki az a... taky má názor (az a véleménye), nem baj hogy szlovákul mondom? taky má názor, hogy ked sme na Slovensku, rozprávajme po slovensky...(az a véleménye, hogy ha Szlovákiában vagyunk, beszéljünk szlovákul). Olyan buta, mert ha úgy veszed, ez a Galánta, itt nagyon sok magyar van!”

Az interjúrészlet többek között a dél-szlovákiai nyelvi vegyesség egy fontos aspektusára világít rá: míg a magyar identitású és többes etnikai kötődésű lakosság nagy többségében kétnyelvű, addig a szlovák (etnikailag homogén) lakosságról ugyanez nem mondható el. Ez utóbbi a kétnyelvűség *kiegyensúlyozatlan, egyirányú* változatát eredményezi a térségben, ami nem utolsó sorban az állam nyelvpolitikájából, valamint az iskolai oktatás asszimetriájából ered. Míg a magyar tannyelvű iskolákban intenzív szlovák nyelvoktatás zajlik, a szlovák iskolák egynyelvűek (idegen nyelvként nyugat-európai nyelvek választhatóak, az ország kisebbségi nyelvei nem).

A két város, Sellye és Galánta környékén elhelyezkedő falvakban a magyar tűnik továbbra is domináns nyelvnek, annak ellenére, hogy az előregedő magyar lakosság, a szlovák etnikai háttérrel rendelkező új beköltözők, a kétnyelvű- kettős etnikai kötődésekkel rendelkező lakosság arányának növekedése jelentős mértékben átformálja e

falvak hétköznapi nyelvi viszonyait. A sellyei járásbeli Pereden a magyar a közlekedő nyelv, mivel a falubeli szlovákok beszélnek magyarul-- sokan áttelepültek (valamikor magyarországi szlovákok vagy azok leszármazottai), illetve magyar etnikai hátterük van részben vagy egészen, de szlovák iskolákat végeztek. Egy peredi magyar férfi a helyi kocsmá nyelvhasználati szokásairól a következőket mondja:

„Hát itt Pereden mindenki tud magyarul. A feleségem is, szlovák, de itt az utcában nőtt fel. Itt kiskorától mindenki magyarul beszél. Szlovákok csak egymás között beszélnek szlovákul. Kocsmában is, ha leülünk, olyan nincs, hogy szlovákul, csak magyarul!”

A vizsgált két járás szolgáltatóipara nagy többségében kétnyelvű. Igaz ez a fodrászatokra, kozmetikákra, és más boltokra. Az üzletbe lépve, ha a kliens magyar és ezen a nyelven köszön, de szlovákul érkezik rá válasz, automatikusan szlovákul folytatódik a társalgás. Mindenki számára természetes, hogy aki beszél magyarul, az szlovákul is tud, fordított esetben viszont ez a várakozás nem tekintett megalapozottnak. Az olyan szituációk is gyakoriak, hogy a vásárlót a kiszolgáló boltos belépéskor a „Prosim, tessék” kétnyelvű fordulattal köszönti, egyaránt megteremtve az alapot a további magyar vagy szlovák nyelvű társalgáshoz, a kliensre bízva a választást. Az ilyen nyelvi dilemmák, vagyis, hogy milyen nyelven kezdődjön a társalgás, leginkább városban fordulnak elő.

A falu *face-to-face* kommunikációs helyzetei során kölcsönösen könnyen azonosítható felek kerülnek kapcsolatba egy-egy bolti, utcai, kocsmái találkozás során. A szolgáltató ipar képviselőitől általában elvárt a kétnyelvűség egy kétnyelvű közegben. Bolti helyzetben, ha egy ismeretlen vásárló érkezik, ha az nem kezdeményez beszélgetést valamilyen nyelven, akkor szlovákul szólítják meg (tehát az ismeretlennel, a *máshonnan jöttel* szembeni várakozások a többségi társadalomhoz tartozóként kezelik). A legtöbb magyar etnikai hátterű, a magyart első nyelvként használó egyetért abban, hogy a szlovák nyelv a nyilvános szféra elsődleges nyelve—arról azonban, hogy pontosan milyen a két nyelv társadalomban betöltött szerepe, illetve hol melyiknek kell/ szabad előnyt élveznie, már meglehetősen eltérőek a vélekedések. Vannak, akik faluszinten, főként az olyan magyar többségű falvakban, mint Pered vagy Taksony a magyart tartják a nyilvánosság elsődleges nyelvének, ezen a nyelven kezdenek társalgást és a hivatalokban is magyarul szólalnak meg (nem utolsósorban a *face-to-face* kapcsolatok teremtette biztonságra,

előrejelezhetősegre hagyatkozva). Városon mindez fordítva van, nem utolsó sorban személytelenségéből adódóan.

Mind városon mind falun, az általunk vizsgált kettős kulturális, nyelvi kötődésekkel rendelkezők viszonylag könnyű helyzetben vannak a nyilvános interakciók során. Úgyeszen alkalmazkodnak úgy a magyar, mind a szlovák nyelvi/ kommunikációs helyzetekhez, nemcsak nyelvi kompetenciáikból, hanem egyéb kulturális előhangoltságukból adódóan is.

Judit negyven év körüli nő, Királyfán él, egy Sellye-közeli szlovák településről származik. A faluban Juditot szlovákként tartják számon, de mindenki tudja róla, hogy magyarul is jól beszél. Egy bevásárlási alkalmat elemez nyelvi szempontból az alábbiakban idézett interjú-részletben:

„...Mert nekem aztán igazán mindegy. Én nem vagyok se a szlovák, se a magyar ellen. Én ha üzletbe is elmegyek, először inkább szlovákkul beszélek, és ha a gyerekkel megyek és hallja hogy magyarul beszélünk, magyarul kezd velem, akkor visszaszólólok magyarul. De többnyire, hát Szlovákián vagyunk, ha valahova elmegyek, akkor szlovákkul... Mert én nem tudhatom, hogy ez tudhat e magyarul...Mert vannak, akik csak azért se szólalnak meg magyarul, de vannak, akik ha hallják, hogy magyarul beszélek, akkor ők is magyarul. „

Az interjúalany saját kétnyelvűsége mellett a szlovák nyelvet tekinti standardnak a nyilvános kommunikáció során (faluban, boltban), így ezen a nyelven kezdeményez beszélgetést. Ezt a nyelvi magatartást azzal is indokolja, hogy nem lehet tudni a másiktól, beszél e magyarul, ellenben a szlovák nyelvtudás nagy biztonsággal előrejelezhető. Adott társalgási helyzetben nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy menet közben megváltozzon a kommunikáció nyelve, például mert az eladó is tud magyarul és egy beszélgetés-töredéken keresztül (az idézett helyzetben az interjúalany magyarul szólt oda gyermekének) utalás történik a magyar nyelvhasználat lehetőségére. Amint az idézetből kiderül, Judit a nyelvhasználatot nem köti etnikai azonosuláshoz- valójában neki mindegy, milyen nyelven szólal meg nyilvánosan, nem érzi azt identitás-deklarációnak, viszont nehezményezi, hogy vannak, akik annak ellenére, hogy beszélnek a nyelvet szólalnak meg magyarul. E kérdés/probléma felvetése elvezet bennünket a multietnikus közeg nyelvhasználati szabályaihoz.

Terepmunkánk során számtalan olyan íratlan nyelvi szabállyal találkoztam, melyek egy- egy közösség, multietnikus közeg nyelvhasználati szokásait szabályozzák.

Az ötvenes éveiben járó Jolán szlovák iskolákat végzett, ám gyermekeivel, családtagjaival magyarul kommunikál, etnikai kötődés tekintetében magyarnak tartja magát. Egy falubeli kétnyelvű szlovák emberrel megélt nyelvi helyzeteit idézi fel az alábbiakban. A példa kiválóan tükrözi a falu nyilvános nyelvhasználati szokásait, a résztvevő felek rugalmasságát, alkalmazkodó készségét e téren:

„Itt van ez a Sovány Mara is...az is, hogy ”jó napot Jolanka, hát hogy van”- magyarul beszélnek...Egyszer elhívatott hozzájuk, valami földügyben kellett intézkedni, az apósom meghalt, a férje is otthon volt...az meg hát szlovák, hát akkor szlovákul beszélünk, úgyhogy azóta szlovákul. De addig mindig magyarul köszönt, hiába köszöntem én „dobry deň”, ő hogy „jó napot Jolanka” ...mindig csak magyarul.”

Az idézett részlet felvillantja a falusi nyelvhasználat néhány alapvető szabályát: egyrészt szituáció-függő (a szlovák férj jelenléte a háttérben megváltoztatta a nyelvhasználatot), másrészt nagyfokú előzékenység is jellemzi- mindkét fél igyekszik a másik nyelvén megszólalni és ezáltal neki kedvezni. A kiegyensúlyozott nyelvhasználat mögött békés etnikai viszonyok is húzódnak, legalábbis erre utal az interjúalany. Legfontosabbnak a szélsőségektől való tartózkodást („nem teszek ellenük”, vagyis nem viszonyul negatívan a szlovákokhoz; „nem verem a mellem”, azaz saját etnikai azonosulását nem igyekszik túlhangsúlyozni, annak túlzott jelentőséget tulajdonítani), a másik iránti csendes megértést tartja (...azzal hogy én megmutatom, hogy igen én megértelek, tudok veled beszélni...), ami a korábbiak szerint, nyelvi gesztusokban is megnyilvánul.

*

A munkahelyi nyelvhasználat esetenként lényegesen eltér a falu fentiekben tárgyalt nyilvános nyelvhasználati etikettjétől. Ennek két jelentős oka is van, amint azt az interjúkból megtudtuk: 1.) a munkahelyek nagy része városon van (falun leginkább szolgáltatóipari munkahelyek vannak, ahol a korábban már leírt szabályok érvényesek); a városi közeg, mely dominánsan szlovák (több-kevesebb magyar etnikai/ nyelvi elemmel) inkább a szlovák nyelvhasználat irányába billenti el a munkahelyi kommunikációt 2.) az állami munkahelyek (pl. hivatalok) esetében, az állam szabályozó ereje (nyelvtörvények) közvetlenebb módon érvényesül, mint a nyilvánosság egyéb szinterein.

A hatvankét éves Matild taksonyi. A galántai rendőrségen, adminisztratív beosztásban dolgozott huszonöt évig. A következő interjúrészletben különböző

munkahelyi nyelvi szituációkat és a hozzájuk kötődő nyelvhasználati szokásokat jellemez (munkatársak egymás között, munkatársak a klienssel, munkatársak a főnökkel).

„Voltak még néhányan a munkahelyen, akik magyarok voltak, azokkal magyarul beszélünk, de ha jött valami klient (kliens), azokkal természetesen szlovákul. De ha tovább megszólalt magyarul, akkor magyarra váltottunk. Mikor bekerültem munkába, azokban az első években, a főnököm tiszta szlovák ember volt, a nagyszombati járásból. Nagyon jó ember volt, csak hogyha bejött valami ismerős, akivel magyarul beszélünk, akkor szinte lángolt az idegességtől, hogy miért magyarul. De mondom, ez mindjárt az elejével volt....Én mondtam neki, hogy én magyar vagyok, és többen voltunk ott magyarok... Aztán úgy valahogy elfogadta. Mondtam neki, hogy ha eljönnek utánam a barátaim, mit gondolnának rólam, ha elkezdek velük szlovákul beszélni. Mondom, magyar vagyok, miért szégyellném én azt!”

Míg a magyar nyelvtudással rendelkező munkatársak egymás között magyarul beszélgettek, az irodába belépő ügyfelet szlovákul, az adminisztráció hivatalos nyelvén, szólították meg. Ezt a szabályt törte meg esetenként az a váratlan nyelvváltás, amit az ügyfél magyar nyelvtudása váltott ki a hivatali alkalmazottakból. Az utóbbiaknak, Matilddal együtt, fel kellett világosítania a főnököt (aki egy etnikailag csaknem teljesen homogén szlovák városból származott) az olyan többnyelvű közeg, mint Galánta nyelvhasználati szokásairól, melyek nem mindig és feltétlenül követik mereven az állam által előírt hivatali nyelvhasználati szabályokat. Matild, amint a részletből kiderül, fontosnak tartotta hangsúlyozni magyar nyelvtudását és a hozzá kötődő magyar etnikai azonosulását, amit nem kívánt elrejtteni a kizárólagos szlovák nyelvhasználattal, ahogy azt főnöke megkövetelte volna tőle.

*

A korábbiakban áttekintettük a vizsgált két járás iskoláinak intézményi kereteit. Elmondtuk azt is, hogy a magyar iskolák, azon túl, hogy természetesen a szlovák oktatási rendszer részét képezik és tananyagban nem térnek el jelentősen szlovák társaiktól, jellegzetes kulturális arculattal rendelkeznek (rejtett tanterv). Ez utóbbi elsősorban a nyelvhasználatban nyilvánul meg, illetve a nyelvhasználaton keresztül bizonyos kulturális kötődésekben és tevékenységekben (magyar tematikájú műveltségi vetélkedők, tanulmányi kirándulások, kulturális programok, mozi- és színházi előadások látogatása, vendégelőadók meghívása az iskolába, stb.) Nyilvánvalóan, ezek az iskolák a magyar etnikai, nyelvi kötődésekkel rendelkező gyerekek, és azok családjainak nyelvi, kulturális

igényeit szolgálják ki. Mi történik azonban az olyan gyerekekkel, akik magyar, vagy kettős nyelvi háttérből szlovák iskolába kerülnek?

A galántai és sellyei járás számos falusi szlovák iskolájában a hetvenes évekig voltak olyan osztályok, ahol a gyermekek többsége magyar anyanyelvű volt és egyáltalán nem, vagy alig beszélt szlovákul. A szülők éppen az iskolától remélték, hogy megtanítja a gyermeket szlovákul, és így majd sikeresen integrálódik a többségi társadalomba. Ez a jelenség Dél-Szlovákiában a szlovák iskolarendszer 1945-ös kezdeteitől ismert, több évtizede tartó folyamat. Az interjú- tapasztalatok szerint a hetvenes években például meglehetősen felerősödött, találkozási az asszimilációra készítető állami igyekezettel (lásd erről bővebben a korábbi fejezetekben). A hetvenes években iskolázottak generációja mára felnőttkorba ért; gyermekes szülőként megszólalva sokszor ambivalens módon viszonyulnak szüleik egykori döntéséhez. Vannak olyan esetek, amikor az iskolai nehézségekről számolnak be (nem ismerték elég jól az oktatás nyelvét, és az ebből adódó tanulási nehézségek), vannak viszont, akik arról számolnak be, hogy az iskola ugyan szlovák oktatási nyelvüként volt számon tartva, de mivel a beiskolázott gyermekek közül sokan nem beszélték a nyelvet, az iskola alkalmazkodott a tanulókhoz, és magyarul is tudó tanárokat alkalmaztak. Így viszont az eredeti cél, a szlovák nyelv elsajátítása, nem valósult meg.

Többségben voltak azonban az olyan szlovák iskolák, amelyek komolyan vették nyelvi, kulturális asszimilációs küldetésüket. Peredi terepmunkám során, interjúalanyaim-szlovák alapiskolába íratott magyar, ill. vegyesházasságból származó gyermekek-elmondása szerint a nyolcvanas években az iskolában bevett gyakorlat volt, hogy a szünetben egymással magyarul beszélő gyermekeket büntették, a magyar és szlovák tanulók érintkezését korlátozták. A közös igazgatás alatt álló, illetve közös épületet használó iskolákban (egy épületben van a magyar és a szlovák iskola), nehezebb volt a nyelvi különállás megtartása. Az egyik iskola diákjai elmondták, hogy szünetekben, iskola után szívesen átjártak a magyar épületrészről a szlovákba (sőt rendeztek közös diákakciókat is), és többségében beszélték egymás nyelvét. A magyar iskola tanítói azonban nem jó szemmel nézték ezt a keveredést és igyekeztek azt megakadályozni. A szlovák tanítók viszont nem elleneztek az ilyen átjárásokat, magyar értelmezés szerint azért, mert domináns etnikai- nyelvi helyzetükből adódóan megengedhették maguknak.

2. Az otthoni nyelvhasználat változásai

Ezek után nézzük, milyen szabályok szerint szerveződik az otthoni nyelvhasználat, milyen időben és térben változó nyelvi folyamatok játszódnak le egy-egy kettős nyelvi, és olykor etnikai kötődésekkel rendelkező családban. Ehhez a legtöbb esetben figyelembe kell vennünk a szülők kezdeti, a családalapítás elején kialakított nyelvhasználati szokásait, majd ezek változásait a gyermekek megszületésével, óvoda- és iskolalátogatásával, illetve a család esetleges földrajzi helyváltoztatásával.

E fejezet korábbi (transznacionális mobilitásról szóló) részében már megszólaltatott galántai családból (a magyar háttérű Lenke és szlovák férje, Maroš) a két tizenéves fiú magyar iskolába jár. Otthon mindkét nyelvet használják, de mióta a gyermekek iskolába kerültek, a magyar domináns szerepbe került, mesélik a szülők. A beszélgetés során előbb a férj beszél otthonról hozott nyelvi háttéréről, korábbi nyelvi környezetéről, jelenlegi nyelvhasználati szokásairól:

„Maroš: Valahogy benne volt a családban (Losoncon, ahonnan származik)... Anyu is mindig mondogatta, hogy jó, ha tudsz magyarul, vagy tudnál magyarul. De akkor valahogy nem tanultam meg. A családban az egyik ágon volt egy magyarul beszélő nagynéni...Mikor a Lenkével (feleség) megismerkedtünk, ő még tudott vele magyarul beszélni...Én aztán vettem magamnak egy könyvet „Maďarčina pre samoukov” (Magyar nyelv magántanulóknak). Abból próbáltam magam tanulni.”

Ellentétben a korábbi rendőrkapitánysági példa szlovák városból származó főnökével, aki nem rendelkezett a kétnyelvű közegből származók nyelvi érzékenységgel, Maroš olyan kisvárosból származik, ahol a két nyelv együttesen fordul elő a nyilvános nyelvhasználatban, így a csak szlovákul beszélőkben is kialakul egy passzív „kétnyelvűség“, a másik nyelv iránti nyitottság, esetenként kifejezett érdeklődés. Ilyen attitűdöt képviselt Maroš családja, ahol ráadásul még egy magyar nagynéni is akadt a magyar nyelv iránti szimpátiát erősítve.

Mindezt azért érdemes hangsúlyoznunk, mert tipikus esetről van szó – a multietnikus, többnyelvű közegből származó interjúalanyoknál gyakran tapasztaltunk ilyen magatartást, etnikai toleranciát és nyelvi nyitottságot, ami minden esetben előfeltétele egy későbbi kettős nyelvi- etnikai azonosulásnak. Maroš esetében pontosan

ez történt- a kellő kezdeti nyitottságot magyar felesége és családja hatására viszonylag könnyen követte egy kettős nyelvtudás, bizonyos mértékben kettős kulturális kötődés.

Maroš a kezdeti próbálkozásokat követően gyermekeivel együtt az otthoni nyelvhasználat során, természetes módon tanult meg magyarul. Nyelvelsajátítását segítette az a magyar nyelvi közeg is, amit Lenke családja, rokonai képviseltek az évek során. Ők cserébe Maroštól szlovákul tanulni:

„Lenke (magyar feleség): Még van úgy, hogy eljön valami családtag és elkezd még mindig beszélni szlovákul a Marossal. Muszáj rájuk szólni, hogy beszéljenek veled magyarul. /nevet/ De azt mondja, keresztanyu, hogy ő meg akkor gyakorolja a szlovákot.”

Marošék családja kiválóan példázza a kétnyelvűség folyamatait, annak időbeli változásait. A kezdetekben a két szülő szlovákul kommunikált egymással, azonban a nyelvi környezet, a nagycsalád (a feleség szülei és rokonai, akik mind magyar anyanyelvűek- *„nem volt más választása, mint hogy ha meg akarta érteni, miről van szó, ha nem akart kukán ülni, akkor meg kellett tanulnia magyarul”*), a feleség dominanciája a párkapcsolatban (személyiségből adódóan), illetve foglalkozása (magyar iskolában pedagógus), majd a családban bekövetkezett változások (gyermekek születése, illetve magyar nyelvű iskoláztatása) a magyar nyelv irányába billentették el a család nyelvhasználati szokásait.

„Lenke: Itthon most teljesen domináns a magyar. Mikor a Domonkos kisgyermek (idősebbik fiú) volt, akkor még inkább a szlovák... De mikor már a gyermekek egymás közt is magyarul beszéltek, Maroš még jobban megtanult magyarul. Most már úgy beszél, hogy ugyan hibákkal, de nem szégyelli magát. De mikor a Domonkos kicsi volt, még meggondolta, hogy ki előtt szólal meg /magyarul/. Most már viszonylag jól beszél. De most már Andrással (fiatalabbik gyermek) kevesebbet beszél szlovákul.”

Maroš, elmondása szerint, nem bánja, hogy így alakult a családi nyelvhasználat. A fiúkat szlovák óvodába adták, ahol megerősödött náluk a szlovák nyelv annyira, hogy úgy gondolták, a továbbiakban nem lesznek problémáik a szlovák nyelvvel. A magyar iskola viszont az első nyelvükben (magyar) erősítette meg őket, és ez visszahatott, mint azt számtalan más példa is alátámasztja, az otthoni nyelvhasználatra. Érdekes módon, míg kiskorukban a gyermekek anyjukkal magyarul, apjukkal szlovákul beszéltek, és ez a nyelvhasználat nagyon szisztematikus és egyben szimmetrikus is volt, mára az apával való kommunikációban is a magyar dominál (ennek legfőbb oka, hogy Maroš megtanult

olyan szinten magyarul, hogy problémamentesen kommunikál a fiúk számára immár kézenfekvőbb nyelven).

A családon belüli nyelvi viszonyok alakulásának van egy nem elhanyagolható gender- aspektusa is: Lenke lényegesen több időt tölt a gyermekekkel gyakorlatilag születésük óta, férje foglalkozásánál fogva is többet van távol otthonról (a fővárosba jár dolgozni). Praktikus magyarázatként szolgálhat, hogy Lenkének tanárként a délutánjai szabadok, hosszú nyári vakációkkal rendelkezik, így a fiúk hétköznapjaiban szülőként jobban jelen van.

Az eddigiek során áttekintett nyelvhasználati kérdések (melyek közvetlen kapcsolatban állnak a mobilitással és eltérő képet mutatnak egyes generációk esetében) könnyen összekapcsolhatóak az *iskolaválasztás* kérdéskörével. Visszautalva az előző fejezetre, a város felé irányuló migráció következtében, az új közeg hatására a korábbiaktól eltérő választások (etnikai és nem etnikai jellegűek), valamint iskolai minták érvényesülnek; a faluról városra költözéssel és egyéb modernizációs hatásokkal egyidőben a generációk eltávolodása korábbi nyelvhasználatok, kulturális minták háttérbe szorulását eredményezi. Miközben a régi értelmét veszíti, új nyelvhasználati, kulturális alakzatok veszik át a helyüket, melyek leginkább a nyelvi, kulturális hibriditás fogalomkörével írhatók le. E dolgozat utolsó fejezetében éppen ezért az iskolaválasztás elbeszéléseit elemezzük részleteiben.

XII. FEJEZET

AZ ISKOLAVÁLASZTÁS ELBESZÉLÉSEI

A korábbi fejezetekben szoltunk már a nemzet és iskola összefüggéseiről, a nemzeti iskolarendszernek, azaz a közoktatásnak a nemzet egységesítésében, valamint a nemzet folytonos újratermelésében játszott szerepéről. Etnikailag homogén közegben, illetve egyirányú etnikai, nyelvi azonosulásokkal rendelkező családok esetében, a magyar vagy szlovák iskola választása, vagyis *az iskolába* való beíratás, a maga természetes automatizmusával történik. Azt is mondhatjuk, hogy ilyenkor az iskolaválasztás nem jelent nehéz döntéshelyzetet. Más a helyzet a kettős-többes etnikai, nyelvi, kulturális kötődésekkel rendelkező szülők esetében, akik ráadásul gyakorta eltérő iskolázási mintákat képviselnek, például egyikük magyar iskolákat végzett, másikuk szlovákba járt. Ezekben az esetekben kétségkívül döntéshelyzetről van szó, hiszen nincs jelen az iskolába íratásnak az a fajta automatizmusa, amit a homogén etnicitású családoknál döntő mértékben megfigyelhetünk. Mi alapján választanak e szülők, családok? Szerepe van e az etnicitásnak az iskolaválasztásban, vagy más, nem etnikus szempontok alapján döntenek? Milyen eredményekkel jár az iskolaválasztásuk, és azt hogy értékelik időben visszatekintve? A fejezetben arra is választ keresünk, hogyan választanak a szülők iskolát (a döntés *mechanizmusai*), miként fogalmazzák meg e döntéshelyzetet utólagos elbeszéléseikben, illetve hogyan klasszifikálhatóak e döntések az etnikai tudatosság-önreflexió, valamint az etnikai vegyesség- homogenitás kategóriái mentén.

1. Iskolaválasztás szociológiája, a döntésmechanizmus tipológiája

Mindenki számára egyértelmű, hogy az iskolaválasztás a gyermek jövője, élete további alakulása szempontjából döntő befolyással bír. Arról azonban, hogy milyen típusú oktatásban részesüljön a gyermek, már nagyon eltérő vélemények uralkodnak. Az oktatás nyelve, illetve az iskola által képviselt rejtett tanterv, a különféle kulturális értékek és kódok számos vitára adnak okot laikusok és szakemberek között egyaránt. Az egyik ilyen alapvető dilemma, hogy a kisebbségi nyelvi, kulturális háttérből származó

gyermek milyen iskolai oktatásban részesüljön- többségi szempontból neutrális, azaz esetünkben szlovák iskolába járjon, vagy speciális, kisebbségi iskolába, ahol az otthoni környezetből ismert nyelvvel és kultúrával találkozik, és azt tanulmányai során megerősíti. Míg az előbbi opció sokak szerint nagyobb társadalmi mobilitásra készítheti és készíti elő a gyermeket, az utóbbi a saját kultúra érzelmi, pszicho-szociális biztonságával vértézi fel, melynek hosszútávú pozitív hatásait nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Szlovákiában a kisebbségi magyar iskoláknak, amint arra a magyar iskolarendszerről szóló összefoglalóban rámutattunk, tekintélyes hagyománya van, létezésük egyidős a köztársasággal (Csehszlovákia) és kisebb-nagyobb megszakításokkal kontinuos múltat tudhatnak maguk mögött. Ezen iskolahálózat meglétét, legitimitását, egyes szélsőséges szlovák nacionalista erőknél kívül senki nem vitatja el a nyilvánosságban. Viták legfeljebb abból adódnak, milyen tanrendet kövessenek ezek az iskolák (mennyiben másolják hűen a szlovák nyelvű iskolák tananyagát, illetve alkalmazzanak egyes tárgyak esetében magyarországi tankönyveket, módszereket), milyen politikai- társadalmi identitást igyekezzenek kialakítani tanulóikban. Nyilvánvalóan a szlovák nemzeti jobboldal érzékenyen reagál minden, az országos/ nemzetállami normától való eltérésre, időnként elvitatva a kisebbségektől anyanyelvi, kulturális jogaik érvényesítésének egy részét. Erre példa a korábban már részletezett *alternatív oktatás* elképzelése a Szlovák Nemzeti Párt és néhány szövetséges politikai erő támogatásában. E program szószólói előszeretettel hivatkoznak nyugati-európai liberális modellekre, ahol az *egyenlő bánásmód elve* érvényesül, szemben a kisebbségi magyar párt oktatási és kulturális programjával, mely a kisebbségek megkülönböztetett bánásmódját és a pozitív diszkrimináció elvét szorgalmazza, illetve kormányzati szerepbe kerülve, igyekszik azt a napi kulturális- politikai gyakorlatba átültetni. Kelet- Közép Európában ez utóbbi, komunitárius elképzelés honosodott meg, számos politikatörténeti oknál fogva- ez utóbbiról a nemzet kialakulásának és a kisebbségek nemzetállami definíciója során részletesen szoltunk e dolgozat bevezető elméleti kereteinek felvázolásakor.

A megfelelő iskola kiválasztása több szempontból is nehéz feladat elé állítja a szülőket. A rendszerváltás óta pluralizálódó iskolarendszer sokfajta lehetőséget kínál:

állami, magán-, vagy egyházi iskola, városi nagyiskola vagy falusi alsó-tagozatos, esetleg összevont osztályokkal működő kisiskola lehetőségét. Ugyan egy kistelephelyen a lehetőségek jóval korlátozottabbak, de járási, országos viszonylatban már a felsorolt alternatívák elérhető közelségbe kerültek. A kelet-európai térségben, közöttük Magyarországon és Szlovákiában is a rendszerváltást követően fokozatos átalakuláson esett át az iskolarendszer, és ezzel együtt a szülők iskolaválasztási szempontjai is változóban vannak.

Andor Mihály és Liskó Ilona (1999) könyve, mely a magyarországi iskolaválasztás és társadalmi mobilitás összefüggéseire világít rá, a rendszerváltást megelőző majd az azt követő iskolarendszer főbb eltéréseit a következőképpen összegzi. Amint a szerzőpáros megállapítja, a rendszerváltás előtti szocialista időszak iskolarendszerét a látszólagos uniformitás jellemezte, mely mögött rejtett differenciálódás húzódott meg, elsősorban a belső társadalmi rétegződést tükrözve, illetve azt reprodukálva (pl. a hatvanas évektől működő „tagozatos”, azaz specializálódott általános iskolákba leginkább a vezető pozícióban lévők gyermekei jártak). Mindezen belső, rejtett differenciálódás ellenére a rendszer viszonylag könnyen áttekinthető volt még a kevésbé jól informált szülők számára is. A rendszerváltást követően a helyzet egyszeriben megváltozott: a különbségek nyíltabbá váltak, formálisan is megkülönböztethető iskolatípusok jelentek meg (például nyolc- és hatosztályos gimnáziumok). Az iskolák a kötelező tananyagon kívül különféle többletkínálatokkal versenyeztek a szülők figyelméért és a beíratásokért. Az iskolarendszer piacosodásával és a korábbról ismert egyszerű, áttekinthető rendszer leépülésével megnőtt azon szülők száma, akik egyszeriben alulinformálttá váltak, illetve a hirtelen megnőtt információtömegben elbizonytalanodtak-- arról nem is beszélve, hogy a kiépülő-félben lévő új iskolarendszer ellentmondásokkal teli volt, tehát a könnyű tájékozódást eleve nehezé tette. (Andor-Liskó, 1999: 10-11)

„Az iskolaválasztásban – legyen szó akármelyik társadalmi csoportról – természetes, és úgy tűnik, megváltoztathatatlan tendencia érvényesül, amely mögött az a törekvés áll, hogy a szülők legalább olyan vagy jobb társadalmi helyzetbe szeretnék hozni gyermekeiket, mint amilyenben ők vannak.” (Andor- Liskó, 1999: 18) E törekvés, azaz a társadalmi státusz megtartása, illetve növelése, időben és térben változó szülői,

társadalmi szempontokon keresztül látszik érvényesülni. Nyilvánvaló, hogy meglehetősen eltérő kritériumok szerint választ iskolát egy városi, többgenerációs értelmiségi család és egy vidéki fizikai munkás családja, hogy az iskolázottsági szint és a földrajzi dimenziók szerinti két „szélső” példát idézzünk. Andor Mihály és Liskó Ilona (1999) számos olyan szempontot emel ki, melyek a vizsgált időszakban szerepet játszottak a szülők iskolaválasztásában: (1) *a szülők iskolai végzettsége* (ez által valósul meg a társadalmi státusz reprodukciója- „minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, gyermekeik annál nagyobb arányban kezdik középiskolai tanulmányaikat gimnáziumban”(Andor-Liskó, 1999:77)); (2) *a gyermek neme* (a lányok nagyobb arányban tanulnak tovább gimnáziumban, mint a fiúk a szülők végzettségétől függetlenül, illetve az alacsonyabb iskolázottságú családok esetében a lányok nagyobb arányban mennek érettségi adó középiskolába, míg a fiúk inkább szakmát adó szakközépiskolába); valamint a (3) *családösszetétel* (gyermekek száma a családban, egyszülős család, stb.), illetve ezzel összefüggésben a család anyagi helyzete (eltartók és eltartottak aránya) és a pénz vs. kultúra prioritása egy-egy családban, (4) *lakóhely* (város- vidék, illetve fejlett-alulfejlett régió), (5) a gyermek *tanulmányi eredménye*.

Az Andor és Liskó által elemzett szociológiai mutatók az iskolaválasztás kiindulási tényezőire világítanak rá, vagyis azokra a szociológiai, társadalmi státuszbeli és kulturális *adottságokra*, melyek a döntéshozatal alapvetően befolyásolják. E kiindulási tényezőkön kívül a szociológiai tényezők egy másik csoportja a szülők *céljaira* hívja fel a figyelmet, azaz a várt vagy kívánatos kimenetre. Az iskola által képviselt tudáskészletek, nyelv, kultúra, jövőbeli társadalmi mobilitás sorolhatóak az utóbbihoz. A kimeneti szempontok figyelembevétele egy kereslet-kínálat szempontú, vagyis piaci(bb) megközelítésben tárgyalja az iskolaválasztást.

Külföldi példák egész sorát lehetne idézni az iskolaválasztás változatos gyakorlatainak szemléltetésére, kiemelve a különbségeket és összevetve azokat. Québec oktatásügyi berendezkedése gyakran idézett példa a kisebbségi- többségi iskolák kérdéskörének tárgyalásakor; francia és angol nyelvű iskolák egyaránt rendelkezésre állnak a kisebbségek által lakott területeken, akárcsak Kelet-Európa kisebbségi magyarok által lakott területeinek nagy részén. Egy kanadai szülők iskolaválasztási mintáit vizsgáló tanulmány szerint (Guillemette, 2007), számos nem-etnikus szempont érvényesül az

iskolaválasztás során: ezek közül az iskola közelsége, és az intézmény jó tanulmányi eredményei szerepelnek az első két helyen. További szempontként jelenik meg, ha az intézményt már látogatja a család egy gyermeke (vagy látogatta korábban), ha a baráti körből valaki ajánlotta az iskolát, illetve ha speciális oktatási- módszertani mintát követ az iskola, olyat, amit más környező iskola nem biztosít és ezzel az intézmény kiemelkedik az átlagból. Mint látható, a nem- etnikus szempontok között az iskola által kínált minőségi oktatás, bármit jelentsen is az az adott kontextus és szülő számára, különösen fontos szerepet játszik az oktatás megváltozott- erősen piacosodó- keretei között.

A kelet-európai társadalmakban a minőség fogalma az oktatásban, a nyugat-európai példákkal ellentétben, viszonylag későn, az 1989-es rendszerváltásokat követően jelent meg. (Mandel-Papp, 2007: 12) Míg az előbbieknél (Nyugat-Európa) elsősorban az oktatás piacosodását, szolgáltatásként való értelmezését jelentette a minőség fogalma a nyolcvanas évektől elkezdődően (value for money), addig térségünkben az oktatáspolitikai szabadságát, demokratizálódását, politikamentességét jelölte, a rendszerváltó társadalmak tágabb értelemben vett átalakulási folyamataival összhangban. A minőség fogalma egyben a régi, pártállami idők előtti értékekhez és iskolaformákhoz való visszatérést is jelentette. (Mandel-Papp, 2007: 12) Amint azt Mandel Kinga és Papp Z. Attila (2007) az általuk szerkesztett tanulmánykötetben („*Cammogás: Minőségkoncepciók a romániai magyar középfokú oktatásban*”) megállapítják, Romániában, a román többség számára a két világháború közötti időszak idealizált értékei jelentették a minőséget, a magyar kisebbség számára a monarchiabeli magyar idők erősen romantizált iskola- és oktatásképe. A romániai középfokú oktatást jellemző három sajátosság- a részleges szabad verseny, az eltömegesedés, valamint az elhúzódemográfiai apály- valamint a tágabb oktatáspolitikai kontextus decentralizációs és centralizációs hullámokat követő viszonylagos nyugalmi helyzete a minőség várható átértékelését hozza majd magával. (Mandel-Papp, 2007: 13) Ez feltehetően a modern értékek, a változás irányába való elmozdulást fogja jelenteni az oktatásügyben, és ezen belül a minőség kérdésében, felváltva a korábbiakban tapasztalt nosztalgikus, múltba forduló megközelítéseket.

Szlovákiában az 1989-es rendszerváltást, majd Szlovákia 1993-as függetlenedését követően jelentős változások következtek be az iskolarendszerben. Ezek nemcsak tartalmi változásokra vonatkoztak- köztudott, hogy a korábbi tananyag egy jelentős része ideológiai tölteténél fogva kérdéssé és érvényt vesztetté vált, valamint újfajta társadalmi igényeknek és politikai- társadalmi céloknak kellett az iskoláknak megfelelnie- hanem maga az iskolarendszer struktúrája is átalakult. E folyamat leginkább a pluralizáció és decentralizáció fogalom-párjával jellemezhető. Eredményeként háromféle iskolatípus keletkezett: önkormányzati (települési vagy megyei), magán-, és egyházi fenntartású iskolák. Ezek működését a 2003-ban kelt *oktatási államigazgatásról és az iskolai önkormányzatokról* szóló törvény szabályozza, mely jelentős mértékben decentralizálta az oktatásügyet. Magyar nyelven önkormányzati, magán- és egyházi iskolák egyaránt működnek, a kisebbség törvény adta lehetőségei alapján. Az országban élő kisebbségek közül a német és ukrán kisebbségnek működnek még önkormányzati fenntartású oktatási intézményei, igaz, meglehetősen korlátozott számban és területen. (A. Szabó, 2006: 13-14)

Az alapiskolák alsó (1-4. osztály) és felső (5-8) tagozatból álltak a rendszerváltást megelőzően, ez utóbbi tagozat 1997-ben 5-9. osztályra bővült. Középfokon nagyobb változások következtek be, a négyosztályos gimnáziumok mellett lehetőség nyílt nyolcosztályos gimnáziumok bevezetésére, melyek részben alapiskolai feladatokat láttak el így. Magyarországi példákbul kiindulva, számos szlovákiai magyar gimnázium élenjárt e reform-folyamatban és az országban az elsők között nyitotta meg nyolcosztályos tagozatát. Közel egy évtizedes működésük után e nyolcosztályos gimnáziumok szerepe kétségessé vált, ugyanis a csökkenő gyereklétszámok miatt gyakran ezen „elitintézményeknek” kikiáltott iskolák (tagozatok) elszippantják a vonzáskörzetükbe tartozó gyerekeket, és ezzel veszélyeztetik a falusi kisiskolák színvonalát, olykor működését is. (A. Szabó, 2006: 14)

1989-es rendszerváltást követően a szakközépiskolák rendszerét lényeges átalakulások érték el, hiszen alkalmazkodniuk kellett a jelentősen megváltozott munkaerő-piaci igényekhez. Felerősödött az informatika és az idegennyelv-tudás iránti igény, és annak szerepe az oktatásban, új szakok kerültek bevezetésre, nagyobb hangsúly helyeződött a szakmai gyakorlatra ezen iskolákban. (A. Szabó, 2006: 14)

Szlovákia etnikailag vegyesen lakott térségeiben az iskolaválasztás kérdése nem csupán a pluralizálódó, differenciálódó oktatási rendszerből adódik. Általános iskolai szinten, ahol a különböző típusú iskolák közötti választás lehetősége továbbra is meglehetősen korlátozott (nincsenek „tagozatos” iskolák, ill. kistélepülésenként max. két iskola áll rendelkezésre), az iskolaválasztás gyakran *etnikai jellegű* döntésként jelenik meg. Hasonló következtetésre jut Sorbán Angella erdélyi kutatása során, ahol a megkérdezett „másik” iskolát (magyarként román iskolát, és fordítva) választó szülők közül azok, akik elmondásuk szerint „megbánták döntésüket”, csupán elenyésző létszámban döntöttek volna angol tannyelvű iskola, azaz egy „harmadik utas megoldás” mellett, eltolva az iskolaválasztás kritérium-rendszerét a nem-etnikus szempontok irányába. (Sorbán, 2000)

Lampl Zsuzsanna „*Saját útját járó gyermek*” című tanulmánygyűjteményének harmadik részében az iskolaválasztás és az anyanyelv összefüggéseit vizsgálja. (Lampl, 1999) A szerző a megkérdezett szülők „identitástípusait” egy skálán helyezi el, melynek egyik végén a gyermeküket magyar iskolába járató szülők (*érett identitásúak*), a másik végén a magukat szlovákoknak valló, gyermeküket szlovák iskolába járató szülők (*szlovák identitásúak*) helyezkednek el. A skála két végpontja közé helyezi el azokat a magyar szülőket, akik „magyarként” szlovák iskolába íratják gyermeküket (*köztes identitásúak*).

Lampl identitás-besorolásai erőteljes értékítéletet is sugallnak, és könnyen értelmezhetőek egy pozitív—negatív, kívánatos- nem kívánatos skála mentén. A köztes identitású szülőkről megjegyzi: „*feltételezhető, hogy gyermekeiknek szlovák iskolába íratásánál az identitásukon már meglévő repedésekből adódó kétségeket a negatív tapasztalatok még inkább felerősítették, s egyebek közt ez vezethetett a szlovák iskolát preferáló döntésük meghozatalához*” (Lampl, 1999: 79—80).

A felmérés szerint a megkérdezettek egy része a szlovák nyelvű iskoláztatást előnyként értékelte, mely a felfelé irányuló társadalmi mobilitást segíti. A kutatás szerint az iskolai végzettség, az iskola nyelve, a megkérdezett foglalkozása, társadalmi státusa és munkahelyi beosztása különböző az egyes „identitás-típusok” estében: az „érett identitásúak” magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a köztes, illetve a

szlovák identitásúak. A legjelentősebb vertikális társadalmi mobilitás azokat az „érett identitású” (magyarokat) érinti, akik (a legnagyobb arányban) magyar iskolákba jártak. A magyar és szlovák tanítási nyelvű iskola előnyeinek és hátrányainak értékelésekor az „érett identitásúak” gyakorlatilag mind meg voltak győződve róla, hogy jól választottak iskolát gyermeküknek. Míg e szülők több mint fele úgy érzi, a magyar iskolai végzettség nem helyezi hátrányos helyzetbe gyermekét, az összes megkérdezett egyharmada tart ilyen hátránytól. A „köztes” és a „szlovák” identitásúak a magyar iskola hiányosságát abban látják, hogy nem tanítja meg megfelelően szlovákul a gyermekeket, és így nem tudnak megfelelően érvényesülni. A „szlovák identitásúak” többsége szerint a szlovák iskolának nincs semmiféle hátránya, és kifejezett előnye, hogy a gyermekek ott jól megtanulnak szlovákul. Az „érett identitásúak” számára úgyszintén fontos gyermekeik kellő szintű szlovák nyelvtudása, de e cél eléréséhez nem tartják fontosnak a szlovák iskola választását- azt a magyar iskola keretei között képzelik el. Ők azért járatják magyar iskolába gyermekeiket, mert fontosnak tartják az anyanyelvi nevelést, és ezen keresztül a magyar nyelv megőrzését.

Az iskolaválasztásról szóló narratívák többsége alapján, a szülő saját etnikai, nemzeti kötődéseitől (családi és társadalmi kötődések etnikai jellege és erőssége/intenzitása), valamint iskolai háttérétől (*iskolázási minta*) függ elsősorban, hogy milyen döntést hoz, és azt „nehéz” vagy „könnyű” döntésként, esetleg sima automatizmusként éli meg. Sorbán (2000) hasonlóképpen, azt állapítja meg romániai kutatásai alapján, hogy az iskola tannyelve mintegy „családi hagyományként adódik át generációról generációra” (2000: 3), vagyis, az iskolán keresztül *újratermelődik* a társadalmi státusz és kulturális kötődések⁷⁶ (lásd például Bourdieu, 1986, 1996).

Bourdieu alapján elmondható, hogy a kisebbségi magyar iskolák, azon túl, hogy hasonló –sok esetben megegyező- tárgyi tudást, ismereteket továbbítanak diákjaiknak, mint egy többségi, szlovák tannyelvű iskola, diákjaikat egy speciális „magyar”, „szlovákiai magyar” kulturális tőkével is ellátják, ami megnyilvánul az iskolai

⁷⁶ Pierre Bourdieu *kulturális tőkének* nevezi azt a társadalmi potenciált, melynek tárgyasult formái a kulturális termékek, és intézményesített változata például az *oktatási rendszer*, valamint végterméke, az *iskolai végzettség*. A kulturális tőkéhez kötődik a *társadalmi tőke* fogalma, mint „potenciális és aktuális források összessége”, mely „kölcsonös ismeretségek és egymás elismerésének tartós, többé-kevésbé intézményesített hálózatát alkotja”. (1986: 248).

végzettségben (mely címkeként, társadalmi jelként funkcionál), valamint a hozzá kapcsolódó tudáskészletében. A társadalmi kapcsolatok szintjén elsősorban egy „magyar világba” szocializálnak, mely gyakran végigkíséri a volt diákot egész élete során. (vö. Brubaker- Grancea- Feischmidt- Fox, 2006: 268) (Közismert, hogy jelentős szereppel bírhatnak a hétköznapiakban a volt iskolai kapcsolatok, az iskolatársak mozgósítása, egymás kölcsönös segítése. Gyakran az iskola nevének pusztá említése, afféle hívójelként, kapukat nyithat meg a hétköznapiakban.)

Ugyanakkor, az általam vizsgált köztes identitású családoknál, melyek kettős- illetve többes nyelvi, kulturális kötődésekkel rendelkeznek, a kulturális újratermelésnek ezen automatikus mechanizmusai eleve lehetetlenek az iskolaválasztásban. Mi alapján választanak ezek a családok? Kutatásom alapján az látszik bebizonyosodni, hogy a kulturális reprodukció helyett sokkal inkább a *társadalmi mobilitás* az, ami foglalkoztatja az ilyen helyzetben lévő iskolaválasztó szülőket. Más szóval, a hangsúly, ellentétben a korábbiakkal, nem a meglévő *status quo* fenntartásán van (ez a kulturálisan tudatos kisebbségeket jellemzi inkább, gyakran csoportidentitásban gondolkodva), hanem az egyéni felemelkedésen, a lehetőségek lehető legjobb kiaknázásán, amihez a köztes helyzetben lévőknek kettős kulturális, nyelvi eszközrendszer áll rendelkezésére, amiből szabadon választhatnak.

Az iskolaválasztás momentumánál maradva ez azt is jelenti, hogy a többes kötődésekkel rendelkezőknél a korábban jellemzett iskolaválasztás automatizmusa jóval ritkábban fordul elő, éppen ezért magát a választást sok esetben nehéznek, konfliktusosnak élik meg az érintettek.

A terepmunka során összegyűlt interjúkat áttekintve, az iskolaválasztás narratívái néhány alaptípus szerint különíthetők el; a továbbiakban ezeket részletezem.

Könnyű döntésként kerültek elmondásra mindazok az iskolaválasztási helyzetek, amikor a gyermeket érintő iskolaválasztás egybeesik a szülők iskolázási mintájával - például egy otthon magyarul beszélő házaspár, akik mindketten szlovák iskolába jártak (tehát kettős kötődésűeknek mondhatóak), értelemszerűen szlovák iskolába küldik gyermeküket. Az ilyen esetekben nem alakul ki tényleges dilemma, hanem egy egyszerű *mintakövetésre* került sor. Sorbán (2000) kiemelt figyelmet fordít dolgozatában a

romániai iskolaválasztások kapcsán a családi, szocializációs minta fontosságának. E tekintetben tehát az erdélyi és a dél-szlovákiai etnikailag vegyes családok döntéshozó mechanizmusai meglehetősen hasonlóak, és időben is egyfajta kiszámíthatóságot, állandóságot mutatnak (Sorbánék és saját kutatásom között közel tíz év telt el).

Továbbá, azok az egyirányú (homogén) etnikai kötődésekkel vagy homogén iskolai mintával rendelkező szülők, akik *a másik* iskola mellett döntöttek (pl. magyar iskolát végzett szülők, akik gyermeküket szlovák iskolába írták), bizonyos értelemben egyértelműbb és könnyebbként megélt döntést hoztak, mint sok többes kötődéssel rendelkező szülői pár. Mindez annak tulajdonítható, hogy ezek a családok/ szülői párok valamilyen erős, egyértelmű oknál fogva *fordítani* akartak saját korábbi iskolázási mintájukon, azt felül akarták írni gyermekük iskolába íratásakor, tehát a változtatás szándéka egyértelmű volt. (A háttérben gyakran negatív tapasztalat, trauma, szakmai, vagy személyes sikertelenség áll). Persze az is előfordulhat, hogy a Sorbán (2000) által tárgyalt „kognitív disszonancia” jelenségével állunk szemben: e családok érzékelve a feszültséget kötődéseik (szocializációjuk során szerzett, mélyen internalizált azonosulásaik) és a választott másik nemzet iskolája között, azt ellensúlyozva, saját érzelmi egyensúlyuk érdekében a döntést egyszerű, kézenfekvő választásként mondják el.

Nehéz döntésnek a narratívák alapján azok az iskolaválasztási helyzetek minősülnek, amikor a köztes etnicitású/ többes etnikai kötődésekkel rendelkező házaspár eltérő iskolázási mintákkal rendelkezik: például két magyarul beszélő szülő, akik közül az egyik szlovák iskolát, a másik magyart végzett, vagy egy másik példát idézve, egy magyarul beszélő magyar iskolát járt és egy szlovákul beszélő szlovákul iskolázott szülő esete. Ilyenkor gyakori, hogy konfliktusossá válik az iskolaválasztás, hiszen valamelyik minta mellett *dönteni kell*. Mindemellett gyakori, hogy különféle részmegállapodások születnek ezekben a családokban: az óvodát magyarul végzi a gyermek és később vált szlovák iskolára, vagy az alapiskolát magyarul végzi és középiskolába szlovákba megy - bár a váltásnak ezen a fokon inkább szakmai-mobilitásbeli okai lehetnek (jobb munkalehetőségek a szlovák szakiskola által kínált szakmában), és nem nyíltan etnikaiak. Sorbán (2000) megállapítja, hogy Erdélyben a vegyesen lakott területeken az iskolaválasztásában gyakori a magyar alsó tagozat- román felső tagozat kombinációja. Dél-Szlovákia általam kutatott két járásában ez a kombináció szinte teljesen ismeretlen,

egyetlen példával találkoztam, ahol ilyen megoldás született (két magyar kötődésű szülő gyermekénél, ahol az anya szlovák iskolákat végzett). Meglátásom szerint a különbség feltehetően a két iskolarendszer különbségeiben keresendő, és nem kifejezetten az etnikai köztesség eltérő magatartási /iskolaválasztási mintáiban.

A nehéz döntés kifejező példája a „Portrékban” bemutatott Anka és családja esete. Férje (Tibor) magyar kötődésűként magyar iskolákat végzett, Anka mindvégig szlovákul tanult (ennek ellenére jól beszél magyarul). Az idősebb gyermek (Tibus) iskolába íratását komoly konfliktusként élték meg, mivel mindkét fél saját iskolázási mintáját szeretne volna továbbvinni az iskolába íratáskor. A beíratás körüli konfliktus csaknem válással végződött. A döntés következményeit Tibor a mai napig kérdésesnek tartja (nem magyar iskolába került a fia), különösen, hogy a szlovák iskola választása nem párosult sikertörténettel, vagyis nem érvényesült úgy a gyermek, ahogy azt a szülők szerették volna.

A nehézként megélt iskolaválasztás a többes kötődésekkel rendelkező családok gyakori velejárája egy olyan intézményi kontextusban, mely kizárólagos nemzeti kategóriákra épül (legyen az iskola, nemzeti irodalom, nyelv, vagy történelem). Mint arról korábban szó esett, az ilyen környezetben a vegyesség erősen stigmatizált és az átmenetiség dilemmái abnormalitásként értékelődnek, sokszor elhallgatásra vannak ítélve.

Az alábbiakban idézett interjúrészet, mely Ankától származik egy nehéz döntéshelyzetről számol be, a feleknek erős érvekkel kellett meggyőznie egymást, nem hagyatkozhattak a helyzet spontán megoldására, illetve egy köztes megoldás sem érvényesülhetett ebben a kizárólagosság elvére épülő helyzetben (vagy szlovák iskola, vagy magyar, nincsenek vegyes oktatási nyelvű alapiskolák).

„...Mert a férjem is akarta azt a saját maga igazát... Hogy márpedig én úgy fogom nevelni a gyermekeimet, hogy magyar iskolába járjanak. Volt olyan hogy még csak terhes voltam, de már összevesztünk azon, hogy a gyermekeink hova fognak járni. Összevesztünk, mert azt mondta, hogy ő meg nem engedi, hogy a gyermekei szlovák iskolába járjanak. Nagyon durva dolgok is voltak. Mikor beíratam iskolába a gyermekeket például. Volt egy időszak akkor, hogy úgy nézett ki, el is fogunk válni...Mert neki az hatalmas probléma volt, nem is neki konkrétan, hanem hogy mit fog szólni a család. Hogy náluk senkinek, soha a gyermekei nem jártak szlovák iskolába, akkor miért pont az övé. Nagyon nehezen emésztette meg, még az óvodát nem, az óvodánál úgy volt,

hogy az még nem zavarta. De aztán úgy volt, hogy valakinek engedni kellett. Vagy az lehetett csak, hogy szétmegyünk. Na akkor azt mondta, hogy jó.”

A választás kompromisszumos jellegét az adta, hogy kezdetben megegyeztek, a két gyermek a felek által preferált két különböző iskolába fog járni (más kérdés, hogy a döntés megvalósulásának folyamatában másképp alakultak az események). A gyermekek vallási besorolása ugyancsak azt jelezte, hogy a szülők igyekeztek kiegyenlíteni a megbillent etnikai egyensúlyt, amely az iskolaválasztással keletkezett a családban. (A család nyelvhasználata, kulturális, és nemzeti azonosulásban is teljesen kettős, bár a gyermekek szlovák iskolázottság enyhén szlovák irányba mozdította el a család többes etnikai azonosulásait).

A (könnyű vagy nehéz) iskolaválasztási helyzetekre adott szülői válaszok alapján a szülői tudatosság, a döntéshelyzetre adott szülői reflexiót figyelembe véve, elkülöníthetőek olyan szülői választások, amikor a szülők közül legalább az egyik fél tudatosan választ, és magas fokú önreflexióról tesz tanúbizonyságot a döntésről szóló utólagos elbeszélésben. A tudatos és jól artikulált elbeszélések formájában elbeszélte döntések során a szülő saját iskola tapasztalataiból kiindulva, saját köztességére reflektálva egyik vagy másik iskola mellett dönt, amellet határozott érveket tud felsorakoztatni. Ezek akkor fogalmazódnak meg teljes magabiztossággal, ha nemcsak a valamikori döntés volt egyértelmű, hanem a következményei is világosan prezentálhatóak, a mából kapcsolatba hozhatóak a valamikori döntéssel.

A válaszok egy másik csoportjára egyfajta sodródó, inkonzisztensnek tűnő érvelés a jellemző. E döntések során sokszor az alkalmazkodás kap nagyobb szerepet (az elbeszélő idomult a külső körülményekhez, például azért, hogy városra költözött, ahol nem volt a közelben magyar iskola, így gyermekét kénytelen volt szlovák iskolába íratni); azaz látszólag nem a döntéshozó diktálta a feltételeket, hanem fordítva, a körülményekből adódott a döntés. Az ilyen konjunkturális iskolaválasztások esetében a látszólagos sodródás mögött gyakran valójában a társadalmi mobilitás melletti kimondatlan elköteleződés fedezhető fel, vagyis egy csendes fordítani akarás. Ez egyben arra is rávilágít, hogy valójában nagyon nehéz tudatos és reflektálatlan szülői döntések között különbséget tenni, a legtöbb esetben a kettő együtt érvényesül.

Különleges, bár nem egyedülálló eset az interjúk között, mikor a megkérdezettek arról számoltak be, hogy a gyermek maga döntött a személyét érintő óvoda- vagy iskolaválasztásról. Előfordul, hogy a döntés egészen spontán módon történik, például egy csak magyarul beszélő gyermek, édesanyja szerint, nyíltan ellenkezett a szlovák óvoda ellen mindaddig, míg át nem írták magyar osztályba (sírt, állandóan megbetegedett, étvágytalan volt, reggel nem akart elindulni az óvodába, stb.). Feltételezhető, hogy a szlovák óvoda a nyelvi okokon kívül nem etnikus adottságai miatt bizonyult alkalmatlannak az idézett esetben, míg a magyar óvoda például jobb pedagógiai módszereivel sikeresen látta el szerepét.

Tudatosabb döntést jelez az alábbiakban megszólaló interjúalany esete, aki az ötvenes években volt kisiskolás. A faluban az 1945-47-es magyar iskolabezárásokat követően újra működött magyar és szlovák iskola is. Áttelepült magyarországi szlovák édesapától és magyar édesanyától származva, a kezdetektől kettős kötődéssel rendelkezett. Az otthoni nyelvhasználat, az anya nemzeti azonosulása nyomán magyar iskolába írták a szülők. Egy a család életében váratlanul bekövetkezett fordulat (betegség) nyomán, maga döntött úgy, hogy átlép szlovák iskolába:

„A szlovákot úgy tanultam meg, hogy én az első-másodikat magyarba végeztem . De volt két bátyám, az egyik a harmadik osztály alatt megbetegedett és szanatóriumban volt. Mikor hazajött- a harmadik osztály ott végezte, cseh bizonyítványt kapott- nem tudott magyarul, hát elfelejtett. Mi akkor néztünk, hogy úgy beszél, mint a „starenka” (nagymama, apai oldalról) és mégsem értjük. Nem tudom, hogy ilyen gyermek fejjel hogy lehetett, de megkaptuk a bizonyítványt és -engem egy rokon tanító néni tanított- és mondtam neki, hogy szeretnék átmenni szlovákba. Mert nem értem, hogy mit mond a Lackó, és engem az zavar. Az nem zavart, hogy az unokatestvérekkel mutogattunk, mert nem értettem, és az anyukát kérdeztem...Na mondjuk az anyuka tök nem értett szlovákul...Az apukával is, soha nem beszélünk otthon szlovákul. Sőt meglepődött, mikor mentem haza a másodikból és mondtam neki , hogy én szlovákba fogok járni. De beleegyeztek”.

A megszólaló számára ez az iskolai döntés nem volt *sorsesemény*, abban az értelemben, hogy későbbi nemzeti, kulturális azonosulásának alakulását befolyásolta volna. Magyar férfihez ment feleségül, gyermekeivel kizárólag magyarul beszél otthon, magyar iskolába íratta őket. Háztartásbeliként, majd évtizedeken át fizikai munkásként (lakatos), nem érezte úgy, hogy a szlovák iskolaválasztása különleges karrier-esélyeket adott volna számára. Ez utóbbinak is tulajdonítható, hogy gyermekei iskolaválasztásakor

nem saját szlovák iskolai mintájára hivatkozott, ahogy hasonló esetekben történni szokott.

2. Az iskolaválasztás körülményei

A továbbiakban az iskolaválasztással kapcsolatban három témakörrel foglalkozunk bővebben, melyek egyrészt a választás aktoraival kapcsolatosak, másrészt a választás következményeivel. Arra keressük a választ tehát, hogy (i) milyen szülői *várakozások* kapcsolódnak az adott iskola kiválasztásához; (ii) milyen az iskolaválasztás és a társadalmi siker kapcsolata, illetve miként fogalmazódik meg a siker egy multietnikus közegben; (iii) az iskolaválasztásnak milyen *nem várt*, (például nyelvhasználati változások) és kifejezetten *negatív következményei* lehetnek a család szempontjából, a gyermek jövőjére nézve.

2.1. A döntéssel kapcsolatos szülői elvárások

Amint arra korábban, Lampl Zsuzsanna kutatását (2000) idézve is utaltunk, a vizsgált térségben a *szlovák nyelvtudás kulcsszerepet* játszik a szülők iskolaválasztásában, és egyben a szlovák iskola választásának egyik leggyakoribb közvetlen oka. A családok döntő többsége az államnyelv tökéletes elsajátítását elengedhetetlenül fontosnak, az iskolai oktatás egyik alapfunkciójának tartja. Ehhez kötik a gyermek további iskolai sikereit (szakiskolai, gimnáziumi tanulmányok, egyetem), és a szlovák nyelvtudáson keresztül remélnék gyermeküknek jövőbeli társadalmi sikereket, boldogulást. Amennyiben a szülőnek sikerült jól megtanulnia szlovákul az iskolában (vagy úgy, hogy szlovák iskolába kellett járnia ehhez, vagy a magyar iskola megtanította olyan szinten szlovákul, hogy a munka világában, a többségi szlovák nyelvű társadalomban megállja a helyét), akkor valószínűleg saját iskolai mintáját reprodukálja, ellenkező esetben nagy eséllyel *vált* iskolafajtát.

A következő idézet egy olyan magyar kötődésekkel rendelkező édesanyától származik, aki szlovák iskolákat végzett, de otthon a szüleivel mindig is magyarul beszélt. Elmondása szerint, testvéreivel együtt azért kerültek szlovák iskolába, mert

anyjuknak magyarként nehézségei voltak a szlovák nyelvtudással (hivatalokban és más formális helyzetekben). A szlovák alapiskola ugyan nem okozott számára különösebb gondot (ellentétben sok más esettel, ahol a magyar gyerekek, nyelvi, beilleszkedési problémái adódnak a szlovák nyelvű környezetben), viszont paradox módon, szlovákul csak a későbbiekben tanult meg jól:

„...a szlovák iskola nagy része magyar volt, a tanítók magyarul beszéltek velünk...Mikor középiskolába kerültem, szlovákba, jöttem rá, hogy én nem is tudok szlovákul rendesen...Na, ott tanultam meg aztán.”

Az interjúalany gyermekei iskolába iratásával kapcsolatos döntésében nem saját iskolai mintáját reprodukálta- helyette magyar iskolát választotta számukra, mert úgy gondolta, *„ahhoz nem kell szlovák iskolába járni, hogy valaki rendesen megtanuljon szlovákul”*. A döntéshez hozzájárulhatott, hogy az interjúalany férje magyar nemzetiségű és magyar iskolákat végzett, illetve az a magyar nyelvi közeg, melyet férje faluja jelentett, ahová a házasságkötést követően költöztek.

A következő interjúrészlet szerint, mely ugyanattól az édesanyától származik, a szlovák nyelv elsajátítása lett volna az egyetlen olyan szempont, amely a szlovák iskola mellett szólt volna. Mivel azonban saját nyelvtudását kitűnőnek véli, elég biztosítékot lát arra, hogy gyermeke is kellőképpen megtanul szlovákul. *„Én úgy gondoltam, hogy én már tudok szlovákul, én besegítek. Én már azt, amit fog kelleni segíteni az iskolában, azt besegítem”*, összegzi a magyar iskola mellett szóló döntését. Azt, hogy annak idején szülei őt szlovák iskolába írták, utólagosan negatív élményként kezeli, mivel nemcsak kiszakították őt eredeti nyelvi közegéből (a családi nyelv otthon a magyar volt), de szlovákul sem tanult meg jól (csak később a középiskolában). Saját gyermeke iskolaválasztásakor erre a tapasztalatra (kudarccsúszásra) hivatkozik elsősorban:

„...Mert veszem a példát magamról. Magyar oviról szlovák iskolába. Még jó, hogy volt olyan tanító, aki megmagyarázta nekünk magyarul, hogy mit akarnak tőlünk. Mert szerintem az olyan egy kis elsősnek, mint amikor beleteszik a vízbe, hogy 'no most akkor már úszás'.”

Az idézett édesanya úgy gondolja, hogy az iskolában szerzett szlovák tudás pillanatnyilag bőven elég kislányának, és a további boldoguláshoz is elegendő alapot teremt. Magyar többségű faluban élnek, a rokonság magyar nyelvű, a napi interakciók során egyelőre

elég az a szlovák nyelvtudás, amit a tanórákon elsajátít; a későbbiekben meg majd úgyis „ragad rá” több szlovák tudás, ha domináns szlovák nyelvi környezetbe kerül.

A Portréc c. fejezetben idézett Laura a multietnikusnak mondható város, Sellye, hétköznapijában való részvételéhez, a társadalmi kapcsolatainak fenntartásához, a városi lét teljes megéléséhez elengedhetetlennek tartja a szlovák nyelvtudást, és azt gyermekeinél is szorgalmazza. Gyermekkorától kétnyelvű környezetben mozog, két nyelven szól ismerőseihez, barátaihoz. Ugyanakkor, mivel magyar iskolákat követően sikeresen végzett szlovák nyelven egyetemet Pozsonyba, saját példájával cáfolja, hogy a szlovák nyelven szerzett ismeretek előfeltételei lennének a társadalmi érvényesülésnek. Ehelyett Laura a maga természetes közegében elsajátított szlovák nyelvtudás híve. Kétnyelvű kislányát magyar iskolába szánja (Laura férje szlovák), mert úgy gondolja, hogy a gyermeknek nem lenne máshogy alkalma megismerni a magyar irodalmat, magaskultúrát, ez utóbbiakhoz formális iskolai oktatásra van szükség.

Laurával ellentétben, a következő édesanya, aki szintén jól beszél mindkét nyelvet, gyermekét szlovák iskolába íratta, azt remélve, hogy így jobban érvényesül majd a későbbiekben. Saját döntését is igazolva, szűkebb környezete szlovák iskolaválasztáshoz kötődő siker-történeteit elemzi a következő részletben:

„Hát itt vannak a szomszédék is, mind a kettő magyarok és a gyerekeket már szlovák iskolába írátták be... Annyira megtanultak ezek a gyerekek szlovákul, hogy az egyik kislánynak bakakár a végzettsége, a másik valami jegyző vagy mi, a bíróságon dolgozik Galántán. Azért oda se került volna be, ha nem értené, ha nem tudna jól szlovákul! Ha nagyon elgondolkodnék, még sok ilyen esetet tudnék.”

A részlet arról tanúskodik, hogy az interjúalany a sikeres karriert elsősorban a szlovák nyelvtudáshoz köti. Ez utóbbi nemcsak a felsőfokú tanulmányok sikeres elvégzésére jogosítja az érintettet, hanem munkahelyet is ezúton tud szerezni- az állami hivatal (bíróság) kétségtelenül ilyennek számít.

Felvetődik a kérdés, miért pont a szlovák nyelvtudás körül látszanak kirajzolódni az iskolaválasztással kapcsolatos döntések? Úgy tűnik, a szlovák nyelvelsajátítás kérdésén keresztül közvetett módon számos nem-etnikus szempont érvényesül, ezt nevezik a szülők összefoglaló néven *érvényesülésnek* (karrier, társadalmi siker, elismerés, egyéni boldogulás, stb.). Vagyis, a szlovák nyelvtudás, az államnyelv ismerete, mint azt a

legtöbbsen helyesen felismerik, olyan készség, felkészültség ma Szlovákiában, mely nélkül nehéz társadalmi mobilitásról beszélni. Az egy további kérdés, hogy a szlovák iskolai oktatásnak instrumentális szerepe van-e e készségek megszerzésében, vagy pedig a kisebbségi magyar iskola is elláthatja ezt a funkciót.

Sok szülő a nem etnikus szempontokat sorolva az iskola színvonalára, tanulmányi eredményeire, iskolán kívüli szabadidős tevékenységére helyezi inkább a hangsúlyt (színjátszó-kör, irodalmi színpad, sportakciók, kirándulások), vagy egy-egy kiugró tanáregyéniség által inspirálva dönt az iskola mellett. Napjainkban egyre fontosabbá válik az angol/ esetleg német, mint idegen nyelv korai megjelenése a kötelezően választható tanrendben, valamint a számítástechnika-oktatás, illetve az iskola ezirányú felszereltsége. Vannak szülők, akik magyar iskolát választva amellet érvelnek, hogy így a gyermek előtt nyitva állnak a magyarországi közép- és felsőoktatási lehetőségek, amit általában magasabb színvonalúnak, jobbnak tartanak a hazainál. (Tény, hogy a galántai és sellyei járásban egyre több az olyan család, aki gyermekét a határ túloldalán lévő magyarországi közép- és főiskolákban taníttajta- Győrben, Sopronban, Mosonmagyaróváron, Egerben). Mások a magyar iskolának ezt a sajátosságát éppen hátrányként értelmezik- a magyarországi továbbtanulást nem tartják reális opciónak, mint mondják, a gyerekek majd Szlovákiában kell érvényesülnie, ehhez pedig a magyarországi iskola kevés, vagy nehezen használható felkészültséggel látja el.

2.2. Iskolaválasztás és a siker összefüggései

A közoktatás kiemelt feladata, hogy az egyént alkalmassá tegye bizonyos társadalmi szerepekre, és olyan tudásokkal lássa el, melyek alapján gazdasági, szociális, kulturális és egyéb értelemben értékes tagja lehet a társadalomnak. (Feischmidt- Nyíri, 2005: 15) Míg az előbbi egy közösségi cél, az egyén felől szemlélve az iskola szerepét, az egyén individuumként való boldogulása legalább annyira fontos cél. Ezt nevezi a hétköznapi nyelvhasználat sikernek. A siker sokféle dimenzióból tevődik össze, társadalmi, magánéleti, gazdasági és emocionális aspektusokkal egyaránt rendelkezik.

Hogy milyen utak vezetnek a kultúránként és társadalmanként változó értelemben használt sikerhez, és abban az iskolának milyen szerepe van, meglehetősen eltérőek a

vélekedések. A vizsgált térség közoktatásáról elmondható, hogy a társadalom szerves része, senki sem vitatja alapvető társadalmi funkcióját. Dél- Szlovákia etnikailag vegyes térségeiben, ahol magyar és szlovák általános és középiskolai képzés egyaránt rendelkezésre áll (a kutatás idején a magyar nyelvű felsőoktatási képzés is beindult a szlovákiai Komáromban bizonyos szakokon), változatos érvek fogalmazódnak meg arról, hogy magyar vagy szlovák nyelvű iskolai képzés segíti-e hozzá a magyar illetve kettős-többes etnikai háttérrel rendelkező gyermekeket a biztosabb sikerhez. Az előbbieken a szlovák nyelvű oktatás elleni, és a mellette szóló érvekkel már megismerkedtünk.

A külföldi migrációs és oktatásügyi szakirodalom változatos adatokkal szolgál a kisebbségi helyzetben lévő gyermekek iskolai eredményeiről (és ezen keresztül társadalmi sikeréről). Ogbu (1990) a többségi iskolarendszerben rendszeresen alulteljesítő migráns gyerekek eseteit elemzi. A jelenséget a kisebbségi csoportnak a társadalomban elfoglalt *státuszával, integrációjának mértékével* hozza összefüggésbe. A szerző szerint adott csoport társadalmi státusza, kulturális mintái befolyásolják a gyermekek iskolai sikerességét. Az ún. „kényszerkisebbségek” (*involuntary minorities*) olyan *másodlagos kulturális különbségektől* szenvednek, melyek a migráció következtében jelentkeznek. Mivel a „kényszerkisebbségek” és az „önkéntes kisebbségek” céljai lényegesen eltérnek egymástól, a sikerrel, boldogulással kapcsolatban kialakított hétköznapi elméleteik (*folk theories of success*) is különböznek, valamint az iskolához is eltérően viszonyulnak. A kényszerkisebbségek dilemmája, hogy összeegyeztethető-e, és ha igen, miként, a többségi iskolai siker, valamint a kisebbségi kultúra és identitás megőrzése (Petroni, 1970).

Ogbu elmélete számos nemzetközi ellenpéldával cáfolható, akár saját terepéről, az Egyesült Államokból. Míg a kínai migráns gyerekek híresen jól teljesítenek az amerikai oktatási rendszerben, addig a mexikóiakról ugyanez nem mondható el, holott mindkettő „önkéntes kisebbségnek” számít Ogbu iménti rendszerében. Továbbá, a kelet-közép európai kisebbségeket nehezen lehetne „kényszerkisebbségekként” kezelni, a társadalom aktív tagjaiként, társadalmilag-kulturálisan integrálódtak, az állam iránt maximális lojalitással viseltetnek. Az iskola és siker összefüggésében, a homogén etnikai háttérrel rendelkező szülők többsége automatikusan a saját etnikai közösség iskolája (magyarként magyar, szlovákként szlovák) mellett dönt, mindemellett, az adott nyelvű iskolahálózaton

belül számos *nem etnikus* szempontot is figyelembe vehetnek. Az empirikus adatok alapján, az előbbiekkal ellentétben, a köztes identitású, többes etnikai kötődéssel rendelkező családok jelentős része, kilépve a nemzeti-etnikai kritériumrendszerből, *nem etnikus szempontok szerint* választ iskolát (többnyire szlovákot), és igyekszik gyermekét a siker, társadalmi érvényesülés irányába juttatni.

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az interjúkban elhangzó siker-narratívákat, érdemes végiggondolnunk, mit nevez a mai dél-szlovákiai társadalom egyéni sikernek. A siker fogalma társadalmilag konstruált; azt jelzi, mit tart egy adott közösség követendő, kívánatos életstratégiának, és mit rejt számára a *jó élet* fogalma. Az 1989-es politikai-gazdasági rendszerváltást követően Dél-Szlovákia lakosságának értékrendje és életcéljai jelentős átformálódtak. Más kelet-közép-európai rendszerváltó társadalmakhoz hasonlóan, a piacgazdaság, a versenykapitalizmus előretörésével felértékelődtek az olyan tulajdonságok/ tudások, mint a jó kommunikációs készség, mobilitás, gyors helyzetfelismerő készség, bátorság, kockázatvállalás, agresszió, stb. Minden tudások és készségek a szocialista tervgazdaság időszakában csak korlátozott mértékben érvényesülhettek, illetve helyettük másfajta képességekre volt szükség. A szülők és diákok az új értékeknek megfelelő képzést kezdték el keresni az általuk választott iskolai oktatásban. Egészében véve, az oktatásról sokkal inkább piaci szabályok szerint kezdetek el gondolkodni, ahol az iskola és a pedagógus a kínálati oldalon, míg a szülők és gyerekek a keresleti oldalon foglalnak helyet.

Az Európa Uniós csatlakozás jelentett további mérföldkövet a vizsgált térség társadalmi átalakulásaiban. Azzal, hogy megnyílt Nyugat-Európa és a szomszédos Magyarország munkaerőpiaca a szlovák munkavállalók előtt (ez utóbbi még az EU-csatlakozást megelőzően), átértékelődött az idegen nyelvek szerepe, valamint a szlovák és magyar nyelv munkaerő-piaci értéke. Napjainkban harmincezer körüli szlovák munkavállaló dolgozik az Egyesült Királyságban, az ő elbeszéléseik egyértelműen siker-narratívákban fogalmazódnak meg, ám adott esetben a magyarországi munkavállalás is státusznövekedéssel jár az adott munkavállaló és családja számára.

Egy szlovák nemzetiségű, vegyesházasságban (magyar feleséggel) élő apa gyermekei iskolaválasztásával kapcsolatban kiemeli a magyar nyelvnek szánt szerepet

gyermekai jövőjét illetően. Ő maga felnőttkorára, magyar felesége hatására sajátította el a nyelvet, annak ellenére, hogy családjában voltak magyar rokonok (magyar nagynéni). Értelmiségiként olyan absztrakt tényezőket is figyelembe vesz fiai jövőjét fontolgatva, mint az ország politikai jövője, gazdasági folyamatai, stb. Jellemzően elit hozzáállásról van szó, mely során az iskolaválasztás nem a szülők iskolai modelljének mechanikusan reprodukciója, hanem gondos kalkulációk során, a nyelvet, kultúrát instrumentalizálva, történik. A fiúk szlovák nyelvtudása is ilyen kontextusban merül fel a szlovák anyanyelvű apánál.

Kérdés: Mikor a fiúk iskolába iratására került a sor, volt bennetek bármiféle kérdés ezzel kapcsolatban, hogy melyik iskolába kell menjenek?

„M: Hát én is akartam, hogy tanuljanak meg jól szlovákul. Úgyhogy inkább az ovinál volt a kérdés, hogy hova menjenek. Akkor én végiggondoltam, hogy ha oviba szlovákba megy, hat éves korára megtanul annyira jól szlovákul, hogy utána már mehet magyar iskolába. És hát láttam, hogy magyarul jobban tud, és ha magyar iskolába fog járni, akkor könnyebb lesz neki...Na és még aztán, ahogy mentünk előre időben, még annyira se bánom, hogy nem szlovákul tanultak meg jól, mert látom azt, hogy a szlovák republikában nem igen megy az ekonomika...ekonomické podmienky neni sú veľmi dobré (nem jó a gazdasági helyzet). A magyarral viszont mehetnek Magyarországra.”

Tény, hogy az Európa Uniós csatlakozást követően sok dél-szlovákiai, magyar nyelven beszélő, a határ túloldalán vállalt munkát az akkor frissen megnyílt nemzetközi gyáregységekben (Volkswagen, Audi, Suzuki). (Azóta a helyzet lényegesen átalakult, azzal, hogy sok hasonló gyáregység létesült Szlovákia területén, illetve a meglévő magyarországi gyárrészek Szlovákiába települtek át olcsóbb munkaerőt keresve). A munkavállalókat a galántai és sellyei járásból a cég szervezett buszokkal szállította naponta a gyáregység és a lakóhely között. Esetükben a magyarországi munkavállalás nem járt lakóhelyváltással. Hasonlóképpen, a magyar nyelvtudás segítette munkához azt a korábban munkanélküli fiatal férfit, aki szlovák iskolákat végzett, de jól beszél magyarul. Egy szlovák fuvarozó cégnek dolgozik, heti három-négy alkalommal kel útra Magyarországra, hogy egy ottani üzletláncnak szlovák húsipari termékeket szállítson. Megelégedéssel meséli az interjú során, hogy az ottani kollégákkal könnyen szót ért, rendszerint elbeszélgetnek, politizálnak, összehasonlítják a két ország életszínvonalát, napi történéseit. Mióta ezt a munkát végzi, Magyarországhoz is jobban kötődik,

felértékelődött a magyar nyelvtudása, otthonról (magyar édesapjától) kapott kulturális tőkéje.

A dél-szlovákiai határmenti régiókban/ kistérségekben az utóbbi évtizedben megszorodott magyar- szlovák vegyes-vállalatok száma, megélénkült üzleti kapcsolatainak munkaalimat teremtenek számos kétnyelvű beszélőnek (például adminisztratív, fordítói állások, üzleti tanácsadás, marketing, stb.); a szlovák és magyar nyelvtudás alapkövetelménnyé vált ezekben az esetekben. Ugyancsak, a határ túloldalán járva, például a dél-szlovákiaiak által kedvelt bevásárló-városban, Győrben, gyakori felirat fogadja a boltok ajtajában az arra járó- „szlovákul tudó eladót felveszünk”.

E példakkal nem azt akarjuk sugallni, hogy hirtelen döntő jelentőségűvé vált a magyar nyelvtudás dél-Szlovákiában és e lehetőséget felismerve a kettős nyelvhasználattal élők egyszeriben magyar iskolát választanak emiatt gyermekeiknek; egyáltalán nincs erről szó. Viszont tény, hogy a lehetséges sikertörténeteknek, a hétköznapokban való boldogulásnak olyan új terei nyíltak meg a térség politikai-gazdasági átalakulása során, melyekre egy olyan kutatás során, mint amilyen a jelenlegi is, érdemes odafigyelni.

2.3. Az iskolaválasztás nem várt következményei

Az iskolaválasztással kapcsolatos döntés során, mint azt korábban megállapítottuk, a köztes identitású, többes nyelvi- kulturális kötődésekkel rendelkező családok esetében elsősorban nem etnikus szempontok érvényesülnek (karrier, boldogulás, sikeresség, érvényesülés). Mindemellett, ezen elsősorban nem etnikus döntéseknek lehetnek, és a legtöbb esetben *vannak*, etnikus következményei a család és a gyermek további életében. Ezek gyakran nem előre kiszámíthatóak, a családot váratlanul érik, és éppen ezért traumatikusan hatnak, olykor családon belüli konfliktusokat okoznak, vagy utólag negatívan értékelődnek (megbánás).

Adott tanítási nyelven működő iskola etnikai identitás-megjelölő szereppel is bír Dél-Szlovákiában; így az iskolaválasztás akaratlanul is egyik vagy másik kategória melletti döntést is jelent. A „Portrékban” bemutatott Anka családja, mint arra már utaltunk, többes kötődésekkel rendelkezik. Esetükben az iskolaválasztás etnikailag

mesterségesen elválasztó, klasszifikáló funkciója traumatikus élményként fogalmazódik meg, mivel a családon belül heves konfliktussal járt.

Az alábbi etnográfiai részletből egyrészt az derül ki, hogy mennyire felkészületlenül érte őket az idézett etnikai döntéshelyzet (mely közvetlenül az iskolaválasztáshoz kötődött), megtörve az otthoni vegyesség nyugodt hétköznapjait, másrészt hosszútávra meghatározta a gyermekek hivatalos etnikai besorolását:

„A gyerekeknél soha addig nem kellett a nemzetiség, amíg nem kezdtek el iskolába járni. Hogy ott kérdezték először tőlük, hogy milyen nemzetiség. Korábban nem, nem is kellett semmihez... És akkor a gyerekek mind a ketten azt mondták, hogy szlovák nemzetiségűek. Szlovák iskolában is vannak, meg hogy Szlovákia... És akkor is az apjuk, hogy hát...(ellenezte a gyerekek választását). Na akkor úgy beszéltek meg, hogy úgy lesznek most, ahogy van, aztán majd tizennyolc éves korukban ők döntenek el. Ha meg akarják változtatni, az már őrajtuk függ.”

A korábbi teljes portré, valamint az iménti idézet alapján nyilvánvaló, hogy az iskola előtti időszakban a gyermekek kettős kulturális, nyelvi kötődésekkel rendelkeztek, fel sem merült a választás kérdése. Az iskolaválasztás ezzel szemben egyértelmű identitás-deklarációt követelt a családtól. Hogy mennyire *ad hoc*, adott helyzettől függő volt ez a választás, arra utal az interjúrészlet utolsó két mondata, melyben magyarázatként Anka kissé szabadkozva hozzáteszi, hogy ez akkor egy ideiglenes választásnak minősült (a formáság kedvéért, valamelyik kategória mellett dönteni *kellett*, köztes megoldás nem létezett), valamint, hogy a döntés megváltoztatásának lehetőségét fenntartották arra az időre, amikor a gyermekek felnőttként önállóan dönteni tudnak etnikai kötődésükről.

A magyar nyelvi háttérű vagy vegyes házasságból származó gyermekek szlovák iskolába íratásakor általános tapasztalatként jelentkezik, mint arra a kutatás során számos interjúalany rámutatott, hogy a gyermek otthoni nyelvhasználata fokozatosan igazodik az iskolaihoz-- azaz a család korábbi magyar vagy kettős nyelvhasználata eltolódik a szlovák nyelv felé az évek során. Abban viszont már jelentős különbségek mutatkoznak, hogy ez az eltolódás végleges-e (vagyis kikopik-e a másik/ korábbi nyelv a család hétköznapi nyelvhasználatából), vagy átmeneti jelenségről van szó, ami, a körülmények megváltozásával átalakulhat, akár visszarendeződhet.

A harmincas éveiben járó interjúalany, Lenka, akivel ugyancsak találkoztunk már a Portrék c. fejezetben (3. rész- „*Én olyan kozmopolitásnak mondanám magamat...*”) szülei magyar származásúak. Ennek megfelelően, Lenka megszületését követően a család otthon magyarul beszélt. Lenka édesapja magyar alapiskolát és szlovák középiskolát végzett, édesanyja magyar származása ellenére a háborús éveket követően szlovák iskolába lett beíratva, és a személyi irataiban is szlovák nemzetiség szerepel (feltehetően a reszlovakizáció következményeként). Lenkát a szülők, saját iskolai mintájuk alapján, szlovák iskolába írták. Az iskolaválasztás nyomán az otthoni nyelvhasználat fokozatosan megváltozott, a szlovák iskola látogatásával Lenkának a szlovák kultúra iránti kötődései erősödtek meg:

„Volt a faluban magyar és szlovák óvoda... Azt gondolták a szülők, hogy ha egyszer fog tovább tanulni (a gyermekük), és Szlovákiában. Úgyhogy inkább szlovák oviba tettek, ott kezdtem el járni. Otthon inkább magyarul beszélünk, azt hiszem. De aztán jött az első iskolai év, szlovákul kellett az iskolai házi feladatokat csinálni, úgyhogy aztán már szlovákul beszélünk”.

Lenka sikeresen végezte el az iskoláit, jelenleg orvosként dolgozik. Baráti köre többségében szlovák, de van köztük olyan gyermekkori ismerős is, akivel továbbra is magyarul kommunikál. Szívesen szólal meg magyarul, bár nyelvtudása nem anyanyelvi szintű, időnként keresi a szavakat, nyelvtani hibákat ejt. Sikeres pályaválasztásából, társadalmi érvényesüléséből adódóan (sikeres karrier), szülei egykori döntését nem cáfolja. Úgy érzi, talán szükség volt a szlovák iskola választására ahhoz, hogy később egyetemi tanulmányokat folytasson és az orvosi pályán megállja a helyét. Az otthoni nyelvhasználatól eltérő nyelvű iskola választása az ő esetében a kulturális, nyelvi kötődések relativizálódásával járt. A többnyelvűség és többes kultúra híve, a körülményekhez való gyors alkalmazkodást a könnyebb „előbbre jutás” érdekében fontosnak tartja.

Végül, vannak olyan sikertelen karrier-történetek, magánéleti problémák, akár kudarcok, melyeket az interjúalanyok hajlamosak visszavezetni a valamikori iskolai döntésekig („ha akkor másként választottunk volna...” típusú érvelések) és gyakran etnikus értelmezéssel is ellátni. A következő interjúrészlet az ilyen ritkán elbeszélte esetek (ki ne beszélne szívesebben sikerekről) egyikét írja le: visszatérve újra Anka és Tibor

családjába, ahol a szlovák iskolába íratott fiú, Tibus, felnőttkori sikertelenségeiért (munkanélküli, magánéleti problémákkal küzd) Tibor magát hibáztatja-- a több mint húsz évvel ezelőtti iskolai döntésre utal vissza a problémákat elemezve. Tibus iskolába íratását idézi fel az apa az alábbi interjúrészletben:

Kérdés: Amikor a fiad iskolába került, gondolom ez egy fontos döntés volt.

T: Hát igen... Én nagyon erősködtem, hogy menjen magyarba...De a feleségem azt mondta, hogy nem, mert ő fog velük úgyis tanulni, úgyhogy menjenek inkább szlovákba. A feleségem erősen, érzelmileg szlovák. Mindig is, kiáll is emellett. Lehet hogy hibás döntés volt, így visszagondolva. Mert ki tudja, hogy alakultak volna másképp a dolgok a fiammal. De mindegy...(lemondóan legyint)

K: Olyan lehetőséget nem latolgattatok, hogy az egyik gyermeket magyarba, a másikat szlovákba?

T: Lehet hogy az lett volna itt is jó, ha mondjuk a fiam az magyarba ment volna. Másképp alakult volna biztos az élete...

K: Például?

T: Ha magyarba ment volna, akkor te talán jobban meg tudtam volna fogni, és eljutott volna például gimibe, és akkor másképp alakul az élete...

Fia sikertelenségéből kiindulva Tibor egyrészt magára vállalja a felelősséget (neki kellett volna jobban kiállnia a magyar iskola mellett), másrészt a feleség sikertelen nevelését okolja („azt hittem, hogy a gyerek jobban fog hallgatni az anyjára”). Vagyis, azzal, hogy a gyermekek szlovák iskolába kerültek, mintegy átengedte őket a feleség, Anka nevelésének, ami, mint Tibus példájából utólag kiolvassa, kudarcot vallott. A magyar alapiskola választása, Tibor szerint, fia számára a magasabb színvonalú oktatást garantálta volna (a faluban a szlovák iskola nagyrészt „azzal volt elfoglalva, hogy az oda beíratott magyar származású gyerekeket megtanítsa szlovákul”, véli Tibor), aminek ellentmond, hogy Edina ugyanazt a szlovák alapiskolát végezte, mégis onnan gimnáziumban folytathatta tanulmányait, sőt később főiskolát végzett.

Az idézett példán kívül kevés hasonló esettel találkoztunk, ahol az iskolaválasztást közvetlen kapcsolatba hozta az interjúalany valamilyen negatív életrajzi körülménnyel, különösen ha az iskolaválasztás saját döntésnek számított. Gyakoribb, hogy az interjúalany sikertelenségét visszamenőleg szülei döntésével (iskolaválasztásával) indokolja - amiben, egyfajta narratív technikaként, a saját felelősség elhárítása szerepet játszhat. Amint azt az iskolaválasztás és siker összefüggéseinél hangsúlyoztuk, a nem etnikus elemek legalább olyan fontos szerepet játszanak a

döntésben, ha nem fontosabbat; ugyanígy, a döntés negatív következményeinek számbavételénél is az ilyen (nem etnikus) körülményekre való visszautalás fordul inkább elő. Így például a rossz/ nem megfelelő szakmát adó szakiskola, az intézmény alacsony színvonala, a tanítás iránt nem eléggé elkötelezett pedagógusok, a gimnázium helyett szakközépiskola választása inkább megjelenik tipikus magyarázatként az interjúkban.

3. A társadalmi nem szerepe az iskolaválasztásban

Az előző példában már érintettük az iskolaválasztás kutatói szempontból kétségkívül izgalmas aspektusát: a két szülő különböző szerepét az iskolával kapcsolatos döntéshozatalban, illetve az iskolaválasztás hosszútávú következményeiben, a gyermek iskolalátogatásában, annak hétköznapi részleteiben. Kérdés tehát, valójában milyen szerepet játszanak a gender- szerepek az iskolaválasztásban a vizsgált régióban, hogy viszonyul egymáshoz az etnicitás és társadalmi nem (gender) egy-egy konkrét esetben, illetve levonatóság-e általánosító következtetések?

Terepmunkám során, a többes etnikai kötődésű családokkal és közvetlen környezetükkel folytatott beszélgetések során az az általános vélekedés látszott kirajzolódni, hogy a szülők közül az anya iskolai mintája (az, hogy magyar vagy szlovák iskolát látogatott), ezen belül is az általános iskola típusa- tannyelve, meghatározó jelentőségű az utódok iskolaválasztásakor. Ugyanakkor, az előbbieknél nem ellentmondva, az anya „fordíthat” is az iskolaválasztás korábbi mintáján a családban saját nehézségeiből kiindulva, és/ vagy mert saját iskolai mintáját nem tartja kellően sikeresnek, és gyermeke iskolai beíratásakor azt felül kívánja bírálni.

„(anyu) ha valahova elment, soha nem tudott senkivel beszélni. Hogyha valamilyen papírügyeket kellett intézni... Ezt el nem intézte magyarul. Sajnos. És akkor, ezért úgy döntötte el az anyu, hogy minket már szlovákba fog beíratni.”

Ugyanez az interjúalany édesanyja egy másik negatív élményét is említi az iskolaválasztással összefüggésben. Ennek tágabb életrajzi kontextusa, hogy az apát elhelyezték észak-Szlovákiába, a vállalat egy ottani részlegébe. A csak magyarul beszélő édesanya nehezen találta a helyét az új környezetben:

„Nem tudott ott beilleszkedni. És szerintem ez is volt olyan indíték, hogy akkor az ő gyerekei...értsenek szlovákul.”

Szlovákiában a gender- viszonyok a rendszerváltást követően a politikai, gazdasági, szociális kontextus változásával részleges átalakuláson mentek át. A liberális piacgazdaság bevezetése, leginkább annak korai szakasza, mely a kíméletlen piaci versenyről és szociális érzéketlenségéről vált ismertté, valamint a tradicionális-konzervatív értékekre építkező nemzeti pártok előretöréséről, a nők munkaerőpiaci, és általában érdekérvényesítési gyengülését eredményezte. Ez jelentős visszalépést jelentett a szocialista Csehszlovákia, női emancipáció terén nagyrészt egalitárius társadalmi berendezkedéséhez képest.

Mindemellett, a rendszerváltást követő gazdasági struktúraváltással, a gyárak, ipari egységek bezárásával és az ott alkalmazott (többségében) férfiak tömeges elbocsátásával, számos családból éppen a nőnek sikerült jobban elhelyezkednie, például a megerősödött banki szektorban, a szolgáltatóiparban, és egyéb tipikusan *női* munkahelyeken. Továbbá, az empirikus adatok alapján, gyakran a nők bizonyultak mozgékonyabbnak, rugalmasabbnak az új munkalehetőségek megtalálásában- például a szomszédos Ausztriába szerződtek egészségügyi nővérek, ápolónőnek, gondozónak, elárusítónőnek, vagy jövedelem-kiegészítésként eljártak piacozni (mezőgazdasági terményt, virágot árulni) észak-Szlovákiába, Csehországba. Az így nagyobb jövedelemszerző erővel bíró nő gazdasági ereje, és ezzel együtt társadalmi pozíciója, automatikusan megnő a családban, jelentősen átstrukturálva ezzel a gender- viszonyokat.

Nagy valószínűséggel, az említett két folyamat együttesen érvényesült az elmúlt évtizedekben az általam vizsgált területen, és ebből kifolyólag változatos gender-modellek és családi minták alakultak ki. Nehezen lehet megállapítani, domináns(abb) szerepbe kerültek-e a nők a rendszerváltás után vagy éppen ellenkezőleg, illetve, hogy milyen irányba alakult a nők döntéshozó szerepe, esetünkben az iskolaválasztással kapcsolatban. Valószínűleg annyit meg lehet állapítani, hogy a család fogalma, és ezzel együtt a gender- szerepek jelentősen átalakultak az 1989 előtti társadalomképhez képest.

Nézzük ezek után, a társadalmi nemi szerepek (gender) és az etnicitás kérdésköre miképpen viszonyul egymáshoz egy-egy individuum és párkapcsolat szintjén, valamint az általunk érdekesnek tartott döntéshozatali folyamatban, az iskolaválasztás során.

Mint azt több interetnikus párkapcsolatokat kutató vizsgálat megállapítja (például Jenkins 2002, Okely 1983), jellemzően a domináns nemzeti közösség férfi tagjai házasodnak, ill. lépnek szexuális kapcsolatra az aktuális hatalmi viszonyok szerint alárendelt (kisebbségi) csoport nőtagjaival. Azaz, az interetnikus hatalmi lejtővel párhuzamosan köttetnek a szexuális kapcsolatok; ez utóbbi a nők csoportos *szexuális birtoklásaként* is értelmezhető. (Szélsőséges példaként a Jugoszláv háborúk idején az ellenséges nemzet nőtagjain elkövetett erőszakos cselekedetek sokaságára lehetne itt emlékeztetni.) Dél-Szlovákia etnikailag vegyesen lakott területein nem jellemző az etnikailag egyirányú házasodási gyakorlat-- például az, hogy szlovák férfiak magyar nőket vennének feleségül, és fordítva nem - ami a két csoport hasonló társadalmi státuszára utal.

Azokban az esetekben, ahol a család etnikus értelemben vett homogenitása kimozdult valamilyen mértékben (például magyarként a szülők egyike legalább szlovák iskolába járt), illetve a család köztes etnikai pozícióval rendelkezik, nagyobb valószínűséggel választanak szlovák iskolát, mint azt a korábbiakban megállapítottuk, mégpedig a társadalmi mobilitás elve alapján (hétköznapi szóhasználatban az érvényesülés érdekében). Az ezekről a választásokról szóló narratívákban a gender-szerepek (pontosabban az anyai szerep) instrumentális szerepet játszanak, gyakran magyarázatul szolgálva a szlovák iskola választásához, elfedve a tényleges okokat.

Az egyik ilyen tipikus gender-reprezentáció, amikor az iskolaválasztás annak közvetlen következménye, a szülők majdani kötelességének tükrében jelenik meg; elmondásuk szerint a szülők annak alapján döntenek, hogy kinek a feladata lesz tanulni a gyermekkel, legalábbis az alapiskola-látogatás első néhány évében. A kutatott két járásban, a köztes etnicitású családokban (is) tipikusan *anyai* feladatként reprezentálódott az otthoni korrepetálás és lecketanulás. Ennek alapján, amennyiben az anya iskolai végzettsége szlovák, függetlenül a családban használt nyelvtől, illetve a szülők etnikai hátterétől, akkor e körülmény teljességében magyarázza a (szlovák) iskolaválasztást.

Egy taksonyi-galántai fiatal pár esetében, ahol az apa magyar származású, magyar gimnáziumot végzett, az édesanya pedig teljességében szlovák (nem beszél magyarul, szlovák iskolákba járt), két fiukat magyar óvodába, de szlovák iskolába írták, mivel a gyerekekkel „*az anyjuknak van több ideje foglalkozni*”. Az apa elbeszélése

szerint feleségével „ez volt a kompromisszum”- a magyar óvoda kellően megerősítette a kicsik magyar nyelvtudását, ezt követően már gond nélkül lehetett őket szlovák iskolába íratni (a másik nyelvet már jól bírták). A családi döntés hátteréhez tudni érdemes, hogy míg az anya középiskolát végzett, az apa jogi diplomát szerzett, egyetemi tanulmányai során született mindkét gyermekük, akiknek gondját elsősorban az anya viselte ebben az időszakban is. Érdemes felfigyelni azonban az apa társadalmi mobilitására, ambiciózus karakterére („egyszerű tanító családból származva a jogi diplomáig vittem”), amit nyilvánvalóan gyermekeiben is szeretne viszontlátni- ehhez a szlovák iskolát megfelelő eszköznek tekinti. (Negatív példaként felsorol olyan egyetemi eseteket, amikor magyar középiskolát végzett jogászjelölt- társai küszködtek az államnyelvvvel, amit ebben a szakmában nagy hátránynak tart.)

Egy a korábbi fejezetekben már idézett interjúalany, egy vegyesházasságból származó középkorú nő, aki áttelepült szlovák édesanyja etnikai kötődései nyomán szlovák iskolákat végzett, egyfajta természetes automatizmust követve, szlovák iskolába íratta idősebbik gyermekét. Történt mindez annak ellenére, hogy férje „tisztá magyar”, magyar iskolákat végzett és otthon magyarul beszéltek (az iskolába íratásig) a gyerekekkel és egymás között is. *„Mikor aztán az volt, hogy iskola, arra gondoltam, hogy nem iratom én ezt a gyereket magyarba, hogy fogok én ezzel tanulni...”* Idősebb gyermeke, Sára, mára sikeresen végezte el a közgazdasági középiskolát, majd főiskolai végzettséget szerzett. Fia esetében nehezebb dolga akadt az édesanyjának, mert a gyermek ellenkezett a szlovák óvoda majd az iskola ellen, így végül, anyja kezdeti tervei ellenére, magyar iskolába került. Így összegzi az interjúalany ezt az esetet: *„Sokszor azon is gondolkodtam, hogy ha a fiam beíratam volna szlovák iskolába, annak ellenére, hogy nem akart, akkor mi lett volna...első osztályban megbukott volna, az biztos (nevet) de utána...Na, ezek olyan ha-k.”* Ez utóbbi dilemma oka, hogy a fiú gyengébb tanulmányi eredményekkel rendelkezik, az interjú idején az érettségi vizsga évében volt. Edesanyja aggódva figyelte, bejut-e valamelyik főiskolára, hogy ott diplomát szerezzen. A beszélgetésből világosan látszik, hogy a kettős etnikai kötődéssel rendelkező anya legfőbb vágya, hogy gyermekei megfelelő végzettséget szerezzenek, amivel jó munkahelyet találnak. Ehhez az iskolaválasztást pusztán eszközként kezeli, semmiféle plusz érzelmi töltést nem tulajdonít neki, gyakorlati döntésként számol be róla.

A beszélgetés során interjúalanyom több szomszéd, ismerős esetét említi, akik *„különbön mindketten magyarok” (szülők) csak annyi, hogy szlovákba írták (a gyereket), hogy akkor jobban fog érvényesülni...Végül is nekik beigazolódtott, mindegyik gyerek elhelyezkedett az életben*”. E példákat egyértelműen a társadalmi mobilitás és az iskola nyelve közötti összefüggés alátámasztására sorolja, függetlenül a család otthoni nyelvhasználatától (otthon továbbra is magyarul beszélnek) vagy az etnikai azonosulások megváltozásáról.

A korábbiakkal ellentétben, azok a köztes etnikai pozícióval rendelkező családok, ahol az anya iskolai modellje nem egyezik meg a gyermeket érintő iskolaválasztással, ez utóbbit logikusan *nem az anyai szereppel* magyarázzák, hanem egyéb indokokkal. Ezek között szerepelhetnek külső infrastrukturális adottságok (közelebb volt a szlovák iskola, csak alsó tagozatos magyar iskola van a faluban), társadalmi indokok (a szomszéd, rokon gyerekek is oda járnak), vagy esetenként nyílt mobilitási szándék (*„azt gondoltuk, hogy mégiscsak Szlovákiában élünk, jobb ha szlovákba megy...”*)

Az előbbire példa az az interjúrészlet, amiben egy foglalkozását tekintve *magyar* óvodában tanító, magyar etnikai háttérrel és iskolázottsággal rendelkező, vegyesházasságban élő nő, saját gyermeke szlovák iskolaválasztását indokolja:

„...mivel mi iskolai lakásban laktunk a galántai N iskolában (a férje szlovák iskolai tanító volt), ott kaptunk egy lakást az iskola épületében...és amikor a lányaink... mivel ott laktunk az iskolában, nem kellett őket vinni-hozni. Megtanultak szépen szlovákul, de sajnálom nagyon (hogy nem magyarba jártak)”.

A továbbiakban elmondja, mennyire fontos lett volna, hogy a magyar mondókákat, meséket, és történeteket (irodalmat) megtanulja a lánya- ő maga magyar pedagógusként ezzel szokta a leendő szülőket a magyar óvoda mellett meggyőzni. Ugyanakkor büszkén számol be róla, hogy lánya sikeresen végzett el egy egyetemi szakot. Magyarán, a szlovák iskolaválasztás (kimondatlanul is) nem bizonyult rossz döntésnek, gyermeke sikeresen állja meg a helyét. *Magyar* pedagógusként azonban „kötelességének” érzi hangsúlyozni a választás okozta veszteséget, azt, hogy lánya gyakran sajnálja, hogy elvesztette magyar kötődését, „identitását”: *„...mivel szlovák iskolákba járt, azért az a nagy hazafiasság (magyar) az nincs meg benne...csak azért,*

mert szlovák iskolába járt. Gyakran mondja, hogy 'anyu, a magyaroknál olyan kollektív a hangulat'.”

A következő etnográfiai példa egy olyan anyától származik, aki kettős etnikai-nyelvi kötődéssel rendelkezve szlovák iskolákat végzett, ám magyar férje miatt magyar környezetbe (Sellye közeli faluba) került a későbbiekben. Kislányát ez utóbbiak hatására magyar iskolába íratta. Mivel saját iskola modellje nem hozható fel indoklásként (amire amúgy sem különösen büszke, hiányolja azt a tudást, amit magyar iskolában szerezhethetett volna), a választott iskola minőségét jelöli meg legfőbb magyarozatként, amiben természetesen mobilitásbeli megfontolások is szerepelnek:

„...a magyar iskola nekem itt abban tetszett, hogy sokra jutottak, akik itt végeztek a faluból, Prágában tanul az egyik...úgyhogy én nem félek attól, hogy nem fog tudni...(szlovákul). Mert lehet, hogy hamarabb fogja megtanulni a többi nyelveket, hogyha az anyanyelvet megtanulja rendesen.”

Az idézett részletben megjelenik arra a gyakori feltételezésre adott válasz, ami a magyar iskola választásától sok szülőt elriasztja, hogy nem fog kellően megtanulni a gyerek szlovákul. Ezt az édesanya elutasítja azzal, hogy egyrészt számtalan példa van rá a faluból, hogy a magyar iskolában végzettek érvényesülni tudnak a többségi társadalomban, másrészt azt a gyaníthatóan mástól (pedagógustól) átvett szakmai érvet hangoztatja, hogy az anyanyelv megerősítése kulcs a további sikeres nyelvtanuláshoz, és ezen keresztül a társadalmi érvényesüléshez, mobilitáshoz.

Mindeddig a döntéshozó szülő társadalmi nemi szerepét vizsgáltuk, illetve az anyai szerep iskolaválasztással kapcsolatos lehetséges összefüggéseit. Kevésbé tipikus esetként, kutatásom során talákoztam olyan anyával is, aki *kislányát* (kifejezett hangsúlyt helyezve a gyermek nemére!) a könnyebb társadalmi érvényesülés, a jobb munkaerő-piaci lehetőségek reményében szlovák iskolába íratta.

Az alábbiakban idézett interjúalany harminc év körüli nő, magyarul érettségizett, szlovák férfihez ment feleségül. Kislánya születése után iratkozott be levelező tagozaton egyetemi képzésre, angolul tanult, párhuzamosan egy külkereskedelmi cégnél dolgozott. Tanulmányai során kapcsolata megromlott a férjével, aki nehezményezte felesége szakmai ambícióit. Még a diploma megszerzése előtt elváltak. Lányát egyedül nevelve fejezte be tanulmányait.

K: Éva, ugye magyar mezőgazdasági iskolát végeztél, magyarul érettségiztél?

É. Igen. A lányomat Galántára az N iskolába írtattam.

K. Szlovákba?

É. Igen... Én nagyon megszenvedtem a férjemmel, az irigykedéseivel, hogy ő kevesebbnek érezte valamiért magát, mert neki csak egy inasiskolája van. Nekem olyan nehezen sikerült diplomát szereznem így... Azt hiszem, ha szlovák érettségi után mentem volna, könnyebb lett volna. Én tudom mi az, nehezen előremenni az életben. A lányomnak, ha már lánynak született, jobb sorsot akarok...

A hagyományos családmódel szerint, a megszólaló Évának a család hétköznapijainak zökkenőmentes működtetése lett volna a feladata. Legalábbis szakmunkás férje ezt várta volna el tőle. Éva felsőfokú tanulmányai, karrier-tervei gyanakvással töltötték el a férjet, amiért a társadalmilag neki szánt szerepköréből ki akart törni. Az olyan hagyományos közegben, mint amilyenek, legalább részben, Éva faluja mondható, felmerül ilyenkor annak kérdése is, nem a család működtetése és a gyermeknevelés rovására történik-e mindez. Éva házassága nem bírta el azt az értékrendbeli különbséget, ami a férj által képviselt konzervatív családmódel és Éva modern, az emancipációs tervei között feszült. Ebből a tapasztalatból kiindulva, lánya esetében Éva „biztosra akart menni”. Úgy érzi, hogy a szlovák iskola és ezen keresztül a szlovák nyelv tökéletes elsajátítása, instrumentális szerepet játszik nemcsak a társadalmi mobilitásban (karrier-lehetőségek), hanem gender- szempontból is felszabadító jelleggel bír—az előbbi sikeres elérése ugyanis egyenjogúsíthatja a nőt.

Éva esete azonban meglehetősen egyedinek számít. Sok magyar iskolát végzett (legalábbis középiskolai szintig), magyar etnikai háttérrel rendelkező anya írhatja szlovák iskolába gyermekét -erről szölk az Éva interjúja előtti esetek-, azonban a társadalmi mobilitás és gender ilyen fajta közvetlen összekötése ritkaságszámba megy. Mindemellett, egy-egy ilyen példa is sokat elárul az adott társadalom gender-

viszonyairól, valamint a társadalmi nem lehetséges szerepéről az etnicitás és társadalmi mobilitás összefüggéseinek jobb megértésében.

Az iskolaválasztás típusainak elemzését követően, bemutattuk azon szülői várakozásokat, melyek a döntéshozatalban meghatározó szerepet játszanak, ezek között is a szlovák nyelvtudás funkcióját állítva a középpontba. Megvizsgáltuk továbbá az iskolaválasztás és (társadalmi) siker összefüggéseit, valamint az iskolaválasztással kapcsolatos nem várt következményeket. A fejezet zárásaként pedig az iskolaválasztás egy sajátos aspektusára, a gender (társadalmi nem) lehetséges szerepére hívtuk fel a figyelmet, illetve mutattunk be olyan nem-etnikus szempontokat, melyeket gyakran a szülők a társadalmi nemre (anya szerepe) hivatkozva fednek el. Az elemzések során arra a megállapításra jutottunk, hogy míg a homogén etnikai kötődésekkel rendelkezők automatikusan választanak iskolát gyermeküknek, a kettős etnikai kötődésekkel rendelkezők esetében nincsenek ilyen kész válaszok az iskolát illetően. Ugyanakkor, az interjúk alapján az látszik kirajzolódni, hogy a várakozásokkal ellentétben, többségében nem *etnikus* szempontok alapján döntenek ezek a családok, hanem számos más, *nem-etnikus* tényező játszik szerepet iskolaválasztásukban, többek között a siker, társadalmi érvényesülés, elismerés, és mobilitás.

BEFEJEZÉS

Az etnicitás, nemzet, nacionalizmus időről-időre fontos szervezőeleme térségünk hétköznapjainak. Gyakran problémaként, a térség betegségeként, posztkommunista örökségeként titulálják laikusok, és a témával foglalkozó szakemberek egy része. Mások egy nacionalista, nemzet-központú diskurzus részeként, büszkeséggel, féltéssel, a a nemzeti megmaradás feletti aggodalomtól vezérelve beszélnek róla. E beszédmodok közös jellemzője, hogy előszeretettel használják az etnicitás/ etnikum, és különösen a nemzet fogalmát egy makro-perspektívát alkalmazva, homogén, monolitikus közösségekben gondolkodva. Gyakran perszonalifikálódik is a nemzet e beszédek során--külön életre kelve *érez, szíve dobban*, olykor *megtorpan*, de leginkább hőiesen *helytáll*, időnként mártírként *szenved*, a sors által *hányattatik*, esetleg *haldoklik*.

A politikai filozófia, nacionalizmus-elmélet, történelem, és más tudományterületek művelői meglehetősen részletességgel elemezték az elmúlt évtizedekben azt a sajátos történelmi- politikai képződményt (vagy jelenség-csoportot), melyet összefoglaló néven nemzetként emlegetnek. Amint azt e dolgozat bevezető elméleti fejezeteiben összegeztük, minden valószínűség szerint a modernitással rokonítható történelmi jelenségről van szó, mely Európa különböző részein vagy az állam homogenizáló törekvéseivel hozható összefüggésbe (állami homogenizáló nacionalizmus), vagy az arra adott válasz-reakcióként, egyes érdekcsoportok gazdasági, politikai, kulturális, történelmi törekvéseit foglalja közös nyelvezetté (etnikus nacionalizmus), csak hogy a legismertebb formáit említsük.

Míg e történelmi perspektívát alkalmazó dolgozatok értékes ismeretekkel szolgálnak a nemzet fogalmának térbeli és időbeli folyamatairól Európában, illetve szűkebb térségünkre vonatkozóan, kevésbé tárgyalt megközelítésnek a nemzet és etnicitás egyén-központú mikro-perspektivikus megközelítése. Úgy tűnik, számos nemzet/nacionalizmus-kutatás megfeledkezni látszik a nemzet-ideológia címzettjeiről, illetve aktív cselekvőiről. Ezt a hiányosságot felismerve íródott a közelmúltban (hozzávetőlegesen a kilencvenes évektől számított időszakban) számos olyan munka, mely a nemzet és etnicitás individuális szinten megélt tapasztalatait, viszonyulásait

igyekszik feltárni, nevezetesen azt, hogy mit gondol, hogy azonosul, miként kötődik az egyén adott nemzethez, etnikumhoz, hogyan viszonyul a nemzet nyilvános manifesztációihoz a hétköznapiakban.

A nyugat- európai és észak-amerikai szakirodalom a posztkoloniális tudományok részeként, számos értékes munkával járult hozzá az etnicitás és nemzet fogalmi kereteinek tágításához, egyben pontosabb kidolgozásához, a változatos migráns és diaszpóra-világokat elemezve. E megközelítések ismertetéseként szóltunk a különböző hibriditás- elképzelésekről, terminológiákról és kultúráképekről, valamint a változatos diaszpóra-világok elméleti felfedezéséről. A diaszpóra elképzelések jelentős elméleti hozadéka meglátásunk szerint az a *kettős* perspektíva, mellyel a kutatás egyszerre tárgyalja e migráns- közösségeket kibocsátó közegek és új, befogadó társadalmuk összefüggéseiben. Számos kutatás éppen ez utóbbiak sajátos *közteségére* (in-betweenness) hívja fel a figyelmet.

Jon Fox konferenciavázlatában⁷⁷ azokra a társadalomtudományi erőfeszítésekre hívja fel a figyelmet, melyek a nemzet hétköznapi, az individuum szintjén való működésére és újratermelésére helyezik a hangsúlyt. E megközelítések (Billig, Edensor) nem szállnak vitába a nemzetfogalom hagyományos értelmezésével, hanem, kiegészítve az előbbieket, rávilágítanak azon folyamatokra, melyek során a nemzetek magától értetődővé, a hétköznapi banalitások szerves részévé váltak. Fox a nemzet azon egyéni kifejeződéseit (vagy elhallgatásait) és vele való azonosulásokat (vagy elutasításait) hangsúlyozza, amelyeket, Hobsbawm-ot idézve, a nacionalizmus alulnézeteként jellemez. Kutatásom során e *mikro-perspektívát* tekintettem módszertani kiindulópontnak az említett kategóriák (nemzet, etnicitás) mindennapokban való relevanciájának, működési mechanizmusainak megértéséhez a vizsgált térségben.

Az etnikai azonosulás nem tekinthető statikus állapotnak, mely során az egyén benne ragad például a *magyar vagy szlovák kategóriában*. Ehelyett inkább egy olyan szituációhoz – térhez, társadalmi kontextushoz és időhöz- kötött azonosulási formáról van szó, mely időnként jelentőségét veszítve elhalványul, a háttérbe szorul, máskor

⁷⁷ Elhangzott az MTA Kisebbségtudományi Intézetében tartott konferencián, (2008. június 10-12) 'Everyday Nationhood' címmel, szerzői Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss.

komoly szerepre tesz szert (például egy nemzeti ünnepség, vagy focimeccs alkalmával), mivel az egyént emlékeztetik rá, vagy emlékeztetni szándékozik magát e kötődésére.

Az előbbi megfontolásokból, szándékosan választottam vizsgálati alanyként olyan egyéneket, akik a térség két elfogadott nemzeti/ etnikai kategóriája között helyezkednek el-- a nemzet és etnicitás monolitikus és statikus elképzelését vonva kétségbe ezáltal. Interjúalanyaim, amint a dolgozat során kiderült, változatos módon és mértékben kötődnek a két (magyar és szlovák) etnikai kategóriához—egy sajátos köztes etnikai helyzetből *beszélve* (és élve meg hétköznapi etnicitásukat), mely számos szállal kötődik a magyar és szlovák nyelvi, kulturális regiszterhez, társadalmi kapcsolataikon keresztül (barátságok, házasságok, munkahelyi kapcsolatok) pedig a két közösség tagjaihoz. Őket kérdezve, hétköznapi azonosulásaikon keresztül igyekeztem többet megtudni e két kategória működéséről, az együttes/ párhuzamos azonosulások lehetőségeiről és korlátairól, e sajátos köztes társadalmi percepcióiról, időnkénti stigmatizációjáról, és nem utolsó sorban arról, hogy e többes kötődések alanyai hogyan látják és pozicionálják önmagukat a mindennapokban. A köztes etnicitáshoz kötődő társadalmi szankciók, sérelmek és konfliktusok között szó esett az etnikai endogámia parancsa ellen szegülőket érintő közösségi szankciókról (például kirekesztés, részleges kirekesztés), a vegyes etnicitású családok iskolaválasztásához kapcsolódó konfliktusairól, valamint e köztes etnikai pozíció sajátos aspektusaként, az emlékezet-konfliktusokról és konfliktusos emlékezetekről.

Amint a kutatás során kiderült, az etnicitás változó, ugyanakkor korlátozott szerepet játszik ezen egyének életében és hétköznapijaiban. Ellentétben az esetleges kutatói várakozásokkal, a felidézett esetek és interjúk arra rávilágítottak rá, hogy a megkérdezettek etnicitásukat többségében a maga természetességében, reflektálatlanságában élik meg, a hétköznapiak olyan komponenseként, mely automatikusan *velük van*, de *nincs mit beszélni róla*. Az interjúk alapján az is nyilvánvalóvá vált, hogy az etnicitás és nemzet kizárólagos kategóriáit sokszor zavarba ejtőnek, inadekvátnak érzik, mivel azok korlátokat szabnak, behatárolnak, és nem utolsó sorban, mivel nem tükrözik a hétköznapi *megélt etnikai valóságát*. Mindez arra hívja fel a figyelmünket, hogy tartózkodva a *módszertani nacionalizmus* (Wimmer és Glick-

Schiller által részletezett) buktatóitól, az etnicitást terepközeli perspektívából szemlélve, a maga teljes fogalmi gazdagságában és komplexitásában vizsgáljuk, elkerülve a túlzottan leegyszerűsítő elméleti sémákat.

A dolgozat korlátozott keretei között, sort kerítettünk az etnikai vegyesség/hibriditás társadalmi kontextusának feltérképezésére- rávilágítva azokra a társadalmi tényezőkre, melyek az empirikus adatok alapján a leginkább hozzájárulnak e köztes etnikai pozíciók mindennapokban történő termeléséhez és fenntartásához. Az egyik lényeges faktor, mutattunk rá a korábbiakban, a *mobilitás*- mind transznacionális (külföldre irányuló munka-migráció, külföldi tanulmányok), mind pedig lokális értelemben (faluról városra, régiók közötti vándorlás). A korábbi környezet átmeneti vagy végleges elhagyása olyan új kulturális magatartások, habitusok, értékek, célok, nyelvhasználatok felé irányítja az egyént, ahol a régi csak részben érvényes már, terek engedve mindeközben az új környezet adta/ diktálta/ által elvárt szabályoknak és cselekvési mintáknak.

Az etnikai hibriditás egyik legkézenfekvőbb sajátossága annak az egyéni/ családi *nyelvhasználatban* való megnyilvánulása. Kutatási eredményeink alapján elmondható, hogy a köztes etnikai kötődésekkel rendelkezők esetében a nyelvhasználat nagyrészt konjunkturálisnak mondható, azaz a változó környezettel, társadalmi kontextussal együtt élő korpuszként és gyakorlatként, folyamatosan alakul, formálódik. Az iskolaválasztás, mely a kutatásban központi kérdésként fogalmazódott meg, úgy tűnik, meghatározó szerepet játszik e nyelvi-nyelvhasználati változások társadalmi tényezői között a vizsgált családok többsége esetében. Az etnikai vegyesség kialakulásában az *inter-generációs* kapcsolatok átalakulása (az iparosodással, modernizációval és városiasodással összefüggésben), valamint egyház és közösség kapcsolatának lazulása ugyancsak döntő szerepet játszik az előbbiekkal kapcsolatban.

Az *iskolaválasztás* sajátos szerepet tölt be az egyén életében. Egyrészt újratermelhet bizonyos társadalmi kötődéseket és szerepeket (eticitás, társadalmi osztály, gender), másrészt lehetőséget teremt a társadalmi mobilitásra, változásra-változtatásra. Az iskolaválasztás során, amint azt a terepkutatás eredményei alátámasztották, etnikus és *nem-etnikus* elemek egyaránt szerepet játszanak a szülői

döntés során. Vannak családok, akik egyfajta automatikus beidegződéssel küldik gyermeküket a kézenfekvőnek tűnő oktatási intézménybe, mások esetében ilyen minták nem állnak rendelkezésre, így külön megfontolást igényel a megfelelő iskola kiválasztása. A vegyes etnikai háttérrel rendelkező családok jelentős része ez utóbbi kategóriába sorolható- nem állnak egyértelmű iskolaválasztási sémák a rendelkezésükre, vagy a családban több séma létezik egymás mellett, esetleg problematikusnak érzik a korábbi mintát. Az empirikus adatok arra engednek következtetni, hogy e családok esetében a korábban említett, nem-etnikus szempontok irányítják a döntéshozatalt, melyek legfőképpen egyetlen cél, a társadalmi mobilitás és *siker* felé irányulnak. A hétköznapi beszédben ezt szokták a szülők érvényesülésként emlegetni.

A kelet-európai térség társadalmában (is) az utóbbi évtizedekben sokat változott a siker fogalma- dolgozatunkban igyekeztünk e változásokat is figyelembe véve elemezni a szülői iskolaválasztásokat, az azok mögött rejlő megfontolásokat. Szinte valamennyi elbeszélésben instrumentális szerepet kapott a szlovák nyelvtudás, ez utóbbi funkcióját igyekeztünk feltérképezni az iskolaválasztás folyamatában, illetve az etnikai vegyesség kialakulásában.

Amint arra az interjúkat elemezve rámutattunk, a köztes etnikai pozícióban lévő családok esetében az iskola etnikai- nemzeti értelemben vett klasszifikáló jellege (a beíratott gyermeket szlovákként illetve magyarként tartja számon környezete, illetve az iskola azzá formálja őt) gyakran zavarba ejtő, olykor nemkívánatos funkció, amely megtöri a családi hétköznapok természetesnek hitt/ akként megélt etnikai vegyességét. Az iskolaválasztás nem várt következményei között szerepel olyan automatikus (nem tervezett) nyelvhasználatbeli, illetve etnikai azonosulásbeli eltolódás, amely a családok többségében nem bizonyult irreverzibilisnek; ami ismételten, az etnicitás térben-időben változékony pozícióira hívja fel a figyelmet. Végül, az iskolaválasztás lehetséges, meglehetősen sajátos tényezőjeként, a társadalmi nem (gender) szerepét is fontolóra vettük a dolgozat során, a számtalan erre utaló interjú-részlet alapján. Míg az esetek egy része azt látszott igazolni, hogy a családon belül az anya szerepe (ezzel együtt etnikai, nyelvi azonosulása, kulturális preferenciái és iskolai mintája) meghatározó lehet az iskolaválasztásban, más esetek ezt nem igazolták. A vizsgált minta kis mérete miatt statisztikai jellegű következtetésekbe nem bocsátkozhattunk; annyit azonban a fejezet

zárásaként elmondhattunk, hogy gyakran nem-etnikus szempontok (például siker, érvényesülés, szlovák nyelvtudás) elfedésére használták az érintett családok a gender-szemléletű érvelést, különösen akkor, ha semmilyen más kézenfekvő és egyértelmű szabály nem állt rendelkezésre adott esetben.

IDÉZETT OLVASMÁNYOK

Anderson, B. (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Verso.

Anderson, J. (1983): *The Architecture of Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ang, I. (2003): Together –In-Difference: Beyond Diaspora, into Hybridity. *Asian Studies Review* 27 (2), June.

Appadurai, A. (1997): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Oxford University Press: Delhi, Calcutta, Chennai, Mumbai.

Appadurai, A. (1990): Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy, *Public Culture* 2 (Spring): 1-24.

Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Atlantisz Könyvkiadó.

Bačová, V. (1996): *Etnická identita a historické zmeny*. Veda: Bratislava.

Bakó B.- Papp R.- Szarka L. (szerk.) (2006): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó.

Barth, F. (1969): "Introduction" in Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. London, 9-38.

Bindorffer Gy. (Szerk.) (2007): *Változatok a kettős identításra. Kisebbségi léhelyzetek és identításalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Gondolat, MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézete: Budapest, 2007.

Bindorffer Gy. (2002): Asszimiláció és túlélés. In Kovács-Szarka (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémiai Kiadó: Budapest.

Bourdieu, P. (1986): The Forms of Capital. In John Richardson (Ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241-258.

Bourdieu, P. (1996a): Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei. In Meleg Csilla (szerk.) *Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény*. Pécs.

Bourdieu, P. (1996b): Az oktatási rendszer ideológikus funkciója. In Meleg Csilla (szerk.) *Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény*. Pécs.

Bourdieu, P. (1993): *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, P. (1973). Cultural reproduction and social reproduction, In *Knowledge, Education and Social Change*, ed. R. Brown. London: Tavistock.

Bourdieu, P. and Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Brah, A.- Coombes, A. E.(2000). *Hybridity and its discontents. Politics, science, culture.kiadó*

Botik, J. (1995): Etnokulturálne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slovenský Národopis. (43) 3. P. 431-444.*

Brass, P.(1991). *Ethnicity and nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi: Sage Publications.

Brass, P.: Ethnicity and national formation. In. *Ethnicity, 3 (3): 225-241.*

Breuilly, P.(1982). *Nationalism and the State*. Manchester University Press. 1982. 140-151.

Brubaker, R. (1996) *Nationalism Re-Framed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press.

Brubaker, R. (2002): Az asszimiláció visszatérése? A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban, és az Egyesült Államokban. *Régió 13 (1). P. 3-24.*

Brubaker, R., Loveman, M. and Stamatov, P. (2004). "Ethnicity as Cognition" , *Theory and Society*, 33: 31-64.

Brubaker, R. (2001): Csoportok nélküli etnicitás. In *Beszélő 7-8.*, p. 60-66.

Brubaker, R.; Feischmidt, M.; Fox, J. & Grancea, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press.

Bukovsky L. (2001): A szlovák-magyar lakosságcsere (1946-1948). In Novák Veronika szerk.: *Migráció. Nostra Tempora 4.*

Bukovszky L. (szerk.) (2005) *Mátyusföld II - Egy régió története a XI. Századtól 1945-ig*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó: Dunaszerdahely.

Burke, P.: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio (1): 3-21.*

Caplan, R.- Feffer, J. (szerk.) (1996): *Europe's New Nationalism. States and minorities in conflict*. Oxford University Press.

Calhoun, C. (1993): Nationalism and Ethnicity. *Annual Review of Sociology*, Vol. 19, 211-239.

Cole J.W, (1981), "Ethnicity and the Rise of Nationalism,". in Sam Beck and John W. Cole (eds.): *Papers on European and Mediterranean Societies*, No. 14. Amsterdam: Universiteit Van Amsterdam.

Coombes, A. (1997): The recalcitrant object: Culture contact and the question of hybridity. In: *Colonial discourse, postcolonial theory*, (szerk.) F. Baker, P. Hulme- M. Iversen. Manchester University Press, 89-114.

Csicsay A. (2002): Iskolatörténet. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Csergő Zs. (2007): *Talk of the Nation. Language and conflict in Romania and Slovakia*. Cornell University Press: Ithaca- London.

Dolnik E. (1994): A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete. *Regio* (3): 28-35.

Estélyi K.- Keszegh B.- Kovács P.- Mikóczy I. (2006): Munkaerőmozgás a szlovák-magyar határ mentén. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (1) 1. http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2006_1/szemle_2006_1_estelyi_keszegh_kovacs_mikoczy.pdf

Feischmidt M.- Nyiri P. (2006): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA KKI: Budapest.

Feischmidt M. (2006): Nemzetek egymás tükrében. In Bakó B.- Papp R.- Szarka L. (szerk.) (2006): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó. P. 347-351.

Feischmidt M. (2006): Lehorgonyozott mítoszok. Köbe vésett sztereotípiák?A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán. In Bakó B.- Papp R.- Szarka L. (szerk.): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó. P. 351-370.

Feischmidt, M.- Brubaker R. (1999): Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. In *Replika* 37. P. 67-88.

Feischmidt M. (szerk.) (1997): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris- Láthatatlan Kollégium.

Felkai G. (2006): Az „idegen” megjelenítése Sombart, Simmel, és Schütz munkáiban. *Tanulmányok Csepeli György 60. születésnapjára*. Politikatudományi Intézet, Budapest. www.csepeli.com/kotet/csepeli60_felkai_gabor.pdf

Felski, R. (1997): The Doxa of Difference. *Signs* 23, (1):1-22.

Ferencová, M.(2005): Ako inštitúcie ovplyvňujú identifikačné procesy? In *Slovensky Národopis*. (1) P. 19-37.

Ferencová, M. : Lokálpatrioti a Európania: Identita v politike lokálnych inštitúcií na juhu Slovenska. Kézirat.

Fishman, J. (1989): *Language and ethnicity. In minority sociolinguistic perspective*. Clevedon, Philadelphia.

Frostad, K (2005): *Blended boundaries. Caste, class, and Shifting faces of “Hinduness” in a north Indian city*. kiado

Gadzdilova, S.- Homisinova, M. (1994): Az iskolaügy a szlovákiai magyar politikai pártok és mozgalmak tevékenységében. *Regio* (5), 3.

Gabzdilová, S.(2003): Mennyiségi mutatók változásai a Magyar tanítási nyelvű intézmények és diákjainak számában 1990-2001 között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3.

Garcia Canclini, N. (1995): *Hybrid cultures*. Minneapolis University of Minnesota Press.

Garcia Canclini, N. (2000): The state of war and the state of Hybridisation. In: *Without Guarantees, In honours of Stuart Hall*. (szerk.). P. Gilroy, L. Gorssberg és A. McRobbie. 38-52.

Gellner, E (1983):. *Nation and nationalism*. New Perspectives on the Past Series Ithaca, NY: Cornell University Press

Gilbert, P.(2000): *People, cultures and nations in political philosophy*. Edinburgh University Press.

Gill, F. (2005): Public and private: National identities in a Scottish border community. In *Nations and nationalism*, 11 (2): 83-103.

Glatz, F. (1988): *Nemzeti kultúra - kulturált nemzet 1867-1987*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

- Gore, M.S.(2002): *Unity in Diversity. The Indian Experience in Nation-building*. Kiado
- Greenfeld, L. (2000): Democracy, ethnic diversity and nationalism. In: Goldmann, Kjell-Hannerz, Ulf- Westin, Charles (eds.): *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era*. Routledge: London.
- Greenfeld, L. (1992): *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gyáni G. (1995): Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio* (6), 1-2, p. 101-113.
- Gyáni G. (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág kiadó: Budapest
- Gyáni G. (2004): Modernitás, modernizmus és identitásválság: a fin de siècle Budapest. *Aetas* (1). P. 137-149.
- Gyáni G. (2004b): Nemzeti tudat, európai ethosz. *Élet és Irodalom*, 48. évf., 34. sz.
- Gyönyör J. (1994): *Terhes örökségünk*. Bratislava: Madách-Posonium.
- Gyurgyák J. (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris: Budapest.
- Gyurgyák L. (1992): A szlovákiai magyarok új népszámlálási adatai. *Régió* 3/3.
- Gyurgyák L. (1994): *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálások és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram- Mercurius.
- Gyurgyák L.(1998): A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, település-, és társadalomszerkezetének alakulása 1918-1998. In Tóth L. (szerk.) *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918-1998*. I. köt., Budapest: Ister.
- Gyurgyák L. (1999): A szlovákiai vegyesházasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle* I./1.
- Gyurgyák L. (2003): Népszámlálás 2001: A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai. In *Új Szó* 2003/7.
- Gyurgyák, L. (2004): A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In Fazekas J.- Huncik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I. 1989-2004*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

- Gyurgyík L.(2002): Az asszimilációs folyamatokról a szlovákiai magyarság körében. In *Régió* (1) P. 121-151.
- Hall, S. (1993): Cultural identity and diaspora. In P. Williams and L. Chrisman (szerk.), *Colonial discourse and post-colonial theory*. Hempstead Harvester. 402-431.
- Halwachs, M. (1980, 1950): *The Collective Memory*. New York.
- Hamberger J. (2006): A Magyar Koalíció Pártja a Szlovák kormányban. In Fazekas-Huncik (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I. köt.* Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó. Somorja — Dunaszerdahely. P.105-125.
- Hanák P (1974): Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle, 4*.
- Handlin, O. (1951) *The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations that Made the American People*. Boston, Mass.: Little Brown.
- Hannerz, U. (1996): *Transnational connections*. London: Routledge.
- Hannerz, U. (1997): Flows, boundaries and hybrids: keywords in transnational anthropology. *Mana* (Rio de Janeiro), 3 (1): P. 7-39.
- Harvey, D. (1989): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hechter, M. (2000): *Containing nationalism*. Oxford University Press.
- Hedetoft, U.- Hjort, M. (2002): *The Post-national Self. Belonging and Identity*. University of Minnesota Press.
- Homišínová, M.- Výrost, J.- Šutaj, Š. (2005): Konfliktné body slovensko-maďarských vzťahov. (Vnimanie spoločnej histórie a hodnotenie národnostných vzťahov Maďarmi na Slovensku a Slovácki v Maďarsku). In Šutaj, Š.(szerk): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti- vzťahy a konflikty*. Universum: Presov. P. 159-168.
- Horváth I. (2004): Az etnikailag vegyes házasságok az erélyi magyar lakosság körében: 1992-2002. In Kiss Tamás (szerk.) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben* Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, pp. 235-256.
- Horváth I. (2003): A 2002-es népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése In Gyurgyík László, Sebők László (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából. 1989-2002*. Budapest: Teleki László Alapítvány, p. 80-96.

Horváth I. (2005): A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 3/1, p. 171-200.

Hroch, M. (2000): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In *Régió* 9/3. 3-26.

Janics K. (1990): *Hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948*. Hunnia Kiadó

Jenkins, R. (1997): *Re-thinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.

Jenkins, R. (2002): Az etnicitás újragondolása: Identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség*. VII., 4. (26.) <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0204/index.htm>

Kaschuba, W. (1994): Kulturalizmus. *Replika*, 15–16, P: 263–278.

Kastroyano, R.(2002): Citizenship and Belonging: Beyond Blood and Soil. In: Hedetoft, U.- Hjort, M. (szerk.): *The Postnational Self. Belonging and Identity*. University of Minnesota Press.

Kiliánová, G. (2006): A határmitosz: Dévény vára. In Bakó B.- Papp R.- Szarka L. (szerk.) (2006): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó.

Kiss T. (2004a): Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok: 1992-2002. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok Erdélyben és a Kárpát-medencében*. RMDSZ ÜE: Kolozsvár.

Kiss T. (2004b): Az etnikumközi viszonyok mintázatai, térrepresentációk erdélyi vállalkozók önéletrajzi elbeszéléseiben. In. Feischmidt Margit (szerk.): *Képek és elképzelések Erdélyről*. Tabula Kiadó: Budapest.

Kiss T. (2003): *A romániai magyarság az 1992-es és 2002-es népszámlálások tükrében*. In. Gyurgyík László - Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából*. Teleki László Alapítvány: Budapest, p. 97-118.

Kovač, D. (2001): *Szlovákia története*. Kalligram: Pozsony.

Kovács É.- Vajda J.(2002): *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő.

Kovács É. (2004): *Az asszimilációkutatás ellentmondásai. A kassai zsidóság a két világháború között. (1918-1938)*. Lilium Aurum- Fórum Társadalomkutató Intézet: Somorja.

Kovács É. (1991): Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938). *Régió (2)*.

Kiliánová, G.(2001): Kollektív emlékezet és identitásformálás. Közép-európai temetési szertartások a hagyománytól a modernitás felé. *Régió (3)*.

Kiliánová, G. (2006): A határmitosz: Dévény vára. In Bakó B.- Papp R.- Szarka L. (szerk.): *Mindennapi előítéleteink. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest: Balassi Kiadó.

Kiliánová, G. (1994): Etnicita, kultúra a hranice. Pripad strednej Európy. *Etnologicke rozpravy (2)*. P. 45-56.

Lampl Zsuzsanna (2006): A szlovákiai magyarok kulturális fogyasztásának néhány szelete a szociológiai felmérések tükrében. In Csanda G.- Tóth K.: *Magyarok Szlovákiában 3. Kultúra (1989-2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja. P. 209-220.

Lampl Zsuzsanna (1995): A fiatalok elsősorban tévéznek és havonta fél könyvet olvasnak. *Fórum társadalomtudományi füzetek. (1)*

Lampl Zsuzsanna (1999): *Saját útját járó gyermek. Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Madách—Posonium, Pozsony.

Langman, J. (2002): Mother Tongue Education versus Bilingual Education: Shifting Ideologies and Policies in the Republic of Slovakia. *International Journal of the Sociology of Language. Special Issue*.

Langamn, J. (2002): Language Identity in a Hungarian Dance Group. In Lanstyák I.- Simon Sz. (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, Mercurius Könyvek.

Langman, J.- Lanstyák I. : *Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian Minority*. Kézirat.

Lanstyák I. (2000): *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest- Pozsony: Osiris- Kalligram-MTA.

Lanstyák I. (1998): *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

Lanstyák I. (1994): Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio 5/4*, 90–116.

Lanstyák I., Simon Sz. (szerk.) (2002): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, Mercurius Könyvek.

Lastyák I.- Szabó Mihály G. (1997): *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó

Lastyák I.- Szabó Mihály G. (2002): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

László B., A. Szabó L., Tóth K.(szerk.) (2006): *Magyarok Szlovákiában IV. kötet, Oktatásügy (1989-2006).* Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó. Somorja — Dunaszerdahely
<http://www.foruminst.sk/index.php?&MId=&Lev=&Ind=0&P=publ/magy/4/magyszlovban>,

László B. (2004): A magyar oktatásügy. In Fazekas J.- Huncik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I. 1989-2004.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
www.foruminst.sk/publ/egyeb/magyszlovban3/magyszlovban_183-246.pdf

László B. (2000): A szlovákiai Magyar oktatásügy a kilencvenes években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2.

Löfgren, O. (2002): The Nationalization of Anxiety: A History of Border Crossings. In: Hedetoft, U.- Mette, H.: *The Post-national Self. Belonging and Identity.* University of Minnesota Press, 250- 275.

Lipták, L. (1998): *Slovensko v 20. storočí.* Bratislava, Kaligram: Pozsony.

Liszka J. (1991): A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség. In *Nemzetiség- Identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai.* Újvári Zoltán közreműködésével.

Liszka J. (1996): Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. In Katona I.-Viga Gy. (szerk): *Az interetnikus kutatások újabb eredményei.* Miskolc: Hermann Ottó Múzeum. P. 201-207.

Luther, D.: Polarizácia Bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918. In Salner, P.- Luther, D. (2001) (szerk): *Etnicita a mesto.* SAV, Ústav Etnológia: Bratislava.

Mannová, E. (2002): Nemzeti hőstől az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In *Régió 13 (3):* 26-45.

Mannová, E. (2001): Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Madari v Komárne a Lucenci 1918-1939). In Salner, P.-Luther D.(szerk): *Etnicita a mesto.* Ústav Sociologie, SAV: Bratislava.

Meleg, Cs. (szerk.) (1996): *Iskola és társadalom.* Szöveggyűjtemény. JPTE: Pécs.

- Nagy, P. T. (1993) : *The Outline of the Hungarian Education 1500-1945. OKI: Budapest.*
- Niedermüller P. (2005): Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.* Budapest. P. 52-66.
- Nora, P. (1989): Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations*, No. 26, special issue: Memory and Counter-Memory. P. 7-24.
- Nora, P. (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája, *Aetas (3)*: 142-157.
- Némethová, D. (2005): Vzťah etnicity a politickej moci: na príklade Slovensko-Maďarských vzťahov v meste Rožňava v rokoch 1918-2003). Doktori disszertáció.
- Ogbu, John U.(1990): Minority Education in Comparative Perspective. *The Journal of Negro Education, Vol. 59 (1): 45-57.*
- Okley, J.(1983): *The Traveller-Gypsies.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Papp Z. A. (2005): *Kihaszánlatlanul. A romániai (magyar) felnőttképzés rendszere.* Csíkszereda, Soros Oktatási Központ.
- Papp Z. A. (2006): Közös pontok és konfliktusok a Magyariskola Program fogadtatásában. In: Csete Örs (szerk.) *A Magyariskola Program fogadtatása a Kárpát-medencében.* Apáczai Közalapítvány, Budapest. P. 26-71.
- Parekh, B.(2003): Discourses on National Identity. In: Chakrabarty, B. (szerk.): *Communal Identity in India: Its construction and Articulation in the Twentieth Century.* Oxford University Press.
- Park, Robert E.(1950): *Race and Culture.* Glencoe, Ill.: Free Press.
- Pekár, M. (2005): Základné východiská menšinovej politiky na Slovensku od roku 1918 po súčasnosť. In Šutaj, Š. (szerk): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989.* Universum: Prešov. P. 56-68.
- Petroni, F.A. (1970) Uncle Toms: White stereotypes in the Black movement. *Human Organization*, 29: 260-266.
- Pieke, F. N.(1991): Chinese Educational Achievement and "Folk Theories of Success". *Anthropology & Education Quarterly*, vol. 22. No.2, (Migration, Minority Status, and Education: European Dilemmas and Responses in the 1990's).162-180.
- Pléh Cs.(1996): A narratívumok mint a pszichológiai koherencia-teremtés eszközei, *Holmi, vol. 8 (2)*

Popély Gy.(1990): Magyar népiskolai oktatás Csehszlovákiában 1918-1938. *Magyarságkutatás*,

Popély Gy. (2005): *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918-1938)*. Pozsony: Madách-Posonium.

Pukkai L. (2002): *Mátyusföld I.*, Somorja- Dunaszerdahely: Fórum Intézet- Lilium Aurum Könyvkiadó.

Riceour, P. (1999): Emlékezés- felejtés- történelem. In Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Naratívák 3*. Kijárat kiadó, Budapest.

Safran, W. (1991): *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return, Diaspora, 1(1)*.

Sándor A. (2000): *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*, Kalligram Könyvkiadó.

Schöpflin G.(évsz): Nationalism and ethnicity in Europe, East West. In Ch. A. Kupchan: *Nationalism and nationalities in the new Europe*. 33-65.

Schöpflin, G.(1996): Nationalism and ethnic minorities in post-communist Europe. In: R. Kaplan- J. Feffer: *Europe's New Nationalism*. Oxford University Press. 151-167.

Schöpflin, G. (2000): *Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe*. Hurst& Company, London.

Schöpflin, G. (1997): The Functions of Myths and a Taxonomy of Myths. In: Hosking, Geoffrey- Schöpflin, George (eds.): *Myths and Nationhood*. Hurst and Company. lap

Simon A. (2004): "Helyzet van" Vázlat a szlovákiai Magyar iskolákban folyó történelemoktatásról egy kérdőíves felmérés alapján. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (6) 3. P. 53-83.

http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2004_3/szemle_2004_3_simon.pdf

Simon B.(2007): Trikolór dekorációk, sokszínű hétköznapiak. In *Buksz* (17) 2. 118-123.

Skutnabb-Kangas, T (1997): *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Kisebbségi adattár VIII. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Smith, A. D.(1988): *Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

Smith, A. (1996): Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism. *International Affairs*, vol. 72, no. 3, Ethnicity and International Relations, P. 445-458.

Sorbán A. - Dobos F. (1997): Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3-4.

Sorbán A. (2000): "Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen". Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3 (21).

Spitzer, N. R. (2003): Monde Créole. The Cultural World of French Louisiana Creoles and the Creolization of World Cultures. *Journal of American Folklore* 116. (459) P. 57-72.

Sugar, P (1980): *Ethnic diversity and conflict in Central Eastern Europe*. Santa Barbara: ABC-Clio.

Šutaj, Š. (1990): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. SAV: Košice.

Šutaj, Š. (1993): *Maďarska menšina na Slovensku v rokoch 1945-48*. Bratislava. SAV: Košice.

Šutaj, Š.(2005): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti- vzťahy a konflikty*. Universum: Prešov.

Symmons- Symonolewic, N. (1981): National consciousness in medieval Europe: some theoretical problems. *Canadian Review of Studies in Nationalism* 8: 151-66.

Szarka L. (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés- Magyar nemzetiségi politika, 1867- 1918*. Kalligram Kiadó: Pozsony.

Szarka L. (2001): Nemzeti történelem- történelmi önismeret. Utószó Dušan Kováč Dejiny Slovenska című könyvéhez. In D. Kováč: *Szlovákia története*. Kalligram: Pozsony. P. 360-369.

Szarka L. (1998): Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek- kisebbségi politika a 20.századi Közép-Kelet Európában. ISTER Kiadó és Kultrális Szolgáltató Iroda: Budapest.

Szarka L. (2003): Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi jogok Kelet-Közép-Európában, In: Szarka L.- Nádor O. (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15-35

Szarka L. (2003): Az 1945-48. évi kényszer-kitelepítések története és emlékezete. In: *A szlovákiai magyarok kényszer-kitelepítésének emlékezete, 1945-1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet - Kecskés László Társaság, Komárom.

http://www.mtaki.hu/docs/szarka_laszlo_1945_1948_kenyszerkilepitések_emlekezete.pdf

Szarka, L. (2005): Multikulturalita a asimilácia v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. In Simon, A.: *Mýty a predsudky v dejinách*. Fórum Inštitút. 2005. <http://www.foruminst.sk/index.php?&Mid=&Lev=&Ind=0&P=publ/disputa/3/disputa3,,>

Szarka L. (2004): A kisebbségi magyar közösségek helyzete és fejlődési tendenciái a kutatások tükrében. *Korunk* (2004) 1.

Szarka L. (2004): Kisebbségi magyar többpártrendszer és közösségépítés. (A szlovákiai magyar politikai pártok működése 1989-1998 között). In: Fazekas J.- Huncik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában 1. 1989-2004*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Szarka L. (2003): A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910- 2000). In Szarka- Kovács: *Tér és Terep. II. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. MTA: Budapest.

Szilassy, E. (2006): *National assimilation, assimilated nation. Assimilation and linguistic nationalism in Budapest at the turn of the twentieth century*. Doktori disszertáció. (kézirat).

The Hungarian Language in Education in Slovakia. Mercator- Education. 2005.

Thomka B. (szerk) (1999): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat Kiadó.

Tilly, Ch. (1990): *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*. Oxford Blackwell: Oxford.

Torsello, D.(2004): Bizalom, bizalmatlanság, és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban. *Fórum Társadalomtudományi Füzetek* 3. P. 103- 118.

Tóth, K. (2004): A magyar intézményrendszer fejlődése. In Fazekas J.- Huncik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában 1. 1989-2004*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Treacher, A. (2000): Welcome home: between two cultures and two colors. In Brah, A.- Coombes, A. E.: *Hybridity and its discontents. Politics, science, culture*. 96-109.

Vadkerty K. (1993): *A reszlovakizáció*, Mercurius Könyvek: Pozsony.

Vadkerty K. (1999): *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

Vadkerty K. (2001): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Mercurius Könyvek: Pozsony

Varga S. (2004): A Csemadok történetének rövid áttekintése. In Fazekas J.- Hunčik P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában 1. 1989-2004*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Verdery, K. (1983): *Transylvanian villagers*. University of California Press: Berkeley-Los Angeles-London.

Verdery, K. (2004): „Nemzet” és „nacionalizmus”: merre tovább? Mit értünk nemzet és nacionalizmus alatt? In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Rejtjel, 2004. 379–386

Wallerstein, I. (1974): *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*, Academic Press: New York.

Werbner, P. (2002): *Imagined Diasporas among Manchester Muslims*. School of American Research Press, Santa Fe.

Werbner, P. (1997): Introduction: The dialectics of cultural hybridity. In P. Werbner és T. Modood (szerk.), *Debating cultural hybridity*, London: Zed Books.

Wimmer A. (2002): *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*. Cambridge University Press.

Wimmer, A. – Glick Schiller N. (2002): Methodical nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. In *Global Networks* 2, (4). 301-334.

Wolf, E. R. (1982): *Europe and the people without history*. University of California Press: Berkeley.

Yinger, J. M. (2002): Az asszimiláció és disszimiláció elmélete felé. In *Régió* (1).

Yinger, J. M. (1997): *Ethnicity: Source of Strength? Source of Conflict?* New Delhi: Rawat.

INTERJÚJEGYZÉK

1. Laura, 32 éves, nő, Vágsellye
2. Lenka, 28 éves, nő, Királyfa- Csehország
3. A., 27 éves, nő, Vágsellye- Pozsony
4. Adrika, 30 éves, nő, Galánta
5. Anka- 47 éves, nő, Pered
6. Tibor- 48 éves, férfi, Pered
7. Tibus- 27 éves, férfi, Pered
8. Edina- 23 éves, nő, Pered
9. Teri, 51 éves, nő, Galánta
10. Judit- 38 éves, nő, Királyfa
11. Maroš- 45 éves, férfi, Galánta
12. Lenke- 43 éves, nő, Galánta
13. Jolán- 58 éves, nő, Taksony
14. Matild- 62 éves, nő, Taksony
15. Zs- 27 éves, nő, Felsőszeli
16. V- 64 éves, nő, Taksony
17. T- 55 éves, nő, Királyfa
18. V- 31 éves, nő, Királyfa
19. É- 52 éves, nő, Taksony
20. B- 28 éves, férfi, Taksony

